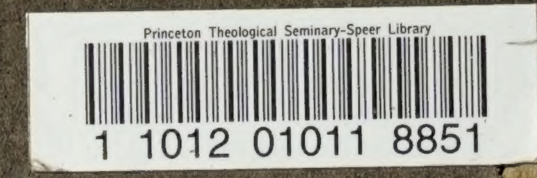

Commentar

zu den

Sprüchen der Väter,

aus Machsor Vitry,

mit Beiträgen

von

Dr. A. Berliner.

Commentar

zu den

Sprüchen der Väter,

aus Machsor Vitry,

mit Beiträgen

von

Dr. A. Berliner.

J. Kauffmann.

Frankfurt a. M.

1897.

פירוש

על

פרקי אבות.

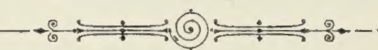
הוצאה מיוחדת מתוך המחזור ויטרי

עם

הערות ותקונים

מאת

אברהם ברלינר.

י. קויפפמאנן.

פראנקפורט א. מאין.

תרנ״ז.

Der vorliegende Commentar zu den Sprüchen der Väter stammt aus dem „Machsor Vitry“, welches durch den hebräischen Literaturverein „Mekize Nirdamim“ zur Veröffentlichung gelangt ist.

Die Handschrift, aus welcher der Abdruck erfolgt ist, befindet sich jetzt im British Museum. Dieselbe war früher im Besitze Joseph Almanzi's, der ausserdem noch eine zweite Handschrift, welche denselben Commentar enthält[1]), besass. Auch diese ist gegenwärtig im British-Museum; von ihr ist mir nur so viel bekannt geworden, wie S. D. Luzzatto über beide Handschriften im vierten Bande des Kerem Chemed, 4. Jahrgang mitteilt und aus denselben in der hebräischen Zeitschrift „Kochbe Jizchak“. Heft 28—30 zum Abdruck bringt.

Von dem ganzen Commentar, wie er zum ersten Male im gedruckten Machsor Vitry erschienen ist, erfolgt in dieser Separatausgabe, von der eine nur geringe Anzahl von Exemplaren hergestellt ist, ein unveränderter Abdruck.[2]) Derselbe enthält auch die erläuternden Noten des Rabbiners S. Hurwitz, zugleich am Schlusse meine Anmerkungen[3]), die ich zum grossen Teile durch Vergleichung mit anderen Handschriften gewonnen habe.

Hierüber habe ich in meinen Beiträgen zur Einleitung in das Machsor Vitry, welche in dem gegenwärtigen (12. u. 13.) Jahrgange der Schriften des Mekize Nirdamim enthalten ist, nähere

---

[1]) Auf den zweiten Teil von Taylor's Sayings of the jewish Fathers (1877), in welchem der Verfasser über die verschiedenen Handschriften der Abot-Commentare näher berichten wollte, warten wir noch immer.

[2]) Gelegentlich möchte ich noch die Bemerkung nachtragen, dass, wie aus den bei jedem Perek in der Ueberschrift erwähnten, nach den Perikopen benannten Sabbaten hervorgeht, die Pirke Abot während des Winter-Semesters (בראשית—צו) gelesen wurden. Hiermit stimmt die Angabe im Hamanhig (ed. Berlin S. 33) ויש שנהגו כל ימות החורף. Ferner: Wenn man die Wochenabschnitte der Reihe nach ordnet, so fehlt תרומה, welches aber beim ersten Perek für ויקרא, das noch einmal beim zweiten Perek erscheint, zu lesen ist.

[3]) Es dürfte leicht sein, in den Noten sich zu orientieren. So z. B. 28 שורה היושבין—למעלה צד 521 שורה 4 ליתא bedeutet, dass auf der am Rande vermerkten Seite 520 Zeile 28 vom Worte היושבין an bis einschliesslich des Wortes למעלה auf S. 521 Zeile 4 die betreffenden Wörter in den Handschriften, welche die Grundschrift Jacob b. Simson's enthalten, fehlen.

Aufschlüsse gegeben. Indem ich auf diese verweise, will ich hier nur in Kürze wiederholen:

Der Commentar, wie das Machsor Vitry selbst in der auf uns gekommenen Gestaltung, ist aus einer Umarbeitung und Erweiterung hervorgegangen, deren Zeit bis in das erste Viertel des 13. Jahrhunderts hinabreicht.

Zu Grunde liegt demselben der Abot-Commentar des Jacob b. Simson, welcher ein Zeitgenosse des Rabbenu Tam war. Dieser Commentar ist in mehreren Handschriften enthalten, welche von mir zur Vergleichung herangezogen worden sind. Hierdurch konnte ich feststellen, was der Grundschrift nicht angehört und somit auf Rechnung des späteren Compilators zu bringen ist.

Es ist auch anderen Abot-Commentaren so ergangen; die früheren selbstständigen Commentare wurden, sobald sie für die Machsorim excerpiert wurden, ergänzt und erweitert, somit in ihrer ursprünglichen Fassung nicht mehr forterhalten. Wir können dies noch an der Sammlung Uceda's (מדרש שמואל) erkennen, wenn wir an einzelne Erklärungen näher herantreten[4]).

Hat es ja Jacob b. Simson selbst ebenfalls so gemacht. Er hat viel aus den Arbeiten der vorangegangenen Commentatoren, mit und ohne Namen, in sein Werk aufgenommen, und häufig zwei Erklärungen zu einer zusammengezogen.

Wenn ich in meinen Noten ausser jener Vergleichung mit handschriftlichen Quellen noch manches andere zur Erläuterung geboten habe, so habe ich doch nicht im geringsten beabsichtigt eine erschöpfende Behandlung des Ganzen zu geben.

Zu einer solchen Bearbeitung andere Kräfte anzuregen, habe ich eben diese Separatausgabe für eine grössere Verbreitung des Commentars veranstaltet.

Text und Commentar aber mögen, wie ich am Schlusse wünsche, dazu beitragen, dass immer mehr das erkannt werde, was unsere Weisen mit Recht bemerken: „Wer ein wahrhaft Frommer werden will, der halte die Aussprüche der Aboth.“ (Baba Kamma 30a),

A. Berliner.

---

[4]) Senior Sachs hat in seinem wenig bekannten Catalog der Günzburgischen Handschriften, welcher Fragment geblieben ist, verschiedene Beispiele dafür gegeben, wie solche Excerpte in den Sammelwerken dazu beigetragen haben, in betreff der ursprünglichen Commentare irrezuführen.

תכד. פירקי אבות.

ודין סימנהון כשאומ׳ בבקר: בראשית. שמות. ויקרא:

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא שנאמר ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר: משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקינים וזקינים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה והם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה:

כך תחילת המשנה משה קיבל. ומסכת זו מסדר ישועות היא וסידרה אחר מסכת ע״ז למעלה מהוריות. ונקראת מסכת אבות על שם שמפורש בה סידרן של אבותינו הראשונים דור אחר דור. היאך קיבלו תורה זה מזה. ונהגו העם לשנותה בבית הכנסת בין מנחה למעריב בשבת. לפי שעמי הארץ נאספים לקרית התורה. ומשמיעים אותם מידות תרומות השנויות במסכת זו פרק ליום. כלפי שאמרו חכמים בהמניח את הכד. הניחוהו חסיד. מאן דמקיים מילי דאבות. והן הנהיגו להתחיל בה כל ישראל יש להם חלק. כלפי שהתחלה יפה היא. וכדי להמשיך לב עמי הארץ שלא יתייאשו מן התשובה ומן הגאולה לומר שאבדה תקוותם מחמת קצת עבירה שבידם. אבל אין בבא זו ממסכת׳ זו. ותחילת פרק היא במסכת סנהדרין. וכמו כן הנהיגו לסיים בכל פרק ופרק: ר׳ חנניא בן עקשיא ואף אותה בבא אינה ממסכתא זו אלא סוף פרק היא במסכתא מכות, פרק אילו הן הלוקין. ולפי שיש בה סיום נאה נהגו העם לומר בסוף כל פרק ופרק: משה קיבל תורה מסיני. כל התורה כולה שבכתב ושבעל פה. כאותה שפירשו חכמים במאימתי קורין. א״ר [לוי] בר חמא א״ר ריש לקיש מאי דכת׳ עלה עלי ההרה והיה

המחבר סידר לפנינו מסכת אבות עם פירש ארוך נחמד ונעים, אשר לא זכינו לאורו עד הנה, (כי רק הפירוש על פרק ראשון הודיע החכם שד״ל בכוכבי יצחק מחברת כ״ח מתוך כ״י זה) ונתגלגל זכות ע״י המזכים את הרבים היא החברה הנכבדה המכונה „מקיצי נרדמים״ ברכת רבים עליהם תבוא. ואני בהערותי אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר שמתי לי למטרה לפנות את הכ״י אשר לפני מחרולי הטעות, ולהעיר על מקורי המקומות שכיון עליהן המחבר, ולשים עליהם נוספות כיד ה׳ הטובה עלי.— וסידרה אחר מסכת ע״ז למעלה מהוריות, וכ״ה ג״כ ע״פ סדר הרמב״ם בהקדמתו לסדר זרעים וז״ל: התחיל לדבר על ע״ז וכו׳ וכאשר נשלם לו מה שהיה צריך אליו השופט התחיל באבות וכו׳ ולפיכך סדר הוריות אחר אבות וכו׳ ע״ש. בין מנחה למעריב וכו׳ עיין לעיל סימן קמ״א, ובשערי תשובה סימן ר״כ, ובהערות ופי׳ על תשובות הגאונים בהקדמות רד״ל, ובפרדס לרש״י ז״ל סימן ד׳ וז״ל והכי אמר רב שלום גאון בשבת במנחה מותר להתעסק בתלמוד ולא עוד אלא שמנהג בבית רבינו שבבבל לאחר תפלת מנחה בשבת שונין אבות וקנין תורה וכו׳ וכ״ה בסדר רב עמרם גאון, ובספר הישר לר״ת סי׳ תר״כ, ובשו״ת מהר״ם מר״ב סי׳ י״א. בהמניח את הכד הניחוהו חסיד, ב״ק ל׳ ע״א ולפי העתקת שד״ל כתוב תחת הניחוהו, הי גיהו, ונראה לתקן כן גם כאן. א״ר לוי בר חמא וכו׳ כצ״ל מאי דכתיב עלה אלי ההרה וגו׳ (שמות כד) ולפנינו ברכות ה׳ ע״א איתא מאי דכתיב ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם, לוחות אלו עשרת הדברות תורה זה מקרא והמצוה זו משנה אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים להורותם זה גמרא מלמד שכולם נתנו למשה מסיני, ועיין בה״ג ריש ה׳ צרכי צבור מאי דכתיב עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות וגו׳ לוחות האבן זו מקרא והתורה זו משנה והמצוה כמשמעה אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים להורותם זה תלמוד מלמד שכולן נתנו לו למשה בסיני.

שם ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם. לחות. כמשמען. תורה זו משנה. מצוה. אילו מצות וחוקים. אשר כתבתי. אילו נביאים וכתובים. להורותם. זו תלמוד. מלמד שכולן ניתנו למשה מסיני. ועוד מצינו (בפסחים שאר) [בפסיקתא ושאר] אגדות. שכשפתח לו הק' למשה במסכת פרה. אמר לו אלעזר בני כך הוא אומר. יהושע בני כך הוא אומר. וזהו שכת' דברי חכמים כדרבונות. וגו'. ניתנו מרועה אחד. ודרשי' בהכל חייבין בראייה. אע"פי שהללו מטמאין והללו מטהרין הללו אוסרין והללו מתירין. כולם ניתנו מרועה אחד. רועה אחד אמרן. ואילו ואילו דברי אלהים חיים. ותורה שבעל פה היא סמנטירין של הק'. כמו שפירשו רבותי' באגדה. והוא שאמר הכת' אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו. שאין לך דבר הכתובה בנביאים שצריכה תלמוד שלא נאמרו למשה בתלמוד' בסיני אבל לא ניתנו ליכתב על ידו. עד שבאו סופרים שבכל דור ודור וכתבום על פי רוח הקודש כמו שנגזר עליהם מששת ימי בראשית. כמו שנאמר זה ספר תולדות אדם בלפני אידיהן. והוא שאנו אומרי' בתלמוד בכמה דברים. בסנהדרין פ' כהן גדול וביומא. גמרא גמירי לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא. לכך אני אומ' שנקראו נביאים וכתובים דברי קבלה שהיו מקובלין ובאים מימות יהושע. ומ"מ אינם שוים לחמשה ספרים שכולן מצות וחוקים. ולא אילו בלבד נאמרו למשה מסיני בעל פה. כאותה ששנינו באין בין המודר. א"ר יצחק מקרא סופרים ועיטור סופרים. וקריין ולא כתבין וכתבין ולא קריין הלכה למשה מסיני. ואמר רב חננאל אמר רב (ויקרא) [ויקראו] בספר (תורת אלהים מפורש) [בתורת האלהים מפרש] ושום שכל ויבינו במקרא. ומסיק זו פיסוקי טעמי'. וזהו כי (הוא) [הא] דאמר פ' הוציאו לו. (שלש) [חמש] מקראות שאין להם הכרע מן התורה. ומההיא דהכל חייבין בראייה. הכי קאמר ויעלו עולות (כנשים) [כבשים] וגומ'. נפק' מינ' לפיסוקי טע'. שטעמי לנגינות הם שנאמרו למשה מי תולש. ומי זוקף. ומי יושב ומי עומד. ומי העולה ומי היורד ומי המונח. אבל סימני הנגינות סופרים הוא שתקנום. ולפיכך אין ניקוד טברני דומה לניקוד שלנו. ולא (שניחם) [שניהם] דומים לניקוד ארץ ישראל. ומפני שהטעמים והנגינות משתכחין הוא שתקנום. וסמכו על מה שאמר הכת' עת לעשות ליי' הפרו תורתך (תהלים קיט). ולפיכך לא ניתן ספר תורה לינקד. שאע"פ שניתנו פסוקי הטעמים ונגינות הקרייה מסיני במסורת. דכת' ושום שכל (נחמיה ח) על פה נאמרו. ולא בסימני נקידה בספר. ועוד מצינו במסכת מגילה שהתרגום ניתן בסיני. אלא שכחוהו (וחסרו) [וחזרו] ויסדוהו. ולפיכך זכה תרגום שאמרו חכמי' להשלי' פרשיותיו

ועוד מצינו בפסיקתא ושאר אגדות וכו' אליעזר בנו וכו' כצ"ל עיין במס' פרה פ"א משנה א', ובפסיקתא רבתי פי"ד, ר' אחא בשם ר' יוסי בר חנינא בשעה שעלה משה ובו' וכן הוא בתנחומא פרשה חקת ר' אחא בשם ר' יוסי בר חנינא אמר וכו' ובמ"ר פ' חקת איתא ר' אחא בשם ר' חנינא אמר וכו' ובפסיקתא פ' פרה איתא ר' אחא בר חנינא אמר וכו' ובכל המקומות האלו לא נמצא יהושע בני כך הוא אומר כנוסחת המחבר, ועיין בספר הקנה דף ע"ט ע"א. דברי חכמים כדרבונות וגו' (קהלת יב) אע"פ שהללו וכו' עי' חגיגה ג' ע"ב. ותורה שבע"פ היא סמנטירין וכו' ערוך ערך סמנטר וכו' ובמוסף פירש הוא חותם, ועיין בירושלמי ברכות פ"א ה"ד אם אינו מראה לכם חותם שלי וסמנטרין שלי וכו'. אכתוב לו רובי תורתי וכו' כצ"ל (הושע ח) עי' ירושלמי פאה פ"ב ה"ד, וירושלמי חגיגה פ"א ה"ח ובמ"ר שמות פמ"ז, והובא בתוס' גיטין ס' ע"ב ד"ה אתמוהי וכו' ועיין במדרש קהלת פסוק מה שהיה וגו', ובמגילה י"ט ע"ב ומה שהסופרים עתידין לחדש ומה ניהו מקרא מגילה. זה ספר תולדות אדם (בראשית ה) בלפני אידיהן ע"ז ה' ע"א, סנהדרין ל"ח ע"ב גמרא גמירי לה וכו' סנהדרין כ"ב ע"ב, יומא ע"א ע"ב, תענית י"ז ע"ב, ועיין יומא ל"ה ע"ב רש"י ד"ה מיתיביה וכו'. כאותה ששנינו באין בין וכו' נדרים ל"ז ע"ב, ועיין מגילה ג' ע"א. ויקראו בספר בתורת האלהים מפרש וכו' כצ"ל (נחמיה ח). וזהו כי הא וכו' חמש מקראות וכו' כצ"ל יומא נ"ב ע"א ועיין בתוס' שם ד"ה שאת וכו' דהקשו מדוע לא נקט הכתובים כסדר שהם כתובים בתורה, ועיין ירושלמי ע"ז פ"ב ה"ז דשם חשיב להו כסדר, ועיין במב"ר פ' פ' ומדרש שה"ש פ"א, ובתנחומא פרשה בשלח מכילתא פ' בשלח. ומההיא דהכל חייבים וכו' עיין חגיגה ו' ע"ב תוס' ד"ה לפסוקי וכו' ותוס' יומא ל"א ע"ב ד"ה ופשיט וכו'. ויעלו עולות כבשים כצ"ל (שמות כ"ד). ולא שניהם דומים כצ"ל. שכחוהו וחזרו ויסדוהו כצ"ל מגילה ג' ע"א. להשלים פרשיותיו עם הצבור וכו' ברכות

עם הציבור. שנים מקרא ואחד' תרגום. מה שאין כן בכל מקום. וכן אמ' רב עמרם שהשיב מר רב נטרונאי גאון. ואמרי' נמי בהקורא את המגילה למפרע. ואמ' רב אבא בריה דרב חייא בר אבא א"ר יוחנן מאי' דכת' ועליהם ככל הדברים. מלמד שהראה לו הקב"ה למשה בסיני דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים. ומסרה ליהושע. דכת' ויען יהושע בן נון משרת משה. ואומ' ומשרתו יהושע בן נון נער וגומ'. ויהושע לזקינים. ועל ידי יהושע נמסרה לזקינים. הם שופטים שעמדו לישראל עד שמלך שאול וקורא אותם זקינים. שכן דרך למנות זקינים על הציבור. דכת' אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו. ומצינו שיהושע מסרה לזקינים שהיו רודים ושוטרים את ישראל. כדכת' ויעבדו העם את יי' כל ימי יהושע (והזקינים) [וכל ימי הזקנים] אשר האריכו וגומ'. ואותם זקינים מסרוה לשופטים שאחריהם שהיו זקינים. וכל אחד מהזקנים והשופטים מסר לחבירו: והא לך סדר השופטים. עתניאל. אהוד. שמגר. ברק. גדעון. אבימלך. תולע. יאיר הגלעדי. פנחס. יפתח. אבצן. זה בעז. אלון. (עברון) [עבדון]. מנוח. שמשון: וזקינים לנביאים. ונביאים התקבלו זה מזה: וזה סדרן של נביאים. עלי שמואל. גד. שמעיה. עדוא. אחיה השילוני. אליהו. אלישע. (מיכייהו) [מיכיהו]. עובדיה. יונה. מיכה המורשתי. יואל. נחום. חבקוק. צפניה. ירמיה. יחזקאל. ישעיה. חולדה. חגי. זכריה. ומלאכי: ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. ואילו הן. עזריה. הוא עזרא שעלה מבבל. וגלותו עמו. זרובבל. ישוע. נחמיה. מרדכי בלשן. בכל לשון היה יודע. כדא' במסכת מגילה. שמיושבי (לשבי) [לשכת] הגזית היה. ואית דאמרי דהוה (כייל) [בייל] לישני ודריש להו. כדאמ' במנחות פ"ר ישמעאל. זימנא חדא לא הוו ידעי היכא עומר לאיתויי. אכרוז. אתא ההוא חרשא. אותיב חדא ידיה אאיגרא וחדא אצריפא. אמ' להו מרדכי מי איכא דוכתא דשמיה גגות צריפין בדוק ואשכח: ובאבות דר' נתן כך שנינו. משה קבל תורה מסיני. שנאמר ויתנם (יי') אלי. ואומ' זכרו תורת משה עבדי. יהושע קבלה ממשה. שנאמ' ונתת מהודך עליו. זקינים מיהושע. שנאמר ויעבדו העם את ה' וגומ'. שופטים קבלו מזקנים. שנא' ויהי בימי שפט השפטים. ונביאים קבלו משפטים. שנאמר ואשלה אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח ולא שמעו. ואנשי כנסת הגדולה קבלו מנביאים האחרונים הן חגי זכריה ומלאכי: ובריית' זו קורין אותה אבות דר' נתן. ולא ידעתי על מה. אם מפני שהוזכר בתחילה. הרי ר' יוסי הגלילי הוזכר שם ראשון. שני לו ר' עקיבא. שלישי לו ר' נתן. וכך מתחלת. משה נתקדש בענן. בריש (אמ') [יומא] מייתי לה. ויש לומר שר' נתן סידרה וכך מסורת בידם. כמו משנת ר' חייא. ור' הושעיא. ומשנת בר קפרא. בפ"ב דע"ז. ודשמואל ולוי. וכן תני לוי במתניתין בפ"ק דיבמות. וזו היא משנת ר נתן

ח' ע"א. וכן אמר רב עמרם שהשיב מר רב נטרונאי גאון עיין בסרע"ג דף כ"ט ועיין לעיל סימן קכ"ז. ואמר ר' אבא וכו' לפנינו מגילה י"ט ע"ב איתא ואמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן וכו'. ועליהם ככל הדברים (דברים ט) ועיין ברכות ה' ע"א ועיין מגילה י"ט ע"ב, ובירושלמי פ"ב דפיאה ה"ד ובמדרש קהלת פ"א פסוק מה שהיה וכו' ובוי"ר פ' כ"ב ובשמות רבה פמ"ז. דכתיב ויען יהושע וגו' (במדבר י"א) ומשרתו יהושע וגו' (שמות ל"ג) אשר ידעת כי הם וגו' (במדבר י"א) ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים וגו' כצ"ל (שופטים ב') והא לך סדר השופטים וכו' עיין לקמן ד"ה משה קיבל תורה מסיני וכו' מה שהאריך שם המחבר בסדר הקבלה. שמיושבי לשכת הגזית היה כצ"ל מגילה י"ג ע"ב. דהוה בייל לישני ודרש כצ"ל מנחות ס"ה ע"א. זימנא חדא לא הוו ידעי וכו' ע"ש ס"ד ע"ב ועי' ירושלמי שקלים פ"ב ה"א. שנא' ויתנם אלי כצ"ל (דברים ה') ואומר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג') ונתת מהודך עליו (במדבר כ"ז) ויעבדו העם וגו' (שופטים ב') ויהי בימי שפט השופטים (רות א') ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח ולא שמעו כצ"ל (ירמיה ז') בריש יומא מייתי לה כצ"ל עי' יומא ד' ע"א. ומשנת בר קפרא בפ"ב דע"ז ע"ש ל"א ע"א. וכן תני לוי במתניתין וכו' עי' יבמות י' ע"א. האמורה במדרש קהלת ובו' פ"ב ע"ש פסוק כנסתי לי גם כסף וזהב וגו' אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חייא רבה ומשנתו של ר' הושעיה רבה ומשנתו של בר קפרא ובמדרש שה"ש פ"ה פסוק אנהגך אביאך אשקך מיין הרקח אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חייא רבה ומשנתו של ר' הושעיה ושל בר קפרא, ובפתיחתא למדרש איכה ובטלו הטוחנות אלו

האמורה במדרש קהלת. ומדרש פסיקתא רבתי: מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. לכך נקרא שמם כנסת הגדולה. לפי שהיו כנסייא גדולה. וחשובה. וקדושה. לפני המקום. שכן גדלוהו להק׳ והחזירו עטרה ליושנה. כדא׳ במסכת יומא. בפ׳ בא לו. משה אמר האל הגדול הגיבור והנורא אשר לא ישא פנים. בא ירמיה ואמר האל הגדול והנורא. אמר גוים מרקדין בהיכלו איה גבורותיו. בא דניאל ואמר האל הגדול. אמ׳ גוים משעבדים בבניו איה נוראותיו. באו אנשי כנסת הגדולה והחזירו עטרה ליושנה. ואמרו האל הגדול הגיבור והנורא. אמרו הן הן גבורותיו. שנעשה ארך אפים אף לרשעים. הם הם נוראותיו. שאילמלא נוראותיו היאך אומה יחידה מתקיימת בין האומות. ובאגדה נותן מוראות המקרא למוראת מקדש. על שם שנאמר ומקדשי תיראו. ואיזהו מוראת (מוראת) מקדש. לא יכנס אדם להר הבית. בפ״ק דיבמות. ואומ׳ נורא אלהים ממקדשך. אלמ׳ דמורא במקדש. וזהו שאמ׳ גוים מרקדין בהיכלו איה נוראותיו: הם אמרו שלשה דברים. אנשי כנסת הגדולה אמרו ג׳ דברים. הוו מתונים בדין. דמתין מסיק אליבא דשמעתא. בסוף הוריות. כלומר ממתינין לחשוב עומק הדין ולישא וליתן בו. ומפר׳ בסיפרי בפרש׳ אלה הדברים. אם בא לפניך דין אחד שנים ושלשה פעמים לכשבא לפניך פעם רביעית אל תחתכהו מיד לומר כבר פסקתה פעם ראשונה ושנייה אלא חזור ופשפש בו שמא תמצא בו טעם אחר. ובברייית׳ דר׳ נתן מפורש שכן מצינו באנשי כנסת הגדולה שהיו מתונין בדין. שנאמ׳ גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה. לא שהעתיקו אלא שהמתינו. ובפ״ק דסנהדרין מוציא מלא תעלה במעלות. וסמיך ליה ואלה המשפטים. והעמידו תלמידים הרבה. להרבות חכמתם. מרבה ישיבה מרבה חכמה. דאמ׳ מר הרבה למדתי מרבותיי ויותר מחביריי ומתלמידיי יותר מכולם. וכן מצינו ביעבץ שביקש רחמים על הדבר. שנאמר ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי ופרשו רבותינו במסכת תמורה. והרבית את גבולי. בתלמידים: ועשו סייג. גדר והרחקה לדברי תורה. שתהיו גוזרין גזירה למצות. כגון שניות לעריות. בפ״ב דיבמות. כדי להרחיק אדם מן העבירה עצמה שאסורה מן התורה. וכן הוא אומ׳ ושמרתם את משמרתי. עשו משמרת למשמרת. הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו. שאף גזירה לגזירה פלוגת׳ דאביי ורבא. ומאן דלא גזר דייק לקרא הכי. ולא משמרת למשמרת משמרתי. ובמשנת ר׳ נתן אמרי׳ בן עזאי אומ׳ הוי זהיר בדבריך מבטלתן ועשה סייג לדבריך כדרך שעשה הק׳ סייג לדבריו. אדם הראשון תורת משה. נביאים וכתובים כו׳: כדמפר׳ התם. ושנינו במכילתא. ולא תותירו ממנו עד בקר. והנותר ממנו עד בקר למה בא. לא בא הכת׳ אלא לקבוע תחום. לבוקרו של בקר. ואיזה זה עמוד השחר. מיכן אמרו חכמים אכילת פסחים ואכילת זבחים והקטר חבלים ואיברים

משניות גדולות כגון משנתו של ר״ע ומשנתו של ר׳ אושעיה ומשנתו של בר קפרא. כדאמר במסכת יומא וכו׳ ע״ש ס״ט ע״ב, משה אמר האל הגדול וגו׳ (דברים י׳) ומקדשי תיראו כצ״ל (ויקרא י״ט) ואיזהו מוראות מקדש וכו׳ כצ״ל לא יכנס אדם וכו׳ יבמות ו׳ ע״ב ברכות נ״ד ע״ב. נורא אלהים ממקדשך כצ״ל (תהלים ס״ח) דמתון מסיק כצ״ל בסוף הוריות. ואליבא דשמעתא הוא מפירוש המחבר ורש״י שם בסוף הוריות כתב אליבא דהלכתא. ובברייתא דר״נ וכו׳ אדר״נ פ״א. אשר העתיקו וגו׳ (משלי כ״ה) לא שהעתיקו אלא שהמתינו כן ה״א באדר״נ פ״א ובפ״ק דסנהדרין וכו׳ ז׳ ע״ב, ועיין שם ל״ה ע״א אשרו חמוץ אשרי דיין שמחמץ את דינו, ובספרי דברים פסקא ט״ז אמרתי להם הוו מתונים בדין שאם בא דין לפניך פעם אחת שתים ושלש אל תאמר וכו׳ ועיין במדרש. קהלת פסוק כי העושק יהולל חכם אלו היה משה מתון וכו׳. הרבה למדתי מרבותי וכו׳ עיין מכות י׳ ע״א ותענית ז׳ ע״א ע״ש. ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני כצ״ל והרבית את גבולי בתלמידים וכו׳ תמורה ט״ז ע״א, ועיין באדר״נ פל״ה. כגון שניות וכו׳ יבמות כ״א ע״א ושמרתם את משמרתי (ויקרא י״ח) עשו משמרת וכו׳ שם מ״ק ה׳ ע״א. הרחק מן הכיעור וכו׳ חולין מ״ד ע״ב, ובאדר״נ פ״ב. בן עזאי אומר וכו׳ אדר״נ פ״א ע״ש. ושנינו במכילתא ולא תותירו וכו׳ והנתר וגו׳ כצ״ל (שמות י״ב) עיין שם פ׳ בא סי׳ ו׳, אכילת פסחים וכו׳ עיין ברכות ט׳ ע״א ופסחים ק״כ ע״ב, זבחים נ״ז ע״ב ובתוס׳ ד״ה וא״א וכו׳ ומגילה כ״א ע״א, ועיין בירושלמי

מצותן עד שיעלה עמוד השחר. כל הנאכלין ליום אחד. מצותן עד שיעלה עמוד השחר. ולמה אמרו חכמים עד הצות כדי להרחיק אדם מן העבירה. ולעשות סייג לתורה. ולקיים דברי אנשי כנסת הגדולה שהיו אומרי׳ ג׳ דברים הוו מתונין בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה:

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד. על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים:

שמעון הצדיק כהן גדול היה. ובימי אלכסנדרוס מוקדון שהרג דריוש בן אסתר. היה משירי כנסת הגדולה. מן האחרונים שבהם. שכבר בימיו נפטרו לבית עולמים רובה של כנסת הגדולה. על התורה. מפורש בברייתא דכתי׳ אם לא בריתי יומם ולילה. וכדא׳ בלפני אידיהן. שהתנה הק׳ עם מעשה בראשית אם ישר׳ מקבלין את התורה מוטב ואם לאו אחזיר אתכם לתהו ובהו. ועל העבודה. עבודת בית המקדש. אמרן כל זמן שבית המקדש קיים היה העולם מתברך ליושביו והגשמים יורדין בזמנן. שנאמר והיה אם שמע תשמעו וגומ׳. ונתתי מטר ארצכם בעתו. ואיזו זו עבודת בית המקדש. ובזמן שאין בית המקדש קיים אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמנן. שנאמר השמרו לכם פן יפתה וגו׳. וחרה אף יי׳ בכם ועצר את השמים. וגומ׳. וכן בנביאים. בחגי הוא אומר מהיותם בא אל ערמת עשרים וגומ׳. ועוד מצינו בראש השנה ובמגילה. אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ. ועל גמילות חסדים. שנאמר כי הסד חפצתי ולא זבח. ועולם לא נברא מתחילתו אלא בגמילות הסדים. שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה. ועכשיו שאין (עבודת) [עבודה] מתקיים העולם בתורה ובגמילות הסדים ובתפילה. שהתפילה חשובה כעבודה. כדמפרש בסיפרי. ובתפילת השחר ירושלמי. ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם. וכי יש עבודה בלב (ולא) [אלא] בתפילה. וכן הוא אומר אלהך די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישזבינך. וכי יש עבודה בבבל אלא זו תפילה. הא למדת שגדולה תפילה. ואף מן הקרבנות נראה לי היא חשובה. שהרי חשובה היא כקטורת. שנאמר תכון תפלתי קטרת לפניך. ואמרי׳ רשב״ג אומר מיום שהרב בית המקדש אין לך יום שאין בו קללה. ולא ירד טל לברכה. ואמרי׳ בגמרא. ועלמא אמאי מקיים. אקידושא דסדרא ואיהא שמיה רבה מברך. דאגד׳. וגדולה היא גמילות חסדים מן הצדקה. כמו שאמרו חכמים שזה מחיים וזה בין מהיים בין לאחר מיתה. זה בממונו וזה בגופו וממונו. זה דרך הלואה שמלוה

פ״א דברכות ה״א אנן תנינן אכילת פסחים וכו׳. כהן גדול היה וכו׳ ובימי אלכסדרוס וכו׳ יומא ס״ט ע״א, ועיין בפסיקתא רבתי סי׳ י״ד, ובמדרש וי״ר סוף פי״ג, ובמגילת תענית פ״ח, ועיין רש״י ריש ספר עזרא, ותוס׳ ר״ה ג׳ ע״ב ד״ה שנת עשרים וכו׳ ובס׳ יסוד עולם מאמר רביעי פרק י״ח, ועיין בספר מאור עינים פרק כ״ב ופל״ח מה שכתב בזה בארוכה. מפורש בברייתא וכו׳ שבת ל״ג ע״א פסחים ס״ח ע״ב, נדרים ל״ב ע״א. אם לא בריתי וגו׳ (ירמיה ל״ג) שהתנה הקב״ה עם מעשה בראשית וכו׳ ע״ז ג׳ ע״א, ושם ה׳ ע״א ועיין שבת פ״ח ע״א ובפירש״י שם ובפדר״א פט״ז על שלשה דברים העולם עומד וכו׳ ועיין ירושלמי תענית פ״ד ה״ב, ומגילה פ״ג ה״ו ובזמן שאין בה״מ קיים וכו׳ ואין הגשמים וכו׳ מדרש תנחומא פ׳ תרומה ולא תאמר בה״מ היה יפה להם (לאוה״ע) אלא אפילו ישראל שאלולי הם לא היה פוטר יורד לעולם וכו׳ שנאמר השמרו לכם וגו׳ (דברים י״א) בחגי הוא אומר מהיותם בא אל ערמת עשרים כצ״ל (חגי ב׳). אלמלא מעמדות וכו׳ תענית כ״ז ע״ב, מגילה ל״א ע״ב וליתא בר״ה וצריך להגיה בתענית ובמגילה. שנאמר כי חסד חפצתי וגו׳ (הושע ו׳) שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה כצ״ל (תהלים פ״ט), שתפלה חשובה כעבודה וכו׳ עיין ספרי פ׳ עקב ושם מסיים כשם שעבודת מזבח קרויה עבודה כך תפלה קרויה עבודה, ועיין תענית ב׳ ע״א, ובירושלמי ברכות פ״ד ה״א, כתיב לאהבה את ה׳ אלהיכם ולעבדו וגו׳ וכי יש עבודה בלב ואיזו זו תפלה וכו׳ ובמדרש במ״ר פי״ח אמרו ישראל וכו׳ ובפדר״א פרק ט״ז ועיין ב״ק צ״ב, וב״מ ק״ז ע״ב ועבדתם את ה׳ אלהיכם זו ק״ש ותפלה. אלהך די אנת וגו׳ (דניאל ו׳), שנאמר תכון וגו׳ (תהלים קמ״א) מיום שחרב בהמ״ק וכו׳ סוטה מ״ח כ״א. ועלמא אמאי מקיים וכו׳ שם מ״ט ע״א כמו שאמרו הכמים שזה מחיים וכו׳ עיין סוכה מ״ט ע״ב וסוטה י״ד ע״א, ומדרש קהלת פרשה ז׳.

את העני מעות בשעת דוחקו ואינו מתבייש. ואילו צדקה כשנותנה לו מתבייש. זה לעני וזה אף לעשיר.

אנטיגנוס איש סוכו קיבל משמעון הצדיק, הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשים את הרב על (שלא) מנת [שלא] לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם:

איש סוכו. שם עירו. כדכת' ירמות ועדלם סוכה ועזקה. פרס. מנה. להם חק. פרוונדא ב'. ונקראת פרס. לשון פרוס החג. לפי החג. שנוטל הרב משאות מאת פניו ונותן להם. ויש לומר לשון פרוסת לחם שפוסק עליו לתת לו כך וכך. או שמא לשון משאת הוא (כאהת) [באחת] הלשונות. אלא על מנת שלא לקבל פרס. ומתוך דבר זה פקרו המינין. כדמפורש בברייתא שהיו יושבין לפניו שני תלמידים צדוק ובייתוס. וכששמעו כך פרשו והלכו להם ונעשו אומה לעצמן שלא לשמוע עוד דברי חכמים מפני שכל דבריהם הבל וריק. וכי למה אדם ינע לריק ועמל לרוח אם אינו נוטל שכר על המצות. כסבורים הם שכן אומר אנטינגוס שאין תשלום שכר לצדיקים. ועמד . . . . ירקב שמו וזכרו. אחד מן התלמידים מבני פריצי עמנו וכתב להם ספר נזירות חקק און עון גיליון. ומכתב עמל חוקים לא טובים ומשפטים בל יחיו בהם. שמם. נקראו תלמידי צדוקין ובייתוסין. וחס ושלום שלא עלה על דעתו של אנטיגנוס לומר כך. אלא כך אמר. שלא יאמר אדם אעבוד את יוצרי כדי שיספיק לי צרכיי. אלא מספיק ואינו מספיק יעבוד את בוראו מאהבה. משום כאשר ציוני י״י אלהי ואעפ״י שייטורים באים עליו. אל יהרהר ואל יעיין אחריו אלא יקבלם מאהבה. דכת' אשרי הגבר אשר תיסרנו יה. שאע״פ שמיצר עכשיו שמח הוא לאחר זמן שסוף הכבוד לבא. כדכת' בשמרם עקב רב. ואילו כל המקיים מצות על מנת. כשיראה תנאי כלה מניחו והולך לו. שכך אמרו חכמים כל אהבה שהיא תלוייה בדבר בטל דבר ובטילה אהבה ושאינה תלוייה בדבר אינה בטילה לעולם: ותנן בפ״ק דראש השנה האומר תנו סלע זו לצדקה בשביל שיחיו בניי ושאזכה לעולם הבא הרי זה צדיק גמור. לא בעל מנת קא'. דמאן דעבד הכי לאו מעליותא היא. מיהו התם מוקי

על מנת שלא לקבל פרס כצ״ל גירסתי כגירסת ס״א המובא בספרים שלנו במשניות, וכן הוא גרסת רש״י בפירושו על מס' אבות, ובפירושו ע״ז י״ט ע״א ע״ש. ירמות ועדלם סוכה ועזקה כצ״ל והמה ערים בנחלת יהודה (יהושע ט״ו). פרס מנה וכו' עיין ערוך ערך פרס ד' ועיין עירובין ע״ג ע״א מי שיש לו וכו' מקבלות פרס מבעליהן. באחת הלשונות כצ״ל. כדמפורש בברייתא וכו' וכששמעו כך פרשו וכו' עיין באדר״נ פ״ה, ועיין בערוך ערך בייתותין, ובפירוש הרמב״ם על מס' אבות ומדבריהם משמע שצדוק וביתוס עצמן פקרו, וכן הוא בספר יסוד עולם מאמר רביעי פי״ח ותלמידיו היו צדוק ובייתוס שיצאו לתרבות רעה והחזיקו במינות וכו' וביוחסין מאמר א' וצדוק וביתוס תלמידיו היו ראשי המינים שטעו בדברי רבם ועיין בפירוש רשב״ם ב״ב קט״ו ע״ב שתלמידיהם הוא שפקרו ותלוי בחלופי גרסאות באדר״נ שם. שלא יאמר אדם וכו' כדי שיספיק לי צרכי וכו' עיין ע״ז י״ט ע״א ובתוס' ד״ה על מנת וכו' ובמהרש״א ח״א שם, ועיין פסחים ח' ע״ב ובתוס' שם ד״ה שיזכה וכו' וב״ב י' ע״ב, וב״ב י' ע״ב ובתוס' ברכות ט״ו ע״ב ד״ה בין הדבקים וכו' ועיין סוטה כ״ב ע״ב תוס' ד״ה לעולם וכו', ותוס' נזיר כ״ג ע״ב ד״ה שמתוך וכו' ותוס' ר״ה י״ד ע״א ד״ה בשביל וכו' ועיין בתוי״ט על המשנה שם ומה שהקשה על דברי התוס' הנ״ל שכתבו בעכו״ם שתוהין על הראשונות ע״ש נ״ל שט״ס קל נפל בספרים שלפנינו ותחת ב' בעכו״ם וכו' צ״ל כעכו״ם שתוהין וכו' כדמוכח מדבריהם בע״ז שם ד״ה על מנת וכו' כמו שעושין עכו״ם וכו' ע״ש ועיין זוהר פרשת משפטים בר״מ קי״ט ע״א ואינון דמתעסקין באורייתא ובמצות לשמא דקב״ה ושכינתיה ולא על מנת לקבל פרס אלא כברא דאיהו מחוייב ביקרא דאבוהי ואמיה וכו' ובתקוני זוהר תקון ל' אית יראה ואית יראה, אית אהבה ואית אהבה, יראה דדחיל בר נש להקב״ה בגין דלא נחית מנכסוי או בגין דלא ימותון בנוי בחייוי אשתכח דאם הוה נחית וכו' ובגין דא אתקריאת האי יראה ואהבה ע״מ לקבל פרס אבל וכו'. אשרי הגבר אשר תיסרנו יה כצ״ל (תהלים צ״ד), כדכתיב בשמרם עקב רב (שם י״ט) וכפירש״י עקב רב סופן של ת״ח לבוא לידי גדולה עקב לשון ויש לו חבר בלשון משנה.

לה בישראל(א) שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ועוד שלא יתחרט אם לא יחיו בניו. ובאומות העולם דליכא למימר הכי מוכח התם מנא לן (דאחמיין) [דאחמיין] מהכא ומצליין לחיי מלכא ובנוהי: ואף מטעם אהבה תלוייה בדבר אמרו חכמים שיעבוד אדם את בוראו מאהבת המקום ולא מאהבת שכר המצות דכתי' ואהבת את יי"י אלהיך. ולא מתוך יראה. שמא יחתוך אטונה ויפסוק פרנסתו. שכל העובד את רבו מאהבה אפי' מכביד עליו כל היום אינו דומה עליו לכלום. כדרך שמצאנו ביעקב ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה. ואילו העובד את רבו מיראה כשרואה רבו מכביד עליו מניחו והולך לו. ויהי מורא שמים עליכם. עם אהבה. שלא ינהג קלת ראש כלפי מעלה. כבן המתחטא לפני אביו. מחמת אהבה שלבו גס בו. כמו שמצינו בחוני המעגל. ששלח לו. שמעון בן שטח אלמלא חוני אתה גוזריני עליך נידוי אבל מה אעשה שאתה מתחטא לפני הק' כבן המתחטא לפני אביו ועשה לו רצונו:

יוסף בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלם קבלו מהן. יוסי בן יועזר אומר יהי ביתך בית וועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם: ויוסף בן יוחנן איש ירושלם אומר יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה: באשתו אמרו קל וחומר באשת חבירו, מיכן אמרו חכמים כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורד לגהינם:

צרידה. שם מקום. קיבלו מהם. מאנשי כנסת הגדולה. וכל הזוגות השנויין כאן. ראשי סנהדראות היו. ופירשו חכמים במסכת חגיגה שאחד מהם נשיא ושני לו אב ב"ד. בית וועד לחכמים. מפורש בברייתי' מלמד שיהא ביתו של אדם מזומן לחכמים לבית וועדים. כאדם האומר לחבירו שמר לי בבית פלוני. והוי מתאבק בעפר רגליהן. כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו. אלא לך אצלו ושב לפניו. ואל תשב לפניו לא על הכסא ולא על המיטה ולא על הספסל. אלא על הקרקע. שתתעפר בעפר רגליו. שמתוך כך תזכה. כדא' בפ"ק דסנהדרין ושמעון התימני דן לפניהם בקרקע. ויש תימא דאמרי' במגילה מניין לרב שלא ישב על גבי מיטה וישנה לתלמידין על גבי קרקע. שנאמר ואתה פה עמד עמדי. ובבא מציעא פ' השוכר את הפועלים. מימיהם אנו (אנו) שותין ועל גבי קרקע הם יושבין. ויש לומ' הא למיגרס כמשה. הא לעיוני נשמעון. והוי שותה בצמא את דבריהם. ברצון ובנפש חפיצה. כמים קרים על נפש עייפה. ששותה לתאבון. ומתקבלין ברצון

בגליון הכתב יד נכתב:

(א) עם הארץ.

עקבות משיחא. בישראל עם הארץ שמתוך כצ"ל. מנלן דאחמיץ וכו' כצ"ל ר"ה ד' ע"א. ומצלין לחיי מלכא ובנוהי כצ"ל (עזרא ו'). דכתיב ואהבת וכו' (דברים ו') שמא יתחוך אטונה וכו' פירש שמא יפסוק חבל פרנסתו, ותורידם בחבל מתרגם ושלשלתינן באטונא, ויהיו בעיניו וגו' (בראשית כ"ט) כמו שמצינו בחוני המעגל וכו' תענית י"ט ע"א. צרידה שם מקום, ונמצא במקרא וירבעם בן נבט אפרתי מן הצרדה (מלכים א' י"א) ופירשו חכמים במס' חגיגה וכו' ע"ש ט"ז ע"ב. יוסף בן יועזר ויוסף וכו' כן הוא בתמורה ט"ו ע"ב, ועיין סוטה מ"ז ע"א ושם איתא יוסי וכן בחגיגה שם. מפורש בברייתא מלמד וכו' עיין אדר"נ פ"ג והלשון משונה. דן לפניהם בקרקע סנהדרין י"ז ע"ב. ויש תימא דאמרינן במגילה וכו' ואתה פה עמד עמדי (דברים ה') עיין מגילה כ"א ע"א וב"מ פ"ד ע"ב, ומע"ק ט"ז ע"ב, ובר"ן פ"ד דמגילה ד"ה ומקשה הכא וכו' ועיין ברמב"ם פ"ד מה' ת"ת ה"ב ובכ"מ

על לבו. פתוח לרווחה. מפורש בברייתא שיהא ביתו פתוח לעוברים ושבים ומרויח להם ומספיק ברוחב ידים כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. ולמה עשה איוב ד׳ פתחים כדי שלא יהו עניים מצטערים עד שיקיפו את כל הבית אלא כל הבא יכנס כדרכו ויצא בפתח שני. שלא יראוהו העומדים דרך כניסתו ויתבייש מהן. ויהיו עניים בני ביתך. אל תרבה עבדים ושפחות לשרתך. אלא הבא עניים במקומם להיות בני ביתך. ויעבדוך. ותקבל שכר עליהם. כדרך שעשה רבא. כדמפורש בהזהב. ובברייתי׳ מפורש לא בני ביתך ממש. אלא שיהו עניים משיחים שאוכלים ושותים על שולחנך כו׳. ואל תרבה שיחה. דברים בטילים. באשתו אמרו. רבינו הקדוש כשסידר המשנה פי׳ כן. ק״ו באשת חבירו. מפני טענת הבריות ולזות שפתים. באשתו נדה. לא גרסינן. שאף באשתו טהורה אמרו מפני ביטול תורה. מיכן אמרו. מתוך דבר זה למדנו הבאים אחריו והוסיפו על דבריו. ופירשו שלפיכך לא ירבה אדם שיחה עם האשה שבכל זמן כו׳. גורם רעה לעצמו. מפרש בברייתא. כיצד בזמן שאדם הולך לבית הכנסת ולא היו נוהגין בו כבוד. או שעירער עם חבירו אם ילך ויספר לביתו כך וכך עירערתי עם חביריי כך וכך אמרתי לו. וכך אמר לי. נמצא מבזה עצמו ומבזה חבירו. וכיון שסח לה כל אותם הדברים אף היא מבזה אותו בלבה. ובוטל מדברי תורה. שמתעסק בדברים בטלים. עומד עמה ומשחק עמה. וסופו יורד לגהינם. שהשחוק וקלת ראש מרגילין אדם לערוה ופעמים שאין האשה מקבלת ממנו. ויצרו תוקפו ונבשל בה:

יהושע בן פרחיה וניתאי הארבלי קבלו מהם. יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות. וניתאי הארבלי אומר הרחק משבן רע ואל תתחבר לרשע ואל תתייאש מן הפורענות:

קבלו מהם. מיוסף בן יועזר ומיוסף בן יוחנן. וכן כולם קבלו זה מזה. עשה לך רב. מפורש בברייתא. כיצד יעשה אדם את רבו קבוע שילמד ממנו מקרא ומשנה [מדרש] הלכות ואגדות. טעם שהניח במקרא סופו לומר במשנה. טעם שהניח לו במשנה. סופו לומר במדרש. במדרש סופו לומר בהלכות וכן באגדות. נמצא אותו אדם יוצא מלפניו מלא מלא. וברכה לראש משביר: ד״א עשה לך רב. שלא תהא תוקע עצמך לדבר הלכה. דכת׳ ושונא תוקעים בוטח. השונא את מי שתוקע עצמו ואינו נוהג כמותו הוא יעמוד לבטח. ומהו תוקע. דאתא דינא קמיה וגמר הילכת׳ ומדמי מילתא למילתא. ואית ליה רבא במתא ולא אזיל למיגמר מיניה. דכיון דלא אמרוהו חכמים בפירוש צריך לו לילך בפני רבו וללמד. וקנה לך חבר. דכת׳ חרב (על) [אל] הבדים (ונואלו) [ונאלו]. חרב על תלמידי חכמים שיושבין בד בבד ועוסקין בתורה. ולא עוד אלא שמטפשין. דכת׳ ונואלו. וכת׳ (ונואלו) [נואלו] שרי (צוען) [צען]. ועוד נאמר טובים השנים. מפורש בברייתא טובים שנים שיושבין ועוסקין בתורה

ולח״מ, ועיין בפרשת דרכים דרוש ט״ו מה שהאריך בענין זה ע״ש. פתוח לרוחה מפורש בברייתא וכו׳ עיין באדר״נ פ״ז. כדרך שעשה רבא וכו׳ עיין ב״מ ס׳ ע״ב כי הא דההוא עבדא סבא וכו׳ א״ל יהיו עניים בני ביתך וכו׳. ובברייתא מפורש לא ב״ב ממש וכו׳ אדר״נ פ״ז. ק״ו באשת חברו מפני וכו׳ עיין עירובין נ״ג ע״ב, נדרים כ׳ ע״א חגיגה ה׳ ע״א. או שעירער עם חבירו וכו׳ אדר״נ שם. מפורש בברייתא כיצד וכו׳ עיין אדר״נ ריש פרק ח׳, מקרא ומשנה מדרש הלכות וכו׳ כצ״ל. ושנא תוקעים בוטח (משלי י״א) דאתא דינא קמיה וכו׳ יבמות ק״ט ע״ב ולפנינו הכי איתא דאתי דינא לקמיה וגמר הלכה ומדמי מילתא למילתא ואית ליה רבה ולא אזיל משאיל וכו׳. חרב אל הבדים ונאלו כצ״ל (ירמיה נ׳) חרב על שנאיהם של ת״ח וכו׳ ברכות ס״ג ע״ב, תענית ז׳ ע״א מכות י׳ ע״א. וכתיב נואלו שרי צוען (ישעיה י״ט) כצ״ל. ועוד נאמר טובים השנים (קהלת ד׳) טובים

טעה אחד מהם הלכה או פסוק או שאומר על טהור טמא ועל טמא טהור וחבירו מחזירו יש להם שכר טוב בעמלם. והוי דן את כל האדם לכף זכות. אם עשה אדם דבר שיש להכריע עליו לזכות ולחובה הכריעו לכף זכות. כאותה ששנינו במסכת שבת פ׳ מפנין. מעשה באדם אחד שהשכיר עצמו בגליל העליון. ור׳ יהושע סיפר עם מטרונית בחדר. כשיצא הלך וטבל. והכריעוהו תלמידיו לזכות. שמפני שנתזה צינורא מפיה עליו הוזקק לטבילה. וכן באותו חסיד שפדה ריבה אחת והשכיבה למרגלותיו מפני התלמידים שלא היה בקי בהם. הרחק משכן רע. מפורש בברייתא אחד (שנינו) [שכינו] שבבית ואחד שבשדה. שאין הנגעים באים אלא מחמת ביתו של רשע עוונותיו של רשע גרמו לסהור כותלו של צדיק. כיצד נראה נגע בכותל שבין רשע לצדיק סותרין כותלו של צדיק א״ר ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקה אוי לרשע אוי לשכנו. עוונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק. ויש תימא. מדתני בת״כ ונתתי נגע צרעת. בשורה היא (לכם) [להם] שהנגעים באים עליהם לפי שהאמוריים הטמינו מטמונית של זהב. בפרש״י. בוזאת תהיה. ולי נראה דבשורה היה להם לצדיקים כשמוצאים מטמונית ולכך בא צרעת בבתיהם. אבל כשבא צרעת ואינן מוצאים שום מטמון בידוע שהוא רשע וגרם לסתור כותלו של צדיק. ואני אומר הרחק משכן רע. מי שהוא רע לשמים ורע לבריות. כמו שפירשו חכמים. אוי לרשע רע. כגון שאותו אדם רמאי גנב וגזלן. ואמרו חכמים שלא יהא אדם נמשך אצלו. שלא ילמד ממעשיו. מפני שהן דברים שהנפש מתאוה להם ומחמדתם. וכ״ש אל תתחבר עמו. ואפי׳ לאדם שאינו אלא רשע שהוא רע לשמים. ואינו רע לבריות. כגון מי שהוא עובד ע״ז או אוכל טריפה ונבילה. ואין צריך לומר שלא יהיו נחשב ונמשך עמו. אלא אפילו שום עסק ושיתפות בעלמא. לא יהא לו אצלו ולא אקראי בעלמא. ואל תתחבר לרשע. שכן מצינו ביהושפט מלך יהודה. שנתחבר לאחאב לילך ברמות גלעד והיה עליו קצף מאת הק׳. שנאמר (ויאמר כה אמר י״י) הלרשע (לעזור ולשונאי) [לעזור ולשנאי] י״י תאהב: ואל תתייאש מן הפורענות. אל תהי מיואש. אשאוריין ב׳. כך נחבר במשנת ר׳ אפרים. כלומר אם ראית פורענות ממשמשת לבא התקן עצמך לעמוד (בפריו) [בפניו] קודם שתחזק לבא. וסמך אל תתייאש לאל תתחבר שאם תתחבר לאדם רשע תדאג מן הפורענות. תראה ותחשוב איך ינצל ממנו. שבודאי יבא. ובברייתא שנינו אל תתייאש מן הפורענות. מלמד שיהא אדם מתפחד בכל יום. שנאמר כי פחד פחדתי ויאתיני. שמתוך כך לבו שלם כל שעה עם הק׳ אלא על מנת שלא יקלקל. ד״א אל תתייאש. כיצד. בזמן שאדם רואה את ביתו מצליח אל יאמר בשביל זכותי הק׳ נותן לי פרנסתי בעולם הזה והקרן קיימת לי לעולם הבא. אלא יאמר אוי לי שלא נמצא לי בפני הק׳. אלא זכות אחד והוא נותן לי מאכל בעולם הזה. כדי שיאבד שכר לעולם הבא:

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם. יהודה בן טבאי אומר אל

שנים שיושבים וכו׳ ע״ש פרק ח׳. מעשה באדם אחד וכו׳ שבת קכ״ז ע״ב ושם פ״ח, אחד שכינו שבבית וכו׳ כצ״ל. אוי לרשע אוי לשכנו נגעים פי״ב משנה ו׳, ובאדר״נ פ״ט איתא א״ר ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקה אומר וכו׳ וכן הוא גירסת המחבר. בשורה היא להם כצ״ל, שהנגעים באים עליהם ע״כ הוא מלשון הספרא פרשה מצורע, לפי שהאמוריים הטמינו וכו׳ הוא מפירש״י שם ע״פ מדרש וי״ר פי״ז תני רשב״י כיון ששמעו כנענים שישראל באים עליהם וכו׳. שנא׳ הלרשע לעזר ולשנאי ה׳ תאהב כצ״ל (דה״ב י״ט) ועיין באדר״נ פ״ל ר׳ עקיבא אומר כל המדבק בעוברי עבירה אע״פ שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל פורעניות כיוצא בהן וכל המדבק בעושי מצוה אע״פ שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל שכר כיוצא בהן וכו׳. התקן עצמך לעמוד בפניו כצ״ל, מלמד שיהא מתפחד וכו׳ עיין באדר״נ סוף פ״ט והלשון משונה, שנא׳ כי פחד פחדתי ויאתיני

תעש עצמך כעורכי הדיינין. וכשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך יהו בעיניך [כרשעים, וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך] כזכאים לכשיקבלו עליהם את הדין: ושמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר:

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם. מצינו בסנהדרין ירושלמי. אנן תנא יהודה בן טבאי נשיא. ואי תנא תני׳ חליף. מאן דאמר יהודה בן טבאי נשיא עובדא באלכסנדריא [מסייע ליה]. שלחו להו בני ירושלם. מאתי ירושלם הגדולה. לאלכסנדריא אחותי הקטנה. עד מתי ארוסי יושב אצליך ואני יושבת עגומה. על פרש מייתי: אילפא. כלומר נכנס ובא לו. למדנו שהיה נשיא: ומאן דתני שמעון בן שטח נשיא. עובדא דאשקלון מסייעא ליה. דתנן א״ר אלעזר מעשה בשמעון בן שטח שתלה שמונים נשים באשקלון. דהוו תמנן נשין חרשין יתיבו במערת אשקלון. יתיבן ומחבלן עלמא. עמד שמעון בן שטח ביום סגריר. ונסיב עימיה תמנן גוברין בהירן. ויהב בידיהון תמנן לבושי חדתין. יהיבן גודקררין חרתין וכפיין על רישיהון. ואמ׳ להון אין נחרית צפרית חדא זימנא אתון לבשין. ואין צפרית זמן תניינות אתון עלון כולכון כחדא: פי׳ אם אני נוחר פעם אחת לבשו הבגדים. ואם אני נוחר פעם שנייה בואו עלינו: וכיון דאתון עלון יהב כל חד וחד מנכון חדא ויטלטלונה מארעא ולא מצלח. אזל קם על תרעא דמערתא. אמרו ליה מה את בעי הכא. אמ׳ לון למילף ולמילפא. כל מינוי יעביד מה דהוא חכים. והות כל חדא וחדא אמרה מה דהיא אמרה. ומתיא חמרא. או קפרא. או תבשילא. אמרין ליה מה את יכיל עביד. אמר יכיל אנא מציפור תרין. ומייתי הכא תמנין גוברין בחירין דכוותי לבישין תמנין לבושין נקרין יתבין הכא עמהון חדיין ומחדיין לכון. אמרין אוף אנן כי בעיין. נחר צפר (חר) [חד] פעם זמן ולבשין לבושיהון צפר זמן תיניינות עלון כלהון. אמ׳ כל מינוי יחכם וטענונין ואזלון (וצלגונון) [וצלבונין]: אל תעש עצמך כעורכי הדיינין. כמקבלי טענות שבב״ד שמלמדים בעלי דינין להערים ולהסדיר טענותיהן היאך יטענו. כאותה שמצינו בתלמוד בכמה מקומות בכתובות פרק נערה שנתפתתה. בר׳ יוחנן ור׳ נחמן שמלמדין קרוביהם לטעון. ומשעשו כך מתחרטין בעצמן. ואומרין עשינו עצמינו כעורכי הדיינין. מעיקרא סבר כו׳. ובברייתא כך שנינו אל תעש עצמך כעורכי הדיינין. ויש גורסין כארכי. באלף. והיא היא. כיצד מלמד שאם באת לבית המדרש ושמעת דבר הלכה או טעם אל תבהל להשיב. ואל תהא יושב ושותק. אלא שאל באיזה עיניין הדין ובאיזה טעם אמרוהו. ואל תעש עצמך כאילו אתה יודע טעם הדין כאותם שהן גדולים ובקיאן בדין. כמו איש פלוני

(איוב ג׳), בזמן שאדם רואה וכו׳ ע״ש באדר״נ ועיין בתדב״א רבא פי״ג. יהו בעיניך כרשעים, וכשנפטרין מלפניך יהיו בעיניך וכו׳ כצ״ל ונשמט מהסופר מן יהו בעיניך עד יהיו בעיניך השני. מצינו בסנהדרין ירושלמי וכו׳ הוא שם פ״ו ה״ו והובא זה הירושלמי בחגיגה פ״ב ה״ב בשינוי לשון מזה, ועיין תוס׳ הגיגה ט״ז ע״ב ד״ה אב ב״ד, וגם הם הביאו הלשון בסגנון אחר ועיין רש״י סנהדרין מ״ד ע״ב ד״ה דבעיא מכסא וכו׳ שהביא גם הוא הירושלמי בשינוי לשון וגם לפני המחבר היה נוסחא אחרת. עובדא באלכסנדרייא מסייע ליה כצ״ל. עד מתי ארוסי וכו׳ בירושלמי סנהדרין עד מתי בעלי שרוי בתוכך ואני יושבת בביתי, ובירושלמי חגיגה איתא עד מתי ארוסי יושב אצלכם ואני יושב עגומה עליו, פירש מיתי גו אילפא, ופירש היפ״מ פירש לבוא בתוך האניה וכן פירש גם כן הק״ע, ולכאורה היה נראה לתקן גם בדברי המחבר עגומה עליו, אך מדפירש נכנס ובא לו, ש״מ דהיה גירסתו על פרש מייתי אילפא (ושתי הנקודות שבין מייתי לתיבת אילפא צריך למחוק) ופירושו נכנס ובא לו לפרוש בספינה לים, ונוסחת המחבר יותר קרובה לגירסת הירושלמי הגיגה. ואזלון וצלבונין כצ״ל. בר׳ יוחנן הוא בכתובות נ״ב ע״ב, ור׳ נחמן שם פ״ו ע״א מעיקרא סבר וכו׳: ובברייתא כך שנינו אל תעש וכו׳ מלמד שאם באת לבה״מ וכו׳ עיין אדר״נ ריש פרק עשירי ועיין ירושלמי כתובות פ״ד ה״י וירושלמי ב״ב פ״ט ה״ד, ובערוך ערך ערכאות. ויש גורסין כארכי באלף וכו׳ עיין ב״ב קס״ד ע״ב שנה ראשונה קורין לו ארכן שניה קורין לו דיגון, ובמדרש רות פסוק וימת

ארכן ובאגדה יש ארכי הרבה. וכי חושי הארכי שהיה יושב ויועץ בראשי ערכאות של דוד: ויש לפרש אל תעש עצמך כארכי הדיינין. לכפות בני אדם לדון לפניך ביחיד שהן רשאין ולא אתה: וכשיהיו בעלי הדין עומדין לפניך בתחילתו של דין כדכת' ועמדו שני האנשים. יהו בעיניך כרשעים. שלא תהרהר בלבך לומר זה זכאי יותר מזה. שמתוך כך תראה לו זכות ולא חובה. ושמא חייב הוא. אלא שניהן יהו בעיניך כחייבין. וחפש' אחריה' אם מערימים בטענותם. וכשנפטרין מלפניך. לאחר שקיבלו עליהן את הדין שלא תחשדם בשום דבר אלא הכרע שניהן לזכות. שזה היה סבור בברור שזה חייב לו ואינו כך. וזה נשבע על הודאי. והוי זהיר בדבריך. שלא תאמר להם דבר שיוכלו להבין מתוכו מה יאמרו כדי להחזיק את הדברים. כאדם האומר שמא כך וכך היה. שלא ילמדו לשקר מתוך דבריו ויאמרו כך היה כאשר דברת ולא היה מעולם כן:

שמעיה ואבטליון קבלו מהם, שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתוודע לרשות: ואבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו ונמצא שם שמים מתחלל:

אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות. שכך אמרו חכמים גדולה מלאכה שמחממת את בעלה. ואל יחזיק אדם עצמו כגדול שלא לעשות מלאכה. שכן אמר לו רב לרב כהנא פשוט נבלתך בשוקא ולא תימר כהנא רבא אנא. גברא רבא אנא (וסבי ביה) [וסניא בי] מילתא כדכת' טוב נקלה ועבד לו וגומ'. ועוד אמרו חכמים כל מי שאינו לומד את בנו אומנות מלמדו לסטיות. שמתוך שאינו יודע להשתכר במלאכה הוא גוזל וחומס ומלסטם את הבריות. (ובב"ר) (ובברייתא) שנינו. ר' יהודה אומר הרי שאין לו מלאכה שיעשה והית' לו חצר חריבה ושדה חרב. מניין שילך ויתעסק. ת"ל ששת ימים תעבוד. מה ת"ל כל מלאכתך. להביא כל מי שיש לו חצר שילך ויתעסק בה. וזהו ושנא את הרבנות. שישפיל עצמו כדי להשתכר. ואל תתודע לרשות. שאפילו תנהוג ברבנות. מ"מ רבנות שהיא מצד המלכות אל תאהב שסוף מעליל עליך ונוטל כל עמלך. כדרך שהמלכות עושה. ובברייתא שנינו ושנא את הרבנות. מלמד שלא יהא אדם מניח עטרה לעצמו אלא יניחו לו עטרה אחרים. וכן הוא אומר יהללך זר ולא פיך. ומצינו בשאול בשעה שאמר לו הק' עלה היה מתחבא בין הכלים. שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים. מה טעם לפי שאמרו הוי קבל וקיים. תהי שפל וחייה. ועוד אמרו

אלימלך וכו' ארכיות ארכיות הן וכו' ועמדו שני אנשים (דברים י"ט) שזה היה סבור בברור שזה חייב לו וכו' וכמו שאמרו סנהדרין ז' ע"א דאזיל מבי דינא שקל גלימא ליזמר זמר וליזיל באורחא ופירש"י הואיל ודין אמת דנו לא הפסיד כלום וכו'. גדולה מלאכה שמחממת וכו' גיטין ס"ז ע"ב ובנדרים מ"ט ע"ב גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. ובירושלמי פאה פ"א ה"א ובחרת בחיים זו אומנות, ועיין ב"ק ע"ט ע"ב אמר ר' מאיר בא וראה כמה גדול כח של מלאכה שור שבטלו ממלאכתו חמשה שה שלא בטלו ממלאכתו ארבע, ובהוספתא ב"ק פרק שביעי ר"מ אומר בא וראה כמה חביבה מלאכה לפני מי שאמר והיה העולם שור מפני שבטלו ממלאכה משלם ה' שה שאין לו מלאכה משלם ד', ועיין בב"מ ל' ע"ב דתני רב יוסף והודעת להם זה בית חייהם פירש"י ללמוד להם אומנות להתפרנס בו, וזה דלא כפירש"י ב"ק ק' ע"א בית חייהם ת"ת, ועיין מדרש קהלת פ"ט פסוק ראה חיים עם אשה אשר אהבת אכר רבי משום עדה קדושה קנה לך אומנות עם התורה, ונראה שכמכו בזה על הדרש הנ"ל ובחרת בחיים זו אומנות. פשוט נבלתך בשוק וכו' עיין פסחים קי"ג ע"א, וב"ב ק"י ע"א וברשב"ם שם. וסניא בי מילתא כצ"ל. כדכתיב טוב נקלה וגו' (משלי י"ב), כל מי שאינו לומד את בנו אומנות וכו' קידושין כ"ט ע"א, ועיין שם ל' ע"ב ובפירש"י ראה חיים אומנות שתחיה בו עם אשה וכו' ועיין מכות ח' ע"ב רש"י ד"ה חיותיה וכו'. ששת ימים תעבוד וגו' (שמות כ'). ובברייתא שנינו כצ"ל והוא באדר"נ פי"א ריב"ב אומר מי שאין לו מלאכה וכו'. ובברייתא שנינו ושנא וכו'. יהללך זר ולא פיך (משלי כ"ז). הנה הוא נחבא אל הכלים (ש"א י')

קשה רבנות שמקברת את בעלה שכן מצינו ביוסף שמת קודם לאחיו. שנאמר וימת יוסף וכל אחיו. וכל כך למה. לפי שנהג שררה בעצמו. רבנות. שררה. ואל תתוודע לרשות. שנינו בברייתא שלא יוציא אדם שם במלכות. שמתוך שמוציאין לו שם סוף שנותנין בו עיניהן והורגין אותו ונוטלין ממנו את ממונו: רשות. היא המלכות. שהרשות בידה לפתוח ולהסגיר להשקיט ולהרשיע: וליתן רשות ולבטל רשות. כדא' פ"ק דסוטה גבי גדולתו של משה שבת של דיווגי היתה ניטלה רשות מזה וניתנה לזה. כלומר ניטלה שררותו של משה וניתנה ליהושע. וכן גבי מעלה אמרי' בחגיגה. אמר אחר בלבו חס ושלום שמא שתי רשויות יש. ואבטליון אומר חכמים הזהרו. הוא קורא לחכמים ואומר להם חכמים הזהרו. שמעו והבינו. מה שאנו אומרי' לכם. הזהרו בדבריכם. מפורש בברייתא ראו שלא תורו שלא כדברי תורה. ותחייבו עליה גלות. ועוד הזהרו למי אתם שונים שתאמרו דבריכם לתלמידים יריאי השם ולא להדיוטות. שמא הם יורו שלא כדברי תורה ותחייבו עליו גלות. ותגלו למקום מים הרעים. אילו הגוים. שנאמר בהן (הם) [הן] גוים כמר מדלי. וישתו התלמידים הבאים אחר שתגלו. וילמדו ממעשה הגוים וימותו. כמה שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם. ונמצא שם שמים מתחלל על ידכם. שגרמתם לעצמכם גלות. ואומות העולם והמינין אומר שאין בשכינה כח להצילכם דכת' וקדשתי את שמי הגדול אשר חללוהו בית ישראל באמור להם עם י"י אלה ומארצו יצאו. ואני אומר חכמים הזהרו בדבריכם. שלא תאמרו דבר קל בדברי תורה. ואפי' אתם עומדין עכשיו במקום בני תורה שאתם יודעים בהם שלא (יפקדו) [יפקרו] מתוך דבריכם. שמא תחובו חובת גלות. כמו שמצינו בהרבה תלמידי חכמים שגלו מארץ ישראל לבבל ומבבל לארץ ישראל. (והגלו) [ותגלו] למקום עמי הארץ שמנהגם רע. וילמדו התלמידים העומדים אחרי כן ממעשיהם ויוסיפו להקל בדברי תורה מתוך דבריהם. וימותו. כדכת' כי רבים חללים הפילה. ונמצא שם שמים מתחלל. שאומ' אוי לו לפלוני שלמד תורה ראו מה אירע בו. וזה שמצינו רב בקעה מצא וגדר בה גדר:

הילל ושמאי קבלו מהן, הילל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה: הוא היה אומר נגד שמא אבד שמיה ודמוסיף יוסיף ודלא [מוסיף] יסיף, ודלא יליף קטלא חייב, ודאישתמש בתגא חלף: הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני ואם לאו עכשיו אימתי: שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות:

הילל ושמאי. ולשון המקרא הלל בדברי הימים. הוי מתלמידיו של אהרן. הוי למד ממעשיו. אוהב שלום. שנינו בברייתא מלמד שיהא אדם רודף שלום כמו שהיה

הוי קבל וקיים סנהדרין י"ד ע"א ושם צ"ב ע"א. וימת יוסף וכל אחיו (שמות א'), לפי שנהג שררה וכו' ברכות נ"ה ע"א ועיין יומא פ"ו ע"ב והרשות וכו' וברש"י מקברת בעליה שנאמר וימת יוסף תחילה, ועיין סוטה י"ג ע"ב. שנינו בברייתא שלא יוציא וכו' אדר"נ פי"א. שבת של דיווגי וכו' סוטה י"ג ע"ב, ועיין בפירש"י ד"ה דיווגי וכו' ועיין לעיל סי' קמ"א ומש"כ שם אות ס"ג. שמא שתי רשויות יש חגיגה ט"ו ע"א. ראו שלא תורו שלא וכו' עיין באדר"נ סוף פי"א, ובתדב"א רבא פ"ב כך שנו חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו וכו'. שנאמר הן גוים כמר מדלי כצ"ל (ישעיה מ') ויתערבו בגוים וגו' (תהלים ק"ו) וקדשתי את שמי אשר חללהו בית ישראל באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו חבר שלשה פסוקים האמורים ביחזקאל ל"ו לפסוק אחד. שלא יפקרו וכו' כצ"ל, ותגלו וכו' כצ"ל. כי רבים חללים הפילה (משלי ז'). בקעה מצא וגדר בה גדר עירובין ו' ע"א, ושם ק' ע"ב חולין ק"י ע"א. שנינו בברייתא מלמד וכו' אבדר"נ ריש פי"ב ע"ש. שנא' בשלום ובמישור הלך אתי וגו' (מלאכי ב'). וכן בין איש לאשתו וכו' שאם אמר אדם לאשתו וכן הוא בפירש"י וליתא באדר"נ לפנינו שם, וכעין זה מסופר על ר"מ עיין ירושלמי פ"א דסוטה

אהרן רודף שלום בין כל אחד ואחד. שנאמר בשלום ובמישור הלך אתי. הרי שני בני אדם שעושין מריבה זה עם זה הולך אהרן ויושב לו אצל כל אחד ואחד. ואמר לו בני ראה חבירך מהו אומר הרי מטרף את לבו ומחנק עצמו ומתלש בשערו. ואומר אוי לי היאך אשא עיני ואראה את חבירי בושתי ממנו שאני סרחתי עליו. ויושב אהרן אצלו עד שמוציא כל קנאה שבלבו. ואחר כך הולך אצל חבירו ואומר לו כך עד שמתביישין זה מזה ונושקין זה את זה. וכן בין איש לאשתו היה אהרן מטיל שלום. שאם אמר אדם לאשתו קונם שאין את נהנית לי עד שתרוק בפניו של כהן גדול הולך לאשה ואומר לה חשתי בעיני ורוק שלך רפואתי ורוקקת לו בעיניו. והיינו דכת׳ באהרן ויבכו אותו כל בית ישר׳ אנשים ונשים. שהיה מטיל שלום בין איש לאשתו. ואילו במשה נאמר ויבכו אותו בני ישראל אנשים בלבד: ורודף שלום. שנאמר בקש שלום ורדפהו בקשהו במקומך ורדפהו במקום אחר. אוהב את הבריות. עיניין אחר הוא ואינו מוסב על תלמידיו של אהרן. כלומר ועוד הוי אוהב את הבריות. ומצינו בב״ר שכן אנשי מגדל מתוך שהיו אוהבין זה לזה לא רצה הק׳ לאבדן אלא לבלבלן. אבל אנשי סדום שהיו שונאין זה את זה איבדם מן העולם. שנאמר ואנשי סדם רעים וחטאים. רעים זה עם זה. וחטאים בגילוי עריות. ועוד אמרו חכמים שאפילו ישראל עובדי ע״ז ושלום ביניהן אין כל אומה ולשון שולטת בהן. שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו. וקשה היא המחלוקת שאפילו ישראל מקיימין כל התורה כולה כיון שיש מחלוקת ביניהן הם נעשים הפקר. והולין למזיקין: ומקרבן לתורה. שנינו בבריית׳ שיהא אדם מפקח את הבריות ומקרבן לתורה תחת כנפי השכינה. וכאותו שבא לפני הילל עצמו. ואמ׳ גייריני על מנת שתשימני כהן גדול. בפ״ב דשבת. שכל המלמד תורה לחבירו מעלה עליו הכת׳ כאילו ילדו. שנא׳ ואת הנפש אשר עשו בחרן. ותרג׳ אונקלוס וית נפשתא דשעבידו לאורייתא בחרן. וכל כך למה. מפני שמביאו לחיי העולם הבא: הוא היה אומר. הוא הילל היה אומר ד׳ דברים בלשון הבבלי. נגד שמא אבד שמיה. כיצד מלמד שלא יוציא אדם שם במלכות שכיון שיצא לו שם הורגין אותו ונוטלין את ממונו. נגד. מושך. כמו משכו. ומתרגם נגודו. אם ראית אדם שהמשיך עליו את השם הרי הוא כמו שאבד כבר שמו: ד״א נגד שמא. המושך עליו שם תורה. שעוסק בתורה להתגאות בה ולא לשמה אינו זוכה לשם. וכן הוא אומר אם נבלת בהתנשא. אם נושא ומגביה את עצמו אחריתו יהיה נבל. שכל

ה״ד, ובמדרש וי״ר פ״ט ובמדבר פ״ט, ודברים פ״ה. והיינו דכתיב באהרן ויבכו אותו וכו׳ לא העתיק לשון הכתוב ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (במדבר כ׳) רק הדרש דגבי אהרן כתיב כל בית ישראל דמשמע גם הנשים. ובמשה נאמר ויבכו בני ישראל וגו׳ (דברים ל״ד) דמשמע אנשים לבד ולא נשים והוא באדר״נ שם, ובספרא פ׳ שמיני ומנין שאהרן רודף שלום כישראל שנאמר ויראו כל העדה כי גוע אהרן ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל ובמשה הוא אומר ויבכו בני ישראל את משה וכו׳ ע״ש. שנא׳ בקש שלום ורדפהו (תהלים ל״ד) בקשהו במקומך וכו׳ אדר״נ שם, וכן הוא בירושלמי פאה פ״א ה״א, ובמדרש תנחומא פרשה חוקת. ומצינו בב״ר שכן אנשי מגדל וכו׳ עיין בר״ר פל״ח, ובאדר״נ פי״ב. שנא׳ ואנשי סדום רעים וחטאים וגו׳ (בראשית י״ג) רעים זה עם זה וכו׳ עיין באדר״נ שם, ועיין סנהדרין ק״ט ע״א. שאפילו ישראל עובדי ע״ז ושלום וכו׳ בר״ר פל״ח ובמד״ר פי״א, ובמדרש תנחומא פ׳ שופטים. ובמס׳ ד״א זוטא פ״ט. שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו (הושע ד׳) שיהא אדם מפקח את הבריות וכו׳ לפנינו באדר״נ פי״ב הגירסא שיהא אדם מקפח את הבריות ונ״ב לשון נצוח והוא דחוק, וגירסת המחבר מפקח וכו׳ הוא ישר וטוב, ועניינו שמחכים את הבריות ומקרבן לתורה וכו׳. גייריני על מנת וכו׳ עיין שבת ל״א ע״א. כל המלמד תורה לחבירו וכו׳ סנהדרין י״ט ע״ב, ושם צ״ט ע״ב, ושם איתא כל המלמד בן חבירו תורה וכו׳ ועיין באדר״נ שם. ואת הנפש וגו׳ (בראשית יב) ועיין פסיקתא רבתי פמ״ג וכי אברהם ברא נפשות או שרה וכו׳ ובספרי פ׳ ואתחנן, ובמדרש בר״ר פל״ט ושם פפ״ד ובמד״ר פ׳ י״ד, שה״ש פ״א פסוק לריח שמניך טובים וגו׳ ובזוהר פ׳ ל״ל דף ע״ט ע״א. הוא הילל היה אומר ד׳ דברים בלשון הבבלי וכו׳ הוא לשון אדר״נ סוף פרק י״ב ע״ש. שעוסק בתורה להתגאות בה וכו׳ עיין תוס׳ נזיר כ״ג ע״ב ד״ה שמתוך וכו׳ והכא קאמר שעוסק בתורה שלא לשמה להתגדר ולקנות שם. ועיין תוס׳ סוטה כ״ב ע״ב ד״ה לעולם וכו׳ ותוס׳ ברכות י״ז ע״א ד״ה העושה וכו׳ ותוס׳ תענית ז׳ ע״א ד״ה וכל העוסק וכו׳ וי״ל דתרי שלא לשמה הוי וכו׳ ותוס׳ פסחים נ׳ ע״ב ד״ה

הרודף אחר שררה. שררה בורחת ממנו. והרוחק את השעה שעה דוחקתו. כמו שמצינו בקרח. ובאבשלום. ובאדניה בן חגית: ודלא מוסיף יסיף. שנו רבותינו שאם שנה אדם מסכת אחת או שתים ואינו מוסיף ומחזר עליהן סוף שישכח את כולן. מאחר שהוא מייאש מהן ותלמודו נספה וכלה בידו לפיכך זקוק הוא לחזור אחריו. יסיף. כמו וזכרם לא יסוף מזרעם. ד״א דמוסיף מט״ו באב ואילך ללמד בלילות שהרי ארוכות הן מיכן ואילך. יוסיף יוסיפו לו ימים ושנים. כדאמ׳ בשילהי תענית. ודילא מוסיף שאינו סובר בתלמודו ללמד דבר מתוך דבר. ואף אינו מוסיף מן הלילות על הימים ללמד. יסיף. יאסף. מאי יאסף. תרגם רב יוסף תקבריניה אימיה. בשילהי תענית. ודילא יליף, מי שלא למד תורה מימיו. קטלא חייב. חייב מיתה. דין הוא שימות שכן היא מידותיה של תורה מכלל הן אתה שומע לאו ומכלל לאו הן. כיצד. למד אדם תורה כי היא חייך ואורך ימיך. לא למד. הרי ימיו מתקצרין. ומסתלק מן העולם. וכן הוא אומר ושמתם את דברי אלה. זכה נעשית לו סם חיים. לא זכה נעשית לו סם מות. וכדא׳ משמחי לב. זכה משמחו. לא זכה משמהו. יש משניות שכת׳ בהן ודילא יסבר קטלא קסמין. אם אינו סובר בתלמודו הכל קוסמין ומתנבאים עליו שמיתתו קרובה לבא. ואית משניות דגרסי ודי לא ישפר. מי שאינו משפר בתלמודו להבין דבר מתוק. ושלישתן לשון אחד הן. ודאשתמש בתגא חלף. ושנשתמש בכתרה של תורה. שמתגאה ומשתחין על בני אדם ומראה בעצמו כתר לכבדו בשביל כבוד התורה. חלף. נטרד מן העולם. ולא יאריך ימים כצל אשר אינינו ירא מפני האלהים. שאינו עוסק בתורה לשמה אלא ליהנות עצמו. שכן מצינו בנדרים בפ׳ קונם יין שאיני טועם בר׳ טרפון שבא מעשה לידו והיה דואג על דבר זה כל ימיו. ועוד יש לפרש המשתמש בתלמוד חכם שנטל כתר של תורה, חלף. שכן מצינו בנדרים. שנענש אברהם על שעשה (אנגדייא) [אנגרייא] בתלמידי חכמים שנאמר וירק את חניכיו ילידי ביתו. ועוד ק״ו שהרי תלמידי חכמים הן כלי תשמישו למלכו של עולם. ומה אם מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו ואין משתמשין בשרביטו. המשתמש בטכסיסו של מלכו של עולם על אחת כמה וכמה שחייב מיתה. ואעפ״כ אמרו חכמים לישתמש איניש במאן דתני ארבעה ולא לישתמש במאן דתני שיתא. ובברייתא שנינו ודאשתמש בתגא אבד ואזיל ליה. מלמד שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעולם הבא. אי נמי המשתמש בכתרה של תורה. חלף. אין לו עוד שכר תורה שהרי קיבלו בכך שהרי מכבדין בכך אותו: הוא הילל היה אומ׳ אם אין אני לי מי לי. מפורש בברייתא אם איני זוכה בי. מי הוא שזוכה בי. וכשאני זוכה לעצמי מה אני. ואף בזמן שאני טורח לעצמי. מה אני. לכמה עולה הזכייה הא ודאי אינה עולה אלא לדבר מועט בכל מה שאני טורח. כמו שאמר (ר׳ שמעון) [מר עוקבא] אורחין רחיקא ווודין

וכאן וכו׳. אם נבלת בהתנשא וגו׳ (משלי ל׳) עיין אדר״נ פי״א. הרודף אחר שררה וכו׳ מדרש תנחומא פ׳ ויקרא. והדוחק את השעה וכו׳ ברכות ס״ד ע״א ופירש״י כגון אבשלום שבקש למלוך בחזקה, ועיין עירובין י״ג ע״ב. שנו רבותינו שם שנה אדם וכו׳ אדר״נ סוף פי״ב, וזכרם לא יסוף מזרעם (אסתר ט׳). ודלא מוסיף וכו׳ עיין תענית ל״א ע״א, וב״ב קכ״א ע״ב. כי הוא חייך וארך ימיך וגו׳ (דברים ל׳) ושמתם את דברי וגו׳ (שם י״א). זכה נעשית לו סם חיים וכו׳ יומא ע״ב ע״ב ועי׳ שבת פ״ח ע״ב ותענית ז׳ ע״א. זכה משמחו עי׳ יומא שם. מי שאונו משפר בתלמודו להכין דבר מתוך (ונכתב בצידו צ״ל מתוק) ונראה שצ״ל להבין דבר מתוך דבר. שכן מצינו בנדרים וכו׳ עיין נדרים ס״ב ע״א, ובב״ק ג״ט ע״ב א״ל גברא רבה אנא וכו׳ ועיין בח״א מהרש״א שם. המשתמש בת״ח וכו׳ על שעשה אנגרייא וכו׳ כצ״ל נדרים ל״ב ע״א, ועיין זוהר משפטים דף קט״ז ובג״ד מאן דמשתמש במי ששונה הלכות, עליה אוקמוה רבנן דאשתמש בתגא חלף. שנא׳ וירק את חניכיו וגו׳ (בראשית י״ד) לישתמש איניש במאן וכו׳ ולפנינו מגילה כ״ח ע״ב איתא ואמר עולא לשתמש איניש במאן דתני ארבעה ולא לשתמש במאן דמתני ארבעה ופירש הרא״ש דתני ארבעה מי ששונה ארבע סדרי משנה, ופירש דמתני כגי שלומד הש״ס ארבעה סדרי, והוא מפירש הרי״ף פרק שלישי ועיין בר״ן שם. ובברייתא שנינו ודאשתמש וכו׳ עיין באדר״נ סוף פי״ב. אם אני זוכה בי וכו׳ עיין בנוסחא שלפנינו באדר״נ פי״ב, ועיין בזוהר פרשה משפטים (דף קט״ז ע״ב). כמו שאמר מר עוקבא

קלילא. שקשין הן חיי העולם הבא לקנותם. ואם לאו עכשיו אימתי. ואם איני זוכה לעצמי בחיי מי הוא שיזכה לעצמי. לאחר מיתה. וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת. זה רשע שמתקיים בעולם הזה שאם יעשה תשובה הק׳ מקבלו. אבל צדיק כיון שמת שוב אינו מוסיף זכות. ובפ״ב [דעירובין] דורשו בעיניין אחר. ועוד אמרו חכמים מי שטרח בערב שבת אוכל בשבת. מי שלא טרח מה יאכל בשבת. שמאי אומ׳ עשה תורתך קבע עשה לך עתים לתורה וקבע לך זמן ללמוד תורה. והתבטל מעסקיך. שאם אי אתה עושה כן מתוך טירוד עסקיך אתה מתבטל ונואש מן התורה. קבע כמו (שיתבעוהן) [שיתבעוהו] לדין העתיד לפני מי שאמר והיה העולם. קבעת עתים לתורה כו׳. ובאור לארבעה עשר. דלא ליפתח איניש בעידניה באורתא דתליסר נהגי ארבסר. דילמא מתוך כך שיקבע עצמו ללמד משכא ליה שמעתתיה. וכו׳: ד״א עשה תורתך קבע כמו שאמרו חכמים. מאי דכת׳ (ושננם) [ושננתם]. אל תיקרא ושננתם. אלא ושלשתם. לעולם ישלם אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד. ומי ידע כמה חיי. לא נצרכא אלא ליומי. ולפיכך תיקנו דבר יום ביומו בשחרית שליש במקרא. כו׳: ושלשתן בקרבנות איירו. ולכך לא נתקנו מע״א. דתפילות כנגד תמידים תיקנום: ובברייית׳ שנינו. עשה תורתך קבע. כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית המדרש. אל יעשה אותו עראי אלא קבע. ומה שלמד אדם יעשה ואחר כך ילמוד לאחרים שיעשו. שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. אמור מעט ועשה הרבה. יותר ממה שתאמר, כמו ששנו (רבינו) [רבותינו] באברהם שאמ׳ למלאכי השרת פת חריבה אתם סועדים. שנאמר ואקחה פת לחם. ובאחרונה כמה הביא לפניהן ג׳ סאין. ויקח חמאה וחלב ובן הבקר. והאכילם ג׳ לשונות בחרדל שנאמר בן בקר רך וטוב. שבן בקר מסתמ׳ רך. ומדכת׳ רך. ללמד אשני. וטוב להורות אשלישי: אבל הרשעים כים נגרש. שאומ׳ הרבה ואפי׳ מעט אינם עושין. שכך מצינו בעפרון שבתחילה אמר השדה נתתי לך. ואחר כך נאמ׳ ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא. וכת׳ וישקל אברהם וגומ׳ עובר לסוחר. כתרגומו. עובר בכל הארצות שאין אדם פוסלו. כלומר שהיה מקפיד על המשקל והוסיף לו את הקלבונות: והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. שאם נכנסו אורחים אצלך קבלם ברצון. שיהא סברך ודעתך טוב להם. ואף להם יוודע ויסברו שבסבר פנים יפות ובחבר טוב ובלב טוב אתה נותן להם. מפני שכל העושה ואין דעתו נוחה בכך פניו משתנות ברע. ושנו רבותי׳ מלמד (שאין) [שאם] אדם נותן לחבירו כל מתנות שבעולם ופניו כבושות בקרקע כאילו לא נתן לו כלום:

וכו׳ כצ״ל ועי׳ כתובות ס״ז ע״ב ושם איתא זוודאי קלילי ואורחא רחיקתא. כי לכלב וגו׳ (קהלת ט׳). ובפ״ב דעירובין דורשו וכו׳ כצ״ל הוספתי תיבת בעירובין אשר בלי ספק החסיר המעתיק בטעות וכוונתו להא דאיתא שם כ״ב ע״א מאי דכתיב אשר אנכי מצוך היום לעשותם (דברים ז׳) היום לעשותם ולא למחר לעשותם וכו׳. מי שטרח בע״ש וכו׳ ע״ז ג׳ ע״א. כמו שיתבעוהו לדין העתיד וכו׳ כצ״ל קבעת עתים לתורה שבת ל״א ע״א. דלא ליפתח איניש בעידניה וכו׳ פסחים ד׳ ע״א. מאי דכתיב ושננתם אל תקרא ושננתם וכו׳ כצ״ל (דברים ו׳) קידושין ל׳ ע״א ועיין בתוס׳ שם ד״ה לא צריכא וכו׳ ועיין לעיל סי׳ מ״ז. דתפילות כנגד תמידים וכו׳ ברכות כ״ו ע״ב. ובברייתא שנינו וכו׳ שאם שמע אדם וכו׳ אדר״נ ריש פי״ג. שנא׳ ולמדתם אותם וגו׳ (דברים ה׳), ואקחה פת לחם (בראשית י״ח), ששנו רבותינו באברהם וכו׳ כצ״ל. ובאחרונה כמה הביא וכו׳ עיין באדר״נ פי״ג ובב״מ פ״ו ע״ב ופ״ז ע״א ובמדרש תנחומא פ׳ וירא ושם ריש פ׳ בהר ופ׳ ראה. קבלם ברצון שיהא סברך ודעתך טוב להם וכו׳ והוא מלשון ת״י ואל קין ואל מנחתו לא שעה (בראשית ד׳) ולקין ולקרבניה לא סבר אפין, ושם ל״א רואה אנכי את פני אביכן כי איננו אלי וגו׳ ת״א חזי אנא ית סבר אפי אביכן ארי ליתנון עמי וכו׳ וכן בלשון חז״ל ברכות ס״ג ע״ב כשם שהסברתי לך פנים כך אתה הסבר פנים לישראל, וירושלמי יומא פ״ו ה״א שלא יהא הדיין מסביר פנים כנגד אחד ומעיז פנים כנגד האחד וכו׳ ומדרש שה״ש פסוק סמכוני באשישות וכו׳ ע״י שקבלה אותו בספר פנים יפות

רבן גמליאל אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אומדות: שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה ולא המדרש עיקר אלא המעשה וכל המרבה דברים מרבה חט:

עשה לך רב. כדמפורש לעיל. והסתלק מן הספק. אל תעמוד בדבר הלכה בספק אלא עשה לך רב. ד״א הסתלק מספק איסור. שכן אדם זקוק להביא אשם תלוי על הספק. ואל תרבה לעשר אומדות. ואל תרגיל לעשר באומד. שאע״פ שהמרבה במעשרות פירותיו מתוקנין. מ״מ יש לחוש לפעמים שלא יטול כשיעור. ופירותיו טבלים ונמצא מביא עצמו לידי ספק. ואפילו הוא מרבה במעשרות יש איסור בדבר. שאע״פ שפירותיו מתוקנין מעשרותיו מקולקלין. שהן טבלים וחולין מעורבין זה בזה. לפיכך לא יטול מאומד אלא במדה מרודה ומחוקה ולא גדושה. שנמצא עכשיו מתוקנין הפירות והמעשרות ואע״פ שהתרומה ניטלת באומד. דתניא אלעזר בן גמליאל אומר ונחשב לכם תרומתכם וגומר. כשם שהתרומה ניטלת באומד ומחשבה כך תרומ׳ מעשר ניטלת באומד ומחשבה. אין תרומה דומה למעשר. שהמעשר נתנה לו התורה שיעור. אבל תרומה אין לה שיעור. דאמ׳ שמואל אפי׳ חיטה אחת פוטרת את הכרי. שנאמר ראשית דגנך. ושאמרו חכמים עין יפה אחד מארבעי׳. רעה אחד מששים. בינונית אחד מחמישים. תקנת חכמים היא. אלא שסמכוהו על המקרא. אחד מארבעים. מוששיתם (את) האיפה מחמר השעורים. אחד מששים כפשוטו של מקרא. דאיפה ג׳ סאין. וששית האיפה הוא חצי סאה. והוא אחד מששים לחומר שהוא ל׳ סאין: אחד מארבעים. דכת׳ ששית האיפה מחמר החטים. וששיתם (את) האיפה מחומר השעורים. וגר׳ בירושלמי. אמר שמואל תן ששית של ששיתם דהוו להו שלש ששיות ונמצא תורם אחד (מארבע) [מארבעים). ולפיכך כת׳ וששיתם לשון רבים. לומר שנוטל משני חומרים שלש שתותי איפה. שהן סאה וחצי לששים סאין. שהן ק״כ חצאי סאה. חצי סאה למ׳ חצאין. ואחר מחמשים דכתיב במדין תקח אחוז מן החמשים יש לך תרומה שהיא אחוזה כזו. ואיזו היא תרומת דגן תירוש ויצהר. וכדברי ר׳ יוסי:

וכו׳ ע״ש. מלמד שאם אדם נותן וכו׳ כצ״ל אדר״נ סוף פי״ג ע״ש. אל תעמוד בדבר הלכה בספק אלא וכו׳ ע״ד פירוש הרמב״ם דלעיל נאמר ענין הלמוד, וכאן הוא אומר בענין הוראה שתסמוך עליו באו״ה וכו׳ ע״ש. שהמרבה במעשרות פירותיו מתוקנים וכו׳ עירובין נ׳ ע״א, קידושין נ״א ע״א, מנחות נ״ד ע״ב, ועיין ירושלמי דמאי פ״ב ה״ב הפותת ממעשרותיו וכו׳ ובתוספתא דמאי פ״ח לפנינו הגי׳ משובשת והכי איתא התם המרבה במעשרות מעשרותיו מתוקנים וכו׳ הממעיט במעשרות מעשרותיו מקולקלים וכו׳ וצ״ל המרבה וכו׳ מעשרותיו מקולקלים וכו׳ הממעיט וכו׳ מעשרותיו מתוקנים וכו׳. דתניא אלעזר בן גמליאל אומר ביצה י״ג ע״ב, גיטין ל׳ ע״ב, בכורות נ״ח ע״ב ובכל המקומות איתא אבא אלעזר וכו׳ ע״ש. ונחשב לכם וגו׳ (במדבר י״ח). אפילו חטה אחת וכו׳ ע״ז ע״ב, קידושין נ״ח ע״ב. שנא׳ ראשית דגנך וגו׳ (דברים י״ח). ושאמרו חכמים וכו׳ תרומות פ״ד משנה ג׳. אחד מארבעים מוששיתם האיפה מחמר השערים כצ״ל (יחזקאל מ״ה) דכתיב ששית האיפה מחמר החטים וששיתם האיפה מחמר השעורים כצ״ל ועיין חולין קל״ז ע״ב בפירש״י ד״ה ומשני וכו׳ ובירושלמי תרומות פ״ד ה״ב, ובפירוש הר״ש תרומות שם והובא בתוי״ט בקיצור דכתיב זאת התרומה אשר תרימו ששית האיפה מחמר החטים וששיתם האיפה מחמר השערים, וחמר שלשים סאים ואיפה שלשה סאים נמצא ששיה האיפה חצי סאה, וששיתם היינו תרי ששית על חד ששית הוו סאה ומחצה לשני חומרים לחומר חטים ולחומר שעורים הוו אחד מארבעים, ועיין רש״י בחומש דברים י״ח ובשנות אליהו שם. תקח אחד אחז מן החמשים וגו׳ (במדבר ל״א) עי׳ ירושלמי תרומות פ״ד ה״ב א״ר לוי כתיב וממחצית בני ישראל תקח אחד אחוז מן החמשים כל שאתה אוחז ממקום אחר הרי הוא כזה וכו׳ ובתוספתא תרומות פ״ה, והובא ברש״י חולין קל״ז ע״ב ד״ה דאורייתא אין לה שיעור וכו׳ ועי׳ תוס׳ יומא כ״ד ע״א ד״ה מתרומות מעשר וכו׳ ועי׳ בנו״ב מהד״ת חלק י׳ סי׳ ר״א בתשובה להגאון מהרי״ב.

שמעון בנו אומר כך הוא סדרן של נשיאים א)מבני בתירה ואילך, ב)הילל ושמעון,

שמעון בנו אומר וכו' להבין כל דברי המחבר כאן, וכן לעמוד על דעתו דעת תורה לקמן בסדר מקבלי התורה ולומדיה, הנה נדרש לנו לבאר מתחילה סדר הנשיאים שהיו מימות הלל זה אחר זה ועניניהם לפי דעת גדולי הראשונים מסדרי הדורות והסכמותיהם, ונצרף לזה מעט מאמרי חז"ל השייך לענינינו והכל בדרך קצרה. ונתחיל במה שאמרו חז"ל שבת ט"ו ע"א הלל ושמעון גמליאל ושמעון נהגו נשיאותן בפני הבית ק' שנה.

א) **הלל**, ונקרא הלל הבבלי כי היה מיוחסי בבל, עיין קידושין ס"א ע"א בימי רבי בקשו לעשות בבל עיסה לארץ ישראל אמר להם קוצים אתם משימים לי בין עיני ופירש"י משום דרבי ממשפחת בבל היה מבני בניו של הלל שעלה וקבל נשיאותו של בני בתירא. ועיין פסחים ס"ו ע"א אמרו להם אדם אחד יש שעלה מבבל והלל הבבלי שמו וכו' מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם וכו', ובסוכה כ' ע"א חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה ועיין רש"י שם, ונקרא ג"כ הלל הזקן עיין שביעית פ"י משנה ג' זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, ועיין גיטין ל"ו ע"ב, ותוספתא נגעים סוף פ"א וזה אחד מהדברים שעליהם עלה הלל מבבל, ועיין ספרא פרשה תזריע פ' נגעים סוף פרק ט', וכשמת הספידוהו הי חסיד הי עניו תלמידו של עזרא, סוטה מ"ח ע"ב, סנהדרין י"א ע"א ובתוספתא סוטה פי"ג, ועיין מסכת סופרים פט"ז ה"ט אמרו עליו על הלל שלא עזב דברי הכמים שלא למדה אפילו כל הלשונות אפילו שיחת הרים וגבעות ובקעות שיחת עצים ועשבים שיחת חיות בהמות שיחת שדים ומשלות הכל למד כל כך למה משום שנא' ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, ועיין בתוס' רחיד"א שם, ובערוך ערך סח.

ב) **שמעון**, בנו של הלל לא נזכר בשום מקום במשנה.

ג) **גמליאל**, הוא ר"ג הזקן נכדו של הלל, שתקן כמה תקנות כדאיתא ר"ה כ"ג ע"ב בראשונה לא היו זזין משם כל היום התקין ר"ג הזקן שיהו מהלכין אלפים אמה לכל רוח, ולא אלו בלבד וכו' ובגיטין ל"ב ע"א התקין ר"ג הזקן שלא יהו עושין כן מפני תקון העולם, ושם ל"ד ע"ב התקין ר"ג הזקן שיהא כותב איש פלוני וכל שום שיש לו וכו' ושם התקין ר"ג הזקן שתהא נודרת ליתומים כל מה שירצו וכו', ועליו אמרו סוטה מ"ט ע"א משמת ר"ג הזקן בטל כבוד התורה.

ד) **שמעון בן גמליאל**, הוא הנזכר באבות פ"א משנה י"ז שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי וכו' ומדרש וי"ר פרשה ט"ז, ומדרש קהלת פרשה ה', ג', כדתנן באבות שמעון בנו אומר וכו' ומדרש תנחומא פרשה ויצא. וזהו ר' שמען שאמר כריתות ח' ע"א המעון הזה לא אלין הלילה עד שיהיה בדינרין, והוא היה מעשרה הרוגי מלכות, ועליו אמר שמואל הקטן בשעת מיתתו שמעון וישמעאל לחורבא וכו' סוטה מ"ח ע"ב. וסנהדרין י"א ע"א, ועיין באדר"נ פל"ח.

ה) **רבן גמליאל דיבנה**, והיה עוד קטן בזמן חורבן הבית, ונהג הנשיאות במקומו ר' יוחנן בן זכאי עד שגדל, ור' יוחנן שאל מאספסינוס עליו ועל זרעו שלא תפסוק הנשיאות מהם, גיטין נ"ו ע"ב, וזה ר"ג היה אחי אשתו של ר' אליעזר בן הורקנוס כדאיתא בב"מ נ"ט ע"ב ע"ש ובשבת קט"ז ע"א אימא שלום דביתהו דר"א אחתיה דר"ג הואי, והוא ר"ג בעל מחלוקתו של ר' יהושע עיין ברכות כ"ז ע"ב, ושם כ"ח ע"א שבקשו להעבירו מנשיאותו בזמן ר"ע ומדברי התוס' נדה ו' ע"ב משמע דבכל מקום שנזכר סתם ר"ג הכוונה על ר"ג דיבנה הנ"ל וז"ל ד"ה בשפחתו של ר"ג פירש רשב"ם דהיינו ר"ג הזקן וכו' ומיהו אין רגילות להזכיר סתם ר"ג אלא ר"ג הזקן ויכול להיות שזהו ר"ג דיבנה חבירו של ר"א ור' יהושע, וצ"ע מהא דאיתא בפ"ב דפיאה משנה ו' מעשה וכו' לפני ר"ג ועלו ללשכת הגזית ושאלו, ושם ע"כ הכוונה על ר"ג הזקן דבימי ר"ג דיבנה לא היה ב"ד בלשכת הגזית, ועיין בסה"ד אות ש' שלא העיר מזה, ובאות ג' חשיב ליה לר"ג השני ע"ש ועיין סנהדרין י"א ע"א מעשה בר"ג שאמר השכימו לי שבעה וכו' ושם י"א ע"ב מעשה בר"ג וכו' והיה יוחנן סופר הלז עומד לפניו וכו' ואף ששני המעשיות בלשון אחד נאמרו מעשה בר"ג וכו' סתם, לפי מה שהוכיח בתשובות מהרלב"ח היה מעשה הראשון בר"ג הזקן ומעשה השני הוא בר"ג דיבנה עיין שם בתשובה הארוכה בסוף הספר, ואין להאריך כאן.

ו) **ר' שמעון בן גמליאל**, הוא ר' שמעון הנזכר באבות פ"א משנה י"ח והוא נכדו של שמעון המוזכר למעלה, והוא אביו של רבינו הקדוש, הנקרא בשם סתמי „רבי" והיה בימי ר' יוסי ור' יהודה, כדאיתא פסחים ק' ע"א ומעשה ברשב"ג ור' יהודה ור' יוסי שהיו מסובין בעכו וקדש עליהם היום א"ל רשב"ג לר' יוסי ברבי רצונך נפסוק ונחוש לדברי יהודה חברינו, ורצו ר' מאיר ור' נתן להעבירו מנשיאותו עיין הוריות י"ג ע"ב. והיה עניו ביותר כדאיתא בב"מ פ"ד ע"ב חלש דעתיה דרבי אתא א"ל לאבוה א"ל בני אל ירע לך שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל וכו' ועל ר' שמעון בן גמליאל זה אמרו כתובות ע"ז ע"א, וגיטין ל"ח ע"א, ושם ע"ה ע"א ובשאר מקומות בכל מקום ששנה ר' שמעון בן גמליאל במשנתינו הלכה כמותו וכו' ועיין תוס' כתובות ס"א ע"ב ד"ה הלכה וכו' ועיין ברא"ש פרק אע"פ סי' כ"ז ובק"נ שם, ועיין תוס' ברכות י"ז ע"ב ד"ה רב שישא וכו' ובתיו"ט עירובין פ"ח מ"ז, ולדעת המחבר לקמן זהו ר' שמעון הנהרג עם ר' ישמעאל בן אלישע.

ז) **ר' יהודה הנשיא**, ונקרא ג"כ בשם סתמי רבי עיין קידושין ס"ג ע"א היינו רבי היינו ר' יהודה הנשיא, ושבת ל"ב ע"ב, ויבמות מ"ה ע"א ומאן ר' יהודה הנשיא רבי, ונקרא ג"כ רבינו הקדוש, שלא הכניס ידו תחת אבנטו, ולא נסתכל במילתו לעולם עיין שבת קי"ח ע"ב, ואמרו עליו מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, עיין גיטין נ"ט ע"א וסנהדרין ל"ו ע"א, והוא חיבר המשנה, עיין ב"ק צ"ד ע"ב תוס' ד"ה בימי רבי וכו' ועיין יבמות ס"ד ע"ב,

גמליאל ושמעון, גמליאל הוא ר"ג הזקן, שמעון, הוא רבן שמעון שנהרג, ג) ויהודה, הוא ר' יהודה הנשיא, גמליאל יהודה נשיאה, הילל ושמעון, פרשו רבותינו ביציאות שבת, שנהגו נשיאותם בפני הבית ק' שנה, ד)וקצת נהגו לאחר הבית, ולפי שלא הושלם נשיאותו בפני הבית לפיכך לא נמנה עם אילו, ועוד קטן היה באותו הימים: ורבן יוחנן היה ראש ישיבה מפני שהיה זקן מתלמידיו של הילל, ואותו רבן גמליאל בן בנו של הילל, ה)הוא ר"ג הזקן, דיבנה היה, כמו שמצינו בכל כתבי, באבא חלפתא אביו של ר' יוסי בן חלפתא, תלמידו של ר' עקיבא, שאמ' לו לר"ג דיבנה, זכורני בר"ג הזקן

וכתובות צ"ג ע"א, ושם צ"ה ע"א, ועיין ביצה ב' ע"ב, מאן סתמה למתניתין רבי וכו' ופירש"י הוא סדר המשנה וכו' ור"ה ז' ע"ב, ופירש"י רבי היא הוא אמרה למתניתין וכו' ומגילה ט' ע"ב, חולין פ"ד ע"א ובפירש"י שם, ושם ק"ד ע"א, ועיין שבועות ד' ע"א, ושם ה' ע"א הוריות י"ב ע"ב ור' יוחנן קראו רבי רבה עיין חולין נ"ד ע"א.

ח) **רבן גמליאל ור' שמעון,** בניו של רבי, והיו נקראים רבן גמליאל ברבי, ור"ש ברבי, ונזכרו שניהם חולין צ"ח ע"א, ועיין חולין ה' ע"ב ר"ג וב"ד נמנו על שחיטת כותי וכו' ופירש רש"י ר"ג בנו של ר' יהודה הנשיא שהיה מן האחרונים וכו' ועיין בתוס' שם ד"ה ר"ג וכו', ונזכר ר"ג בנו של ר' יהודה הנשיא בפ"ב דאבות משנה ב', ובכתובות ח' ע"ב ושם י' ע"א, וע"ב ע"ש, ובשעת מיתת רבי אמר אע"פ ששמעון בני חכם גמליאל בני נשיא כתובות ק"ג ע"ב ע"ש.

ט) **ר' יהודה נשיאה,** נכד רבי, עיין גיטין ע"ו ע"ב אמר ר' יוחנן ר' יהודה נשיאה בנו של ר"ג בר רבי הורה וכו' ופירש"י בנו של ר"ג בר ר' בנו של רבינו הקדוש, ועיין ע"ז ל"ז ע"א, ובמנחות פ"ד ע"ב ר"ג בר רבי אומר נאמר כאן וכו' ובנדה ס"ג ע"ב זו דברי ר"ג בר רבי וכו' והיה בתחילת אמוראים בימי ר' יוחנן וריש לקיש, ועיין ע"ז ל"ה ע"ב רבי ובית דינו התירו את השמן ורש"י רבי וב"ד וכו' לא גרסינן דהא לאו איהו שרייה אלא ר' יהודה נשיאה בר בריה שרייה וכו' ואלו רבי בנו של רשב"ג הי' וכו' ע"ש ועיין ל"ו ע"א תוס' ד"ה אשר וכו' במתניתין וכו' והיה תלמידו של ר' יוחנן כדאיתא ר"ה כ' ע"א והא שלח ליה ר' יהודה נשיאה לר' אמי הוו יודעין שכל ימיו של ר' יוחנן היה מלמדנו וכו' ועי' בתוס' שם ד"ה שלח וכו' ותוס' ע"ז ל"ג ע"ב ד"ה בעא מיניה וכו' ועיין ב"ב קי"א ע"א מיסתמיך ואזיל וצ"ע ובשבת קי"ט ע"ב אמר ר"ל משום ר' יהודה נשיאה וכו' ואמר ר"ל לר' יהודה נשיאה וכו', ושם ק"ל ע"ב אמר ר' שמעון בן לקיש משום ר' יהודה הנשיא (והוא ר' יהודה נשיאה).

י) **הלל בן של ר' יהודה נשיאה,** הוא העשירי להלל הזקן והיה בימי אביי ורבא והוא אשר תקן וסדר החשבון לדורות בחדשים ובשנים, כמו שהביא התשב"ץ בספר אזהרות וז"ל והיום שאין לנו מומחים סמוכין עד משה רבינו ע"ה אנו סומכין על חשבון העיבור בין בקידוש החדש בין בעיבור השנה על ר' הלל בנו של ר' יהודה נשיא בנו של ר"ג בנו של ר' יהודה הנשיא הוא רבינו הקדוש והיה בימי אביי ורבא, ולפי שראה שנתבטלה הסמיכה ומפני בטול הסמיכה היו מתבטלין המועדות כמו שנתבטלו דיני קנסות, ע"כ תקן לנו זה החשבון שאנו סומכין עליו בגלות עד שיבוא אליהו זכרו לטוב ונחזר לקדושינו ע"פ הראייה. ועיין בספר המצות להרמב"ם מצוה קנ"ג, וברמב"ן שם, ועיין בספר יסוד עולם סוף מאמר רביעי, ובשו"ת תשב"ץ ח"ר סימן קל"ו, ובשו"ת מהרלב"ח סי' קמ"ז בסוף הספר, ועיין ברבינו בחיי פרשה בא, ואחריו היו עוד שלשה דורות משולשילתא דהלל הזקן והם: ר"ג בן הלל, יהודה בן ר"ג, ור"ג בתראה, כן הוא בספר היוחסין אות ג' מהאמוראים וז"ל בספר הגאונים ז"ל הזכיר בו זה הסדר רבינו הקדוש, ור"ג בנו, ויהודה נשיאה בנו, (והלל בנו כצ"ל, ועיין בסה"ד אות ג') אשר תקן העבור כמו שהביא ר' שמעון בר צמח דוראן בפירוש האזהרות.

יא) **ור"ג בנו של זה הלל.**

יב) **ויהודה בנו.**

יג) **ור"ג בתראה** שנת תק"ל לשטרות, ע"כ. ולדעת שד"ל בהערה לסדר תנ"א טעות הוא בספר היוחסין וצ"ל שנת תש"ל לשטרות, וכבר הקדימו בסהדו"ר אות ג' שיש טעות בדברי היוחסין ע"ש.

ועתה נשוב לפרש דברי המחבר. א) מבני בתירה ואילך עיין פסחים ס"ו ע"א הלכה זו נתעלמה מבני בתירה וכו' מיד הושיבוהו בראש וכו' וב"מ פ"ה ע"א, ועיין ירושלמי פסחים פ"ו ה"א, וירושלמי כלאים פ"ט ה"ג. כתובות פי"ב ה"ג. ב) הלל ושמעון וכו' שבת ט"ו ע"א ופירש"י ר' שמעון בנו של הלל היה, ורבן גמליאל הוא ר"ג הזקן, ושמעון הוא ר"ש הנהרג עם הרוגי מלכות והוא היה אביו של ר"ג דצעריה לר' יהושע בן חנניה (ברכות כ"ז ע"ב) ושעשה מחלוקות עם ר"א בן הורקנוס (ב"מ נ"ט ע"ב). ג) ויהודה וכו' דלג מן הסדר ר"ג השני דיבנה, ורשב"ג אביו של ר' יהודה הנשיא, ועיין יוחסין מאמר א'. ועיין בספר כריתות י"ע שער א' דורות התנאים והקדמה ליד החזקה והקדמה לסדר זרעים להרמב"ם פ"ג וצ"ע. ד) וקצת נהגו (צ"ל נהג) וכו' מבאר למה לא חשיב הגמרא ר"ג השני משום שלא הושלם נשיאותו בפני הבית מפני שחורבן הבית היה בימיו, ועוד קטן היה וכו'. ה) הוא ר"ג הזקן דיבנה היה וכו' נראה דחסר כאן וכצ"ל הוא ר"ג הזקן, ור"ג השני

אבי אביך שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית כו׳, וכן ביבמות פ׳ בתרא, ו) הוא ר״ג שבקשו להורגו שאמרו עליו בעל החוטם מתבקש, ז) ושמעון בנו הוא רבן שמעון שנהרג, עם ר׳ ישמעאל בן אלישע שאמ׳ עליהם שמואל הקטן בשעת מיתתו שמעון וישמעאל לחורבא וחברוהי לקטלא, בשלהי מסכת סוטה, ח) אבל ממה שמצינו אומר אני שהוא רבן שמעון אביו של רבינו הקדוש שהרי נער קטן היה באותה שעה בימי ר׳ יהושע, כדמוכח בגיטין פ׳ (מי שאחזו) [הניזקין], ר׳ יהושע ור״ג דיבנה הם חלוקין, ואחריהם ר׳ עקיבא ור׳ ישמעאל כאחת, בימי רבן שמעון בן גמליאל, אבל גדולים היו ממנו לימים ר׳ יהודה ור׳ יוסי בני גילו, כמו שאפרש למטה, ואחריו ר״ג דיבנה, גם הוא שביקש רבן יוחנן עליו ועל זרעו מלפני אספסיינוס קיסר, בגיטין, (במי שאחזו) [בהניזקין], הוא ט) נחלק עליו ר׳ יהושע במסכת ברכות, ובבכורות, ובראש השנה, ונטלו נשיאותו ממנו, ואחריו רשב״ג, י) חבירם של ר׳ יהודה ור׳ יוסי בערבי פסחים, כ) הוא שביקשו ר׳ מאיר ור׳ נתן להורידו מנשיאותו, כדמפורש בסוף הוריות, הוא ל) אביו של רבינו הקדוש הנקרא שמו ר״ג כדמפורש בפרק אחרון של כתובות, מ) ור״ג אומ׳ עשה לך רב ששנינו כאן הוא בן בנו של הילל ור״ג הזקן היה נקרא, ושמעון דכל ימי גדלתי בין החכמים, הוא רבן שמעון שנהרג, ומה שקורהו שמעון, יש לומר שעד שלא נסמך א׳ דבר זה ונתקבלה בעיני התלמידים וקבעוהו בשמו, ואעפ״י שנסמך אחרי כן משנה לא זזה ממקומה, וכיוצא בדבר שנינו בסנהדרין פרק היו בודקין, נ) מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאינים, ס) ופי׳ בגמר׳ שהוא רבן יוחנן בן זכאי, ע) אלא (שבעירו) [שבעודו] תלמיד יושב לפני רבו א׳ דבר זה, וניאותה לרבו, וקבעוה בשמו, ואעפ״י שנסמך אחרי כן משנה לא זזה ממקומה שכיון שנקבעה נקבעה: כל ימי גידלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, לא מצאתי ולא למדתי מהם שתהא מידה יפה באדם יותר משתיקה, שמעליבין אותו והוא שותק, כמו ששנינו פ) הנעלבין ואנן עולבין שומעין חרפתם ואינם משיבים, עליהן הכת׳ צ) [ואהביו] כצאת השמש וגומ׳, שאינו עומד וחוזר ומוציא דבה על חבירו, שנאמר ק) ומוציא דבה הוא כסיל, וכ״ש אם מוכיחים אותו, שנאמר ר) אזן שמעת (תבחן תוכחות מוסר) [תוכחת חיים] בקרב חכמים תלין, וזהו שאמרו חכמים ש) מלה בסלע משתוקא

דיבנה היה, כמו שמצינו וכו׳ שאמר לו לר״ג דיבנה וכו׳ שבת קט״ו ע״א, וביבמות קכ״ב ע״א מקובלני מר״ג הזקן וכו׳ וכשבאתי והרציתי הדברים לפני ר״ג שמח לדברי וכו׳ ועי׳ בכורות ל״ח ע״א העיד חזקיה אבי עקש לפני ר״ג ביבנה שאמר משום ר״ג הזקן וכו׳. ו) הוא ר״ג שבקשו להורגו וכו׳ בעל החוטם מתבקש תענית כ״ט ע״א. ז) ושמעון בנו הוא וכו׳ האמור במשנה י״ז, בשעת מיתתו כצ״ל, שמעון וישמעאל לחורבא וכו׳ סוטה מ״ח ע״ב וסנהדרין י״א ע״א. ח) אבל ממה שמצינו וכו׳ פירש ממה שמצינו סתירה לדבר לומר ששמעון הנהרג הוא שמעון השני. אומר אני שהוא רבן שמעון אביו של רבינו הקדוש שהרי נער קטן היה וכו׳ ר״ל ישמעאל בן אלישע בשעה שפדאוהו ר׳ יהושע כדמוכח בגיטין פרק הניזקין כצ״ל נ״ח ע״א, ור׳ יהושע בר פלוגתיה דר״ג דיבנה, ואחריהם נהרגו ר׳ עקיבא ור׳ ישמעאל כאחת, ומזה מוכח דאותו שנהרג הוא ר׳ שמעון השלישי אביו של רבי, ובזמן מאוחר לחורבן, ואפילו לדעת התוס׳ גיטין מ״ה ע״א ד״ה דלא ליגרבו וכו׳ א״נ בשעת חורבן הבית לא שייך דלא ליגרבו, קשה מהא דאיתא ברכות ז׳ ע״א אמר ר׳ ישמעאל בן אלישע פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים וכו׳ דמשמע דר׳ ישמעאל בן אלישע קדים טובא, וע״כ צ״ל דתרי ר׳ ישמעאל בן אלישע הוו, עיין תוס׳ יבמות ק״ד ע״א ד״ה אמר וכו׳ ועיין ביוחסין מאמר ראשון, ד״ה ר׳ ישמעאל וכו׳ ובסה״ד אות י׳, וכן ראיתי בספר הקדמון כפתור ופרח פרק חמישי שדעתו כדעת המחבר, וז״ל שהרי ר״ע מעשרה הרוגי מלכות היה עם ר׳ שמעון בן גמליאל אבי רבי, אך מה שמסיים שם וא״כ אותו מעשה מימי רבי היה וכו׳ פליאה גדולה היא בעיני שהרי ביום שמת ר״ע נולד רבי כמבואר קידושין ע״ב ע״ב. בגיטין בהניזקין כצ״ל נ״ו ע״ב. ט) נחלק עליו ר׳ יהושע במס׳ ברכות כ״ז ע״ב, ובבכורות ל״ו ע״א, ובר״ה כ״ה ע״א. י) חבירם של ר׳ יהודה ור׳ יוסי וכו׳ פסחים ק׳ ע״א וניחוש לדברי ר׳ יהודה חבירינו. כ) הוא שבקשו וכו׳ הוריות י״ג ע״ב. ל) אביו של רבינו הקדוש הנקרא שמו רשב״ג וכו׳ כצ״ל. מ) ור״ג אומר עשה לך רב֗ וכו׳ היא במשנה ט״ז שם ושמעון דכל ימי גדלתי וכו׳ הוא הנאמר במשנה י״ז. נ) מעשה ובדק בן זכאי וכו׳ סנהדרין מ׳ ע״א. ס) ופירשו בגמרא וכו׳ שם מ״א ע״א. ע) אלא שבעודו תלמיד וכו׳ כצ״ל. פ) הנעלבין וכו׳ גיטין ל״ו ע״ב, יומא כ״ג ע״א, שבת פ״ח ע״ב. צ) ואהביו כצאת וגו׳ (שופטים ה׳). ובמדרש תהלים מזמור ט״ז כל מי ששומע קללתו ושותק נקרא חסיד וכו׳. ק) ומוציא דבה וגו׳ (משלי י׳). ר) אזן שמעת תוכחת חיים וגו׳ כצ״ל (שם ט״ו). ש) מלה בסלע משתוקא בשתים כצ״ל כן הוא במגילה י״ח ע״א מלה

(במים) בשתים, וכן הוא אומר ח)אויל מחריש חכם יחשב, וזהו שאמרו ט)יפה שתיקה לחכמים ק״ו לטפשים, ולא עוד אפילו בדברי תורה יפה השותק ועושה מן הלומד ודורש ברבים ואינו מקיים, ולא המדרש הוא עיקר, לא זהו עיקרו של דבר שיהא אדם עיסקן ללמד ולדרוש ולא לקיים, אלא המעשה, כשהוא משתדל אף לקיים לשמר ולעשות לבד הלימוד הוא עיקרו של דבר, כדכתי׳ ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם, אבל מעשה בלא תלמוד, ותלמוד בלא מעשה, תלמוד גדול, לפי שאין בור ירא חט, ולא עם הארץ חסיד, לפי שאין לו מהיכן ללמד, אבל התלמוד מביאו לידי מעשה, י)וכמו כן שנינו בשלהי האשה נקנית, שנשאלה שאלה לפני רבותינו תלמוד גדול או מעשה גדול, נענה ר׳ עקיבא ואמר תלמוד גדול שמביאו לידי מעשה. אמנם יש לומר, כאן ללמוד, כאן ללמד, לעצמו גדול תלמוד, ללמד אחרים מעשה גדול, מוטב שיעשה מעשה מצוה, משילמד לאחרים, כדמפר׳ בס״פ אבות נזיקין: וכל המרבה דברים מביא חט, ואין צריך לומ׳ בדבריי של גנאי דבלא ריבוי מיתסר ניבול פה, כדאמרי׳ בפ׳ בתולה נישאת, כ)הכל יודעין למה כלה נכנסה לחופה כו׳, וזה שאמרי׳ במגילה ל)כל ליצנותא אסורה, דניבול פה בין ברב בין במועט אלא אפי׳ ריבוי דברים של שבח אל ירבה, כאותה שאמרו חכמים מ)אל יספר אדם בשבחו של חבירו יותר מדאי, שמתוך שבחו בא לידי גנותו, וכן הוא אומ׳ נ)ברב דברים לא יחדל פשע. ואו׳ וקול כסיל ברב דברים:

רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום, שנאמ׳ אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם: ר׳ חנניא בן עקשיא אומ׳ רצה המקום לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנאמ׳ יי׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר:

סליק פירקא:

רבן שמעון זהו אביו של רבינו הקדוש בנו של ר״ג בן מחלוקתו של ר׳ יהושע: העולם קיים. שאלמלא אילו שלשה לא יתקיים העולם, שכיון שלא יעשו דין ויגזלו ויחמסו זה לזה ולא יאמיתו דבריהם אחד לחבירו ואין שלום ביניהם העולם אבד וכלה שהורגין זה את זה וכל דאלים גבר, והכי קאמ׳ על הדין מתקיים העולם ואפי׳ יעשו הדין לא יתקיים אם לא ישפטו אמת, כדכת׳ ושפטתם צדק, מה כת׳ בפרש׳ איש על מקומו יבא בשלום, ואפי׳ ידונו וישפטו אמת לא יתקיים אם לא בשלום, דכמה גדול כח השלום, דכת׳ ונתתי שלום בארץ, הכל תלוי בזה, ודריש מכילתין על ג׳ דברים העולם עומד, הכי קאמ׳ בזכות ג׳ דברים שישראל עושין עומד אפי׳ כשדנין אמת ובשלום לא יעמד ויחזור לתוהו ובהו, אם לא בחוט המשולש, ואז לא במהרה ינתק: ובמשניות

בסלע משתוקא בתרין. ובמדרש קהלת פ״ה מלה בסלע משתוקא בתרין כאבן טבא וכו׳ כדתנינן תמן באבות שמעון בנו אומר וכו׳ ועיין וי״ר פרשה ט״ז, ומדרש תנחומא פ׳ ויצא. ח) גם אויל מחריש חכם יחשב (משלי י״ז). ט) יפה שתיקה לחכמים וכו׳ פסחים צ״ט ע״א וירושלמי שם פ״ט ה״ט, ובתוספתא פסחים פ״ט, ועי׳ ערוך ערך מל ח׳. י) וכמו כן שנינו וכו׳ קידושין מ׳ ע״ב, ועי׳ שם בתוס׳ ד״ה לימוד גדול וכו׳ ותוס׳ ב״ק י״ז ע״א ד״ה והאמר וכו׳ ועי׳ במקנה קידושין מ׳ ע״ב, ובספרי פרשה עקב, ובספרא אחרי פרשה ט׳, ובקידושין ל״ז ע״א תשמרון זה המשנה וכו׳ ועיין בשאילתות פ׳ ל״ל סי׳ ז׳, ועיי׳ בערוך ערך גדול וכו׳ והביא הרשב״א כפירושו בב״ק י״ז ע״א בשם פר״ח ע״ש, וזה אחד מן המקומות שפירש הערוך כפירש ר״ח ולא הזכיר שמו. כ) הכל יודעין וכו׳ כתובות ח׳ ע״ב, ועי׳ בהפלאה טעם למה כפל לשונו המנבל פיו ומוציא דבר נבלה מפיו וכו׳ ועיין ט״ז יו״ד סי׳ קכ״ד ס״ק א׳. ל) כל ליצנותא אסורה וכו׳ מגילה כ״ה ע״ב, סנהדרין ס״ג ע״ב. מ) אל יספר אדם בשבחו וכו׳ עי׳ ערוכין ט״ז ע״א, ובב״ב קס״ד ע״ב, ועיי׳ ב״מ כ״ד ע״א רש״י ד״ה באושפיזא ובתוס׳ שם כ״ג ע״ב באושפיזא. נ) ברב דברים וגו׳ (משלי י׳) וקול כסיל ברב דברים כצ״ל (קהלת ה׳).

מדוייקות אין כת׳ המקרא. ז) אמת ומשפט וגומ׳: ונראין הדברים לפי שבמקרא אין כת׳ ושלום אלא ומשפט שלום. בלא וי״ו. והמקרא בתרי עשר בנבואת זכריה, אלה הדברים אשר תעשו (דברי) [דברו] אמת איש אל רעהו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם:

ר׳ חנניה בן עקשיא. פי׳ בריש פירקי׳ (למה נהגו) למה נהגו לאומרו:

סדר מקבלי התורה ולומדיה:

שכחתי לעיל בריש פירקי:

משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקינים. א) וזקינים לעתניאל, ועתניאל לאהוד, לשמגר, ב) לדבורה וברק, לגדעון, לאבימלך, לתולע, ג) ליאיר הגלעדי, לפנחס, ליפתח, לאבצן, לאלון, לעבדון, למנוח, לשמשון, לאלקנה, לעלי, ד) לשמואל, לגד, לשמעיה, (לעידן) [לעידו], לאחיה השילוני, לאליהו, לאלישע, למיכיהו, לעובדייהו, ה) ליונה, לאליעזר, להוידע, ו) לזכריה בנו, להושע, לעמוס, לשעיהו, למיכה המורשתי, ז) ליואל, לחבקוק, לצפניה, לירמיה, ליחזקאל, לחולדה, לחגי, ח) לזכריה, לעזריה, ועזריה לכנסת הגדולה, ומי הם זרובבל, ישוע, נחמיה, ומרדכי בלשן, מספר, בגוי, רחום, בענה, וכנסת הגדולה לשמעון הצדיק, ושמעון הצדיק לאנטיגנוס, ליוסף בן יועזר, ליוסף בן יוחנן, ט) לר׳ יהושע בן פרחיה, לניתאי הארבלי, ממדינת ארבל, י) לשמעון בן שטח, ליהודה בן טבאי, לשמעיה ואבטליון, להילל הזקן שעלה ממדינת בבל בראשונה, והוא היה אב ב״ד, ומן הילל נקראו נשיאים, כ) והילל מסר לרבן שמעון בן גמליאל הזקן, לשמעון בנו,

---

ז) אמת ומשפט שלום וגו׳ (זכריה ח׳) וכתוב בפירש״י במשנה טברייניות אין שם פסוק, אולם בירושלמי מגילה פ״ג ה״ו איתא תמן תנינן רשב״ג אומר על שלשה דברים העולם עומד (הוא כנוסח המשנה שלפנינו לא כנוסח נ״א העולם קיים) על הדין ועל האמת ועל השלום, ושלשתן דבר אחד הם, נעשה הדין נעשה אמת נעשה שלום, א״ר מנא ושלשתן בפסוק אחד אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, ועיין בתויו״ט שם, ותימה כי לא הע״ר מהירושלמי.

סדר מקבלי התורה ולומדיה, כבר ידוע ומפורסם שהיה ביד גדולי הראשונים ספר סדר מקבלי התורה ולומדיה, ונכלל בו ג״כ סדר תנאים ואמורים, הובא בכמה מקומות בתוס׳ עיי׳ שבועות מ״א ע״א ד״ה ולמר בר רב אשי וכו׳ וכן בסנהדרין כ״ט ע״ב ד״ה ולמר בר רב אשי וכו׳ וכן בע״ז ל״ה ע״א ד״ה חדא קתני וכו׳ ותוס׳ חולין ע״ו ע״ב ד״ה מר בר רב אשי וכו׳ וכבר הזכירם הגאון רחיד״א בראש ספרו ועד לחכמים ח״ש, ושם הביא שמצא כתב יד כתוב על קלף ישן נושן סדר תנאים ואמוראים, והוא חילק כל ענין וענין לבד, ובכלל המה תשעים סעיפים, ושד״ל הביא גם הוא בכ״ת ח״ד שמצא אצל החכם ר׳ יוסף אלמנצי ספר כ״י ובו סדר תו״א מראשו לסופו, ומעתיק גם השינוים ממח״ו אשר היה לפניו, ומכ״י רחיד״א, — ונמצא בקצת ספרי הקדמונים עוד דברים קצרים מענין סדר תו״א אשר הנראה כי נעתקו מספר תנאים ואמוראים, כמו בה״ג הלכות קצובות דבני מערבא ומתחיל סתם ומחלוקת וכו׳ ובספר הכריתות מר״ש מקינון ימות עולם שער א׳ ב׳ ג׳, וכן בספר הקנה נמצא מסדר מקבלי התורה ומעט מסדר תו״א, וכן בספר יסוד עולם מאמר רביעי פרק י״ח, וכן ביוחסין השלם הנדפס בלונדון שנת תרכ״ז, ובאגרת רב שרירא גאון, וכן ראיתי במחברת המכונה חמדה גנוזה נדפס מאמר על סדר הדורות ממקבלי התורה לר׳ סעדיה בכהר״ר מימון אבן דאנאן מכ״י הנמצא באקספרד ומתחיל אדם שת אנוש וכו׳, והכ״י ממח״ו אשר לפני דומה בכלל להכ״י אשר היה לפני שד״ל רק מעט שינוים קטנים, ואעיר עליהם וגם על השינוים אשר מצאתי בספרים אשר זכרתי, למלאות רצון הנבונים החפצים להתחקות על שרשי גירסות הנכונות.

א) **וזקנים** לעתניאל וכו׳ ובספר הקנה וזקנים לנביאים הם אלדד ומידד, ואלדד ומידד לעתניאל. ב) לדבורה וברק וכו׳ שם לדבורה ודבורה לברק. ג) ליאיר הגלעדי לפנחס ליפתח לאבצן וכו׳ ושם ויאיר ליפתח ויפתח לאלון ואלון לעבדון. ד) לשמואל לגד, שם ושמואל לנתן, ונתן לגד. לאחיה השילוני לאליהו, שם לאחיה, ואחיה ליהוא ויהוא לאליהו. ה) ליונה לאליעזר וכו׳ שם ויונה לאליועני ואליועני לזכריה. ו) ליואל לחבקוק, שם ויואל לנחום, ונחום לחבקוק. ז) לזכריה בנו וכו׳ ושם לזכריה וזכריה להושע. ח) לזכריה לעזריה וכו׳ ושם לזכריה, וזכריה למלאכי וממלאכי ואילך היו משתמשין בבת קול אבל קודם לכן בכל אלו שהזכרנו היו משתמשין ברוח הקודש עד מלאכי. ט) לר׳ יהושע בן פרחיה לניתאי וכו׳ כצ״ל שם ליתא לר׳ יהושע וכו׳ רק ליהושע וכו׳ וכן לא היה תיבת לר׳ במ״ו שהיה לפני שד״ל. י) לשמעון בן שטח, ליהודה בן טבאי, ושם ואחריהם יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, וכן הנכון דכן הקדים גם במשנה פ״א משנה ח׳ יהודה לשמעון. כ) והלל מסר לרבן שמעון בן גמליאל הזקן, לשמעון בנו וכו׳ בסתנו״א שהיה

לר' יהודה הנשיא, הוא רבינו הקדוש, לר"ג, לר' יודן אחי ר' חנניה, הנולד באוסייא, לר"ג היושב באושא, ומושבו בית שערים, לר' יודי בציפורי, לר"ג בטברייא, ל)לר' יהוד' הנשיא גדול הדור, מ)לר"ג, נ)לר' הילל: ואילו הן נשיאי ישראל, ס)הילל הזקן, ושמעון בנו, ורבן שמעון שנהרג עם ר' ישמעאל בן אלישע, הללו בבית שני, ע)ובשנת ש"ע למניין שטרות שחרב הבית, יהי רצון שיבנה במהרה בימינו: ורבותינו כך כוללין אותם, הילל ושמעון אב גמליאל הזקן ושמעון של זקנים, וגמליאל דיבנה, פ)ויהודה אב שמעון, ובן ר"ג, צ)ויהודה בנו מת, א"ר ירמיה בנו של ר' זעירא בן ט' אבות לו נשיאים, ק)ואחר כך ר"ג, ורבן יהודה ורבן גמליאל, ור' הילל, ר)ותינוקות שמתו, ובאותו זמן נוהג נשיאות ר"ג, ורבן שמעון בן גמליאל, ור' יהודה הנשיא, בנו של רבן שמעון בן גמליאל, ש)בנו של רבי יהודה הנשיא, ורבן גמליאל ור' יהודה נשיאה ור"ג בתראה: ת)בשנת (תק"ו) [תק"ל] שנים בימי רבינו הקדוש ירד רב לבבל והורה איסור והיתר בנהרדעא, ומצא את ר' אבא מנהיג שררות בבבל, וכן זמן שהיה קיים לא היה נוהג רב שררות, ונפטר ר' אבא, א)ורב ושמואל ורב הונא קמא היו מנהיגים בנהרדעא, ב)וניהג רב שררות בנהרדעא כ"ה שנים, ג)ונפטר בשנת תקנ"ה למניין שטרות, ד)וניהג אחריו שמואל שררות י' שנים, ונפטר בשנת תקס"ה, והיתה מדינה נהרדעא בישובה בימי יהויכין, עד שנאסף שמואל ה)ובא פפא בן נצר פולמוסא והחריב אותה בשנת

לפני שד"ל איתא והלל מסר לשמעון בנו, לגמליאל הזקן לשמעון בנו וכן הוא לנכון, וחשיב כסדר כמו שסדרו חז"ל שבת ט"ו ע"א, וכן הוא בקנה ואחריהם (אחר הלל ושמאי) ר"ש, ואחריו ר"ג, ואחריו ר"ש בנו, ואחריו ר' ור' נתן וכו' (ומדלג ג"כ ר"ג דיבנה ור"ש בנו) ועיין בספר יס"ע מאמר רביעי פי"ח ר' יוחנן בן זכאי ור' שמעון בנו של הלל קבלו מהלל ושמאי וכו' ר"ג הזקן מר"ש אביו ומריב"ז, ור"ש בנו קיבל ממנו, ר"ג בנו (הוא ר"ג דיבנה) קבל ממנו, ר"ש בנו קבל ממנו, ור' יהודה הנשיא הנקרא רבינו הקדוש קבל מר' שמעון אביו וכו'. ל) לר' יהודה הנשיא גדול הדור (הוא ר' יהודה נשיאה). מ) לר"ג (הוא מיותר). נ) לר' הלל (הוא מתקן העיבור והוא עשירי להלל הזקן) ואלו הן נשיאי ישראל. ס) הלל הזקן ושמעון בנו, גמליאל בנו, ושמעון שנהרג וכו' כצ"ל. ע) ובשנת ש"פ למנין שטרות חרב הבית כצ"ל. פ) ויהודה אב שמעון צ"ל ושמעון אב יהודה (והוא ר"ש בן גמליאל אביו של ר' יהודה הנשיא) ובן ר"ג. צ) ויהודה בנו מת, א"ר ירמיה בנו של ר' זעירא בן ט' אבות לו נשיאים, הדברים תמוהים וסתומים ואין להם ביאור, וכבר טרח בזה הגאון ר"פ בכ"ח ח"ד מכתב כ"ד לפרש תיבות דר' זעירא וסובר שהוא כינוי לר' יהודה נשיאה נכד רבינו הקדוש, ועל מלת מת כתב לא ידענו ענינה ואולי היה מוסב על התינוקות ע"ש. ולי נראה דקאי מאמר א"ר ירמיה בנו של ר' זעירא על ראש המאמר ויהודה בנו מת ר"ל כאשר מת יהודה בנו של ר"ג אמר עליו בהספדו בן ט' אבות נשיאים לו, כי היה ר' יהודה נשיאה דור תשיעי להלל הזקן, והמאמר היה כתוב לפני הראשונים ז"ל באיזה מדרש או אגדה, ואנחנו לא ידענו מקומו, והובא דרך אגב הכא. ק) ואח"כ ר"ג ורבן יהודה (ורבן גמליאל מיותר) ור' הילל. עתה חוזר למעלה מה שחשב ושמעון אב יהודה ובן ר"ג ואח"כ ר"ג וכו'. ר) ותינוקות שמתו, ובאותו זמן נוהג נשיאות וכו' הא נמי נקט דרך אגב הכא, ומספר מיתת התינוקות שהיו בזמן ר"ג דיבנה, ורשב"ג, ור' יהודה הנשיא, כאילו הוא דבר ידוע ומפורסם, ואולי גם זה מסופר באיזה אגדה אשר לא ידענו מקומו, ועיין במכתב מר"פ הנ"ל. ש) בנו של ר' יהודה הנשיא וכו'. עתה חוזר למה שסיים לעיל ור' הילל, ומפרש שר' הילל (הוא ר' הלל השני) הוא בנו של רבי יהודה הנשיא, ור"ג, ור' יהודה נשיאה, ור"ג בתראה. ועיין לעיל מה שהבאתי בשם ספר היוחסין אות ג' מהאמוראים. ת) בשנת תק"ל שנים בימי רבינו הקדוש ירד רב לבבל וכו' כן הוא הנכון בהפסק נקודה אחר תיבת בתראה, ומתחיל מאמר אחר „בשנת תק"ל שנים וכו'" וכן הוא באגרת רב שרירא ובימי רבי ירד רב לבבל בשנת תק"ל למלכות יון וכו' ובספר כריתות שער ב' דורות האמוראים בשנת תק"ל לפרט שטרות בימי רבינו הקדוש ירד רב לבבל והורה וכו'. א) ורב ושמואל ורב הונא קמא וכו' כן הוא הנכון, וכן הוא בכריתות שם, ולא כמו שהובא בהעתק שד"ל ורב שמואל ורב הונא וכו'. ב) וניהג רב שררות בנהרדעא כ"ה שנים, וכן הוא בכריתות שם, ובסדר תו"א לשד"ל כ"ח שנים. ג) ונפטר בשנת תקנ"ה למנין שטרות, וכן הוא בסה"ד, וברב שרירא איתא בשנת תקנ"ח, וכן בכריתות שם, ובסדר תו"א לשד"ל תקס"ה. ד) וניהג אחריו שמואל שררות י' שנים ונפטר בשנת תקס"ה, ובכריתות שם שמואל נהג אחריו שררה ו' שנים ונפטר בשנת תקס"ד. וברב שרירא ונהג שמואל אחריו לבדו שבע שנים וכו ומת שמואל בשנת תקס"ד, וביוחסין איתא והאריך ימים אחר רב ששה שנים, ועיין בסה"ד. ה) ובא פפא בן נצר פולמוסא והחריב אותה בשנת תק"ע. וכן הוא באגרת רב שרירא ובשנת תק"ע בא פפא בר נצר והחריב לנהרדעא, ובכריתות איתא ובא פפוס בן פולמוס והחריב את הבית בשנת תקפ"ט, והסה"ד הביא בשם כריתות והחריב בית מדרשו

תק״ע, ו)ובאותו הזמן היה ר׳ יוחנן בארץ ישראל והיה מנהיג שררה ונאסף בשנת תק״ץ, ז)ונאסף ריש לקיש קודם ר׳ יוחנן שנה אחת, ואחר כך רב הונא ורב חסדא ועשו שתי ישיבות, ח)והלך רב חסדא למחסיא ועשו אותו ראש ישיבה, וזכה אותו ד׳ שנה, ומתיבתא דרב הונא בנהרדעא, ונאסף רב הונא בשנת תר״ה, ט)ורב חסדא בשנת תר״ב ואחריו רב נחמן בר יעקב בשנת תרל״א, ואחריו רבה בר רב הונא, ונאסף בשנת תרל״ג, י)ואחריו רבה בר נחמני בשנת תרמ״ה, ואחריו כ)רבה בר יוסף בשנת תרמ״ז, ל)ואחריו אביי בשנת תרמ״ח, מ)ואחריו רבה בריה דרב יוסף בר חמא בשנת תרס״ג, נ)ובו ביום (נהרג) [נהרגו] בניו של רב פפא, ס) ואחריו רב נחמן בר יצחק בשנת תרס״ז, ע)ואחריו רב פפא בשנת תרפ״ו, ואחריו רב זביד בשנת תרצ״ו, ואחריו רב דימי מנהרדעא בשנת תרצ״ט. פ)ואחריו רב כהנא בשנת ברק״ת, צ)ואחריו מר זוטרא בשנת (תשב״ו) [תשכו], ובו ביום היתה זועה גדולה בעולם ונזדעזעה הארץ, ואחריו רב אחא בריה דרבא בשנת תש״ל, ובו ביום בלע התליאת הירח ונראו כוכבים ביום, ואחריו רבינא בשנת תשל״ג, ק)ואחריו רב אשי בשנת תשל״ה, ר)ובשנת תשמ״ב נאסף רב יימר ונראה עמוד אש ברקיע ש)ועמד יום, ת) בשנת תשנ״ג נאסף רב הונא ראש גולה, בשנת תשס״ב נאסף רב אידי בר אבא, בשנת תשס״ו נאסף רב נחמן בריה דרב הונא, א)וגזר ארגזור מלך פרסיים על אבותינו לחלל שבתות, בשנת תשע״ט נאסף רבה בריה דרב אשי, ב)בשנת תשפ״ב נאסף רב חמא בריה דרבא, ג)ונהרג הונא בר מר זוטרא ראש גולה, ונמסרו יהודים למלכות, ד)בשנת תשפ״ח הרסו בתי מדרשות, וגזרו על היהודים להיות בדין פרסיים ונאסף רבה תוספאה, ה)בשנת תשצ״ג עוד נדרה הארץ ונהרג פירה מלך פרסיים, ו)בשנת תתי״א נאסף רבינא סוף הוראה ונסתם, ז)ואתו רבנן סבוראי, ואלה שמותם ח)רב אחאי מבר חתים, רב גברא מארגוזתא, רב אחא בר

הגדול ע״ש. ו) ובאותו זמן היה ר׳ יוחנן וכו׳ ונאסף בשנת תק״ץ. וכן באגרת רב שרירא ובשנת תק״ץ מת ר׳ יוחנן, ובכריתות שם גרס ובאותו זמן ר׳ חנינא מנהיג שררה ונאסף בשנת תק״ץ. ז) ונאסף ריש לקיש קודם ר׳ יוחנן שנה אחת, וכן הוא בכריתות שם ועיין בסדה״ד. ח) והלך רב חסדא למחסיא וכו׳ וכן הוא בכריתות שם ובסדר תו״א לשד״ל והלך רב חסדא למחוזא. ט) ורב חסדא בשנת תר״ב ובכריתות בשנת תרי״ב. י) ואחריו רבה בר נחמני בשנת תרמ״ה, ובכריתות ואחריו רב יוסף תרמ״ב. כ) ואחריו רבה בר יוסף בשנת תרמ״ז, ובסדר תו״א לשד״ל ואחריו רב יוסף בר חמא בשנת תרמ״ד. ל) ואחריו אביי בשנת תרמ״ח, ושם ואחריו אביי בשנת תרמ״ז, ובכריתות ואחריו אביי בשנת תר״ס. ובאגרת רב שרירא ואחריו מלך אביי שתים עשרה שנה ומת בשנת תרמ״ט. מ) ואחריו רבא בריה דרב יוסף בר חמא בשנת תרס״ג כצ״ל והוא רבא סתם המוזכר בש״ס עיין ב״מ ס״ד ע״ב, ובאגרת רב שרירא וכל שני מלכות רבא היו ארבע עשרה שנה וימת בשנת תרס״ג, ועיין בסה״ד. נ) ובו ביום נהרגו בניו של רב פפא עיין סדה״ד ח״ש שהביא בשם ספר היוחסין ובו ביום נהרגו ד׳ בניו של רב פפא, וביוחסין שלפני ליתא לתיבת ד׳. ס) ואחריו רב נחמן בר יצחק בשנת תרס״ז, וסדר תו״א לשד״ל תרס״ד, ובכריתות שם תרס״ו. ע) ואחריו רב פפא בשנת תרפ״ו, ובשד״ל בשנת תרס״ג, ובכריתות בשנת תרע״ו. פ) ואחריו רב כהנא בשנת ברק״ת, ובשד״ל בשנת תשכ״ב, ובכריתות אחר רב דימי מנהרדעא וכו׳ ואחריו רב הונא בריה דרב יהושע בשנת תשכ״ב. צ) ואחריו מר זוטרא בשנת תשכ״ו כצ״ל ובשד״ל תשכ״ד, ובכריתות תשכ״ת. ק) ואחריו רב אשי בשנת תשל״ה, ובשד״ל תשל״ח, ובכריתות בשנת תשל״ד. ר) ובשנת תשמ״ב נאסף רב יימר וכו׳ ובכריתות ובשנת תשמ״ד נאסף רב יימר. ש) ועמד יום, ובשד״ל ועמד ל׳ יום. ת) בשנת תשנ״ג נאסף רב הונא ראש גולה, ועיין סה״ד אות ה׳, וסתו״א לשד״ל נאסף רב ריש גלה, בשנת תשס״ב נאסף רב אידי בר אבא, ובשד״ל בר אבין, ובכריתות בשנת תשס״ב נאסף רב דימי בר אבא. בשנת תשס״ו נאסף רב נחמן בריה דרב הונא, ובשד״ל בשנת תשס״ד. א) וגזר ארגזור מלך פרסיים וכו׳ ועיין כתובות ס״א ע״א הוו קא יתבי אפיתחא דבי אזגור מלכא, ועיין רש״י ושם אדגזר, ובאגרת רב שרירא יזדגרד. בשנת תשע״ט נאסף רבה בריה דרב אשי. ב) בשנת תשפ״ב נאסף רב חמא בריה דרבא, ושם בשנת תשע״ט נאסף רב סמא בריה דרבא. ג) ונהרג הונא בר מר זוטרא וכו׳ ושם ונהרג בר מר זוטרא וכו׳. ד) בשנת תשפ״ח הרסו בתי מדרשות ושם תשע״ח הרסו וכו׳. ה) בשנת תשצ״ג עוד נדרה הארץ ונהרג פירח וכו׳ שם בשנת תשצ״ג נדדה הארץ למלך פרסיים פרח. ו) בשנת תתי״א נאסף רבינא ונחתם התלמוד כצ״ל וכן הוא בכריתות שם, ובאגרת רב שרירא ז״ל וברביעי בשבת שהוא י״ג בכסלו תתי״א מת רבנא אבינא בריה דרב הונא דהוא רבינא והוא סוף הוראה, עיין ב״מ פ״ו ע״א, ועיין ברש״י שם. ז) ואתו רבנן סבוראי וכו׳ עיין באגרת רב שרירא שם ואחרי כן אע״פ שלא היה הוראה היו מפרשי פירושים וסברות הקרובות להוראה והם נקראו רבנן סבוראי וכו׳. ח) ואלה שמותם וכו׳. רב אחאי מבר חתים, ובאגרת רב שרירא מוסיף דאמרינן בגיטין פירש וצקלג וכו׳

נהילאי, רבנא סמא בר רבנא יהודה, ר׳ שמואל מפומבדיתא רבינא בר אומצוא, רב אחדבוי בר קטינא, ומר זוטרא בני רב חנא, ט)ובימיהם יצא מחומט בשנת תתכ״ח, ומברייתו של עולם יש היום אלף ותרמ״ז, ולמניין יוונים אלף וקצ״ה, שנת קצ״ב (לרבות) [לחרבות] הבית בשנייה, שלמו ד׳ אלפים, י)ותנו תנאים קודם לחרבות הבית קי״ע שנה:

והרי לך סדר חכמי שבבל דור ודור:

תחילת חכמים היה שמעון הצדיק שהיה בישיבת כנסת הגדולה והוא ריבץ תורה בישר׳, ואחריו אנטיגנוס, יוסף בן יועזר, יוסף בן יוחנן, ואחריהן יהושע בן פרחיה, ניתאי הארבלי, ואחריהן יהודה בן טבאי, ושמעון בן שטח, ואחריהן שמעיה ואבטליון, ואחריהן הילל ושמאי, ל)והילל הוא (עולה) [עלה] מבבל בראשונה והוא מבי נשיאה, ואחריו רבן שמעון, ר״ג בנו, ואחריו רבן שמעון, ואחריו ר׳ ור׳ נתן: הרי אילו כולן תנאים הם: מימות משה ועד הילל מ)היו שש מאות סידרי משנה, כמו שנתן הק׳ למשה בסיני, נ)ומן הילל ואילך העולם, וחלשה כבודה של תורה, ולא תיקנו הילל ושמאי אלא שש סדרים, והן אנשי משנה מהילל ועד ר׳ נתן ור׳, והן הן סוף משנה, ס)רב רבא התחיל בהוראה, ע)מרב הונא ועד רב אשי ורבינא ד׳ שנה היו, והן היו סוף הוראה, ואחריהן רבנן סבוראי שבזכותן נמתחו שמים ונרקעה הארץ, פ)עד רב גוזא ורב הונא. שהיו סוף סבוראי. לא הוסיפו ולא הפלינו מדעתן כלום אלא תיקנו פרקים שבכל תנויי כסדרן:

והרי לך סדר תנאים:

שמאי והילל היו בבית. בסנהדרין. ורבן יוחנן בן זכאי קיבל מהם. והיו בחורבן הבית. ולאחר חורבן הבית צ)קבע ישיבה לתורה ביבנה מ׳ שנה. ק)ור׳ (אלעזר)

וכונתו להא דאיתא שם ז׳ ע״א רב גביה מבי ארגיזא וכו׳ וליתא שם רב אחאי מבי חתים, ועל בי חתים פירש שם עיר בסביבות נהרדעא. ובקנה איתא רב אחא: מן בני חתים ע״ש, ועיין בתוספות כתובות ב׳ ע״ב ד״ה פשיט וכו׳, ותוס׳ זבחים ק״ב ע״ב ד״ה פריך וכו׳ ועיין בהקדמות להגאון מהרי״ב לספר השאילתות, ושה״ג מערכת גדולים אות א׳, ובספר הישר לר״ת סימן תרי״ח ורב אחאי שהיה ראש לגאונים שבדור כמו כן בפרשה אחרי מות אע״פ וכו׳. ובכריתות רב אחא מבי חתים, רב גביהא מארגיזא, רב אחא בר נהילאי, רבנא סמא בר רבנא יהודה, ורב ושמואל מפומבדיתא, רבינא בר ארמינא, רב אחדבוי בר קטינא, מר זוטרא בר חיננא, ובימיהם יצא שגעון לעולם וכו׳ היא אמונת מחמט ועיין בספר הקנה דף פ״א ע״ב וחשיב שם רק שבעה ע״ש שמותם, ועיין בסה״ד אחר שהעתיק דברי הכריתות הנ״ל כתב וצ״ע כי לא הבנתי, כי לא מצאתי זכרם. ט) ובימיהם יצא מחמוט בשנת תתקכ״ח כצ״ל. י) שנת קע״ב לחרבות כצ״ל. כ) ותנו תנאים קודם לחרבות הבית קצ״ו שנה כצ״ל וכן הוא במח״ו שהיה לפני שד״ל. ל) והלל הוא עלה מבבל וכו׳ כצ״ל. מ) היו שש מאות סדרי משנה וכו׳ עיין חגיגה י״ד ע״א פליגא בה רב פפא ורבנן חד אמר שש מאות וכו׳ וחד אמר שבעה מאות וכו׳ ועיין ע״ז י״ד ע״ב, ועיין בשערי תשובה סי׳ כ׳ תשובה לרבינו האיי גאון דע מימות משה רבינו עד הלל הזקן היו שש מאות סדרי משנה כמו שנתנם הקב״ה למשה בסיני, ומן הלל ואילך נתמעט ונתמסכן העולם וחלשה כבודה של תורה ולא תקנו מהלל ושמאי אלא ששה סדרים בלבד וכו׳, ושם בסי׳ קפ״ז וז״ל כדאשכחן לחד מן הגאונים בתר דנח נפשיה אשכחן ביה זכור גברא ההוא לטב כל הוייא דרבנן קדמאי דא עם דא ושיש סדרי משנה דאתגניז מיומי דהלל ושמאי וכמה ענינים דלית לון שיעורא כו׳. נ) ומן הלל ואילך העולם, חסרון הניכר יש כאן, וכל הרואה בתשובה הראשונה יראה כי לשון המחבר ולשון התשובה שוין בלשונם, וכן צ״ל ומן הלל ואילך נתמעט ונתמסכן העולם וכו׳ ושד״ל לא הרגיש בזה ע״ש. ס) רב רבא הוא התחיל וכו׳ בסדר תנו״א של שד״ל רבה הוא התחיל וכו׳. ע) מרב הונא ועד רב אשי ורבינא ד׳ שנה היו, ושם מרבה ועד רב אשי מאתים וארבע שנה היו. פ) עד רב גוזא ורב הונא, ושם עד רב גידא ורב סמונא, ובכריתות שער ב׳ אות ה׳. ואחריהם רב גדא ורב סימונא סוף סברא. ובכריתות שער ג׳ אות כ״ד רב גדא ורב סמא והוא הוא, וכן הוא בסתו״א לחיד״א אות צ׳, ותמוה הגהתו שם ועיין ביסוד עולם מאמר פי״ח. צ) קבע ישיבה

[אליעזר] ור׳ (יהודה) [יהושע] ור״ג קיבלו מרבן יוחנן בן זכאי. ורבי טרפון ור׳ עקיבא, ור׳ ישמעאל קיבלו מר׳ אליעזר ור׳ יהושע ור׳ מאיר ור׳ יהודה ור׳ יוסי ורבי נחמיה ור׳ אלעזר בן שמוע קיבלו מר׳ טרפון. ור׳ עקיבא ור׳ שמעון, ור׳ נתן קיבלו מר׳ מאיר וחביריו. ור׳ חייא. ור׳ שמעון בר׳. ובר קפרא ור׳ חנניא קיבלו מר׳:

הרי לך סוף תנאים:

תחילות אמוראים. רב ושמואל בבבל. ור׳ יוחנן וריש לקיש בארץ ישר׳. תלמידי דרב ושמואל. רב הונא ורב כהנא ורב אסי ורב יהודה ורב נחמן למטה מהן. רב חסדא ורב ששת למטה מהן. רבה ור׳ יוסף למטה מהן. אביי ורבא למטה מהן. רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע למטה מהן. רב אשי ורבינא סוף הוראה: ותלמידי דר׳ יוחנן. ריש לקיש ור׳ יהושע בן לוי ור׳ אלעזר. ולמטה מהן עולא ור׳ אבא. ולמטה מהן ר׳ אמי ור׳ אסי. ואחריהן רב זגא ורב סמונא ב)סוף חברא. ור׳ יונתן סוף מעשה: מיכן אתה למד בתנאין ואמוראין. הי רבה והי תלמודא. והי בר זוגיה. אינך דהון תלמידייהו בתרייהו לא קחשיב להו: ג)כל סתם משנה כר׳ מאיר היא. ד)כל סתם ברייתא ר׳ נחמיה. ה)סתם סיפרא ר׳ יהודה בר׳ אלעאי, ו)סתם סיפרי

ביבנה מ׳ שנה ר״ה ל״א ע״ב, וסנהדרין מ״א ע״א, ובספרי סוף פ׳ וזאת הברכה, ומדרש בר״ר סוף פ׳ ויחי, ועיין תוס׳ שבת נ״ד ע״ב ד״ה הוה מעשר וכו׳ ובספר גור אריה ממהר״ל מפראג שם. א) ור׳ אליעזר ור׳ יהושע ורבן גמליאל וכו׳ כצ״ל, ועיין סדר הקבלה בכריתות שער א׳ דורות התנאים, ובסתו״א שהיה לפני שד״ל. ב) סוף חברא צ״ל סוף סברא, וכן הוא בכריתות סוף סברא, וכן הגיה שד״ל. ג) כל סתם משנה כר׳ מאיר היא, עיין ערוך ערך סתם, וגיטין ד׳ ע״א מהדרינן אדר״מ דסתם מתניתין ר״מ וכו׳, ועירובין צ״ו ע״ב, ושם צ״ה ע״ב, וסנהדרין פ״ו ע״א, ועיין בהקדמות הרמב״ם לפירוש המשנה פ״ו אבל סתם משנה הוא מה שהסכים עליו דעת רבים והשתוה עיונם בו ולא נפלה בו מחלוקות או שקיבלוהו רבים מפי רבים עד משה כפי אשר חלקנו בפתיחת דברינו והמקבל הקרוב שנתיחס אליו המאמר הוא ר״מ וזה ענין שאמרו סתם משנה ר״מ, ולפי דעת הרמב״ם הנ״ל יתבאר מה שאמרו בשבת מ״ו ע״א, ושם פ״א ע״ב, קי״ב ע״א, עירובין צ״ב ע״א וכן בכמה מקומות בש״ס הלכה כסתם משנה, וטעמא בעי למה נפסק כסתמא הלא היא דעת יחיד, אך לפירש הרמב״ם ניחא, דאין פירש סתם משנה ר״מ שהוא אמרה, רק שנתיחס אליו המשנה ששמעה מפי רבים, והוא היה המקבל הקרוב, ועיין באגרת רב שרירא שהאריך בענין זה, ועל דרך זה בארנו מה דאיתא בירושלמי יבמות פ״ד הי״א אמר ר׳ יוחנן כל מקום ששנה סתם משניות דרבנן עד שיפרש לו רובו (ר״ל רבו) ר״ש בן לקיש אומר כל סתם משניות דר׳ מאיר עד שיפרש לו רובו א״ר זעירא קומי ר׳ יוסי לא דר׳ שמעון בן לקיש פליג אלא דו חמי רוב סתם משניות דר׳ מאיר עכ״ל ועיין בק״ע ובפ״מ, וקשה לומר דהירושלמי פליג בזה על הגמרא שלנו וסבר דלר׳ יוחנן סתם משנה הוא דרבנן, ור״ש בן לקיש הוא דסבר דסתם משנה ר״מ, ונראה לפרש דהכוונה לפי פירש הרמב״ם הנ״ל דר׳ זעירא הכי קאמר לא דר״ש בן לקיש פליג על עיקר הלכה וס״ל דאין הלכה כסתם משנה, אלא באשר חמי דרוב סתם משניות דר׳ מאיר והוא המקבל האחרון שנתיחס אליו המאמר, קאמר הכי, אך לענין הלכה ס״ל נמי כר׳ יוחנן דהלכה כסתם משנה, ועיין בתוס׳ מ״ק ב׳ ע״א ד״ה מאן תנא וכו׳ וביד מלאכי סי׳ תנ״ו מה שהקשה ע׳ דברי התוס׳ מכתובות כ״ט ע״א, וכן משבועות מ״ט ע״ב דאף בסתמא דאתיא כר״מ בעי תלמודא מאן תנא וכו׳ ועיין בש״מ כתובות ריש פרק אלו נערות. ד) כל סתם ברייתא ר׳ נחמיה, בספר תנאים ואמוראים שהביא הגאון ר׳ חיד״א בשה״ג הגירסא כל סתם תוספתא וכו׳, וכן הוא גירסת הערוך ערך סתם, סתם תוספתא ר׳ נחמיה, וכן הוא ג״כ באגרת רב שרירא סתם תוספתא ר׳ נחמיה וכו׳ וברשב״ם ב״ב קכ״ד ע״ב ובכריתות בלשון למודים שער ב׳ אות י״ג, ובמבוא התלמוד לר״ש הנגיד, אכן בס׳ הקנה דף פ״ג הגירסא סתם ברייתא ר׳ נחמיה כמו שהוא כאן, וכן בסתו״א שהובא ביוחסין גריס ג״כ סתם ברייתא ר׳ נחמיה וכו׳, ובספר הקדמון כפתור ופרח פרק חמישי הכי איתא סתם מתניתין ר׳ מאיר, סתם ספרא ר׳ יהודה בר אלעאי, סתם ספרי ר׳ שמעון בן יוחאי, סתם ברייתא ר׳ חייא, וכן ברמב״ם בהקדמה לספר היד ור׳ חייא חיבר התוספתא לבאר עניני המשנה, ולא ראיתי מי שהעיר על חלופי הגירסאות כאן, והנה כדי להשוות הגירסות שלא יהיו סותרות זו את זו, וכדי לבאר גם דעת רש״י בכמה מקומות בענין זה שנביא לקמן, אמרנו לבאר שלשון תוספתא הונח על דבר הנוסף על דבר אחר האמור לפניו, ונקרא תוספתא להיותה הוספה על המשנה, ולשון ברייתא היא הלמוד שנשנה חוץ לבית המדרש בלי שום שייכות לדבר אחר האמור מקודם, והברייתות ששנה ר׳ נחמיה תלמידו של ר״ע (עיין מדרש בר״ר פס״א, ומדרש קהלת פי״א ע״ש) ע״פ ר״ע, שהיה להם איזה שייכות והמשכה להמשנה אספם ר׳ חייא ור׳ אושעיה בתוספתא שסדרו הם (ונקראו בירושלמי קידושין פ״א ה״ג, ובירושלמי ב״ק פ״ד ה״ז אבי המשנה) וניחא שתי הגירסות סתם ברייתא ר׳

ר׳ שמעון בן יוחי וכולהו אליבא דר׳ עקיבא. והן תלמידי ר׳ עקיבא. ז)ולא ראו ר׳ עקיבא. ולא היו עמו בדור אחד. אלא הפליגו על דעתו: ח)אמ׳ בן עזאי כל חכמי

נחמיה היינו אותן הברייתות שהוקבעו אח״כ בתוספתא, וסתם תוספתא ר׳ נחמיה או כגירסת הכו״פ ר״ח, ועפ״ז מדויק הטיב לשון רש״י כתובות ס״ט ע״ב אילפא וכו׳ אמר איכא דאמר לי מילתא דבי ר׳ חייא ור׳ אושעיה ולא פשיטנא ליה ממתניתין וכו׳ ופירש״י ויש בידי לתקן כל הברייתות שסידרו ר״ח ור״א בתוספתא שלהן, היינו הברייתות שכללו ר״ח ור״א בתוספתא הוא מבאר טעמן ונימוקן מן המשנה, ועיין תענית כ״א ע״א ובפרש״י ועיין רש״י ב״מ פ״ה ע״ב מתנייתא דמר (ר״ח) מתניתא וכו׳ ופירש״י תוספתא של אדוני שסידרה לששה סדרים אני שונה תמיד דר׳ חייא סדרה לתוספתא כדאמרינן בעלמא רבי לא שנאה ר׳ חייא מנא ליה (עירובין צ״ב ע״א ע״ש בפירש״י) ואמרינן כל מתניתא דלא מיתנייא בי ר׳ חייא ור׳ אושעיא לא תותבו מינה בי מדרשא (חולין קמ״א ע״ב ועיין בפירש״י), ועיין עירובין י״ט ע״א ובפירש״י ד״ה בדבי וכו׳ ברייתא שנסדרה בבית מדרשו כעין תוספתא שסידר ר׳ חייא ור׳ אושעיא, ועיין רש״י ביצה כ״ט ע״א, ועיין קידושין מ״ט ע״ב תנא אנא עד דתני הילכתא ספרא וספרי ותוספתא וכו׳ ומגילה כ״ח ע״ב, ועיין יומא ע׳ ע״א ר״ע דתוספתא מאי היא דתניא ר״ע אומר וכו׳ ועיין במבוא התלמוד לר״ש הנגיד התוספתא היא שיור המשנה וסימנה תנא וכו׳ וסי׳ הברייתא ת״ר, ותני חדא, ותניא אידך והא דמצינו בכמה מקומות בש״ס דמביא הגמרא לשון ת״ר ונמצא כעין זה בתוספתא שלפנינו עיין בכורות נ״א ע״ב תניגא להא דתנו רבנן נתנו לעשרה כהנים בבת אחת יצא, בזה אחר זה יצא, נטלו והחזירו לו יצא, והוא בתוספתא פ״ו דבכורות (ועיין רש״י ד״ה בזה וכו׳ ובד״ה בבת אחת וכו׳) ועוד בכמה מקומות, הוא מאותן הברייתות שנשנו מקודם בפני עצמן ונכללו אח״כ בתוספתא דר״ח ור״א, ולא כדעת בעל דרכי המשנה שכתב על דברי הר״ש הנגיד הנ״ל שהוא מאיזה תלמיד טועה ע״ש, ועיין בכריתות ימות עולם שער א׳ וז״ל ומה שקראו בתלמוד תוספתא אין זה מה שאנו קורין תוספתא אלא תוספות שהוסיפו לבאר המשנה כמו ותני עלה וכיוצא בזה, וראיה לזה מהא דתנן בירושלמי דהוריות (פ״ג ה״ח) ואגדת קהלת ר׳ אבא אזיל לחד אתר אשכחיה לר׳ לוי דיתיב ודריש איש אשר יתן לו האלהים עושר זה מקרא, ונכסים אלו הלכות, וכבוד זה תוספתא, לעשות מכל אשר יתאוה אלו משניות גדולות כגון משנת ר׳ חייא ור׳ אושעיא ומשנת בר קפרא ולא השליטו האלהים לאכול ממנו זה בעל הגדה לא אוסר ולא מתיר לא מטמא ולא מטהר כי איש נכרי יאכלנו זה בעל התלמוד עכ״ל חזינא דתוספתא ומשנת ר׳ חייא ור׳ אושעיא הוו תרי מילי, ולדברינו הם באמת תרי מילי ניגהו אך הכוונה במשניות גדולות לאותן הברייתות שנכללו בהוספתא וכדאמרן, וכן הוא דעת הגאון רחיד״א בשה״ג אות ת׳ וז״ל תוספתא שבידינו היום שהיא נדפסת אצל הרי״ף נ״ל שכוללת ברייתות דר׳ חייא ור׳ אושעיא ותוספתא דר׳ נחמיה, ועיין בקיצור כללי הגמרא, ובפירש״י חולין ל׳ ע״א ד״ה סתימתאה וכו׳ ועיין כתובות ק״א ע״ב זו דברי ר׳ מנחם סתימתאה וכו׳ ובפירש״י שם, ובעירובין ל״ח ע״ב, ובמגילה ב׳ ע״א ושם כ״ו ע״א ובפירש״י שם ואין להאריך כאן יותר. ה) סתם ספרא ר׳ יהודה שבת קל״ז ע״א וסנהדרין פ״ו ע״א וכן בכמה מקומות בש״ס, והרמב״ם בהקדמה לסדר זרעים ורב חבר ברייתא והיא ספרא וספרי וכו׳ וכן כתב בהקדמתו ליד החזקה וז״ל רב חיבר ספרא וספרי לבאר ולהודיע עיקרי המשנה, ונראה שיצא לו להרמב״ם שרב חיבר הספרא מהא דאיתא ברכות י״א ע״ב זימנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב לתנויי פרקין בספרא דבי רב וכו׳ ושם י״ח ע״ב איכא דאמרי דתנא ספרא דבי רב ביומא דסיתוא ופירש״י ספרא דבי רב תורת כהנים, ומפרש בספרא דבי רב היינו שרב חיברו, והוא כמו שביאר בענין סתם משנה ר״מ שהבאתי לעיל שהוא היה המקבל האחרון, והכי נמי שר׳ יהודה היה המקבל האחרון ורב חיברו וסדרו כמו שהוא לפנינו, וכן בספר כפתור ופרח פ״ה ורב חבר ספרא וספרי, ועיין יומא מ׳ ע״ב ת״ש ועשהו חטאת הגורל עושהו חטאת ואין השם עושהו חטאת שיכול וכו׳ ושם מ״א ע״ב סתם ספרא מני ר׳ יהודה וכו׳ והברייתא הזאת לא נמצא בתו״כ שלפנינו ונראה שלא היה גם לפני רש״י לכן כתב בד״ה סתם ספרא וכו׳ והא בתו״כ היא דהא קרא בספר ויקרא כתיב ע״ש וראיתי בספר שיח יצחק על יומא שהעיר על זה, ועיין בציונים מהגאון מהרי״ד על תו״כ, ועיין יומא ע״ד ע״א דתנו רבה ורב יוסף בשאר ספרי דבי רב ופירש״י שאר ספרי דלאו תורת כהנים ספר וידבר ואלה הדברים, ועיין ב״ב קכ״ד ע״ב תני רמי בר חמי בשאר ספרי דבי רב ופירש רשב״ם בשאר ספרי דבי רב ספרא דבי רב היינו תורת כהנים ברייתא של ספר ויקרא, שאר סרי דבי רב קרי למדרש של ספר במדבר מוישלחו מן המחנה עד סוף הספר אלה הדברים וכו׳ ומכילתא דהיינו מדרש אלה שמות מהחדש הזה לכם עד סוף הספר כולהו איקרי שאר ספרי דבי רב וכו׳, אך בחולין ס״ו ע״א פירש״י תנא דבי רב קרי לברייתא קמייתא ששנויה בתורת כהנים דמקרי ספרא דבי רב לפי שהיה שגור בבית המדרש בפי כולם וכו׳ ועיין בשה״ג אות ספרא מה שהביא בשם הרב ישי״ר בספר מצרף לחכמה, ועיין בהקדמת הגאון מלבי״ם לספרא, ועיין ביד מלאכי סי׳ רנ״ו בתשובה שהשיב לו מוהר״ר יוסף בן סאמון ע״ש. ו) סתם ספרי ר״ש וכו׳ סנהדרין פ״ו ע״א, ועיין יומא ע״ד ע״א ובפירש״י שאר ספרי וכו׳ ועיין לעיל ובספר כריתות לשון למודים שער ב׳ אות י״ג הגירסא סתם ספרי ר׳ ישמעאל ועיין ביד מלאכי סי׳ תק״ג שט״ס הוא וצ״ל ר׳ שמעון. ז) ולא ראו ר׳ עקיבא וכו׳ ובסתו״א לרחיד״א הלשון וכולהו אליבא דר״ע והם היו תלמידי ר״ע ולאחר מותו נחלקו על דעתו, והביא שם רחיד״א לשון ספר הקנה וכולהו תלמידי ר״ע הם, והם איפלוגי אליבא דר״ע ואת ר״ע לא ראו, למה כי לא היו עמו בדורו אלא פליגי בדבריו על דעתו ע״כ לשון ספר הקנה דף פ״ג ע״ב, וכתב על דברי הקנה שהוא תוספות שהוסיפו ואיזה תלמיד כתב כן כי ביבמות ס״ב ע״ב מבואר שהיו תלמידיו ממש וכו׳ ואיזה כותב כתב בספר הקנה בכ״י זה בגליון והדפיסוהו וכו׳ ולשון המח״ו בזה קרוב ללשון הקנה ודוחק גדול הוא לאמר כי בשניהם נתוסף דבר אחד בסגנון אחד ובכוונה אחת וצ״ע. ח) אמר בן עזאי כל חכמי

ישראל לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה. ומנו ר' עקיבא בן יוסף. ט)ור' יהושע בן קרחה הוא בנו של ר' עקיבא הקרח. י)ור"ג שהיה בימי ר' עקיבא בן יוסף הוא אבי אביו של רבינו הקדוש. כ)ורבינו הקדוש בר זוגו של ר' נתן הוא בן בנו של ר"ג: ל)כל אחרים אומרים. הוא ר' מאיר. וכל יש אומ' ר' נתן. מ)וכל ר' יהודה סתם. במשנה. שמפליג עם ר' יוסי ועם ר' מאיר ועם חכמים הוא רבי יהודה בר' אלעאי. נ)כל ר' שמעון סתם הוא ר' שמעון בן יוחי. ס) וכל ר' אלעזר במשנה סתם הוא ר' אלעזר בן שמוע. ע)כל ר' אליעזר במשנה סתם הוא ר' אליעזר בן הורקנוס. פ)כל ר' יהושע במשנה הוא ר' יהושע בר חנינא שהיה בימי קיסר: צ)כל תקנת סתם תקנת עזרא היא. ק)וכל מקום ששנינו בראשונה תיקנו כך וכך ואין שם שם חכם כך הלכה: ר)וכל מקום ששנינו במשנתינו ש)במר"א. אימתי. ת)באמת. הלכה

ישראל וכו' בכורות נ"ח ע"א. ט) ור' יהושע בן קרחה הוא בנו של ר"ע הקרח, כן פירש"י שם והערוך ערך קרח, ועיין תוס' ד"ה חוץ וכו' וברשב"ם פסחים קי"ב ע"א ד"ה ריב"ק הוא בן ר"ע וכו' ובתוס' שם ד"ה צוה וכו' ובן עזאי קראו כן דרך בדיחותא, ועיין תוס' שבת ק"נ ע"א ד"ה וריב"ק היא וכו' ואין נראה לר"ת וכו' ובתוס' ב"ב קי"ג ע"א ד"ה ומטו בה וכו' הביאו פירש"י ורשב"ם בשם ר"י ע"ש, ועיין בקנה דף פ"ג ע"ב וז"ל אמר בן עזאי בסוף פרק בתרא דבכורות כל חכמי ישראל הם לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה ומנו ר' יהושע בן קרחא הוא בנו של ר"ע הקרח עכ"ל ומתורץ קושיות התוס' הנ"ל ועיין בסדה"ד אות י', ובהגהו' על סתו"א מרחיד"א. י) ור"ג שהיה בימי ר"ע וכו' הוא ר"ג דיבנה, דכך סדרן הלל הזקן, ר' שמעון בנו, ר"ג הזקן, ר"ש, ר"ג דיבנה, ר' שמעון, רבינו הקדוש. כ) ורבינו הקדוש בר זוגו של ר' נתן הוא בן בנו של ר"ג כצ"ל. ל) כל אחרים אומרים וכו' הוריות י"ג ע"ב ע"ש ועיין בספר באר שבע שמחלק דאותן הלכות שאמרו ר"מ ור"נ קודם דאסיקו להם אחרים ויש אומרים קבעום בשמם, וכל אותן הלכות שאמרו אחר דאסיקו להם אחרים ויש אומרים, קבעום בשם אחרים וי"א. ועיין תוס' ברכו' ט' ע"ב ד"ה אחרים וכו' ותוס' סוטה י"ב ע"א ד"ה אחרים וכו', ותוס' ע"ז ס"ד ע"ב ד"ה אחרים וכו' ותוס' ב"ב ט"ו ע"ב ד"ה וי"א וכו' ותוס' ב"ב צ"ג ע"ב ד"ה מאן וכו' ועיין בסה"ד אות מ' ועיין ביד מלאכי סי' תקפ"ד. מ) וכל ר' יהודה סתם במשנה וכו' בסתו"א לרחיד"א איתא כל ר' יהודה סתם במשנה ובריותא שחולק עם ר' מאיר ור' יוסי ור"ש ור' נחמיה ור' יהודה ב"ר אלעי (צ"ל אלעאי). ובכריתות בימות עולם אות י"ט לא חשיב ר' נחמיה, ועיין בהקדמות פירש המשניות להרמב"ם פרק ו' ור' יהודה סתם הנזכר במשנה הוא ר' יהודה ב"ר אלעאי שעליו נאמר בתלמוד מעשה בחסיד אחד, ב"ק פ' ע"א, תמורה ט"ו ע"ב. ועיין ב"ק ק"ג ע"ב וכל היכא דאמרינן מעשה בחסיד אחד וכו'. נ) כל ר' שמעון סתם וכו' עיין ב"מ מ"ח ע"א תוס' ד"ה אמר ר"ש וכו' ורשב"ם ב"ב ק"ב ע"א ד"ה משום וכו' ר' שמעון סתם היינו ר"ש בן יוחי, שבועות ב' ע"ב ר"ש בן יהודה אומר משמו וכו' ופירש"י משמו של ר"ש וסתם ר"ש הוא ר"ש בן יוחאי. ורש"י חולין מ"ט ע"ב ד"ה אודי לי וכו' דר"ש סתמא הוא ר"ש בן יוחאי. ס) וכל ר' אלעזר במשנה סתם וכו' וכן הוא בספר הקנה דף פ"ג ע"ב כל ר' אלעזר במשנה סתם וכו' ובסתו"א לרחיד"א איתא שבמשנה ובריותא וכו' וכן ברש"י שבת י"ט ע"ב. ר' אלעזר היא, הוא ר' אלעזר בן שמוע סתם ר' אלעזר של משנה ובריותא, וביבמות ע"ב ע"ב ראיתי לבן פדת וכו' ופירש"י לאו תנא היה ואמורא היה תלמידו של ר' יוחנן והוא ר' אלעזר סתם דמייירי בכל הש"ס בגמרא ור"א סתמא דמשנה ובריותא הוא ר' אלעזר בן שמוע, ועיין כתובות מ' ע"א רש"י ד"ה טובינא דחכימי וכו', ורש"י גיטין ל"א ע"ב ר' אלעזר בן פדת דגמרא, ור"א בן שמוע דמשנה ובריותא. ע) כל ר' אליעזר במשנה סתם וכו' ובסתו"א לרחיד"א במשנה ובריותא סתם וכו' ונקרא בשם זה באבות פ"ב משנה ח', ובהרבה מקומות נקרא בשם ר"א הגדול עיין ברכות ו' ע"א, סוטה י"ג ע"ב ושם מ"ט ע"א, ועיין תוס' ב"ק ט"ז ע"ב ד"ה ר"א וכו' ותוס' סנהדרין ט"ו ע"ב ד"ה ור' יוחנן אמר וכו' דהתם גרס ר' אלעזר משום דמזכירו אחר ר"מ וכו' ועיין תוס' ב"ב קנ"ו ע"א ד"ה ר' אלעזר אומר וכו'. פ) כל ר' יהושע במשנה וכו' שהיה בימי קיסר, ברחיד"א ובברייתא, ובכריתו' ימו"ע שער א' סי' י"ט כל ר' יהושע סתם במשנה ובברייתא הוא ר' יהושע בן חנניא שהיה וכו' וכן הוא ברחיד"א חנניא, ברכות נ"ו ע"א, חולין נ"ט ע"ב, ושם ס' ע"א, שבת קי"ט ע"א א"ל קיסר לר' יהושע בן חנניא מפני מה תבשיל של שבת וכו', ובחגיגה ה' ע"ב, ובתענית ז' ע"א, וסנהדרין צ' ע"ב, ובכורות ח' ע"ב. צ) כל תקנות סתם תקנת עזרא היא, וכן הוא בכריתות בימו"ע שער א' אות י"ט כל תקנה סתם היא תקנת עזרא, ובסדה"ד ח"ש ד"ה עזרא וז"ל ותיקן: תקנות ועוד תקנות כי סתם תקנות עזרא תיקן, ולא ידעתי מקום לדברים אלו, עיין ב"ק פ"ב ע"א, ברכות ל"ג ע"א, ושם נ"ד ע"א התקינו ופירש"י עזרא וסיעתו וכו' ושם ס"ג ע"א, תענית כ"ז ע"א, מגילה ל"א ע"א, ב"ב כ"ב ע"א ועיין בתוס' ד"ה קנאת סופרים וכו' ועיין במבוא התלמוד לרצ"ח ד"ה עזרא וכו', ועיין ירושלמי פ"ד דמגילה ה"א, ושם פ"א ה"א ובשירי קרבן שם. ק) וכל מקום ששנינו בראשונה תיקנו וכו' עיין ר"ה כ"ב ע"א בראשונה היו מקבלין וכו' ושם כ"ב ע"ב. ר) וכל מקום ששנינו במשנתינו וכו' היינו לאפוקי ברייתא כדדייק הגמרא ברכות י"ט ע"א במשנתינו קאמרינן והא ברייתא היא, כתובות ק"ט ע"א א"ל רבא לרב נחמן אפילו בברייתא א"ל מי קאמרינן במשנה וכו', ועיין מנחות ל"א ע"ב מי קאמר במשנתינו וכו' ועיין רש"י מי קאמר במשנתינו דמשמע משנה

למשה מסיני. ח)וכל סתם משנה הלכה. ז)מחלוקת ואחר כך סתם הלכה כסתם. ג)סתם ואחר כך מחלוקת אין הלכה כסתם. ד)סתם במשנה ומחלוקת בברייתי׳ הלכה כסתם. ה)מחלוקת במשנה וסתם בברייתא אין הלכה כסתם. ו)לפיכך כל מקום שחולקין חכמים בתוספתי׳ בסיפרא וסיפרי וסתום במתניתא כחד מינייהו הלכה כמאן

ולא ברייתא, ועיין תוס׳ ד״ה מי קאמר וכו׳, ובחולין ע״ה ע״ב אלא כל מקום ששנה ר״ש שזורי במשנתינו ועיין בהגהות מהרי״ב שם ד״ה אין לגרוס וכו׳ ועיין ביד מלאכי סי׳ ש״ב. ט) במה דברים אמורים, עיין תוס׳ עירובין פ״א ע״ב ד״ה ה״ג, ותוס׳ ביצה ט׳ ע״ב ד״ה ולא היא וכו׳ ותוס׳ גיטין ז׳ ע״ב ד״ה אמר וכו׳ ותוס׳ שבועות מ״ח ע״א ד״ה נשבע וכו׳ ועיין ביד מלאכי אות ש״א. ובשער המלך היו״ט פ״ה ה״ד, ובספר באר יעקב בכללות הסוגיות כלל ל״ט ע״ש. ח) באמת וכו׳ עיין שבת צ״ב ע״ב, ובב״מ ס׳ ע״א עדה אמרה כל באמת אמרו הלכה היא ועיין פירש״י ובריטב״א וש״מ שם בשם רבינו יהונתן דהואיל שבאמת נשבע שכן הוא להודיענו בא שהלכה כמותו ואין לגמגם בדבר. מדבריהם נראה דכל באמת אמרו לאו הל״מ הוא אלא שכן הלכה, וכן מוכח מהא דשבת י״א ע״א באמת אמרו החזן רואה וכו׳ וכן פי׳ הרב בפ״ב משנה א׳ דתרומות כל היכא דתנינן באמת אמרו כאילו הוא הל״מ אבל לאו דוקא הל״מ שהרי בפרק דשבת שנינו באמת אמרו החזן רואה היכן התינוקות קורין ומדרבנן היא. ועיין מס׳ ידים פ״ד משנה ג׳ בפי׳ הר״ש לאו דווקא דאין זה מן התורה אלא כהלכה למשה מסיני, ובפירוש הרב שם, ועיין ברא״ש ריש ה׳ מקואות וז״ל אומר ר״י שלא מצינו בשום מקום הל״מ בפסול מקוה, ואם ישנו בשום מקום יש לפרשו כמו הל״מ עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית דברייתא דמס׳ חגיגה (ג׳) שאינה אלא כלומר דבר ברור כהלכה למשה מסיני, וכן כל באמת הלכה שאומר בש״ס גבי מילי דרבנן כההיא דפרק קמא דשבת (י״א) לא יקרא לאור הנר באמת אמרו החזן רואה היכן התינוקות קורין ומפרש ר״ת התם כל באמת הלכה, כתוב בירושלמי (עיין ירושלמי שבת פ״א ה״ג) אף על גב דאיסור רואה לאור הנר מדרבנן אלא דבר ברור כהלכה למשה מסיני קאמר, ודברי הרא״ש הנ״ל נעלם מעיני הגהש״ס על הירושלמי הנ״ל ע״ש, ועיין בשו״ת הרשב״ש סימן תקצ״ג, וביד מלאכי סי׳ שכ״ו, ובשו״ת חות יאיר סימן קצ״ב. ח) וכל סתם משנה הלכה, שבת מ״ו ע״א, פ״א ע״ב, קי״ב ע״ב ובכמה מקומות בש״ס ועיין ביצה ב׳ ע״ב תוס׳ ד״ה גבי שבת וכו׳ והוא מימרא דר׳ יוחנן, ולאו ד״ה הוא דאיכא אמוראי אחרינא דפליגי ולית להו להאי כללא, עיין גיטין פ״א ע״א אמר רבה בר בר חנא אמר ר׳ יוחנן מחלוקות בשראוה שנבעלה וכו׳ ושם ע״ב ומי אמר ר׳ יוחנן הכי והאמר ר׳ יוחנן הלכה כסתם משנה ואוקימנא למתניתין בשלא ראוה שנבעלה אמוראי נינהו ואליבא דר׳ יוחנן, והיינו דרבה בר בר חנה לית ליה האי כללא דר׳ יוחנן, וס״ל כר׳ יצחק בר יוסף בחולין מ״ג ע״א אמוראי נינהו ואליבא דר׳ יוחנן וכו׳ ופירש״י ור׳ יצחק סבר דלא כייל ר׳ יוחנן למימר הלכה כסתם משנה אלא היכא דס״ל אמר בהדיה הלכה כמשנה זו וכו׳ ע״ש, ועיין בספר דברי אמת להגאון ר׳ יצחק בכר דוד בקונטרס השלישי דמתרץ עפ״ז קושית הרשב״א בשבת ק״נ ע״א לא ישכור אדם פועלים בשבת וכו׳ אמר רבה ב״ב חנה אמר ר׳ יוחנן הלכה כר׳ יהושע בן קרחה וכו׳ והקשה הרשב״א ז״ל דלמה הוצרך רבה בר בר חנה למיפסק הלכה כר׳ יהושע ב״ק הלא כבר אמר הלכה כסתם משנה, ומתרץ דרבה בר בר חנה הוא מהאמוראים דלית להו הך כללא הלכה כסתם משנה, ועיין בבר״י חלק א״ח סי׳ ש״ז וגירסא אחרת היה לפניו ברשב״א, וכן הביא שם בשם חידושי הר״ן כ״י בשבת שם הגירסא מתניתין דלא כר׳ יהושע בן קרחה ומישב שם דעת השאלתות בפרשה בראשית ורבינו ירוחם שפסקו כתנא קמא דברייתא ע״ש כי קצרתי, וכל זה היה בהעלם עין מהגאון מהרי״ב בשאילת שלום ומהגאון בעל העמק שאלה ע״ש. ז) מחלוקות ואח״כ סתם הלכה כסתם יבמות מ״ב ע״ב ועיין תוס׳ ד״ה סתם וכו׳ ושם מ״ד ע״א ודילמא קסתים לן תנא כר״ש התימני וכו׳ ועיין בתוס׳ ד״ה ודילמא וכו׳ וב״ק ק״ב ע״א, וביש״ש פ״ד דין ל״א ובנימוקי יוסף שם, ועיין בכתונת פסים על נ״י שם מלשון הנ״י מבואר אף דמחלוקות ואח״כ סתם וכו׳ ועיין ירושלמי יבמות פ״ד הי״א ר׳ מנא בעי קומי ר׳ יודן תמן אמר ר׳ חזקיה ר׳ אבהו בשם ר׳ לעזר כל מקום ששנה רבי מחלוקת וחזר ושנה סתם וכו׳ ועיין ירושלמי סוטה פ״ו ה״א. ג) סתם ואח״כ מחלוקות וכו׳ יבמות מ״ב ע״ב ועיין בתוס׳ ד״ה סתם וכו׳ ובחידושי הרשב״א ובשו״ת הרשב״א סי׳ קי״ד הובא בתוי״ט ריש פרק כל הבשר שלא אמרו הלכה כמחלוקות אלא אזלינן בהא כמאן דמסתבר טעמא, ועיין חולין ק״ד ע״ב ד״ה ר׳ יוסי וכו׳ ובדב״ח פרק כל הבשר אות ב׳, ובנמקי יוסף יבמות פ״ד ד״ה מכלל דיחידאה פליג עליה וכו׳ ועיין כתונת פסים שם ד״ה מכלל וכו׳ ובד״ה ממתניתין דכרמא וכו׳ ע״ש. ד) סתם במשנה ומחלוקות בברייתא וכו׳ ביבמות שם, ועיין בתויו״ט פי״א דמס׳ זבחים משנה ז׳ וז״ל ויש לי לומר דכיון דרבי הוא שסתם כדברי עצמו ור׳ חייא העיד דחכמים פליגי עליה לא הוה בכלל סתם במתניתין ומחלוקת בברייתא וכו׳ ומ״מ סברא זו צריכה ראי׳ מגלן למימר הכי וכו׳ ע״ש ועיין רש״י סנהדרין ל״ג ע״א ד״ה ואפילו וכו׳ ועיין ביד מלאכי סי׳ ת״ק, ובש״מ ב״ק ק״ב ע״א הובא בשם הרשב״א וכן בתשובות ר׳ בצלאל אשכנזי סי׳ א׳ בשם הרשב״א דאף בסתם במשנה ומחלוקות בברייתא איכא אמוראי דפסקי הלכה כמחלוקות דברייתא חוץ מר׳ יוחנן דאמר דהלכה כסתם משנה ע״ש, ובכריתות בימות עולם אות ז׳ איתא סתם במשנה ומחלוקת בברייתא אין הלכה כסתם משנה, וצ״ע דליכא למימר דסבר כהרשב״א הנ״ל דהא פסק כל סתם משנה הלכה כסתם. ה) מחלוקות במשנה וסתם בברייתא וכו׳ יבמות שם וכדאמר התם טעמא מ״ג ע״א רבי לא שנאה ר׳ חייא מניין לו, ועיין נדה כ״ב ע״ב תוס׳ ד״ה ר׳ חייא וכו׳, ובה״ג סוף ה׳ נחלות. ו) לפיכך כל מקום שחולקין (שני חכמים כן היא בכ״י שהי׳ לפני שד״ר) חכמים וכו׳ וקמ״ל אף שהן מסודרות לפנינו לספרים בפני עצמן, מ״מ לענין הלכה נחשבים נגד המשנה כסתם במשנה ומחלוקות בברייתא.

דסתימא מתניתא כוותיה. ז)וכל מילת׳ דפליגי בה במתניתא וסתמא בברית׳ כחד מינייהו לית הילכתא כההיא ברייתא: ח)וכל מקום ששנינו חזרו בית הילל להורות כבית שמאי. הלכה כב״ש. ט)אבל בכל שאר מקומות שחולקין ב״ש וב״ה הלכה כב״ה. י)חוץ מזו. ב״ש אומ׳ מכבדין את הבית, ואחר כך נוטלין הידים. וב״ה אומ׳ נוטלין את הידים ואחר כך מכבדין את הבית. שהלכה כב״ש. כ)ולמי שמהפך ושונה אותה אף בזו הלכה כב״ה. ל)וכל עדות שהעידו בבחירתא דבר ברור הוא. מ)וכל מקום ששנים חלוקין ואחד מכריע הלכה כדברי המכריע. נ)ומכריע לאו בהדייהו הוא אלא לאחר זמן ופליג לחד מינייהו. ס)וכל מקום שנחלק ר׳ עקיבא עם יחיד הלכה כמותו. לפי שהלכה כר׳ עקיבא מחבירו ולא מחביריו. ע)והלכה כר׳ מחבירו ולא מחביריו.

ז) וכל מילתא דפליגא בה במתניתא וסתמא בברייתא וכו׳ ר״ל בברייתא דחשיב לעיל היינו תוספתא וספרא וספרי סתמא דידהו לא חשיבה כסתם משנה. ח) וכל מקום ששנינו חזרו וכו׳ עיין עדיות פ״א משנה י״ב, ושם משנה ד׳, ה׳, ו׳, ובהקדמת פירש המשניות להרמב״ם הטעם שהצריכו לכתוב דעת איש אחד ואח״כ חוזר מן הדעת ההיא כגון שאמרו ב״ש כך וב״ה כך וחזרו ב״ה להורות כדברי ב״ש וכו׳ ועיין בתויו״ט שם משנה ו׳, וביד מלאכי סי׳ רפ״ט, ובפ״ג דפאה משנה א׳ ובתויו״ט שם, ובפרק ב׳ דכלאים משנה ו׳, ובפ״א דשביעית משנה ו׳. ט) אבל בכל שארי מקומות וכו׳ עיין עירובין ו׳ ע״ב ותוס׳ ד״ה כאן וכו׳ ושם י״ג ע״ב, ויבמות י״ד ע״א ותוס׳ שם ד״ה ר׳ יהושע וכו׳ ותוס׳ ב״מ נ״ט ע״ב ד״ה לא בשמים, ותוס׳ סנהדרין י״א ע״א ד״ה ב״ק וכו׳ ותוס׳ חולין מ״ד ע״א ד״ה ור׳ יהושע וכו׳ ועיין ירושלמי ברכות פ״א ה״ז, ובירושלמי סוף פ״א דיבמות ביבנה יצאה בת קול דהלכה כב״ה. י) חוץ מזו מכבדין את הבית וכו׳ עיין בה״ג סי׳ נ״ג בהלכות קצובות, וברכות נ״א ע״ב, נ״ב ע״ב, ובספר הכריתות ימו״ע שער ג׳ וז״ל יש פוסקין בו׳ דברים כב״ש חדא הא דאמרן (הוא מכבדין את הבית) תניינא מי שאכל ושכח ולא בירך (ברכות שם) ג׳ סוכה המחזקת ראשו ורובו (סוכה ג׳ ע״א) ד׳ בפרק התכלת כמה חוטין הוא נותן (מנחות מ״א ע״ב) ה׳ סדין בציצית (מנחות מ׳ ע״א) ו׳ כמה תהא משולשת וכו׳ (שם מ״א ע״ב) בהני שיתא מילי פסק רב עמרם במחזורו דהלכה כב״ש, עיין סרע״ג דף ה׳ ע״ב, ועיין סוכה ג׳ ע״א ד״ה דאמר וכו׳ ותוס׳ שבת כ״ה ע״ב ד״ה סדין וכו׳ ותוס׳ מנחות מ׳ ע״א ד״ה סדין וכו׳ ועיין לעיל סי׳ י״א. כ) ולמי שמהפך וכו׳ ברכות נ״ב ע״ב ור׳ אושעיה מתני איפכא ובהא נמי הלכה כב״ה. ל) וכל עדות שהעידו בבחירתא וכו׳ ברכות כ״ז ע״א, קידושין נ״ד ע״ב ועיין פירש״י, בכורות כ״ו ע״א. ועיין ערוך ערך בחר פירוש בחירתא מס׳ דעדיות שהלכותיה מובחרות מקובצות מכל המשנה (והוא מפירש ר״ח הובא באו״ז ח״א סוף סי׳ פ״ה) ונשנית ביום שהושיבו ר״א בן עזריה בראש שסילקו שומר פתח בהמ״ד ונכנסו כל תלמידי חכמים וכל אחד העיד מה ששמע מרבו, ובמעריך י״א שאינו מלשון עדות אלא מלשון עדיות שהוא המובחר שבכל מיני הקרקעות והיינו דהכא קרי לה בחירתא, ועיין יד מלאכי סי׳ קע״ז. מ) וכל מקום ששנים חלוקין וכו׳ ברכות מ״ג ע״ב א״ר יוחנן הלכה כדברי המכריע, ועיין שבת ל״ט ע״ב תוס׳ ד״ה אמר וכו׳ ושם מ׳ ע״א תוס׳ ד״ה הלכה וכו׳ עירובין מ״ג ע״א תוס׳ ד״ה הלכה וכו׳ פסחים י״ג ע״א תוס׳ ד״ה רבן גמליאל וכו׳ ושם כ״א ע״א רש״י ותוס׳ ד״ה אין הכרעת וכו׳ נזיר נ״ג ע״א מכדי אין הכרעת וכו׳ ורש״י שם כל הכרעה שהיא במקצת וכו׳ וב״ק קט״ז ע״א רש״י ד״ה אין הכרעה וכו׳ ותוס׳ ד״ה הכרעה וכו׳ ורש״י בחולין קל״ז ע״א והאמר מר אין הכרעה וכו׳ ובספר הכריתות ימו״ע שער ג׳ מסיים ודוקא במשנה אבל בברייתא לא, וכן הוא ברי״ף פ״ק דקידושין, ובראב״ש פ״ק דקידושין סי׳ ל׳ ע״ש, ועיין במשנה למלך פ״ט מה׳ ברכות ה״ג, ופ״א מה׳ בית הבחירה ה״ח. נ) ומכריע לאו בהדייהו הוא אלא לאחר זמן ופליג לחד מינייהו, נראה לפרש ע״פ מה דאיתא בספר כריתות בלשון למודים שער ב׳ אות ו׳ וז״ל היכא דאשכח ב׳ תנאים ודעת שלישית לא כמר ולא כמר נקרא דעת שלישית ואין זו הכרעה וכו׳ אבל כשהשלישי ס״ל כחד מינייהו לגמרי או כחד מנייהו בדבר אחד במה דסבר כחד מנייהו הלכה כמותו דהוה ליה מכריע מאותו דבר שהם שנים כנגד אחד והויא הכרעה כמו כף מאזנים שהשנים מכריעין האחד, ור״ל אף דלא מצינו דעת המכריע במקום דפליגי השנים אלא במקום אחר מצינו דפליג אחד מינייהו לגמרי, או דפליג בדבר אחד עליו ובאידך סבר כחד מינייהו הוה ליה מכריע באותו דבר שהם שנים, ועיין בבאר יעקב בסוף הספר. ס) וכל מקום שנחלק ר״ע עם יחיד הלכה כמותו לפי שהלכה כר׳ עקיבא וכו׳ כצ״ל עיין עירובין מ״ו ע״ב הלכה כר״ע מחבירו וכר׳ יוסי מחביריו וכרבי מחבירו, ועיין פסחים כ״ז ע״א כרבי מחבירו ולא מחביריו ומשמע דגם בר״ע דקאמר כר״ע מחבירו הכי נמי ולא מחביריו, ועיין רש״י כתובות פ״ד ע״ב ד״ה בדבר משנה דקיי״ל הלכה כר״ע היכא דיחידאה פליג עליה, וכן דעת רשב״ם בפסחים קט״ז ע״ב ד״ה כן יגיענו וכו׳ והיינו דעבדינן כר׳ עקיבא מחבירו וכו׳ הא אין הלכה כר״ע מחביריו וכו׳ וכן כתב הר״ן בנדרים ז׳ ע״א וז״ל ולענין הלכה לא קיי״ל כר״ע וכו׳ ועוד דקיימא לן הלכה כר״ע מחבירו ולא מחביריו, אכן בשאילתות פרשה בשלח איתא אלמא הלכה כר״ע אפילו מחביריו, ועיין בש״ש ובהע״ש, ועיין בשאילתות פ׳ וזאת הברכה ובהע״ש, גם הט״ז א״ח סי׳ תצ״ח ס״ק ה׳ כתב בפשיטות דהא קי״ל הלכה כר״ע בכל מקום ואפילו מחביריו פירש אפילו אם רבים חולקים עמו וצ״ע. ע) והלכה כר׳ מחבירו ולא מחביריו עיין עירובין מ״ו ע״ב ומפרש היכא דקאמר מחבירו הוא דוקא, והא דמפרש גבי ר׳ יוסי מחבירו ולא מחביריו נראה שהיתה גירסתו כגירסת הרי״ף בעירובין שם כר׳ יוסי מחבירו, ולא בגירסא שלנו וכר׳ יוסי מחבריו, ועיין בה״ג סי׳ נ״ג בהלכות קצובות.

והלכה כר׳ יוסי מחבירו ולא מחביריו. פ)ר׳ מאיר ור׳ יוסי הלכה כר׳ יוסי. צ) ר׳ יהודה ור׳ יוסי הלכה כר׳ יוסי. ק)ר׳ שמעון ור׳ יוסי הלכה כר׳ יוסי. ר)ר׳ אליעזר בן יעקב ור׳ יוסי הלכה כר׳ יוסי. ש)ר׳ מאיר ור׳ יהודה הלכה כר׳ יהודה. ת)ר׳ שמעון ור׳ יהודה הלכה כר׳ יהודה. והלכה כר׳ בכל עירובין. אבל לא במחיצות. א)ר׳ מאיר ור׳ שמעון מי שמחמיר הלכה כמותו. ב)והלכה כר׳ שמעון בכולה שבת ואפי׳ בדבר שאין מתכוין. כגון הוצאת דם בתולים שאינו מתכוין לחבורה. אלא לבעילה. וכגון פקק החבית שאינו מתכוין לסחיטה אלא לפקוק חביתו. ושניהן מותרין חוץ ממוקצה מחמת איסור שאין הלכה כמותו. ג)ר׳ יהודה ור׳ נחמיה הלכה כר׳ נחמיה. ד)ר׳ יהודה ור׳

פ) ר׳ מאיר ור׳ יוסי הלכה כר׳ יוסי עירובין מ״ו ע״ב, ושם נ״א ע״א משום דר׳ יוסי נימוקו עמו, ופירש״י נימוקו עמו נים קו דבר ישר כקו המשקולות, ועיין גיטין ס״ז ע״א ר׳ יוסי נימוקו עמו פירש״י נימוקו עמו פירושו עמו לתת טעם לכל דבריו שהיה מיישב את דבריו, ועיין תוס׳ תענית כ״ח ע״א ד״ה אי ר״מ וכו׳ שכתבו, ונ״ל דלהכי מוקים לה כר׳ יוסי משום דר׳ יוסי נימוקו עמו ומסתברא כוותיה בכל מקום ואפילו מחביריו, ועיין ירושלמי פ״ג דתרומות ה״א ועיין לעיל גירסת הרי״ף, וכן כתב הרי״ף ריש פרק ע״פ והלכתא כר׳ יוסי דקי״ל הלכה כר׳ יוסי מחבירו. וכן הוא ברא״ש פרק כל הבשר סי׳ ט״ו, ועיין ברא״ש פ״א דסוכה סי׳ ל״א פסקא המשלשל דפנות ה״ג ורב נטרונאי והרמב״ן ז״ל והר׳ ישעי׳ ז״ל פסקו כרבנן ורב עמרם ור״ח ורבינו אבי העזרי פסקו כר׳ יוסי דנמוקו עמו ואע״ג דאין הלכה כר׳ יוסי אלא מחבירו ולא מחביריו וכו׳ ועיין ירושלמי תרומות פ״ג ה״א, ועיין סמ״ג עשין סי׳ ע״ד וז״ל משמע מכח שני פסקים הללו שהיה כתוב בספרים שלהם בפרק מי שהוציאוהו (מ״ו ע״ב) הלכה כר׳ יוסי מחביריו וכו׳ וקשה לי על אותה גירסא וכו׳ אחר כותבי ראיתי בספר כנסת הגדולה בכללי הגמרא אות ג׳ שהאריך בזה ע״כ קצרתי. צ) ר׳ יהודה ור׳ יוסי וכו׳ עירובין שם ועיין ר״ה ל״ג ע״א תוס׳ ד״ה הא ר״י וכו׳ ומע״ק כ״ו ע״ב תוס׳ ד״ה תניא וכו׳. ק) ר׳ שמעון ור׳ יוסי וכו׳ עירובין שם, אמר רב אסי אף אני לומד ר׳ יוסי ור״ש הלכה כר׳ יוסי דאמר ר׳ אבא אמר ר׳ יוחנן ר׳ יהודה ור׳ שמעון הלכה כר׳ יהודה השתא במקום ר׳ יהודה ליתא במקום ר׳ יוסי מיבעיא, ועיין בלשון בה״ג סוף ה׳ נחלות, וביצה כ״ז ע״א, ובכורות י״א ע״א, ועיין בתשובות ח״י סי׳ צ״ד. ר) ר׳ אליעזר בן יעקב ור׳ יוסי וכו׳ בסתו״א לרחיד״א איתא ר׳ נחמיה ור׳ יוסי הלכה כר׳ יוסי, ועיין עירובין ס״ב ע״ב. ש) ר׳ מאיר ור׳ יהודה וכו׳ עירובין מ״ו ע״ב. ושם נ״ב ע״א, כתובות ס׳ ע״א. ת) ר׳ שמעון ור׳ יהודה וכו׳ עירובין מ״ו ע״ב במח״ו שהיה לפני שד״ל כתוב ר׳ מאיר ור׳ יהודה הלכה כר׳ יהודה, והלכה כר׳ בכל עירובין וכו׳ והוא ט״ס וצ״ל הכא והתם והלכה כר׳ יהודה בכל עירובין וכו׳ וכן הוא בסתו״א של רחיד״א ר׳ שמעון ור׳ יהודה הלכה כר׳ יהודה והלכה כר׳ יהודה בעירובין וכו׳ עיין עירובין פ״א ע״ב, וצ״ה ע״א, ועיין בה״ג סוף ה׳ נחלות שכתב ר׳ יהודה ור׳ שמעון הלכה כר׳ יהודה, ובהלכות קצובות דבני מערבא סי׳ נ״ג כתב ר׳ יהודה ור״ש הלכה כר׳ שמעון, ועיין בספר יד מלאכי סי׳ תקע״ז שכבר עמד על הסתירה הזאת בבה״ג, ועיין בספר הקנה דף פ״ג ע״א ר׳ יהודה ור׳ שמעון הלכה כר״ש. ועיין ברא״ש פ״ד דעירובין סי׳ ו׳ ובהג״מ פט״ז מה׳ שבת ה״ח, ובשו״ת חו״י סי׳ צ״ד. א) ר׳ מאיר ור״ש מי שמחמיר וכו׳ בעיא דלא אפשטא היא בעירובין מ״ו ע״ב, ועיין ירושלמי שביעית פ״ח ה״ז, וירושלמי תרומות פ״ג ה״א, ועיין ברא״ש ע״ז פ״ב סימן ל״ד ובהגה שם, ועיין בה״ג הלכות קצובות, ויד מלאכי סי׳ תק״פ, ובבעל העיטור אות פקדון וכו׳ ובספר הכריתות ימו״ע שער ג׳ ר׳ מאיר ור״ש הלכה כדברי המחמיר בשניהם, ועיין במבוא התלמוד לר״ש הנגיד שכתב ר״מ ור״ש הלכה כר״ש, וכבר תמה על פסק זה הגאון בעל נו״ב מהד״ק יו״ד סי׳ כ״ו ולא ראה שכבר הקדימו בי״מ הנ״ל ע״ש. ב) והלכה כר״ש בכולה שבת ואפילו בדבר שאין מתכוין כגון וכו׳ וכגון פקק וכו׳ עיין שבת קנ״ו ע״ב, קנ״ז ע״א, ובכריתות בימו״ע שער ג׳, וכן בסתו״א של רחיד״א העתיקו והלכה כר״ש (בכולה) בשבת ואפילו בדבר שאינו מתכוין אבל במוקצה מחמת איסור דאורייתא אין הלכה כר׳ שמעון ע״כ, ושד״ל העתיק ממח״ו שהיה לפניו כמו שהוא לפנינו וכגון פקק החבית שאינו מתכוין לסחיטה אלא לפקוק חביתו, וההמשך הזה כגון וכו׳ וכגון וכו׳ לא נמצא רק בסתו״א של המח״ו, ועיין תוס׳ כתובות ו׳ ע״א ד״ה האי מסוכרייא וכו׳ דהביאו דאסור משום סחיטה בשם סדר תו״א, והוא תמוה לכאורה, אך הדבר נכון ע״פ מה שכתב המחבר לעיל בסדר הלכות שבת אות מ׳ והוא מספר התרומה ע״פ פירש הערוך שמחלק בין אם יש כלי תחת הזבית לקבל מה שנופל אסור, ואם אין כלי לא ניחא ליה באותה משקה ע״ש, ועיין בש״מ כתובות שם, ובערוך ערך סבר ה׳, ועיין בהקדמת תשובות הגאונים הנדפס ברלין שנת תר״ח להגאון מהרש״ל ר״פ שהעיר בזה, ועיין ברא״ש שבת פי״ד סי׳ ט׳, ושם פי״ב סי׳ א׳ ובק״נ, אך הלשון ואפילו בדבר שאין מתכוין דהביאו גם המחברים הנ״ל בסתו״א קשה וצ״ע. ג) ר׳ יהודה ור׳ נחמיה הלכה כר׳ נחמיה כן הוא ג״כ בספר הכריתות הלכות פסוקות שער ג׳. ד) ר׳ יהודה ור׳ אליעזר בן יעקב וכו׳ ובספר הכריתות, וסתו״א של ר׳ חיד״א מוסיף והלכה כר״א בן יעקב בכל מקום דקי״ל משנת ר״א בן יעקב קב ונקי, עירובין ס״ב ע״ב, ובכורות כ״ג ע״ב תוס׳ ד״ה משנתינו וכו׳ ושארי מקומות בש״ס, והכלל הזה לדעת הכ״מ פ״ב מה׳ בית הבחירה הי״ח הוא דוקא במשנה ולא בברייתא, ולדעת ושב״ם ב״ב קל״ח ע״א הוא בין במשנה בין בברייתא ע״ש דמחלק בין אמרם במתנתינו היינו משנה ולא ברייתא, אבל באמרם משנה היינו נמי ברייתא, וכן הוא דעת הרא״ש פ״ק דביצה סוף סי׳ ו׳, וכן ג״כ דעת המרדכי פ״ק דר״ה סי׳ תש״ד, ועיין בביאור הגר״א יו״ד סי׳

אליעזר בן יעקב הלכה כר' אליעזר. ה)ר' מאיר ור"ג הלכה כר"ג. ו)ר' יהודה ור"ג הלכה כר"ג. ר' שמעון ור"ג הלכה כר"ג. ז)ר' ור' אלעזר בן שמעון הלכה כר'. ח)ר' ור' יוסי הלכה כר'. ט)ר' ור' ישמעאל בר' יוסי הלכה כר'. ואם אמ' משום אביו הלכה כאביו. י)ר' ור' שמעון בן אלעזר הלכה כר'. כ)וכל מקום ששנה ר' אלעזר בלא מחלוקת הלכה כמותו. ל)והלכה כר' יהושע בן לוי בכל מקום במשנה. מ)ר' ורשב"ג. הלכה כרשב"ג. נ)ר' טרפון ור' עקיבא הלכה כר' עקיבא. ס)ר' ישמעאל ור' עקיבא הלכה כר' עקיבא. ע)רבי יוחנן בן נורי ור' עקיבא הלכה כר' עקיבא. פ)ר' (אלעזר) [אליעזר] ור' עקיבא הלכה כר' עקיבא. צ)ר' אליעזר ור' יהושע הלכה כר' יהושע ק)ואעפ"י שאמרו הכמים הלכה כפלוני ופלוני היכא דאיכא אמוראי בתראי דקיימי כחד מינייהו הילכת' כוותיה: ר)והיכא דקא מקשו תרי תנאי [או] תרי אמוראי אהדדי ולא איתמר הילכת' לא כמר ולא כמר הוי אי איכא רבה בהדי תלמידא אין הלכה כתלמיד במקום הרב:

ש)תוספתא לא דבר קצובה הוא ולא דבר מסויים הוא. וכן תורת כהנים שהוא

ט"ו ס"ק ב'. ה) ר"מ ור"ג הלכה כר"ג, תענית י' ע"א, וע"ב ע"ש ועיין סוטה ט"ו ע"ב. והוא ר"ג זקינו של ר' יהודה הנשיא. ו) „ר' יהודה ור"ג הלכה כר"ג ר"ש ור"ג הלכה כר"ג" ליתא במח"ו שהיה לפני שד"ל, זגרס אחר ר"מ ור"ג הלכה כר"ג. ז) ר' ור' אלעזר בן שמעון הלכה כרבי עיין ב"מ פ"ד ע"ב, ועיין ירושלמי דמאי פ"ב ה"א, ובפ"ג דמס' תרומות ה"ה ועיין ביד מלאכי סי' קע"ה. ח) רבי ור' יוסי הלכה כרבי. במח"ו שהיה לפני שד"ל כתוב רבי ור' יוסי בר' יהודה, דהלכה כרבי מחבירו עירובין מ"ו ע"ב, ב"ב קכ"ד ע"ב, ועיין ביד מלאכי סימן רל"ב. ט) רבי ור' ישמעאל וכו' עיין סנהדרין כ"ה ע"א כבר הורה זקן, ועיין שבת נ"א ע"א תוס' ד"ה אילו וכו', וביבמות ק"ה ע"ב. י) רבי ור"ש בן אלעזר עיין שבת ע"ט ע"ב, ומנחות ל"א ע"ב תוס' ד"ה ר"ש בן אלעזר וכו' ועיין בה"ג בהלכות קצובות סי' נ"ג. כ) וכל מקום ששנה ר"א וכו' ובכריתות בימו"ע שער ג' הובא כל מקום שאמר ר' אליעזר בר שמעון בלא מחלוקות הלכה כמותו, ובבה"ג בהלכות קצובות איתא וכל מקום שאמר ר' שמעון בן אלעזר בלא מחלוקות הלכה כמותו, וכן הוא במבוא התלמוד לר"ש הנגיד, ובסדר תו"א לר' חיד"א ובספר הקנה דף פ"ג ע"א, ועיין חולין מ"ט ע"ב. ל) והלכה כר' יהושע בן לוי בכל מקום במשנה, עיין ברא"ש פ"ד דסוכה סי' א' ובתשובות הגאונים פסק כריב"ל בכל מקום ע"כ וליתא לתיבת במשנה, וכן הוא בתוס' חולין צ"ז ע"א ד"ה אמר רבא וכו' וריב"ל בר סמכא הוא והלכה כמותו בכל מקום וכו' ושם ומ"מ יש ראיה דבסדר תו"א פוסק הלכה כריב"ל בכל מקום, ועיין תוס' מגילה כ"ז ע"א ד"ה כוותיה וכו', ובתוס' עירובין ס"ה ע"ב ד"ה איקלעו וכו' ותוס' קידושין כ"ג ע"א ד"ה ואיכא דאמרי וכו' דכל מקום הלכה כריב"ל לגבי דר' יוחנן וכו' ועיין ע"ז ל"ה תוס' ד"ה חדא וכו' ועיין בתחילת ספר ה"ג, ועיין בהקדמה לתשובות הגאונים קדמונים (ברלין תר"ח) ובהגהת רחיד"א לסתו"א סי' כ"ג. מ) רבי ורשב"ג הלכה כרשב"ג, עיין בה"ג הלכות קצובות סי' נ"ג והובא בבעל העיטור אות קיום וז"ל וכן בהלכות קצובות דבני מערבא דר' ורשב"ג הלכה כרשב"ג, ועיין בכו"פ פרק חמישי. נ) ר' טרפון ור"ע הלכה כר"ע עיין בה"ג סי' נ"ג בהלכות קצובות ר"ע ור"ט הלכה כר"ע, ובקנה דף פ"ג ע"א, ועיין רא"ש פ"ק דקידושין סי' ל' והלכתא כר"ע דר' טרפון חבירו וקי"ל הלכה כר"ע מחבירו וכו' ועיין כתובות פ"ד ע"ב מ"ס ר' טרפון רבו היה וכו', ובכנה"ג בכללי הגמרא אות י"ח האריך בזה ע"ש. ס) ר' ישמעאל ור"ע הלכה כר"ע עיין זבחים נ"ז ע"א, ויומא ע"ה ע"ב, ועיין רי"ף פ"ד דגיטין וקיי"ל הלכה כר"ע וכו', ובפלוגתא דר' ישמעאל ור"ע בב"ק ז' ע"א כתב הרי"ף וקיי"ל הלכה כר"ע מחבירו, וכן הוא במרדכי יבמות פי"ב. ע) ר' יוחנן בן נורי ור"ע וכו' עיין בכורות מ' ע"א אמר ר' יוחנן בן נורי לר"ע עד מתי אתה מאכיל וכו' ובה"ג הלכות קצובות סי' נ"ג ועיין ברא"ש שם פ"ו סי' ב'. פ) ר' אליעזר ור"ע וכו' כצ"ל עיין ברכות ל"ו ע"ב ר"ע במקום ר"א עבדינן כותיה, ועיין בנימוקי יוסף פרק השוכר את האומנין ד"ה לימא דרב יוסף וכו' ועוד דהילכתא כר"ע מחבירו, ועיין בהגהות מר' חיד"א אות ט"ו. צ) ר' אליעזר ור' יהושע הלכה כר' יהושע כן הוא בבה"ג בהלכות קצובות סי' נ"ג, ובכריתות בימו"ע שער ג' אות ד', ועיין ביד מלאכי סי' תקע"ח. ק) ואע"פ שאמרו חכמים וכו' היכא דאיכא אמוראי בתראי וכו' וכן הוא ברחיד"א ובכריתות שם איתא היכא דאיכא תרי אמוראי בתראי וכו' וכן בקיצור כללי הגמרא במבוא התלמוד. ר) והיכא דקא מקשו תרי אמוראי וכו' בצ"ל, וכן הוא בספר הכריתות שם אות ו' ומוסיף על דברי המחבר „עד רבא ומכאן ואילך הלכה כבתראה", וההוספה נמצא ג"כ בכריתות שם ובסדר תו"א של ר' חיד"א. ש) תוספתא לא דבר קצובה הוא וכו' כ"ה הגירסא הנכונה, וכן הוא בספר הקנה דף פ"ג ע"ג כל תוספתא וספרא לאו דבר מסויים הוא ולא דבר קצוב הוא מפני שתוספתא ותורת כהנים הוא ספרי דבי רב וספרי הוא חומש אלה שמות וחומש הפקודים וחומש משנה תורה ששמו מדרש והללו נקראים בתלמוד ברייתא וכו' ולא כמו דאיתא בסתו"א לרחיד"א תוספתא אינו אלא דבר קצוב וכו' ועיין יומא ע' ע"א אמר רבא וכו' ובפירש"י ד"ה לא משכחת וכו' ועיין ברמב"ם בהקדמה ליד החזקה וחברו חכמי המשנה וכו' ובמבוא התלמוד לר"ש הנגיד ד"ה והברייתא וכו', ועיין בה"ג סוף ה' הספד ששה סדרי משנה וכו',

ח)סיפרא דבי רב. וסיפרי שהן חומש ואלה שמות. וחומש הפיקודים וחומש משנה תורה. ששמן מדרש והללו נקראו בתלמוד ברייתא יש מהן שהן הלכה ויש מהן שאין הלכה. כיצד כל ברייתי שאין חולקין עליה בתלמוד הלכה כמותה. א)כגון זו אדם שהוא עומד בשדה ערום הרי זה מכסה עצמו בתבן או בקש. ובכל דבר. וקורא ק״ש. אבל לא יתפלל עד שיכסה את עצמו. זו ודאי הלכה כמותה. שאין חלוקין עליה בתלמוד ולא עוד אלא שיש סיוע מן התלמוד. דאמ׳ רב תחליפא אמ׳ שמואל ב)הישן בכילה [ערום] מוציא ראשו חוץ לכילה וקורא קרית שמע. ואוקימנא בכילה שאינה גבוהה עשרה טפחים. דכיון דפחיתא דמי ג)כמאן דכרוך בגווה ומכסה: לא מצ׳ יותר:

פרק שני.

תכה. נח: וישלח: וארא: תצוה:

רבי אומר איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרם של מצות. והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה. ושכר עבירה כנגד הפסידה. הסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה. ודע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים:

ר׳ אומ׳. הוא ר׳ יהודה הנשיא האמור למטה. אלא תלמידים שבאותו הדור העלו את שמו ר׳. לפי שהרביץ תורה בישר׳ מכל הנשיאים שהיו לפניו. מפני שהיה אהוב לאנטונינוס מלך רומי. כדאמרי׳ בלפני אידיהן. ואותו הפרק אין שטן ואין פגע רע. ושלח וקרא לכל התלמידים ושנו לפניו איש ואיש מה שבידו. והוציא הסלת מתוך הדברים וסתם וסידר את המשנה. כדא׳ מכדי א)מאן כתמיה למתני׳ ר׳. דאמ׳ מר ב)מימות עזרא ואילך לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. ג)ואמרי׳ נמי מימות ר׳ ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. ולכך סתם וסידר ר׳ המשניות. ורב אשי סידר התלמוד שהיה פנוי לכך. ולפי שהיה ר׳ בסתם רב שלהן באותו הפרק לא היו צריכין להזכירו בשמו. וכן רב חבירו של שמואל היה שמו אבא. כמו שמצינו בראשית הגז, ד)מאן ריש סידרא בבבל, א״ל אבא אריכא. ולפיכך כעס עליו שקורהו לרבו בשמו. ולפי שהעמיד תלמידים הרבה והוא היה רבן סתם של בני בבל לא היו צריכין להזכירו בשמו. והיו קורין אותו רב. והוא תרגומו של שר וגדול. שכן בבבל היו מספרין בלשון ארמי. ושמואל

וברשב״ם ב״ב קכ״ד ע״ב, ועיין לעיל. ח) ספרא דבי רב וספרי שהן וכו׳ כצ״ל, נקראו בתלמוד ברייתא כצ״ל ושתי הנקודות צריך למחוק. א) כגון זו אדם שהוא וכו׳ תוספתא פ״ב דברכות ע״ש. ב) הישן בכילה ערום כצ״ל סוכה י׳ ע״ב ועיין בתוס׳ ד״ה מוציא וכו׳ ועיין ברא״ש ברכות פ״ג סי׳ ל״ו ואע״ג דשמואל אית ליה בפ״ק דסוכה היה ישן בכילה ולבו רואה את הערוה מותר לא קי״ל הכי, ועי׳ במג״א ריש סי׳ ע״ד ובברכ״י שם. ג) כמאן דכרוך בגווה ומכסה כצ״ל. (לא מצאתי יותר כן כתוב גם במח״ו שהיו לפני שד״ל.) שהיה אהוב לאנטונינוס וכו׳ ע״ז י׳ ע״א, ושם י׳ ע״ב כי שכיב אנטונינוס אמר רבי נתפרדה חבילה, ושם י״א ע״א זה אנטונינוס ורבי וכו׳, ירושלמי מגילה פ״א הי״א אנטונינוס שאל לרבי מהו לבנות מזבח וכו׳, שם פ״ז ה״ב, וירושלמי סנהדרין פ״י ה״ה אם באים הן גירי צדק וכו׳ אנטונינוס אתא גבי רבי וכו׳, מדרש ב״ר פס״ז אנטונינוס שלח לרבינו וכו׳ מדרש תנחומא פרשה מקץ שאל אנטונינוס את רבינו הקדוש מהו להתפלל בכל שעה וכו׳, ומדרש תנחומא פרשה וישב, מעשה באנטונינוס וכו׳ ושלח אחר רבינו הקדוש וכו׳. א) מאן סתמיה למתניתין רבי ביצה ב׳ ע״ב ועיין ר״ה ז׳ ע״ב, ולעיל אות ר׳ יהודה הנשיא. ב) מימות עזרא ואילך וכו׳ עיין גיטין נ״ט ע״א, וסנהדרין ל״ו ע״א ושם איתא מימות משה ע״ש. ג) ואמרינן נמי מימות רבי וכו׳ שם, ושם. ד) מאן ריש סידרא בבבל

לאו בבבל הוה אלא בנהרדעא. ודלא כפי׳ הקונטרס בהבא על יבמתו. ה)דפי׳ ומודה לי אבא לשון חשיבות הוא שקורהו כך. דאי לשון חשיבות מה זה כעס. דקא״ל אבא אריכא קרית ליה. ומיהו שמואל שהיה חבירו של רב קורהו בשמו. ו)ואי משום דבהכל חייבין אמר רב כהנא דמי פומיה דאבא כדלא טעים תבשילא. והיאך קורהו לרבו בשמו שבדבר זה ז)נענש גיחזי׳. בסנהדרין פ׳ (נגמר) [חלק], תלמיד חבר הוה. כדאמר בפ׳ אחד דיני ממונות. ח)דלגמריה צריכי ולא לסבריה. ובסוף ב״ק ט)דרבי יוחנן קא משאיל לרב כהנא ספיקותה. אלמא חשיב הוה בעיני דר׳ יוחנן חבריה דרב. ואי משום דרב הונא תלמיד׳ דרב. כדא׳ פ׳ מפנין והא י)רב הונא תלמידיה דרב הוה כו׳. ואילו רב הונא קורהו לרב בשמו בפרק בתרא דיומא. גבי ההוא טבחא כ)דרב הוה ליה מילתא בהדיה במעלי יומא דכפורי כו׳. יש לומר דרב הונא תלמיד חבר של רב הוה. דהא׳ במציאות האשה ל)אזל רב ענן קמיה דמר עוקבא וא״ל חזי מר רב הונא מאי שלח לי. וא״ל מר עוקבא גברא דלא ידע מאי מרזיחא. א״ל למר בר רב הונא הונא חברין. אלמא שהיה חשוב בעיני מר עוקבא עד מאד. ואילו מר עוקבא היה חשוב עד מאד בימי רב שמואל. כדאמר בפ׳ האיש מקדש. גבי מ)קטנה שנתקדשה [שלא] לדעת אביה. וההיא דערבי פסחים נ)כגון ארדילי וגוזליא לאבא. כך היה שמו: שיבור, שיברור, שכל אדם צריך לבוררה לעצמו להתהלך בה. כל שהיא תפארת לעושה. כלומר הנה לך דרך זה שיבור לו כל שהיא כו׳. כל אותה דרך שהיא הגונה ונאה לאדם המתהלך בה ועושה אותה, וכמו כן היא נאה בעיני שאר בני אדם, שדעת הבריות כולן שוות כיוצא בה שבעיני כולם היא מפוארת. ומתחמדת. היא הדרך ישרה והאמת והמשפט והשלום וכיוצא בה המתקבל על הכל:

והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה. מצינו בפסיקתא אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע. ס)מיטלטלא אינון שבילי דאורייתא. תני ר׳ חייא. משל למלך שהיה לו פרדס והכנים בהם פועלים ולא גילה להם המלך שכר נטיעותיו. שאילו גילה להם היו רואין איזוהי נטיעה שכרה מרובה ועושין אותה. נמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטילה ומקצתה קיימת. א״ר אחא בשם ר׳ אבא בר כהנא לא גילה הק׳ שכר של תורה שלא תהא מקצתה בטילה ומקצתה קיימת. וא״ר אחא בשם ר׳ אבא בר כהנא טילטל הק׳ שכר עושי מצות בעולם הזה כדי שיהו עושין בלב שלם. ע)ובפ״ק דקידושין תני ר׳ שמעון בן יוחי שתי מצות שבתורה גילה הק׳ מתן שכרן. ואילו הן קלה שבקלות וחמורה שבחמורות. קלה שבקלות. פ)שלח תשלח את האם וגו׳. למען ייטב לך והארכת ימים. חמורה שבחמורות. צ)כבד את אביך ואת אמך. למען יאריכון ימיך. א״ר אבא בר כהנא ומה אם דבר שהוא פריעת חוב כת׳ בו אריכות ימים. דבר

וכו׳ חולין קל״ז ע״ב. ה) דפירש ומודה לי אבא וכו׳ יבמות נ״ז ע״ב ועיין בתוס׳ שם ד״ה אמר שמואל וכו׳ (ובסנהדרין ק׳ ע״א כצ״ל שם) ותוס׳ חולין ל״ח ע״א ד״ה איצטריך וכו׳. ו) ואי משום דבהכל חייבין וכו׳ דמי פומיה דאבא וכו׳ לפנינו חגיגה ה׳ ע״ב איתא דמי פומיה דרב וכו׳ ונראה שהיה גירסתו פומיה דאבא עיין ד״ס, והיה לו להביא ההיא דברכות ס״ב ע״א דקודם. ז) נענש גיחזי בסנהדרין פ׳ חלק כצ״ל והוא ק׳ ע״א. ח) דלגמריה צריכא וכו׳ סנהדרין ל״ו ע״ב. ט) דר׳ יוחנן קא משאיל וכו׳ עיין ב״ק קי״ז ע״ב. י) רב הונא תלמידיה דרב הוה וכו׳ שבת קכ״ח ע״א, ביצה מ׳ ע״א, ב״ק קט״ו ע״א, סנהדרין ו׳ ע״ב. ועיין תוס׳ ב״ב קנ״ב ע״ב ד״ה שלחו ליה וכו׳. כ) דרב הוה ליה מילתא וכו׳ יומא פ״ז ע״א. ל) אזל רב ענן וכו׳ כתובות ס״ט ע״ב. מ) קטנה שנתקדשה שלא לדעת אביה כצ״ל קידושין מ״ד ע״ב. נ) כגון ארדילי וגוזליא וכו׳ עיין פסחים קי״ט ע״ב, ברכות מ״ז ע״א. אורח חיים וגו׳ לא תדע (משלי ה). ס) מטלטלא אינון שבילי דאורייתא וכו׳ פסיקתא רבתי פכ״ג, ירושלמי פאה פ״א ה״א וירושלמי קידושין פ״א ה״ז, תנחומא פרשה עקב, ומדרש תהלים מזמור ט׳. ועיין מדרש רבה דברים פ״ו. ע) ובפ״ק דקידושין תני ר׳ שמעון וכו׳ לפנינו בקידושין ליתא, ונמצא כעין זה במדרש שמואל פ״ז ובמדרש תנחומא פרשה עקב, ועיין במקומות הנ״ל. פ) שלח תשלח את האם וגו׳ (דברים כ״ב). צ) כבד את אביך וגו׳ (שמות כ).

שהוא הפסד כיס וחסרון נפשות על אחת כמה וכמה. וכל כך למה. כדי שלא ישב בפני עצמו ושוקל ואומר זו קלה וזו חמורה. זו שכרה מועט וזו שכרה מרובה: והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה. אם מפסיד אתה לפי ראות עיניך על ידי קיום המצוה כגון נבילה וטריפה שאתה זקוק ליתן לכלב. או למסור לגוי בדמים מועטים. או שהיה לך תבואה בשדה וגשמים יורדין עליה בשבת. ואתה מפסידה. אל תעלה על דעתך לומר היאך אעמוד מנגר ואפסיד. אלא הוי מחשב מה שאתה מפסיד עכשיו כנגד שכר שאתה נוטל כנגדה אלף ידות לעולם הבא. דסבול את עצמך. וחשוב ההפסד תחת השכר. ושכר עבירה כנגד הפסידה. ואל תחמד בלבבך ממון חבירך, גזילתו. וגניבתו. ואבידתו. אלא מנה וחשוב בלבך מה שאתה משתכר עכשיו תחת ההפסד. והשב אל לבך שאלף ידות אתה מפסיד כנגדו לעולם הבא: ק)כיוצא בדבר בהמוכר את הספינה. ר)מאי דכת׳ על כן יאמרו המושלים באו חשבון. אילו צדיקים שמושלים ביצרם. דכת׳ ש)צדיק מושל יראת אלהים. באו חשבון. בואו ונחשב הפסד מצוה כנגד כו׳. כדאיתא התם: ודע מה למעלה ממך. בשמים. הק׳ שהוא צופה ומביט בך. כמצפה העומד במקום גבוה על משמרתו, עינו רואה מעשיך. ואוזן שומעת דבריך. ואי איפשר לך להסתר ממנו. ת)כמה שנאמר אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו. וכל מעשיך בספר נכתבים. ולא ניתנו להשתכח א)שאף הוא בעצמו מעיד עליהן וכותבן. שנא׳ ביד כל אדם יחתום:

רבן גמליאל בנו של יהודה הנשיא אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון וכל תורה שאין עמה מלאכה לסוף בטילה וגוררת עון׳ וכל העוסקין והעמילים עם הציבור יהיו עוסקין ועמילים עמהן לשם שמים שזכות אבותם מסעייתן וצדקתם עומדת לעד ואתם מעלה אני עליכם שכר הרבה כאילו עשיתם: הוו זהירין ברשות שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן נראין כאוהבין בשעת הנייתן ואין עומדין לאדם בשעת דוחקו: הוא היה אומר עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו׳ בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך:

ר״ג בנו של ר׳ יהודה הנשיא. הוא ר׳ האמור למעלה רבינו הקדוש. עם דרך ארץ. שעוסק בתורה פרק. ופרק בדרך ארץ. בפרגמטיא. ושאר שכר. ויש תימה דאלמא דרך ארץ עיקר. ב)דהכי נמי דייקי׳ בכתובות פרק האשה כי האי גוונא דיקא נמי דקתני יחלקו יורשי הבעל עם יורשי האב. הכא נמי מדתלי תלמוד תורה עם דרך ארץ. אלמא דרך ארץ עיקר. מיהו יש לדחות ששניהן שוין. מדקתני אבתר הכי שיגיעת שניהן כו׳. וכדתנן לקמן אם אין תורה אין דרך ארץ. כו׳: שיגיעת שניהן משכחת עון. שמתוך שרואה כת׳ בתורה לא תעשק ולא תגזל, והוא משתכר מצד אחר לא יעלה על לבו לגנוב. ולגזול ולחמוס. שאין עמה מלאכה. שאינו משתכר בפרגמטיא ומלאכה כדרך כל הארץ. לסוף בטילה. לפי שאין לו מה יאכל. והוא

ק)כיוצא בדבר בהמוכר את הספינה וכו׳ כצ״ל ב״ב ע״ח ע״ב. ר)מאי דכתיב על כן יאמרו המושלים וגו׳ (במדבר כ״א). ש)צדיק מושל יראת אלהים כצ״ל (שמואל ב׳ כ״ג). ת)כמה שנאמר אם יסתר איש במסתרים (ירמיה כ״ג). א)שאף הוא בעצמו וכו׳ תענית י״א ע״א, שנא׳ ביד כל אדם יחתום כצ״ל (איוב ל״ז). ב)דהכי נמי דייקינן בכתובות וכו׳ דיקא נמי וכו׳ עיין כתובות פ׳ ע״א, ועיין יבמות ל״ח ע״ב מתניתין נמי דיקא וכו׳ ומשמע שהיה לפני המחבר בכתובות כדאיתא ביבמות ע״ש ועיין בתוס׳ ישנים יומא פ״ה ע״ב ד״ה תשובה בעיא יוה״כ וכו׳, ועיין מדרש קהלת פ״ז טובה חכמה

צריך להיות גולה ממקומו לחזר אחר פרנסתו. ומתבטל וגוררת עון. מפני שלא ניסה במלאכה עד עתה. ופעמים שאינו עולה בידו פרנסתו ועומד ומלסטם את הבריות. וגוזל וחומס. וכל העמילים. הרי זה ע״א. ואין סמוך למעלה. ג)וכל העמילים וטורחים עם הציבור לעסוק בדבריהם לדבר אל המלך או אל שר הצבא. יהי עמילים עמהן לשם שמים לעזור אותם ולסייעם לשם מצוה. ולא יטול שררה להתגאות על הציבור. ואפי׳ אין דעתם של ציבור שלם עמהן. ואין דבר זה נוח להם. מפני שזכות אבותם של ציבור מסייעתן. הוא מסייע העמלים ליתן להם חן והצלחה מאחר שכוונתם לשמים. וצדקתם של אבות עומדת להם לעמלים לעד: ואתם מעלה אני עליכם כו׳. הרי ר״ג עצמו כמדבר אל העמלים. כלומר ואתם עמלים. אם טרחתם פעם ראשונה ולא עלה בידכם להועיל לכם כלום בכל זאת. מ״מ אל תרפו ידיכם לומר אין לנו שכר מאחר שאינו ניאותין. ולרוה עמלים. שהרי בוודאי אין הק׳ מקפח שכרן. אלא מעלה עליכם כאילו עשיתם מעשה ועלה בידכם. שהרי אמרו חכמים ד)מחשבה טובה מצרפה הק׳ למעשה. בסוף האשה נקנית: ובסדר ויכולו. מהו מעלה עליכם. שמתעלין על ידי ציבור. צא ולמד מכל הנביאים שלא הסרו משלהם כלום ונתעלו על ידי ישר׳: הוו זהירין ברשות. היא המלכות. ובמועד קטן ה)שטרות של רשות. שלטנית. שהרשות בידה לעשות כל אשר תחפוץ. ומהו הזהירות. שישמר עצמו מלהיות טריד עמהן. ומלהוריד עליהם את עיניכם. שכן דרכן לשאול. ואם הוא נותן להם הרי הוא כמוליכו לים המלח. ואין לו הנייה בהן כלום. ונראין כאוהבין כו׳. כדא׳ בפ״ב דשבת ו)אכב [חנואתא] (חנמתא) נפישי אחי ורחמי. אבב בזיונא לא אחי ולא מרחמי: ד״א הוו זהירין. שאם ישאלו אנשי השלטנות מכם דבר ויחניפו ויבטיחו אתכם הזהרו שלא תשענו על דבריהם שהן אין מקרבין לאדם אלא לצורך הנאתן. שנראין כאוהבין בשעת שנהנין ואין עומדין כו׳: הוא היה אומר ר״ג עשה רצונו. הוי מהזר ומשתדל לעשות רצון המקום. כרצונך. בלב שלם ובנפש חפיצה. ובטל רצונך. אפי׳ אם רצון המקום עליך למשא. בטל רצונך. רצון אחרים שמבקשין שלא כדעתך. אפי׳ היה דעת המקום ז)נמשך אחריהן. יהא נמשך אחריך. ח)כמו שמצינו בחוני המעגל. בתענית. ט)וכדכתי׳ ותגזר אומר ויקם לך. אלא שאין דרך כבוד שלמעלה לומר כדי שיבטל רצונו מפני רצונך:

הילל אומר אל תפרוש מן הציבור, ואל תאמן בעצמך עד יום מותך, ואל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו, י)ואל תאמר דבר שאיפשר לשמוע וסופו להישמע, ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה: הוא היה אומר אין בור ירא חט, ולא עם הארץ חסיד, ולא הביישן למד, ולא הקפדן מלמד, ולא כל המרבה בסחורה מחכם, ובמקום שאין איש השתדל להיות איש: אף הוא ראה גולגולת שצפה על פני המים ואמ׳ לה על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון: הוא היה אומ׳ מרבה בשר מרבה רימה, מרבה נכסים מרבה דאגה, מרבה שפחות מרבה זימה, מרבה עבדים מרבה גזל, מרבה נשים מרבה כשפים, מרבה תורה מרבה חכמה, מרבה

כשיש עמה נחלה דתנינן תמן באבות וכו׳ יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו׳. ג) וכל העמלים וטורחים עם הצבור וכו׳ עיין תנא דבא״ר פי״ח. ד)מחשבה טובה מצרפה הקב״ה למעשה וכו׳ קידושין מ׳ ע״א, ברכות ו׳ ע״א חשב אדם לעשות מצוה וכו׳. ה) שטרות של רשות עיין מ״ק י״ח ע״ב, ובתוס׳ שם ד״ה ואיגרות רשות וכו׳. ו)אכב חנואתא נפישי וכו׳ כצ״ל שבת ל״ב ע״א. ז)נמשך אחריהן כצ״ל. ח) כמו שמצינו בחוני המעגל, תענית י״ט ע״א, ושם כ״ג ע״א. ט) ובדכתיב ותגזר

עיצה מרבה תבונה, מרבה ישיבה מרבה שלום, מרבה חכמה מרבה צדקה, קנה שם טוב קנה לעצמו, קנה לו דברי תורה קונה לו חיי העולם הבא:

הילל אומר. הילל כתי במשנת רבינו גרשום ור' אפרים בלא ר'. והוא הילל הזקן. אבל המעתיקים קלקלו השורה וטעו בד' של מניין הבבות ונתחלפה להם ד' ברי"ש. וכתבו ר' הילל. ומדלקמן יש להוכיח. דקתי אף הוא ראה גולגולת. כ) ומעשה זה שנוי בפי' אחרון דסוכה על הילל הזקן חבירו של שמאי הזקן: הילכך גר' למיגרס הילל. ולא ר' הילל: אל תפרוש מן הצבור. אלא השתתף עמהן לעול מלכות ולתעניות ולתפלה. שכן שלח לה מרדכי לאסתר אל תדמי בנפשך. שלא תפרוש מן הצבור. ל) ושנינו [בפ"א] (בפ"ב) דתענית אדם הפורש מן הציבור שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם. שנאמר כי מלאכיו יצוה לך. מניחין ידיהן על ראשו. ואומ' פלוני זה שפירש מן הציבור אל יראה בנחמת ציבור. ועוד פירשו מ) ואני תפלתי לך ה' עת רצון. אימתי תפילתו של אדם נשמעת כשעה שהציבור מתפללין. נ) דכתיב הן אל כביר ולא ימאס (תם): ואל תאמן בעצמך. לומר יכולני להיות מותר בדבר זה שאסור משום גזירה. שאני זהיר שלא אבא לידי עבירה. עד יום מותך. ס) שהרי יוחנן כהן גדול שמש שמונים שנה בכהונה גדולה ולבסוף נעשה צדוקי. ועוד ע) ג' מצות כתובות בתורה שנתן בהן הכתוב טעם. והאמין שלמה בחכמתו. ונשען בתבונתו. ונכשל בשלשתן. לא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו. וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. לא ירבה לו סוסים. ולכך לא נתגלו טעמי תורה: ואל תדין את חבירך. וגם אם עבר חבירך עבירה אל תדיננו ותאמר דינו לישרף. דינו ליסקול. דינו ליחנק. על שנכשל בעבירה זו. עד שתגיע למקומו. עד שתבא לידך אותה עבירה ותשמט ותנצל ממנה. כמו שמצינו בירבעם בן נבט. פ) שבשעה שנשא שלמה את בת פרעה הכניסה לו כל מיני זמר שבעולם. ואמרה לו כך עושין לע"ז פלונית פעם אחת הלך לישן והעריב היום. הלכה וקראה לחרשי העץ ולבונים העושים במלאכת חרש וחשב. ועשו על מיטתו כענן רקיע ובו חמה ולבנה כוכבים ומזלות. וכל צבא השמים. ויהי בבקר. העיר משנתו לפתוח דלתות ההיכל שהיו מפתיחות ההיכל תחת מראשותיו. ראה שהרקיע בהיר בכוכבים וצבא כסבור עדיין לא פנה לילה. חזר לישן. ויישן עד ד' שעות. עד שהבין והכיר מעצמו שאין הלילה ארוך כל כך. צ) ועל אותה שעה שנינו עדות על תמיד של שחר שקרב בד' שעות בבחירתא. ובטרם הקייץ משנתו הלך ירבעם בן נבט על פתח ביתו ויעבר קולו. רשע עד מתי תישן ומבטל תמיד של שחר. מה לך נרדם. קום קרא אל אלהיך. יצתה בת קול ואמרה רשע בן רשע עתיד אתה לבטל מישר' כמה וכמה קרבנות במזיד ואתה מחייבו על השוגג כמזיד. ועל האונס כרצון. והיינו דכת' ק) כדבר אפרים רתת נשיא הוא בישר'. ויאשם בבעל וימת. בדבר ירבעם שהוא משבט אפרים רתת. קטיגורין על שלמה. הוא ירבעם נשיא בישר' ומלך. ובת קול השיבתו שיאשם בבעל וימות. כ"ש: ואל תאמר שאי אפשר לשמוע. אם

אמר ויקם לך (איוב כ"ב). י) ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו וכו' כן הוא הגירסא שלפנינו, וגירסת המחבר הוא כגירסת הנ"א המובא במשניות, וגרס וסופו להשמע. כ) ומעשה זה וכו' סוכה כ"ב ע"א. ל) ושנינו בפ"א דתענית כצ"ל י"א ע"א. מ) ואני תפלתי וגו' (תהלים ס"ט) אימתי תפלתו של אדם וכו' עיין ברכות ח' ע"א. יומא ס"ט ע"ב. תענית כ"ד ע"ב. נ) דכתיב הן אל כביר ולא ימאס כצ"ל (איוב ל"ו). ס) שהרי יוחנן כה"ג וכו' ברכות כ"ט ע"א, יומא ט' ע"א. ע) ג' מצות כתובות בתורה וכו' עיין מדרש שמות פרשה ו', וי"ר פי"ט, במד"ר פ"י. פ) שבשעה שנשא שלמה וכו' עיין ברכות כ"ז ע"א, ובר"י על רי"ף ברכות פ"ד ד"ה העיד ר' יהודה בן בבא וכו' ועיין בד"ת שם, ובמדרש וי"ר פי"ב, ובמד"ר פ"י, ומדרש משלי פל"א. צ) ועל אותה שעה וכו' בבחירתא, עדיות פ"ו משנה ו', עיין בירושלמי פ"ד דברכות ה"א, ועיין בעדיות שם בפירש הרמב"ם, והראב"ד, ובל"מ

אינך טרוד ועסוק במלאכה ואיפשר לך לשמוע דברי תורה עכשיו אפי׳ אם סופו לישמע בפעם אחרת. אל תאמר הרי סופו להשמע ואותה הפעם תלך ותשמיענו. כי לא תדע מה ילד יום. אם תוכל לשמוע עוד אם לא ולא עוד אלא אפי׳ אתה טרוד הפנה מעסקיך ועסוק בתורה. ואל תאמר כו׳. שמא לא תפנה. ונמצא בטל כל ימי חייך מדברי תורה. אין בור. ר)והאדמה לא תשם תרגום לא תבור. כמו שדה בור. ונרוע הוא מעם הארץ. שאפי׳ בטיב משא ומתן אינו יודע. ומדת הארץ שקורין נורטירא ב׳. ולי נראה בור שלא למד כלל. ואפי׳ קריאת שמע. ש)ומהו בור. ריקן. ועני. ונקי. כאדם האומר לחבירו יצא פלוני נקי מנכסיו. דהואיל ואינו מכיר בשום דבר ואינו יודע שכר המצוה. איך יירא ממנו. לפיכך ישתדל אדם שילמוד. ולא עם הארץ חסיד. אבל איפשר להיות ירא חטא. דאמר מר ת)איזה עם הארץ. קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים. ולא הביישן למד. מפני שמתבייש ללמוד מרבו. א)וכן הוא אומר אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה. כל המנבל עצמו על דברי תורה סופו בהתנשא. ואם הניח זמם על פיו שלא ביקש לשאול סופו ששואלין ממנו דבר הלכה והוא מניח ידו על פיו שאינו יודע מה להשיב. ב)וזה שכתב כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם. שצריך לאדם להסביר פניו לתלמידו. ג)בפרשת החדש השביעי. בפסיקתא רבתי: וכדאמרי׳ ד)מעיקרא פתח (לההוא) [להון] בבריחותא ולבסוף יתיב באימתא. ולא כל המרבה בסחורה מחכם. כלומר לא על ידי סחורה בלבד מחכם האדם. שהרי מי שרוצה להתחכם צריך לעסוק בכל עיניין יישוב בין בסחורה ובין שאר חכמות שבדרך עולם להיות מבין בכל: ובמקום שאין אנשים להשתדל ולעמוד בפרק תשתדל להיות איש לצאת ולבא ואין כאן משום שררה. ולא מחזקינן ליה ביהורא. ובירושלמי ה)בתר דלית גבר תמן תהי גבר: והיא היא: אף הוא. הילל הזקן. על דאטפת אטפוך. רשע היה ואמר לו לפי שהרגת אנשים והיית מציפם בנהר. שהייתה משליכם בנהר שלא יוודע. לפיכך הציפו גם אותך והרגוך ודנוך לפי מעשיך. כדאמ׳ בסנהדרין. ו)אע״פ שבטלו ארבע מיתות דין ארבע מיתות לא בטלו. מידה במידה. שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה. בסאה שאדם מודד בה מודדין לו ז)כי בדבר אשר זדו עליהם. בקדירה שבישלו בה נתבשלו. ולסוף מטיפיך יטופון. אותם שהציפוך גם הם יהרגום אחרים. ויהיו צפים על פני המים. ח)אשר הציף. מתרגם דאטיף. יש משניות שכתב בהן דעטפת עטפוך. והיא היא. שאותיות א״ה ה״ע. מתחלפות. אשה אל אחותה. ויש שכתוב בהן על דאקפות אקפוך. מתרגם וקפא ברזלא: מרבה בשר. חוזר לומר שבכל הריבויין אין בהם תועלת זולתי ריבוי התורה בלבד. מרבה רימה. שאוכל מעדנים ומבריא עצמו ומתעדן כדי להרבות בשר. וכשמת יש לו רוב רימה ותולעה. מרבה נכסים מרבה דיון. דוי ודאבון נפש שמפחד תמיד שלא יאנסו נכסיו מבית המלך. וזהו שכת׳ ט)והשבע לעשיר איננו מניח לו לישן. נמצא שזהו ריבוי

פ״א מה׳ תמידין ומוספין ה״ב. ק)כדבר אפרים רתת וגו׳ כצ״ל (הושע י״ג). ר) והאדמה לא תשם תרגום לא תבור (בראשית מ״ז) כמו שדה בור עיין במשנה כלאים פ״ב משנה ח׳ וסומך לבור וכו׳. ש)ומהו בור וכו׳ כצ״ל איך יירא ממנו כצ״ל. ת)איזה עם הארץ וכו׳ עיין ברכות מ״ז ע״ב, וסוטה כ״ב ע״א, ועיין בתוס׳ ד״ה כל וכו׳. א) וכן הוא אומר אם נבלת בהתנשא וגו׳ (משלי ו׳) כל המנבל עצמו וכו׳ ברכות ס״ג ע״ב. ב) וזה שכתוב כמים הפנים וגו׳ (משלי כ״ז). ג) בפרשת החדש השביעי בפסיקתא רבתי וכו׳ ליתא לפנינו שם, ועיין בפסיקתא רבתי פכ״א. ד) מעיקרא פתח להו בבדיחותא כצ״ל עיין שבת ל׳ ע״ב. ה) באתר דלית גבר כצ״ל והוא בבבלי ברכות ס״ג ע״א, ועיין בסוטה כ״ב ע״ב תוס׳ ד״ה בשוין וכו׳. ו) אע״פ שבטלו וכו׳ סנהדרין ל״ז ע״ב, ועיין שם ק׳ ע״א במדה שאדם מודד מודדין לו דכתיב בסאסאה בשלחה וגו׳ (ישעיה כ״ז) ועיין סוטה ח׳ ע״ב, ובירושלמי סוטה פ״א ה״ז, ובמדבר רבה פ״ט, ובמדרש תהלים מזמור פ״א. ז)כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות י״ח) בקדרה שבשלו וכו׳ סוטה י״א ע״א. ח)אשר הציף מתרגם דאטיף (דברים י״א) וקפא ברזלא, נראה דצ״ל ויצף הברזל מתרגם וקפא ברזלא (מלכים ב׳ ו׳). ט)והשבע לעשיר איננו

שאין לו לאדם נחת רוח ממנו: מרבה עבדים. בערבי פסחים מוכיח כמו כן. שגזל וזימה מצוייה בעבדים ושפחות שהן מן הדברים י) שצוה כנען את בניו. וכדי לטובתם נתכוון. שמתוך שיהו גזלנין וחמסנין ובעלי זימה ואין מדברים אמת ושונאים אדוניהם ישחררום מהר להוציאם מעליהן. ולפיכך תלה הזימה בשפחות אעפ״י שמצויה בשניהם לפי שזימת השפחות מצויה שמפקירות עצמה לכל. מרבה כשפים. שמתוך שמתקנאות זו בזו מבקשות לנצח על ידי כשפים. כ)כדכת׳ מכשפה לא תחיה. מלמד שהכשפים מצויין בנשים. מרבה תורה מרבה חיים. כך היא כת׳ במשנה דווקנית. מרבה חיים. ל)דכתי׳ בה בתורה כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים. מרבה ישיבה מ)[עם] (אב) תלמידים. מרבה חכמה. כדאמר מר נ)הרבה למדתי מרבותיי ומחביריי יותר מרבותיי ומתלמידיי יותר מכולן. מרבה צדקה מרבה שלום. כדאמר בבבא בתרא ס)כל העושה צדקה לחבירו משים שלום בפמליא של מעלה ושל מטה. קנה לעצמו. הוא קניין שיש לעצמו נחת רוח בו מכל אילו. והוא ריוח טוב. וכל שכן המרבה בתורה וקנה לו דברי תורה שקנה לו חיי העולם הבא:

רבן יוחנן בן זכאי קיבל מהילל ומשמאי הוא היה אומ׳ אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת: חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי׳ אילו הן ר׳ אליעזר בן הורקנוס׳ ר׳ יהושע בן חנניה׳ ר׳ יוסי הכהן׳ ר׳ שמעון בן נתנאל ור׳ אלעזר בן ערך: הוא היה מונה שבחן׳ אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טיפה׳ יהושע בן חנניה אשרי יולדתו׳ יוסי הכהן חסיד׳ שמעון בן נתנאל ירא חט׳ אלעזר בן ערך מעיין המתגבר: הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ור׳ אליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם: אבא שאול אומ׳ משמו אם יהיו כל חכמי ישר׳ בכף מאזנים ור׳ אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ור׳ אלעזר בן ערך בכף שניה מכריע את כולן:

רבן יוחנן בן זכאי. בתחילה פסק סדרן של נשיאים ואחר כך חוזר לדברי קבלה זה מזה ממשה בסיני. והוא שאמרתי שר׳ הילל הכת׳ בספריי טעות. והוא הילל הזקן. וחזר להזכיר דבריו של הלל כדי לסמוך בהן רבן יוחנן בן זכאי קיבל כו׳. ויש תימא בביצה ירושלמי פ׳ המביא ע)דפריך גבי הא דתנן ועוד א״ר אלעזר עומר אדם על המוקצה. ור׳ אליעזר ולאו שמתי הוא. ובירושלמי דתרומה. פ׳ סאה תרומה. וא״כ היאך קרי לה שמאי משום דלמד לפני רבן יוחנן בן זכאי תלמיד שמאי דהא מהילל נמי קבל. פ)וכדא׳ [שמונים] (חמשים) תלמידים היו לו להילל וקחשיב רבן יוחנן בן זכאי. וי״ל כיון דכלל למד לפני שמאי הוה ליה למסבר כשמאי. ולכך פריך בתרומות וביצה ולא שמתי הוא. בתמיה. צ)ודריש נדה דתנן ר׳ אליעזר אומר ד׳ נשים דיין שעתן. לאו דפליג אשמאי רביה. אלא הכי קאמר לא נחלקו שמאי והילל בדבר זה:

וגו׳ כצ״ל (קהלת ח׳). י)שצוה כנען את בניו וכו׳ פסחים קי״ג ע״ב. כ)דכתיב בה בתורה כי בי ירבו ימיך וגו׳ (משלי ט׳). ל)כדכתיב מכשפה לא תחיה (שמות כ״ב). מ)עם תלמידים כצ״ל. נ) הרבה למדתי מרבותי וכו׳ תענית ז׳ ע״א. ס) כל העושה צדקה לחבירו וכו׳ לא ידענו מקום למאמר כזה בב״ב, וכעין מאמר כזה על העוסק בתורה לשמה משום שלום וכו׳ סנהדרין צ״ט ע״ב. ע)דפריך גבי הא דתנן וכו׳ ירושלמי ביצה פ״ד ה״ז, ושם פ״א ה״ד, ובירושלמי דתרומה וכו׳ פ״ה ה״ד. פ)וכדאמר נמי שמונים תלמידים וכו׳ כצ״ל וכן בסוכה כ״ח ע״א, ובב״ב קל״ד ע״א. צ)ודריש נדה דתנן וכו׳ עיין נדה ז׳ ע״א, ושם ז׳ ע״ב ובתוס׳ ד״ה שמותי הוא, ותוס׳ שבת ק״ל ע״ב ד״ה דר״א

אם עשית תורתך הרבה. שלמרת הרבה. אל תחזיק טובה לעצמך. לומר כמה גרולה הטובה שעשיתי עם קוני שלמרתי תורתו. וכמה אני גרול כי לכך נוצרת. ללמד תורה נבראת. ויהי ערב ויהי בקר יום הששי. ודרשי' בלפני אידיהן ק) מלמד שהתנה הקי' עם מעשה בראשית. אם ישר' מקבלין את התורה מוטב ואם לאו אחזיר אתכם לתהו ובהו. ה' דהששי דייק. נתלה העולם בששי אחד הידוע הוא ששה בסיון שניתנה בו תורה: ואילו הן ר' אליעזר בן הורקנוס. ר' יהושע בן חנניה. ולא גרסי' ור'. וכן בכולן אין וי"ו כתב בהן אלא ר' פלוני. חוץ מן האחרון שכת' במשניות ור' אלעזר בן ערך. והכי נמי אורחיה קרא דמשתעי הכי. ראובן שמעון לוי ויהודה. וכן כולן: הוא היה מונה שבחן. רבן יוחנן בן זכאי מחשב מספר מעלותם. בור סיד. סיד שם דבר. הוא בור של מים מכונסין שעשאוהו בטיט המתוקן בסיד כדי שלא יהו המים מובלעים בקרקע. שהסיד מקשה את הטיט. וכמו כן לא היה ר' אליעזר מאבד דבר משמועתו: באילו אתה שונה. אליעזר. יהושע. בלא ר'. שאין דרך הרב לקרות לתלמידיו ר'. אשרי יולדתו. אמו שילדתו. מפני שהיה בקי בחכמת כל דבר ולהיות יוצא ונכנס לפני המלך. כמו שמצינו בתלמוד בכמה מקומות. ר) א"ל קיסר לר' יהושע בן חנניה. ואני שמעתי לכך אומר אשרי יולדתו. שכשהיתה אמו מעוברת ממנו היתה הולכת תמיד לבית המדרש שיברכו התלמידים את העובר שבמיעיה. ואשרי יולדתו שזיכהו לכך. חסיד. ס) שהיה עוסק בתורה ונמילות חסדים. נ"ל הוא יוסי הכהן שאנו מביאין ממנו ראיה בתלמוד. ת) שהלך אחרי רבו לציידן ללמוד תורה. וכשחזר מבית הקברות שקבר את אשתו אמר לאחות אשתו א) לכי ופרנסי בני אחותך: ירא חט. היה מתרחק מאבק החט: כמעיין המתגבר. שמוסיף על מה ששמע ומבין דבר תוך דבר. אבל ר' אליעזר בן הורקנוס. ז) מצינו במסכת (סוטה) [סוכה]. שלא אמר דבר עד שלא שמע מפי רבו לעולם. ואע"פ שחריף ומפולפל יותר מדאי ומוסיף חכמה על חכמתו מתוך פילפולו אפי' הכי בור סיד עדיף. דהוא סיני ועוקר הרים סיני עדיף. דהכל צריכין למרי חטיא. כדאמר בסוף הוריות. ולכך היה אומר רבן יוחנן. ר' אליעזר בן הורקנוס מכריע את כולם: אבא שאול אומר משמו דרבן יוחנן. דקסבר דעוקר הרים עדיף. ותרי תנאי ואליבא דרבן יוחנן:

אמר להם צאו וראו איזהו דרך טובה שידבק בה האדם, ר' אליעזר אומר עין טובה, ר' יהושע אומ' חבר טוב, ר' יוסי אומ' שכן טוב, ר' שמעון אומ' הרואה את הנולד, ר' אלעזר אומ' לב טוב, אמר להם רואה אני את דברי ר' אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם: אמר להם צאו וראו איזהו דרך רעה שיתרחק ממנה האדם, ר' אליעזר אומ' [עין רעה ר' יהושע אומ' חבר רע, ר' יוסי אומ'] שכן רע, ר' שמעון אומ' הלוה ואינו משלם, אחד לוה מן האדם כלוה מן המקום, שנאמר לוה רשע ולא ישלם צדיק חונן ונותן: ר' אלעזר אומר לב רע, אמר להם רואה אני את דברי ר' אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם:

וכו'. ק) מלמד שהתנה הקב"ה וכו' ע"ז ב' ב'. ר) אמר ליה קיסר לר' יהושע וכו' חולין נ"ט ע"ב, ושם א"ל קיסר לריב"ח בעינא וכו', ושם ס' ע"א א"ל בת קיסר וכו' וברכות נ"ו ע"א א"ל קיסר לריבח"נ. ס) שהיה עוסק בתורה וגמ"ח כצ"ל. ת) שהלך אחרי רבו וכו' עירובין מ"ז ע"ב. א) לכי ופרנסי בני אהותך מ"ק כ"ג ע"א. ז) מצינו במס' סוכה וכו' כצ"ל כ"ח ע"א, ועיין ברכות כ"ז ע"ב, ובו"א שם ואפשר לומר דדבר שאינו מסברא לא אמרה ר"א בשם רבו כיון שלא שמע מפיו, עכ"ל

אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו. בפעם אחת שאלם איזה דרך טובה ורעה. דכת׳ בקרא ג)ראה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע. מה תקראו טוב שיזכה בה. ורע שיאבד בשבילה והשיבו על שניהם. זה טוב שידבק וזה רע שיתרחק. דאי לאו בפעם אחת שאלם. מכיון שהודיעוהו דרך הטובה יש להבין שכנגדה דרך הרעה. ואי משום דר׳ שמעון דאינה כנגדה לא חזר לישאל: שידבק בה האדם. כדי שיזכה לחיי העולם הבא. עין טובה. שלא תהא עינו צרה בטובת חבירו. שמתוך שאין עינו צרה ואין לו קנאה על חבירו נמצא שהוא שלם עמו. והרי פירשנו בפרק ראשון שגדול כח השלום. ולא עוד אלא שאפי׳ תלמיד חכם (ואינו) ד)[ועינו] צרה בחבירו בעולם הזה עיניו מתמלאות עשן לעולם הבא. כדאמר בהמוכר את הספינה. מדכת׳ וברא י״י על [כל] מכון הר ציון ועל (כל) מקראה ענן יומם ועשן: חבר טוב כבר פירשנו למעלה: וקנה לך חבר. ה)דכת׳ טובים השנים מן האחד. שכן טוב. שיתנהג באחוה עמו. ו)שנאמר טוב שכן קרוב מאח רחוק. ואדם כשר שילמדו בני אדם ממעשיו הטובים שרגילין שם. ד״א שצריך אדם לחזר אחר שכן טוב מחבר טוב. שחבר טוב אינו רואה מעשיו אלא ביום. ושכן בין ביום ובין בלילה. ולמד ממעשיו הטובים יותר מחבירו: הרואה את הנולד. שמשיב אל לבו ואומר אם עושה אני דבר זה הרי הוא בא לסוף לידי כך וכך. שמתוך כך ז)הוא שם דרכיו ומחשב הפסד מצוה כנגד שכרה. ושכר עבירה כנגד הפסידה. והרי הוא אומר ושם דרך אראנו בישע אלהים. וכיוצא בו א״ר חידקא במסכת דרך ארץ. ח)אהוב את השמא. ושנא את הכי מה. ומה בכך. לב טוב לשמים ולבריות. שהקב״ה ליבא בעי. שנאמר ט)למען תפש את בני ישר׳ בלבם. הא למדת שהכל תלוי בלב. ואז לא יבא לידי תקלה: שיתרחק. כדי שינצל מדינה של גהינם ויזכה בה לחיי העולם הבא. עין רעה. שעינו של אדם צרה בטובה של חבירו ומתוך קנאה שיש לו עליו הן באים לידי המחלוקת. וקשה המחלוקת לפני המקום. דכת׳ י)חלק לבם עתה יאשמו. שכן רע. מפני שמרבה במחלוקת. ובני ביתו למידין הימנו ממעשיו הרעים יותר מחבירו שכל שעה עומד לאזנו ומוציאו לתרבות רעה: אחד לוה מן (המקום) [האדם] כלוה מן המקום. שניהן שוין זה לזה. מפני שמזקיק הק׳ לשלם לזה מפני שנוזל זה הימנו. שנאמר לוה רשע ולא ישלם. דרכו של רשע שלוה ואינו משלם. והקב״ה שהוא צדיק חונן ונותן. ומרחם על הנגזל. לשלם מה שנגזל ממנו. והרי לך מדה רעה שמזקיק הק׳ לתקן את אשר עיות. שהוא אמר לעשותו אדם עשיר והלוה מבקש לעשותו עני. וכן הוא אומר צור ילדך תשי. ואני כך קיבלתי אדם אחד שלוה מן האדם ולא שילם הרי הוא כמי שלוה תחילה מן המקום. שאותו המלוה לא את זה האמין אלא לשלישי שביניהם. שהפקיד על המצוה. כ)וכי הא דאמר בירושלמי ההוא גברא דאנח תפילי. ואפקידו גביה. וכפר א״ל אנא לא הימנת אלא (למילין) [לאילין] דברישיך: והרי הוא גוזל את אביו. להק׳. ואמו. לתורה. שאינו נושא פנים לתורה. חבר הוא לאיש משחית. לירבעם בן נבט: הק׳ הוא קורא מקום. ומפורש בסיפרי לפי שהוא מקומו של עולם. ואין העולם מקומו. ל)שנא׳ ומתחת זרועות עולם. והקדוש ברוך הוא. תכף שאנו

ונעלם זה מבעל דרה״מ, ועיין יומא ס״ו ע״ב. ג) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע כצ״ל (דברים ל׳). ד) ועינו צרה בחבירו וכו׳ כצ״ל עיין ב״ב ע״ה ע״א מדכתיב וברא ה׳ על כל מכון הר ציון ועל מקראה וגו׳ כצ״ל (ישעיה ד׳). ה)דכתיב טובים השנים מן האחד (קהלת ד׳). ו) שנ׳ טוב שכן קרוב וגו׳ (משלי כ״ז). ז) הוא שם דרכיו וכו׳ עיין מ״ק ה׳ ע״א, סוטה ה׳ ע״ב ושם דרך וגו׳ (תהלים נ׳). ח) אהוב את השמא וכו׳ מס׳ דרך ארץ זוטא פ״א. ט) למען תפש וגו׳ (יחזקאל י״ד). י) חלק לבם וגו׳ (הושע י׳) שנא׳ לוה רשע ולא ישלם (תהלים ל״ז) וכן הוא אומר צור ילדך תשי (דברים ל״ב). כ) וכי הא דאמר בירושלמי כצ״ל אלא לאילין דברישך ירושלמי ברכות

מזכירין שמו אנו צריכין לברכו. שנאמר זכר צדיק לברכה. ואומר כי שם יי׳ אקרא הבו גדל לאלהינו:

הם אמרו שלשה דברים׳ ר׳ אליעזר אומר יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך׳ ואל תהי נוח לכעוס׳ ושוב יום אחד לפני מיתתך׳ והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר מגחלתם שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב׳ ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהן כגחלי אש׳ רבי יהושע אומר עין רעה ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם:

הם אמרו שלשה דברים. כל אחד מהן אמר ג׳ דברים של תוכחה. א)יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך. ואל תהי נוח לכעוס. אחת היא. שנו רבותינו ב)מלמד שכשם שאדם רואה את כבודו יראה כך כבוד חבירו. וכשם שאין אדם רוצה להוציא שם רע על עצמו. כך לא ירצה להוציא שם רע על חבירו. ואל יהי נוח לכעוס עמו ולהוציא שם רע עליו שמתוך כך שלום ביניהן. והא למדת שגדול כח השלום: ג)ושוב יום אחד לפני מיתתך. היא השנייה. שאלו תלמידיו את ר׳ אליעזר. וכי אדם יודע יום שימות בו שיעשה תשובה. אמר להן וכל שכן שיעשה היום תשובה שמא ימות למחר. ולמחר שמא ימות ליום שלאחריו. ונמצאו כל ימיו בתשובה: והוי מתחמם. כנגד אורן. אור. הוא האש. כמו חמותי ראיתי אור. כלומר הוי יושב כנגדן. והסכת ושמע לדבריהן. והוי זהיר בגחלתן. שלא תעבור על דבריהן. כדכתיב לא תסור. שלא תכוה. ד)שדברי תורה נמשלים לאש. דכת׳ הלא כה דברי כאש. מימינו אש דת למו. וכשם שאם זכה אדם נהנה ומתחמם ממנו. כך אם לא זכה נכווה בו. כך הן דברי תורה. זכה קונה חיי העולם. לא זכה טורדתו מן העולם. ולמה אני אומר לך שתזהר בהן ה)שנשיכתן נשיכת. כלומר הקשה עונשו כנשיכת שועל. ששיניו דקות ועקושות. ועקיצת עקרב. שדרכו לעקוץ מן הזנב. וכלחישת שרף. שמוציא להב בפיו בשעה שהוא לוחש. ולא עוד אלא כגחלי אש כל דבריהם. שהבל הגחלת קשה מהבל הלהב. לכך מזהירך אני שתזהר מגחלתם. ואני קיבלתי לחישת שרף היא נשיכתו. שרף כשבא לישוך דרכו להיות שורק ולוחש בפיו. כדרך שעושין אווזין זה לזה. שקורין שיפליר בל׳: כדא׳ בפרק אין מעמידין. ו)איהו נמי חויא טרקיה. חיווייא דרבנן קא״ל דלית ליה אסותא כלל. דלא מסתייעא מילתא ז)כדמוכח בפ״ה שרצים. וזהו ששנינו כמו ולחישתם לחישת שרף שאין לו רפואה: עין רעה. שנו רבותינו ח)שכשם שאדם רואה את אשתו ואת בניו בלב שלם. כך יהא רואה ביתו של חבירו. שכל המכנים עין רעה בממון חבירו מאבד את שלו. ולא עוד אלא אפי׳ את עצמו.

פ״ב ה״ג ע״ש ועיין פסיקתא רבתי פכ״ב. ל)שנא׳ ומתחת זרועות עולם (דברים ל״ג). מ) לפי שהוא מקומו של עולם וכו׳ פסיקתא רבתי פכ״א, ומדרש בר״ר פס״ח, ומדרש ש״ר פמ״ה אתרי טפלה לי וכו׳ ומדרש תהלים מזמור צ׳, ותנחומא פ׳ כי תשא. שנא׳ זכר צדיק לברכה (משלי י׳) ואומר כי שם ה׳ אקרא וגו׳ (דברים ל״ב). א)יהי כבוד וכו׳ ואל תהי כו׳ אחת היא וכן פירש״י יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך אימתי בזמן שלא תהא נוח לכעוס. ב)מלמד שכשם שאדם רואה וכו׳ עיין באדר״נ פרק ט״ו. ג) ושוב יום אחד וכו׳ וכי אדם יודע וכו׳ שבת קנ״ג ע״א, מדרש קהלת פ״ט, ומדרש תהלים מזמור צ׳. ובאדר״נ פט״ו. כמו חמותי ראיתי אור (ישעיה מ״ד), כדכתיב לא תסור (דברים י״ז). ד)שדברי תורה נמשלים לאש וכו׳ עיין מכילתא יתרו פ״ד, ובספרי פרשה וזאת הברכה, ומדרש תנחומא יתרו פרשה וידבר אלהים וכו׳ מה דרכה של אש וכו׳ ופסיקתא רבתי פרשה ג׳. דכתיב הלא כה דברי כצ״ל (ירמיה ג׳). ה) שנשיכתן נשיכת וכו׳ מדרש במדבר פרשה ג׳, ותנחומא שם ט״ו. ו) איהו נמי חויא טרקיה, ע״ז כ״ז ע״ב. ז) כדמוכח בפ״ה שרצים וכו׳ שבת ק״י ע״א. ח) שכשם שאדם רואה וכו׳ עיין אדר״נ פט״ז, ופי״ז, שנא׳ ורוח נכאה וגו׳ (משלי י״ז)

שנאמר ורוח נכיאה תיבש גרם. ואומר ורקב עצמות קנאה. ויצר הרע. שכל הנותן מקום ליצרו למלאות תאותו טורדו מן העולם. ששני יצרים יש בו באדם יצר טוב ויצר הרע. ט) יצר הרע נכנס בו ממעי אמו. שנאמר לפתח חטאת רבץ. י) ויצר טוב לי״ג שנה משנת י״ג חיים במצות. ושנאת הבריות. שהוא קשה עורף עד שהכל שונאין אותו. מוציאין כו׳. מפני שהכל מקללין אותם. כ) ופירשו חכמים באילו הן הלוקין, אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך שהרי אבימלך קילל את שרה ונתקיים בזרעה. ל) שנאמר הנה הוא לך כסות עינים. ואומר ויהי כי זקן יצחק ותכהין ונומר. ואעפ״י שיסד הקליר ותכהין עיניו, בעשן טיפש. וכדמפורש באגדה. דילמא כהו מזה ומזה. מ) שנו רבותי׳ ר׳ עקיבא אומר ואהבת לרעך כמוך. בעושה מעשה עמך אתה אוהב. ושאינו עושה מעשה עמך אינך אוהב. ר׳ שמעון בן אלעזר אומר נ) בשבועה גדולה נאמר זה ואהבת לרעך כמוך אני ה׳. נאמן ליפרע ולשלם שכר. הא למרת שאין לנו לשנוא את הבריות. ולכך מוציאין אדם מן העולם שנאה שהבריות שונאין אותו שמדברות עליו ומלעינות אותו שיפטר מן העולם מתוך צערו. ס) כדאמרי׳ בחוני המענל. שמת על אשר לא כיבדו אותו. והיינו דאמרי׳ אי חברא אי מיתותא:

ר׳ יוסי אומ׳ יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך׳ וכל מעשיך יהיו לשם שמים: ר׳ שמעון אומ׳ הוי זהיר בקרית שמע ותפילה וכשאתה מתפלל אל תעש תפילתך קבע אלא תחנונים לפני המקום ברוך הוא׳ ע) שנאמר כי אל רחום וחנון הוא ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה׳ ואל תהי רשע בפני עצמך:

יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך. שתחזור אחר אבידתו כשלך ושנו רבותינו שכמו שאדם רואה את ממונו כן יהי רואה ממון חבירו. פ) וכשם שאדם רוצה שלא יצא שם רע ועין רע על ממונו. כן ירצה על ממון חבירו. והתקן עצמך ללמוד תורה. שאם בא תלמיד אצלך ואמר לך שנה לי פרק אחד אם יש בידך ללמוד למדהו מיד. ואם אין בידך פטרהו מיד. צ) שנאמר אל תאמר לרעיך לך ושוב ומחר אתן (לך). שאינה ירושה לך. כת׳ במשניות. ונקוד מלמעלה לומר שאין גורסין אותו. ופ״א התקן וזרז עצמך ללמוד תורה. ולא תאמר אבי היה תלמיד הכם אף אני אהיה כמותו בלא עמל ויגיעה. שבוראי אם לא תזרז ותטרח בה לא תדענה. כדא׳ אם אמר ק) לא יגעתי ומצאתי אל תאמן. יגעתי ומצאתי תאמן. שאינה ירושה לך. לפיכך אין אתה יודע כלום אא״כ אתה יגע ולומר אותה: וכל מעשיך יהיו לשם שמים. דאמר מר ר) גדולה עבירה לשמה.

ורקב עצמות קנאה (שם יד). ט) יצר הרע נכנס וכו׳ סנהדרין צ״א ע״ב, שנא׳ לפתח חטאת רבץ כצ״ל (בראשית ד׳) ועיין ירושלמי ברכות פ״ג פ״ה. י) ויצר טוב לי״ג שנה וכו׳ אדר״נ פט״ז ועיין מדרש קהלת פ״ד טוב ילד מסכן וחכם זה יצ״ט ולמה נקרא שמו ילד כי אין מזדווג לאדם אלא מבן י״ג ולמעלה וכו׳ ובמדרש תהלים מזמור ט׳ פסוק אודה ה׳ בכל לבי וכו׳, ועיין מדבר״ר פנ״ג, ותנחומא נח פסוק ויטע כרם. כ) ופירשו חכמים באלו הן הלוקין אל תהי וכו׳ ליתא שם רק במגילה ט״ו ע״א, ושם כ״ח ע״א ב״ק צ״ג ע״א ע״ש. ל) שנא׳ הנה הוא לך וגו׳ (בראשית כ) ואומר ויהי כי זקן יצחק וגו׳ (שם כ״ז) וכן הוא לשון הקליר במוסף יום א׳ ר״ה, ועיין בתנחומא תולדות ס״ח, וברש״י שם. מ) שנו רבותינו וכו׳ ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י״ט) בעושה מעשה עמך וכו׳ אדר״נ סוף פט״ז. נ) בשבועה גדולה נאמר זה, באדר״נ שם הנוסח בשעה של גדולה נאמר דבר זה, ואין לו ביאור, והגר״א הגיה באזהרה גדולה נאמר דבר זה, ונוסחת המח״ו היא המובחרת. ומלעיגות כצ״ל. ס) כדאמרינן בחוני המעגל וכו׳ תענית כ״ג ע״א או חברותא או מיתותא כצ״ל. ע) שנא׳ כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה כצ״ל (יונה ד׳) וכן צריך לתקן לשון הכתוב המובא במשנה שבמשניות פ״ב משנה י״ג, ובאדר״נ פי״ז. פ) וכשם שאדם רוצה וכו׳ אדר״נ פי״ז ע״ש, שאם בא תלמיד וכו׳ שם. צ) שנא׳ אל תאמר לרעיך לך ושוב ומחר אתן כצ״ל. ק) לא יגעתי ומצאתי וכו׳ עיין מגילה ו׳ ע״ב. ר) גדולה עבירה לשמה וכו׳ נזיר כ״ג ע״ב, הוריות י׳ ע״ב, ועיין ברכות ס״ג

לשם מצוה. ממצוה שלא לשמה. לשם מצוה. אלא לשם עטרה. שנאמר בין רגליה כרע נפל שכב. וכת' תבורך מנשים יעל וגומ': הוי זהיר בק"ש ותפילה. אין אנו גורסין כמשנה הוי זהיר בק"ש. הוי זהיר בק"ש לומרה בשעתה כדי שתקבל עליה שכר מקיים מצוה בשעתה. ואמר מר חביבה מצוה בשעתה. ט) בת"כ אצל אם לא תשיג ידו. ובתלמוד אנו מביאין אותה במסכת מנחות. א"ר יהודה. חביבה מצוה בשעתה. שמיד בערכין מביא סלע. ואין ממתינין עד שיעשיר ויביא חמשים סלעים. א"ר שמעון חביבה מצוה בשעתה שהקטר חלבים ואיברים כשירין כל הלילה ודוחין את השבת ואין ממתינין להם שיקרבו למוצאי שבת. וכך אמרו חכמים הקורא ק"ש שלא בעונתה ה) שכר ק"ש יהבי ליה שכר ק"ש בשעתה לא יהבי ליה. וכשאתה מתפלל כו'. שנא' כי אל. הרי דבר שני. קבע כאדם שהדבר קבוע ומוטל חובה מפני שהמה עליו למשא וממהר להפטר ממנו. ואין זה דרך כבוד ודרך בקשה אפי' למלך בשר ודם. אלא עשה תפילתך תחנונים. שנאמר כי אתה אל חנון וגו' (י"י). בעל תחנונים. שמתאוה לתחנונים. וגדולה היא תפילה. כמו שפירשנו בפ' ראשון. ובפרשת ואתחנן בסיפרי. וכן הוא אומר גם כי תרבו תפילה אינני שומע, בתחילת ישעיה. ואל תהי רשע בפני עצמך. היא השלישית. ואל תעש דבר שהוא רע בפני עצמך. ואתה מבין בו. ואעפ"י שאין אחרים מבינין בו. כך קיבלתי: ולי נר'. ואל תהי. ואל תרשיע להיות עצמך יחיד שלא לנהג אחוה וריעות לשום [אדם] אלא עמוד בפני עצמך כאילו אתה בעצמך יחיד בעולם. וכך אנו זקוקין לפי' זה ח) שאמרו רבותינו פז"ר קש"ב בפני עצמו: ואני שמעתי בשם ר"ת. אל תהי רשע. אל תחזיק עצמך כרשע. כדא' בפ"ק דקידושין לעולם יראה האדם את עצמו כאילו חציו זכאי וחציו חייב. עשה מצוה אחת אשריו שהכריע אותו ואת כל העולם לכף זכות. כי כשאדם מחזיק עצמו כרשע מחשב לבלתי עשות עוד צדקה, שסבור שלא יועיל לו והרשיע יותר מדאי. והא דאמר בפ' המפלת הוי צדיק ואל תהי רשע. ואפי' כל העולם כולו אומר' עליך צדיק הוי בעיניך כרשע. הכי קאמר כדי להחזיק ביראתך ולהטיב דרכך יותר ויותר: ת':

ר' אלעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ס) מה שתשיב את אפיקורוס, ודע לפני מי אתה עמל, ומי הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך: ר' טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצילים ושכר הרבה ובעל הבית דוחק: הוא היה אומר לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה, אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך, ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא: רבי חנניא בן עקשיא כו'.

ע"א אפילו לדבר עבירה, ובאדר"נ פי"ז ובתוספות רחיד"א. שנא' בין רגליה וגו' (שופטים ה) וכתיב תברך וכו' (שם). ט) בתו"כ אצל ואם לא תשיג ידו וכו' כצ"ל והוא בתו"כ פרשה ויקרא, ועיין מנחות ע"ב ע"א א"ר שמעון בא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה וכו' ושם ליתא הא דר' יהודה שמיד בערכין מביא סלע וכו' והוא בתורת כהנים שם בשם ר"א אומר חביבה מצוה בשעתה שמיד בערכין מביא סלע ואין ממתינים לו עד שיעשיר ויביא חמשים סלעים, וגרס ר' יהודה אומר וכו' כגירסת התוספהא בפ"ב דערכין, ועיין ערכין י"ז ע"ב. ה) שכר קריאת שמע יהביה ליה וכו' עיין ברכות ט' ע"ב, ושם י' ע"ב, ושם כ"ו ע"א. שנאמר כי אתה אל חנון וגו' כצ"ל. גם כי תרבו תפלה וגו' (ישעיה א'), לשום אדם אלא וכו' כצ"ל, ח) שאמרו רבותינו פז"ר קש"ב בפני עצמו, ר"ה ד' ע"ב, יומא ג' ע"א ושארי מקומות, ור"ל סימן לדבר כמו שם כל אות מורה על ענין בפני עצמו כמו כן אל תהי עומד בפני עצמך בלי התחברות לשום אדם. לעולם יראה האדם א"ע וכו' כצ"ל קידושין מ' ע"ב, תוספתא פ"א דקידושין ע"ש. הוי צדיק ואל תהי רשע וכו' נדה ל' ע"ב, ועיין בערוך לנר שם שהקשה קושית המחבר ותירץ כעין תירוצו. ס) מה שתשיב את

הוי שקוד. אנייטנץ שתתן לבך ועיניך במקראות שבתורה. . . פוקרין בהן כדי שתדע להשיבנו. כדי שתשיב את אפיקורוס. ע) בכל ישר׳ יש להם חלק נחלקו בו חכמים. יש מפרש זה המבזה תלמיד חכם. ויש מפרש זה המגלה פנים בתורה שלא כהלכה. כגון מנשה בן חזקיה שהיה יושב ודורש באגדות של דופי. אפיקורוס. לשון הפקר. כגון עוף וגבינה פ) נאכלים באפיקורן. ליסטים. ליסטין. אפוטרופוס. בכולן הסמך לתיקון השם. ובפ׳ אחד דיני ממונות. א״ר יוחנן צ) לא שנו אלא אפיקורוס גוי אבל אפיקורוס ישראל כל שכן דפקר טפי. ודע לפני מי אתה עמל. הרי השנייה השב אל לבך כמה גדול מי שאתה משתכר במעשיך כל מה שתוכל. כדי שתשא חן וחסד בעיניו והוי ירא מלפניו. ומי בעל מלאכתך והוי יודע מי הוא שאתה עושה מלאכה עמו הוא הקב״ה שיש בידו ספק לשלם לך שכר מעשיך כי הוא אל אמונה ואין עול. שמשלם שכר פעולה לפועליו באמונה. וזו היא השלישית. והיא סוף בבא. ואין כת׳ במשניות ונאמן הוא: היום קצר. ימי חייך בעולם הזה. דכת׳ ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואומר כלינו שנינו כמו הגה. והמלאכה של תורה מרובה. ואי אפשר לשנותה בכדי חייו אלא א״כ דוחק את השעה. לפיכך ישתדל לעסוק בתורה כמה שיוכל. כדי שיטול שכר הרבה. לפי מה שהיא מרובה שכרה הרבה. והפועלים עצילים. ואין לומדין תדיר. ואף בעל הבית שהוא הק׳ שאתה משתכר עמו דוחק. ואינו נוגש לעשות במלאכתו. ומכריז ואומר לא ימוש והגית בו יומם ולילה. ואתה זקוק לרוץ אחר דברו ולמהר עצמך: הוא היה אומר ר׳ טרפון. לא עליך המלאכה לגמור. כלומר אעפ״י שהיום קצר והמלאכה מרובה אל יפול עליך לומר שאם לא תגמור את כולה לא תטול שכר. ותעמוד יושב ודומם שלא תוכל לגמור. לפי שלא עליך המלאכה לגמור אלא כל אשר תוכל לעשות בכוחך עשה. שנה כמא שאיפשר לך לסבול ותיטול שכר כנגדו. ולא אתה בן חורין ליבטל. שלא תאמר אחרי שאין עלי המלאכה לגמור אהא אשב ובטל. שאין אתה בן חורין ליבטל ממנה. שעל מנת כן הוציא הק׳ את ישר׳ ממצרים. לקבל תורתו ומצותיו. ועסוק בה. שאם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה. ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך. שאין מלאכתו דומה למלאכת בשר ודם. בשר ודם ק) כשהוא עושה אנגריא בעבדיו מכיון שמלאכתו מוטלת על העבד חובה שוב אינה נוטל עליה שכר. אבל הקדוש ברוך הוא אינה כן שהיא חובה ונוטל שכר. ודע מתן שכרן של צדיקים. ותן לבך לדעת כמה גדול מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא כדי שיקחך לבך לעסוק בתורה. שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם. א״ר יהושע בן לוי שני שערי כדכוד יש בגן עדן כו׳. כך מתחיל פרק גן עדן. ומאריך בחופות הצדיקים וכבודם גדול לעתיד. ע״א ודע מתן שכרן. כלומר אל ישיאך לבך לבלתי עסוק בתורה. ולומר אני רואה אותם שאינן עוסקין ומלאים כל טוב ואתה תטרח לריק. אלא תאמר כך. שנאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר ולא יקפח שכרך. כי מתן שכרן של צדיקים אינו אלא לעתיד לבא:

סליק פירקא.

אפיקורו: לפנינו איתא בסנהדרין ל״ח ע״ב ודע מה שתשיב לאפיקורוס, ועיין במשנה שלפנינו ובפירש המשניות להרמב״ם. ע) בכל ישראל וכו׳ פירש בפרק כל ישראל נחלקו בו חכמים וכו׳ עיין סנהדרין צ״ט ע״ב. תלמיד חכם כצ״ל, באגדות של דופי כצ״ל שם. פ) נאכלין באפיקורן כצ״ל חולין ק״ד ע״ב. צ) לא שנו אלא אפיקורוס גוי וכו׳ סנהדרין ל״ח ע״ב. דכתיב ימי שנותינו וגו׳ (תהלים צ׳) כלינו שנינו כמו הגה (שם) ועיין מדרש תהלים קי״ט פסוק גר אנכי וגו׳. ק) כשהוא עושה אנגריא וכו׳ עיין נדרים ל״ב ע״א מפני שעשה אנגרייא וכו׳ וסוטה י׳ ע״א דרש רבא וכו׳. שנא׳ מה רב טובך וגו׳ (תהלים ל״א). כי עפר אתה וגו׳ (בראשית ג׳) ואומר כי אנוש רמה ובן

פרק שלישי.

תכו. לך. וישב. בא. תשא.

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מאין באת ולאן את הולך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. מאין באתה, מטיפה (מליחה) סרוחה, ולאן אתה הולך למקום עפר רימה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הוא הקב"ה:

הסתכל. התבונן בהם ושוב לא תעלה על דעתך להיזקק לעוברי עבירה: מטיפה סרוחה. היא שכבת זרע. שאינה כדיי ליראות. למקום עפר רימה ותוליעה. שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב. ואומר כי אנוש רמה ובן אדם תולעה. ומעתה לא יעלה על ליבך ליטול עטרה לעצמך לעשות עצמך חפשי מן המצות. לפי שאינך כדיי ליטול שררה. ואם על כל זאת. הגבר עליך יצרך הוי משיב אל לבך. לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון מעשיך. הוא שהכל צפוי לו ואי איפשר לך להישמט ממנו: ר) ושלשתן מוציאים בויקרא רבה ממקרא אחד. וזכור את בוראך בימי בחורותיך. קרי ביה בארך. בורך. בוראך. בארך. הוא שכבת זרע שנובע כבאר. בורך. הוא הקבר. בוראך הוא הבורא. כמשמעו. בורא עולם ה':

ר' חנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש אל רעהו חיים בלענו:

סגן הכהנים. ש) ואת כהני המשנה. מתרגם וית סגן כהניא. והוא שני לכהן גדול. לשון פחות וסגנים. הוא הכהן המתוקן לעמוד תחת כהן גדול ביום הכיפורים אם יארע בו פסול. לפי שכל עבודות יום הכיפורים אינם כשירות אלא בכהן גדול. וכך שנינו בפ' אחרון דהוריות. למה סגן הכהנים ממונה שאם יארע פסול בכהן גדול נכנס זה ומשמש תחתיו: בשלומה של מלכות. אפי' באומות העולם. שאלמלא מוראה מפיק ה'. שאילולי לא היתה יראתה של מלכות עלינו איש אל רעהו חיים בלענו. היינו בולעים אחד את חבירו כשהן חיים. ולשון המקרא הוא נבלעם (חיים) כשאול חיים. וכן הוא אומר ודרשו את שלום העיר וגומ'. כי בשלומה יהיה לכם שלום. שיהיה עליכם מוראת מלכות. שמתוך כך בני המקום שלימים זה עם זה ואינם מתגרים זה בזה. ושלום בכל עבדיו שלא יבטחו למרוד בו: ובמשניות מדוייקות כת' חיים בלעו:

אדם תולעה כצ"ל (איוב כ"ה). ר) ושלשתן מוציאים בויקרא רבה פי"ח ע"ש, ועיין ירושלמי סוטה פ"ב ה"ב, ומדרש קהלת פרשה י"ב, ומס' ד"א פרק בן עזאי. ש) ואת כהני המשנה (מלכים ב' כ"ג) שאם יארע פסול בכ"ג וכו' עיין הוריות י"ג ע"א. נבלעם כשאול חיים (משלי א'), ודרשו את שלום העיר וגו' (ירמיה כ"ט), שנא' ומושב לצים וגו' (תהלים א') אז נדברו יראי ה' וגו' ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו כצ"ל (מלאכי ג'), ישב בדד וידום וגו' (איכה ג'), חרב אל הבדים

ר׳ חנניא בן תרדיון אומר שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים׳ שנאמר ובמושב לצים לא ישב׳ אבל שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרוייה ביניהם׳ שנאמ׳ אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו ויקשב ה׳ וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה׳ ולחשבי שמו׳ אין לי אלא שנים ומניין אפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקב״ה קובע לו שכר׳ שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו:

שנאמר ובמושב לצים לא ישב. ומיעוט לצים שנים. וסמיך ליה כי אם בתורת ה׳ חפצו. מי שחפצו בתורת ה׳. זהו שבמושב לצים לא ישב. הא אין חפץ בתורת ה׳ הרי זה ישב במושב לצים. הא למדת שמעלין עליהם כאילו ישב במושב לצים כשאין ביניהם דברי תורה אבל שנים שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרוייה ביניהם שנאמר איש אל רעהו. הרי כאן שנים. ויקשב ה׳ וישמע. הרי שהשכינה שרוייה ביניהם. וויושבין אינו דווקא. ומה שמצינו במשניות ומניין אפי׳ אחד. כו׳. אין אנו גורסין דבר זה במשנת ר׳ אפרים ושאר משניות מדוייקות. אלא מסיים ליראי ה׳ ולחושבי שמו. ולפי מה שכת׳ בקצת משניות לא תיקשי בהדי ההיא דאמ׳ בכמה דוכתי. חרב אל הבדים ונאלו. חרב על שונאיהן של ישר׳ ח) שיושבין בתורה בד בבד. והיכא דאיפשר אמרי׳ חרב על הבדים. ודלא איפשר קובע לו שכר. נטל עליו. נחה עליו רוח ה׳ : וידם. לשון המתנה. כי נטל ולקח עליו שכר פעולתו :

ר׳ שמעון אומר שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו מזבחי מתים׳ שנאמר כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום׳ אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו משלחנו של מקום ברוך הוא׳ שנאמר וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה׳:

מזבחי מתים. תקרובת ע״ז ט) דנפקא לן בפ׳ אין מעמידין שאסורה בהנייה משום דאיתקש למת. שנאמר ויצמדו (ישר׳) לבעל פעור. ויאכלו זבחי מתים. כי אלהי העמים הבל הם ואת המתים הם עובדים. אבל אנו עובדין להק׳ שהוא אלהים חיים וקיים לעולם ומלך על כל : והתם קבעי׳ ומת גופיה מנא לן. גמר שם שם מעגלה ערופה. ועגלה ערופה כפרה כת׳ בה כקרשים : ויש תימ׳ דבלא ג״ש דשם שם איתסר מת בהנאה. ז) כדאמר פ׳ נגמר הדין. מפני מה אמרו מת אסור בהנאה כדי שלא יעשה אדם מעור אביו ואמו שטיחין לחמור. וי״ל דמקרא ומסברא קחזינן ליה: ונ״ל

ונאלו כצ״ל (ירמיה נ׳). ח) שיושבין בתורה בד בבד ברכות ס״ג ע״ב, תענית ז׳ ע״א מכות י׳ ע״א. כי כל שלחנות וגו׳ (ישעיה כח). שנא׳ וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה׳ כצ״ל (יחזקאל מ״א).
ט) דנפקא לן בפרק אין מעמידין וכו׳ ע״ז כ״ט ע״ב שנא׳ ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים כצ״ל (תהלים ק״ו) והתם קבעי וכו׳ ע״ש תוס׳ ד״ה אתיא שם שם וכו׳ ותוס׳ ד״ה כפרה וכו׳.
ז) כדאמר פרק נגמר הדין, לפנינו ליתא כהאי לישנא, ועיין שם מ״ז ע״ב, ובמס׳ נדה נ״ה ע״א ובתוס׳ שם ד״ה שמא יעשה וכו׳ ותוס׳ חולין קכ״ב ע״א ד״ה וכו׳ ותוס׳ זבחים ע״א ע״ב ד״ה ובטריפה וכו׳ וא״ת בפרק הפרה דטרפינן שור פסולי המוקדשים שנפל לבור משום דכתיב והמת יהיה לו מי שהמתה שלו הרי המתה שלו כדתנן (ק״ג) ע״ב) דיאותו הכהנים בעורו וכו׳ וצ״ע דלא התיר ר״ע אלא היכא דשחטו דהתם מותר גם העור אבל אם מת העור ג״כ אסור, וכן כתב רש״י שם ק״ד ע״א ד״ה דאפילו בגבולין וכו׳ אבל אם מת עורו אסור וכו׳ ואין כאן מקום להאריך בזה, ועיין תוס׳ ב״ק י׳ ע״א ד״ה שהשור וכו׳ ובשמ״ק שם, ובשו״ת חכם צבי סי׳ קל״ו. ועיין תוס׳ סנהדרין מ׳ ע״א ד״ה משמשין וכו׳ ובשו״ת הרשב״א סי׳ שס״ה, ובמ״ל ברמב״ם ה׳ אבל פי״ד הכ״א, ועיין בביאור

לתרץ. דאי מג״ש הוה אמינ׳ עגלה ערופה גופה. אפי׳ כי מקשת לחומרי כל הקדשים. עור העולה לכהן לו תהיה. וכי אתיא לגזירה שוה בשם שם. הוה אמינא דעור המת מיהא לישתרי. דכל בשרו הוא דמיתסר מגזירה שוה. אבל עורו מותר. אתו רבנן וגזרו עליו בנגמר הדין. מיהו הא קשיא לי. למה לי למיחזי בעגלה ערופה מדכת׳ בה כפרה. תיפוק לי משם דמשתמע שם תהא קבורתה. כדא׳ בסוטה. ועוד תי׳ לי. כי כתב בה כפרה וילפת לה מקדשים. מאי חזית דילפת לה מקדשים האסורין. נילף מקדשים המותרין. כגון בשר שלמים. ודם לאחר זריקתו. כדאמ׳ בכל שעה. ואימא דעגלה ערופה תשתרי בהנאה לאחר עריפתה. ואפילו תימא דשאני הכא דגלי קרא הערופה. כדאמר בשלהי כל הבשר. אינמי משום דלחומרא מקשינן ולא לקולא. כדאמרינן בריש יבמות. גבי אחות אשה. הא תינח. אלא מהא תיקשי. כיון דכתי׳ שם תהא קבורתה משמע. דאפילו העור שלה מיתסר בהנאה. ואיצטרך אע״ג דכפרה כת׳ בה בקדשים משום דכל הקדשים עורן מותר אצטריך שם תהא קבורתה. למיסרה. א״כ ההיא דנגמר הדין למאי כן אצטריך מעגלה נפק׳ למיתסר אפילו עור. והשתא מיהא דמת אסור בהנאה יש תימא להאי כן אצטריך למעוטי מונפל שמה שור או חמור שור ולא אדם גבי בור: מוהמת יהיה לו. אימעט אדם. דיצא אדם מת שאין המתה שלו לעולם דהא מיתסר בהנאה: וצ״ע: כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום. סתם שלחנות יש בהן ג׳ לזימון. מלאו קיא צואה. הרי הן כמי שמלאו תקרובת ע״ז. שהוא משוקץ ונתעב ומגואל כקיא צואה. אימתי בלי מקום בזמן שאין מדברין בעסקי הק׳ שנקרא מקום. והרבה יש במשנתינו. וכן והניף ידו אל המקום ואסף (את) המצורע. וכן ויפגע במקום: ולכך חשוב התקרובת שהשלחן קרוי מזבח. ולהם שעליו תקרובת כמפורש למטה. והרי בזמן שאמרו עליו דברי תורה השלחן חשוב מזבח כפרה. והלהם קרבן בשר. וכשלא אמרו עליו דברי תורה הואיל ואין אתה קורא בו תקרובת הק׳ על כורחך השוב הוא תקרובת ע״ז. כמה שנאמר הערכים לגד שלחן. כאילו אכלו משלהנו של מקום. שנאמר וידבר אלי וגו׳. סיום המקרא הוא (במשכנת) [במראות] יחזקאל. ומשמ׳ שדברו אליו בדברים הללו של תורה. ולכך נקרא שלחן אשר לפני ה׳. כך קיבלתי: ולי נראה כמו שפירשו הכמים במסכת׳ חגיגה. בסופו. שבעינין המזבה הכת׳ מדבר. ופרשו הכמים ג) פתה הכת׳ במזבה וסיים בשלחן אלא לומר לך בזמן שבית המקדש קיים מתכפר אדם על המזבח. וכשאין בית המקדש קיים אדם מתכפר על ידי שלחנו. שמאביל ומשקה העניים. ולכך נקרא השלחן מזבח. שהשלחן ומזבה שוין. ואם השלחן השוב מזבח. הלהם שעליו קרוי תקרובת המקום. והאוכל עליו הרי הוא כנוטל פרס משולהנו של מקום שהוא דרך כבוד:

ר׳ חנינא בן חכינאי אומר הניעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו:

הניעור בלילה. אפילו בבית. מאחר שאינו עושה שום מלאכה. והמהלך בדרך. ואפי׳ ביום. וביחידי אנו עוסקין בשניהם. אבל אין אנו גורסין אותו במשנה דווקנית. הניעור בלילה יחידי. מסתכן. לפי שמזיקין ההולכים בלילה פוגעין בו. פעמים שאין מראים עצמם ופוגעים ברואה בהם. כגון אילו שקורין פיאש. והן מצויות

הגר״א יו״ד סי׳ שמ״ט סק״א. כי כל שלחנות וגו׳ (ישעיה כ״ח). והניף ידו אל המקום ואסף המצורע. וכן ויפגע במקום (בראשית כ״ח). הערכים לגד שלחן (ישעיה ס״ה). שנא׳ וידבר אלי וגו׳ (יחזקאל מ״א) סיום המקרא הוא במראות יחזקאל כצ״ל. ג) פתח הכתוב במזבח וכו׳ עיין חגיגה כ״ז ע״א והלשון משונה. היכא דשכיח הזיקא שאני פסחים ח׳ ע״ב, כדכתיב ויאמר שמואל וגו׳ (שמואל א׳ ט״ז)׳

במדברות. מקום שאין בני אדם רגילין. כאותה שאמר ר׳ יוחנן במדרש קהלת. כל הדרך בחזקת סכנה. והואיל וכן אע״פ שיש בידו תורה הרי זה מתחייב בנפשו. כאותה שאמרו חכמים היכא דשכיחא היזיקא שאני. כדכת׳ ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני. וכן המפנה לבו לבטלה. שמבטל מדברי תורה ועוסק בדברים בטלים. מפני שנעשה גופו הולין למזיקין. ואפי׳ בעיר וביום יש לו לדאג. מאחר שאין תורתו משמרתו מי ישמור עליו. ולא עוד אלא מחמת בטילתו. הוא נכשל בדבר תורתו ונטרד מן העולם. וגורם גלות לבניו. שנאמר ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני:

ר׳ נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ. וכל הפורק ממנו עול תורה גוזרין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ:

לא מצאתי מפורשת דבר זה. ונ״ל ד) כדאמרי׳ בהשותפין שרצו. מנדא בלו והלך לא שליט למירמא עליהן. מיכן שאין מטילין ארנוניות ומסים על תלמידי חכמים. שמאחר שהן עוסקין בתורה מעבירין מהן עול מלכות. ובבבא קמא נמי אמרינן דפרדכת מסייע מתא. אבל רבנן לא מסייעי מתא דהן שומרי העיר ע״י תורתם. ועול דרך ארץ. שאיני צריך לטרוח אחר מזונותיו. שהרי מן השמים מזמנין לו פרנסתו: אבל הפורק ממנו עול תורה. כמו עמי הארץ. גוזרין עליו עול מלכות. כי ההיא ה) דמי כלילא. דשדו אטברייא. בהשותפין וערוק כולהו עמי הארץ. משום דרבנן לא הוו מסייעי להו. דליוה לדמי כלילא. א״ר ראיתם שאין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ. וההיא דפ״ק דע״ז. דליעביד טבריא קלניא. בת הורין. אף מעמי הארץ וגוים קאמר. דמדרבנן לא איצטריך דהא מיפטרי. כדא׳ בהשותפין:

ר׳ חלפתא איש כפר חנניה אומ׳ עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהן. שנא׳ אלהים נצב בעדת אל. ומניין אפי׳ חמשה. שנאמר בקרב אלהים ישפוט. ומניין אפילו שלשה. שנאמ׳ (אלהים) ואגדתו על ארץ יסדה. ומניין אפי׳ שנים. שנאמ׳ אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו. ומניין אפילו אחד. שנאמ׳ בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך:

בעדת אל. בעדה שנתאספו לשמו הכת׳ מדבר. ומניין לעדה שהיא עשרה. ו) שנא׳ עד מתי לעדה הרעה הזאת. יצאו יהושע וכלב. הרי הן עשרה. מניין אפי׳ חמשה. שנא׳ בקרב אלהים ישפוט. הרי אלהים האמור כן לשון ב״ד. כמו אלהים לא תקלל. דמתרגמ׳ דייניא. ואשר ירשיען אלהים. וכן פתרון המקרא. אלהים נצב בעדת אל. וגם נצב ועומד בקרב אלהים ישפוט. עם הדיינין. בשעה שישפטו. ור׳ חלפתא

שנא׳ ותשכח תורת וגו׳ (הושע ד׳). ד) כדאמרינן בהשותפין וכו׳ ב״ב ח׳ ע״א, מנדה בלו והלך וגו׳ (עזרא ז׳), ובב״ב נמי אמרינן דפרדכת וכו׳ כצ״ל והוא שם נ״ה ע״א. ה) כי ההיא דמי כלילא דשדו וכו׳ כצ״ל ב״ב ח׳ ע״א. דליעבד טבריא קלניא וכו׳ ע״ז י׳ ע״א, שנא׳ אלהים נצב בעדת אל (תהלים פ״ב), שנא׳ בקרב אלהים ישפוט (שם), שנא׳ ואגדתו על ארץ יסדה כצ״ל (עמוס ט), שנא׳ אז נדברו וגו׳ (מלאכי ג׳), בכל המקום אשר אזכיר (שמות כ׳), ועיין גירסת משנתינו, ובתוס׳ סוכה י״ג ע״א ד״ה בשלש וכו׳ ועיין בתוי״ט. ו) שנא׳ עד מתי לעדה הרעה הזאת (במדבר י״ד) ועיין ברכות כ״א ע״ב, ומגילה כ״ג ע״ב כמו אלהים לא תקלל (שמות כ״ב), אשר ירשיען אלהים (שמות

בשיטת ר' אמרה. דת"ר דיני ממונות בג'. ר' אומר בה'. מניין אפי' בג' שנאמר ואגודתו וגו'. בשביל אגודת הצדיקים שיש לו להק' בארץ יסדה לארץ. וסתם אגודה ג'. ז)כמו שמצינו אצל לולב. פשיט' תלתא הוי אגד. וכן אצל אגודת אזוב. ג' גבעולין. ח)וכן שנו רבותינו. הא למדת שלשה שישבו ועסקו בתורה מעלה עליהן כאילו נעשית אגודה לפני הק'. מניין שאפי' שנים. שנאמר אז נדברו. ואין כת' יותר במשנה. אזכיר את שמי. כל מקום שמדברין בו בדברי תורתי לכשאזכיר שם את שמי אבא אליך וברכתיך. לך המדבר. מאחר שכתב לשון יחיד למדנו שביחיד הכת' מדבר. וכפ' ראשון דברכות מפרש ט)שיש הפרש בדבר. שהאחר דבריו אינן נכתבין. ושנים דבריהם נכתבין. וג' משיש בו ב"ד בא שכינה על ידם:

ר' אלעזר בן יהודה איש ברתותא אומר תן לו משלו שאתה ושלך שלו. וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך:

במשניות כת' איש ברתותא. ובמכילתא בפרשת ויושע שנינו איש כפר תותא. ואלמלא שנקוד כך במשנה הייתי אומר שמכפר תותא הוה. וכן בדוד הוא אומר כי ממך וגו'. מקרא הוא בדברי הימים. כשהתנדב דוד ושרי ישר' הכסף והזהב לבית המקדש הודה להק' על רוב הנדבה. ואומר וכי מי אני ומי עמי כי נעצר כח להתנדב כזאת כי ממך הכל ומידך נתנו לך. כלומר הדין עלינו לתת לך כי מברכתך נתת לנו וממנה נתנו לצורך ביתך. וכת' בתריה יי' אלהי אברהם יצחק וישר' אבותינו שמרה וגו'. כלומר שמור לבם של ישר' לעולם שיהו מזורזין ליתן לך ממה שנתת להם. כמו שהן עכשיו מזורזין לנדבת ביתך. נתנו. כמו נתננו:

י)ר' יעקב אומ' המהלך בדרך ושונה. ומפסיק משנתו ואומר מה נאה אילן זה מה נאה ניר זה מעלה עליו הכת' כאילו מתחייב בנפשו:

המהלך בדרך יחידי ל"ג. אלא אפי' בחבורה. ואפי' בעיר. ולא תפש דרך זה אלא מפני שאילו מצויין בדרך. ואדם עשוי להפסיק כדי להסתכל בהן ומפסיק משנה ששונה בה. ניר. משקצרו את התבואה מהפכין את הקרקע על ידי חרישה מפני שנשרשין העשבים שם ועכשיו מעלין שרשיהן. ומתייבשין שלא יגדלו עם התבואה. לשנה הבאה. והוא קרוי ניר. והוא שאמר הכת' נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים. ובי' קורין להם קרדונש. ויש לועזין שנברא. מעלה עליו הכת' כאילו מתחייב בנפשו. הרי הוא כמי שמתחייב בנפשו. כלומר שאף בעון מועט כזה קרוב הוא להיתפש ולהתחייב בו. הואיל ופסק מדברי תורה לעסוק בשיחת חולין. שנאמר הקוטפים מלוח עלי שיח שרש רתמים לחמם. שנשרפים בגחלי רתמים בגהינם. אותם שפוסקין מדברי תורה שניתנו בלוחות. עלי שיח בשביל שיחת חולין. שורש רתמים לחמם. כ)שמאכילין אותן גחלי רתמים. יינבראי. והרי כאן (בית) ב' פורעניות מרירת עשב המר. ושריפת הנשמה. ולאו מקרא דייק גחלי. אלא שסתם מאכלם של רשעים בגהינם הם הוא כגהלים: הקוטפים.

כ"ב), דת"ר ג' דיני ממונות וכו' סנהדרין ג' ע"ב. ז) כמו שמצינו אצל לולב וכו' אצל אגודת אזוב וכו' עיין סוכה י"ג ע"א, מנחות כ"ז ע"א. ח) וכן שנו רבותינו הא למדת וכו' אדר"נ פרק ח'. ט) שיש הפרש בדבר וכו' ברכות ו' ע"א, וכן בדוד הוא אומר כי ממך וגו' (ד"ה א' כ"ט) י) ר' יעקב אומר המהלך בדרך וכו' וכן הוא הגירסא בספר מד"ש, ובאבות שלפנינו הגירסא ר' שמעון אומר המהלך בדרך וכו' וראיה לגירסא זו מזוהר פרשה שלח לך דף קס"ב מאן דפסק יתפסק וכו' מאן דפסק מלין דאורייתא על מלין בטלין וכו' ע"ש, והובא בספר א"ע. נירו לכם ניר וגו' (ירמיה ד'). שנא' הקוטפים מלוח וגו' (איוב ל'). וקטפת מלילת כצ"ל (דברים כ"ג). לא תבצר (ויקרא כ"ה). כ) שמאכילין אותן גחלי רתמים וכו' חגיגה י"ח ע"ב, יש מהן וכו' ר"ה י"ז ע"א. ל) אמר רב אשי

לשון וקטפת מלילת. לא תבצר. מתרגם לא תקטוף: ויש אומרים לכך נקט גחלי רתמים. שמשפט רשעים בגהינם יש מהן כי תולעתם לא תמות. ואשם לא תכבה. כדאמר בארבעה ראשי שנים. ואפי׳ לאותן שתכבה אשם. שוהא מיהא לכבות. וגחלי רתמים שוהין לכבות. כדאמר בבבא בתרא בהמוכר את הספינה. ל) אמר רב אשי (אישתבע) [אישתעי] לי רב הונא בר נתן כו׳. ואין לומר דהא עלי שיח מתפילה קאמר דאטו משום דפוסק מדברי תורה להתפלל ידון בגחלי רתמים נהי דלאו שפיר עבד ותפילתו תועבה מיהו אין מאכילין אותו גחלי רתמים. הילכך על כורחא עלי שיח. שיחת חולין קאמר. וחס ושלום לא דיבר הכת׳ בדבר כזה. לפיכך הוא אומר כאילו מתחייב בנפשו. ולא נתחייב ממש. דהוה ליה למימר הרי זה מתחייב בנפשו. ויש לפרש. לפי שנאמר ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך. וכת׳ בהתהלכך תנחה אתך בשכבך תשמר עליך. שכל זמן שאין אדם מסיח עצמו מדברי תורה תורתו משתמרת עליו. וזה הואיל והסיח דעתו ממנה קרוב היה להתחייב בנפשו. משום שכת׳ התעיף עיניך בו ואיננו. ואית דגרס הרי מתחייב בנפשו. כלומר מסתכן בעצמו. שמאחר שפסק מדברי תורה ניתנה רשות לשטן להזיק:

ר׳ דוסתאי בר׳ ינאי משום ר׳ מאיר אומ׳ מ) תלמיד חכם שהוא יושב ושונה ושכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו. שנאמר רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך יכול אפילו תקפה עליה משנתו ת״ל ופן יסורו מלבבך. הא אינו מתחייב עד שישב ויסירנה מלבו:

ושכח דבר ממשנתו. שהסיח דעתו ממנה מלחזור עליה עד ששכחה. ושמור נפשך. כלומר נ) הרי נפשך ערבון נתונה תחת דבר זה שאם עשית כן הריני נוטל את נפשך. תקפה. יש לפרש אנסה. שכחה באונס. כמו תקפתו ועלתה. תקפתו זימה. דאמרי׳ ס) גבי בהמה המסורה לרועה. וכמו ע) התוקף בעבדו של חבירו. או תקפה כמו פ) חמרא דתקיף. שנתחמצה ונתייקרה והכבירה עליו משנה שלו מתוך שהיא המורה. ונשתכח ממנו בעל כרחו. ת״ל ופן יסורו. עד שישב ויסירנה מלבו. מדעת. שיסורו מעיקרא משמע. שאינו זכור בהן כל עיקר. ואי אתה מוצא שאינו זכור כל עיקר. אלא בהסיח דעתו מדעת ומפנה לבו לבטלנות ואינו מחזיר עליה ואז מתחייב בנפשו. אבל תקפה נזכר עליו במקצת:

ר׳ חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת: וכל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת [וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת]: כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו. וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו:

אישתעי לי רב הונא בר נתן כצ״ל כן הוא גירסת המחבר אלא שנשבש, וכן הובא בדק״ס אישתעי לי תחת אמר בגמרא שלפנינו ב״ב ע״ד ע״ב. בשבתך בביתך כצ״ל (דברים ו׳). בהתהלכך תנחה אתך בשכבך תשמר עליך (משלי ו׳) כצ״ל, התעיף עיניך בו ואיננו כצ״ל (משלי כג). מ) תלמיד חכם שהוא יושב ושונה וכו׳ משונה מגירסת המשנה שלפנינו, ועיין מנחות צ״ט ע״ב, השמר לך וגו׳ (דברים ד׳). נ) הרי נפשך ערבון וכו׳ עיין אדר״נ פכ״ד. ס) גבי בהמה המסורה לרועה וכו׳ ע״ז כ״ג ע״א. ע) התוקף בעבדו של חבירו וכו׳ ב״ק צ״ז ע״ב. פ) חמרא דתקיף ב״ב צ״ח ע״א.

קודמת לחכמתו. שכל מה שהוא עוסק לעשות דבר בחכמתו הוא נותן לבו תחילה ליראה את המקום. ולהבין ולעשות שלא יתגלגל הדבר לידי עבירה. חכמתו מתקיימת. חכמתו יפה לו ועולה בידו שמתוך כך אינו נכשל בעבירה לעולם. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו. שאינו ירא לפני האלהים כל כך לראות תחילה את הנולד הרי זה נכשל בחכמתו. כדרך שנכשל שלמה שאמר אני ארבה ולא אסור. וכן הוא אומר ראשית חכמה יראת ה׳. ועוד שפירשו חכמים ביומא פ׳ בא לו. ן)כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים הרי הוא כאדם שמסרו לו מפתיחות החצר הפנימיות. ומפתחות החצר חיצונות לא מסרו לו אלא שאין לו דרך ליכנס לשם. אף זה אין חכמתו מתקיימת. ק)ורבותינו שנו שאל תלמיד אחד לרבן יוחנן בן זכאי. חכם וירא חט מהו. אמר להם הרי זה אומן. וכלי אומנתו בידו. וחכם ואין ירא חט מהו. אמר לו הרי זה אומן ואין כלי אומנתו בידו. ירא חטא ואינו חכם מהו. אלא שאין כלי אומנותו בידו. נ״ל שברייתא משובשת היא זו. וכן ראוי לגרוס בסיפא. אין זה אומן אלא כלי אומנתו בידו: שחכמתו מרובה ממעשיו. שאינו מקיים מה שהוא לומד. ואין תורתו מתקיימת. שמתוך כך הולך ושוכח אותה. וכדאמרי׳ כל הלומד ואינו מקיים ר)דומה לאדם שזורע ואינו קוצר. ולאשה שיולדת וקוברת: שמעשיו מרובין מחכמתו. שמרבה לעשות גדרים וסייגים והרחקות לתורה. וליכנס לפנים משורת הדין יותר ממה שלמד. חכמתו מתקיימת. שמתוך כך אינו נכשל בעבירה לעולם. ורבותי׳ ש)למדו בברייתא. מדכת׳ נעשה ונשמע. שהקדים מה שלא שמע כדי שיתקיים שמועתו בידו הבאה לאחר מיכן: נוחה הימנו. שיש לו נחת רוח בו. שכל מי שמתקבל ואהוב למטה בידוע שהוא אהוב למעלה. ת)שנאמר ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. ואומר וחסד ה׳ מעולם ועד עולם על יריאיו. שכל מי שמושך עליו חוט של חסד בידוע שהוא ירא שמים:

ר׳ דוסא בן הרכינס אומ׳ שינה של שחרית ויין של צהרים. ושיחת ילדים וישיבת כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם:

שינה של שחרית שהיא עריבה לו לאדם. ויין של צהרים. ששותה כל היום עד הצהרים. ושיחת ילדים שמרבה שיחה עם הילדים. בחורים היושבים בבתי מנגינתם. וישיבת כנסיות של עמי הארץ. שמתכנסין עמי הארץ ומתעסקין בדברים בטילים. מוציאין את האדם מן העולם. שנמשך אחריהם ובוטל מדברי תורה. ונטרד מן העולם. שנו רבותי׳ א)שינה של שחרית כיצד. מלמד שלא יתכוין אדם לישן עד שיעבור זמן ק״ש ונמצא בטל מדברי תורה. שנאמר הדלת תסוב על צירה ועצל על מיטתו. יין של צהרים כיצד. מלמד שלא יתכוון אדם לשתות בצהרים. ונמצא בטל מדברי תורה. שנאמר אי לך ארץ שמלכך נער. ואומר אשריך ארץ שמלכך בן חורים. ושריך בעת יאכלו בגבורה ולא בשתי. ב)בגבורה של תורה ולא בשתייה של יין שאינן מרבים בשתייה:

ראשית חכמה יראת ה׳ וגו׳ (תהלים קי״א). ן) כל אדם שיש בו תורה וכו׳ עיין יומא ע״ב ע״ב חבל על דלית ליה דרתא וכו׳ ובשבת ל״א ע״א איתא כלשון המחבר כל שיש בו תורה וכו׳ ע״ש. ק) ורבותינו שנו וכו׳ עיין אדר״נ פרק כ״ב. ר) דומה לאדם שזורע ואינו קוצר וכו׳ עיין סנהדרין צ״ט ע״א, ובאדר״נ פכ״ג. ש) למדו בברייתא מדכתיב נעשה ונשמע וכו׳ אדר״נ פכ״ב ע״ש. ת) שנא׳ ומצא חן וגו׳ (משלי ג׳) ועיין בתוס׳ יו״ט שם, וחסד ה׳ מעולם וגו׳ (תהלים ק״ג). א) שינה של שחרית כיצד וכו׳ עיין אדר״נ פכ״א. הדלת תסוב על צירה וגו׳ (משלי כ״ו), שנא׳ אי לך ארץ (קהלת י׳) אשרך ארץ שמלכך בן חורים ושריך בעת יאכלו וגו׳ כצ״ל (שם). ב) בגבורה של תורה

ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמיפר בריתו של אברהם אבינו. והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה והמאדים פני חבירו ברבים אע״פ שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא:

המודעי. מן המודעים היה. ג)הר שהוא סמוך לירושלם ט״ו מילין. שאמרו חכמים מן המודעים ולפנים כלפנים. המחלל את הקדשים שאינו משמרן כהלכה ונוהג בהן מנהג בזיון. או כיששכר ד)איש כפר (בדקאי דבריך) [ברקאי דכריך] ידיה בשיראי ועביד עבודה. בסוף מקים שנהגו. ותא הזי מאי סליק ליה. והיינו ה)דאמר רב יוסף התם בריך רחמנא דשקליה למטרי׳ דיש׳ איש כפר (בדקאי) [ברקאי] בהאי עלמא כדי שיהא לו חלק לעולם הבא. והמבזה את המועדות. חולו של מועד. ומיקל לעשות בהם מלאכה. אפי׳ בדבר שאינו אבד. והמיפר בריתו של אברהם אבינו. שאינו רוצה למול. והמגלה פנים בתורה. פנים. עיניינים. ומראות טעמים. כאותה שאמרו הכמים במ״ט פנים התורה נדרשת. שמחפש לגלות טעמי גנאי. שלא כהלכה. אין אנו גורסין במשנה. ופירשו חכמים בכל ישראל יש להם חלק. ו)כגון מנשה שהיה יושב ודורש באגדות של דופי. ואומר מה לי לכתוב מקרא זה ואחות לוטן תמנע. ותמנע היתה פילגש. וילך ראובן בימי קציר חטים. מה לכם ולדודאים. ודברים הללו של בזיון הן. ומ״מ טעם הגון יש בהן. כמפורש שם. והמאדים פני חבירו. גרסי׳. שמביישו בדברים ע״ד שפניו מאדימים. מפני שנעשה כשופך דמים. ופירשו חכמים. תדע ז)דאזיל סומקא ואתי חיורא. עוד מצינו בכל ישראל יש להם חלק. כי דבר ה׳ בזה. ח)זה האומר אין תורה מן השמים. ואפי׳ כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הק׳ אלא משה אמרו מפי עצמו. זה דבר ה׳ בזה. ד״א כי דבר ה׳ בזה. זה אפיקורוס. ואת מצותו הפר. זה המיפר ברית בבשר. הכרת תכרת. הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא. מכן א״ר אלעזר המחלל את הקדשים כו׳. מכיון שדרשנו בו הכרת בעולם הזה. תכרת לעולם הבא. מיכן יש ללמוד על כל דבר שנוהג בו בזיון כגון מחלל קדשים. ומבזה מועדות. שמיקל בחולו של מועד כבחול דעלמא. והרי אף הן נקראו מקרא קודש ועל כולו מעיד הכתוב. שכל המבזה אותם ומיקל בהם אין לו חלק. ולפי שברוב מקומות במקרא כת׳ חילול לקודש הוא תופש לשון חילול אצל קודש. ולשון בזיון האמור במקרא אצל מועדות. ואעפ״י שיש לנו מקרא אחד המלמד שהקדשים וימים טובים שוין ונותן בזיון לקדשים וחולין לשבת. שנאמר קדשי בזית ואת שבתתי חללת. וכל כך. לפי שאחד לשון חילול ואחד לשון בזיון נופל לכאן ולכאן. והמיפר בריתו של אברהם אבינו. דכת׳ ט)ואת מצותו הפר. מצותו יחידה משמע. ואיזה היא מצוה שניתנה יחידה הוי אומר מילה. מגלה פנים בתורה. כגון מנשה שהיה מבזה דברי תורה. שהיה אומר לא נאמר על פי רוח הקדש וילך ראובן. ותמנע היתה פלגש. אלא דברי הבאי הן. ומשה מפי עצמו אמרן. ואף היא בכלל כי דבר ה׳ בזה. ואילמלא שנינו באותה משנה והמאדים פני חבירו הייתי מוציאו אף מכלל מקרא וכדברי האומר זה אפיקורוס. ולפי מה שפירשו חכמים. יש אומ׳ זה המבזה תלמיד חכם. ויש אומר זה המבזה חבירו בפני תלמיד חכם. אבל מאחר שאינו

וכו׳ שבת י׳ ע״א. ג) הר שהוא סמוך לירושלים וכו׳ פסחים צ״ג ע״ב ע״ש. ד) איש כפר ברקאי דכריך וכו׳ שם נ״ז ע״א. ה) דאמר רב יוסף וכו׳ שם נ״ז ע״ב ע״ש. ו) כגון מנשה וכו׳ סנהדרין צ״ט ע״ב. ז) דאזל סומקא וכו׳ ב״מ נ״ח ע״ב. כי דבר ה׳ בזה (במדבר ט״ו). ח) זה האומר וכו׳ סנהדרין צ״ט ע״א, הכרת בעוה״ז וכו׳ שם, שנא׳ קדשי בזית ואת שבתותי חללת (יחזקאל כ״ב). ט) ואת מצותו הפר (במדבר ט״ו) עיין שבועות י״ג ע״א וכן פירש״י שם זה המפר ברית בבשר

שם. מכלל שאינו יוצא ממקרא זה ולא שנאו עם אילו. אלא לפי מה שדינו שוה. ומהך למדו ר׳ אלעזר. אומר אני. שלמד מאותה ששנינו י) עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו. שיבקש מטו ממנו. דמסתמא כיון שביזהו בפני רבים שבושתו גדול לפיכך עונשו גדול ואעפ״י שיש בידו מעשים טובים אין לו חלק. צא ולמד מתמר שאמרו חכמים כ) לעולם יפיל אדם עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים. דמוטב ימות זכאי. ואל ימות חייב. תורה. ל״ג. אעפ״י שיש בידו תורה:

ר׳ ישמעאל אומ׳ הוי קל לראש ונח לתשחרת והוי מקבל את כל האדם בשמחה: ר׳ עקיבא אומר שחוק וקלת ראש מרגילין לערוה. מעשרות סייג לעושר. מסורות סייג לתורה. נדרים סייג לפרישות. סייג לחכמה שתיקה: הוא היה אומר חביב אדם שנברא בצלם. חיבה יתירה נודעת לו. שנאמ׳ כי בצלם אלהים עשה את האדם: חביבין ישר׳ שנקראו בנים למקום. חיבה יתירה נודעת להם. שנאמ׳ בנים אתם לה׳ אלהיכם: חביבין ישר׳ שניתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם. שנאמ׳ כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו: הכל צפוי והרשות נתונה. ובטוב העולם נידון. והכל לפי רוב המעשה: הוא היה אומר הכל נתון בערבון. ומצודה פרוסה על כל החיים. החנות פתוחה. והחנוני מקיף. והפנקס פתוחה. והיד כותבת. וכל הרוצה ללות בא ולוה. והגבאים מחזירין תדיר בכל יום. ונפרעין מן האדם לדעתו ושלא לדעתו. ויש להן על מי שיסמוכו. והדין דין אמת. והכל מתוקן לסעודה:

הוי קל לראש. הקל את ראשך ל) והוי רך כקנה. שהולך לכאן ולכאן. וזריז כאדם קל להקביל פני ראש העיר ושופטיה. ונוח לתשחורת. והוי נוח אצל [ראש] העיר שתלך אחר דברו. ואחר עצתו. ואל תתגרה בו. ואל תעמד כנגדו. וכן אתה כשתהיה נוח אצלו כל אשר תחפוץ תעשה. וכן מתלין מתלא. מ) עבד מלך מלך. הדבק לשחוור וישתחו לך. תשחורת. הוא הממונה של מלך לעשות אנגריא בבני אדם. והעומד כנגדו מכבידין עליו עולו. ואונסין בהמתו ממנו. ומקילין לנוח להם. לשון תשחורת. כמו נ) ממטי ליה ולהמריה לשחוור. וכמו ס) לא המור אחד מהם נשאתי. תרג׳ שחרית. תשחורת. קורביאה ב׳: שחוק ליצנות. גבוייש ב׳. וקלת ראש (א) בלדירא. מרגילין את האדם לערוה. שמתוך שהוא מיקל ראשו ושוחק את האשה סוף שהוא תובעה לזנות: מסורות. כגון אילו שכותבין בגליון הספרים. היא מסורת הגדולה. שכל הבקי בהן עומד על פתרון רוב המקרא ואינו טועה בהן. להחליף דבר בדבר. סייג. גדר.

בגליון הכתב יד נכתב:

(א) Baldoria.

שהיא מצוה יחידית, ועיין סנהדרין צ״ט ע״א ובפירש״י ד״ה מפר ברית וכו׳. י) עבירות שבין אדם לחבירו וכו׳ יומא פ״ח ע״ב. כ) לעולם יפיל אדם עצמו וכו׳ ברכות מ״ג ע״ב ע״ש, כי בצלם אלהים וגו׳ (בראשית ט׳). בנים אתם וגו׳ (דברים י״ד). שנא׳ כי לקח טוב וגו׳ (משלי ד׳). ל) והוי רך כקנה וכו׳ אדר״נ פמ״א. מסכת ד״א פ״ד המתחיל לעולם תהא נאה וכו׳, והוי נוח אצל ראש העיר כצ״ל. מ) עבד מלך מלך שבועות מ״ז ע״ב. ובב״ר פט״ז ע״ש. נ) ממטי לי׳ ולחמריה לשחוור ב״ב מ״ז ע״א, ובספרי ח״ש פסקא ו׳, ובערוך ערך שחן א׳. ס) לא חמור אחד מהם נשאתי וגו׳ (במדבר ט״ז) תרגם שחרית, ועיין רש״י שם שחרית לשון ארמי כך נקראת אנגריא של מלך שחוור.

לעושר שמתוך כך מתעשר. ע) שנאמר עשר תעשר. ופירשו חכמים בתענית. עשר בשביל שתתעשר. ומתמה. ומי שרי לנסויי הק׳ והכ׳ לא תנסו. ואמרי׳ חוץ מזה. שנאמר ובהנוני נא וגו׳. נדרים סייג לפרישות. לא איתפרש. ויש לפרש שאם קיבל לפרוש מכל דבר מכיון שנדר. הוא נזהר ביותר ומקמי מר רב יהודאי גאון. שאלו. נדרים סייג לפרישות. פ) ואמר הדין גמרא דאית בנדרים. הא דתקינו הכמים קונם קונס. דילמא אית למימר נדר לה׳ וכי אמר הכי מאי הוי דילמא אית למימר לה׳ נדר. סייג להכמה שתיקה. שמתוך כך שנזהר לשתוק הוא מתחכם בדבר וזהיר בתשובתו. ואינו נבהל להשיב. וכן הוא אומר צ) אויל מחריש חכם יחשב ואמרו הכמים יפה שתיקה לחכמים. ק״ו לטפשים: חיבה יתירה נודעת לו. כלומר חיבה יתירה חיבבו שנבראו בצלם אלהים עצמו. שנאמר כי בצלם אלהים. בצלם אלהים עצמו עשאו המקום. ואית דלא גרסי הא. דכיון דאין לצור דמיון ולא תמונה מי שאומר כזה חיישינן שמא מין הוא. ואף כי בצלם. אית מתרג׳ ארי בצלמא ה׳ עבד. ולא בצלמא דיי׳. ק) ובעברי היקף גדול בצדין של בצלם לפיסק הטעם. להבין פתרונו. כמו שפירשו בהכל הייבין בויעלו עולות וכן נקוד כי בצֶּלם בצֶּלם כלי חמדה. תורה שהיא כלי המדה. שנאמר ר) ויקר מכלי המדה. ואומר לא יערכנה זהב וזכוכית. שבו נברא העולם. דכת׳ בראשית ברא אלהים. ואין ראשית אלא תורה שנאמר יי׳ קנני ראשית דרכו. ש) ואומר ואהיה אצלו אמון. אמרה תורת אני הייתי כלי אומנותו של הק׳. בתחילה. שבה נסתכל וברא את העולם. בברייתא דר׳ אושעייא. כי לקח טוב. וגו. הרי שטובה ויפה לישראל. ואם לא שמקרא מבואר הוא יש לנו ראייה מן התורה. שנאמר ת) ראה נתתי לפניך החיים וגומר. ועוד טוב משמוע גדול וחשוב. הכל צפוי. הק׳ צופה כל מעשה בני אדם. שנאמר (כי) עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ. וכשבא לעשות שלא כהוגן הוא רואה ויודע. ואעפ״כ אינו מוחה בידו. אלא הרשות נתונה ביד כל אדם. רצה הוטא. רצה נמנע מלחטוא. דכת׳ ראה נתתי לפניך וגומ׳. וכת׳ ובחרת בחיים. אין לומר לאדם בחר. אלא בדבר שיש לו רשות לבחר. אלמא הרשות בידו. א) ואית דאמרי הכל צפון. מלמד שכל מעשיהם של בני אדם צפונין הן אצל הק׳ שנאמר הלא הוא כמוס עמדי. ועד כאן מדברי ר׳ עקיבא. וההיא נמי דהכל נתון בערבון. ואני מצאתי בתוספתא. ועד כאן מדברי ר׳ ישמעאל הן. ונר׳ שיבוש הסופר. דא״כ מיקמי מילתיה דר׳ עקיבא הוה ליה למיתנינהו. לבתר מילתא דר׳ ישמעאל. ובטוב העולם נידון. מלמד שהק׳ מפרנס עולמו בטובו. אבל לא על פי רוב המעשה. אעפ״י שיש בעולם חוטאים ויש עושין צדקה וזכות. העולם נידון בטובתו של הק׳. שאינו הולך אחר רוב מעשיהן המקולקלין שלא להחריב עולמו. ומ״מ מעשיהן גנוזין להפרע מהן ליום הדין. מניין אנו למידין מברייתו של עולם עד שלא ניתנה תורה. כדאמר בערבי פסחים ב) הני כ״ו הסדו שבהלל הגדול כנגד מי. כנגד כ״ו דורות שמאדם ועד נתינת התורה. שאילו לפי מעשיהן היה העולם מתחייב

ע) שנא׳ עשר תעשר (דברים י״ד) תענית ט׳ ע״א, שבת קי״ט ע״א, שנא׳ ובחנוני נא וגו׳ (מלאכי ג׳). פ) ואמר הדין גמרא דאית בנדרים וכו׳ עיין נדרים י׳ ע״א ובפרש״י וצ״ל קונם קונס. צ) אויל מחריש וגו׳ (משלי י״ז). יפה שתיקה לחכמים וכו׳ פסחים צ״ט ע״א, ירושלמי פסחים פ״ט ה״ט, אדר״נ פכ״ב. ק) ובעברי כצ״ל הקיף גדול (הוא זקף גדול) כמו שפירשו בהכל חייבין בויעלו עולות (שמות כ״ד) חגיגה ו׳ ע״ב מר זוטרא אמר לפיסוק טעמים ע״ש בפירש״י, ועיין בספר נפש החיים שער א׳, מה שביאר בזה בדרך קבלה. ר) ויקר מכלי המדה, לא מצאתי מקרא כצורתו בתנ״ך, ואומר לא יערכנה וגו׳ (איוב כ״ח). ה׳ קנני ראשית דרכו וגו׳ (משלי ח׳). ש) ואומר ואהיה אצלי אמון (משלי שם) אמרה תורה אני הייתי מדרש בר״ר פ״א א״ר אושעיה רבה וכו׳, כי לקח טוב וגו׳ (משלי ד׳). ת) ראה נתתי לפניך החיים, לשון הכתוב ראה נתתי לפניך היום את החיים וגו׳ (דברים ל׳). עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד׳) כצ״ל. ובחרת בחיים (דברים ל׳). א) ואית

שלא היה להן זכות. וזן אותם בחסדו. ואומר תכין בטובתך לעני אלהים. וזהו שאנו אומ׳ בברכת הזן. נותן לחם לכל בשר כל״ח. ובטובו. כו׳. שהעולם ניזון בטובתו של הק׳. כך קיבלתי. אבל לא לפי רוב המעשה. כדפרי׳. ואני מצאתי במשניות הכל לפי רוב המעשה. ופי׳ כל זה שאמרנו שהעולם נידון בטובה הוא מפני רוב מעשיו שהיו רעים ואוכל הלקו בעולם הזה: הכל נתון בערבון. כל מה שהק׳ מקיף את האדם ע״י ערב הוא נותן לו ומקיפו משנולד. ונשמתו של אדם ערב בכל האיברים. וכשזכו הן. זכתה היא. וכשלא זכו. היא נדונת עמהן. שנאמר יקרא אל השמים מעל. זה נשמתו של אדם שנבראת מן השמים. ואל הארץ לדין עמו. זה הגוף שנברא מן הארמה. ומצודה פרוסה. זהו מצודתו של מלאך המות. שאין אדם יכול להשמט מיום המיתה ומיום הדין. כמה שנאמר כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים שנאחזים במצודה רעה ואומר אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח. החנות פתוחה. זה דרך הטוב והרע שנפתחין לו לאדם דכתי׳ ראה נתתי לפניך וגו׳. ועוד כת׳ אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן. ודרשו חכמים ג)בא לטמא פותחים לו. שכדרך שאדם רוצה לילך רגליו מוליכות אותו. ומניחין אותו להטוא אבל לאחר מכאן נפרעים ממנו כחנוני הזה שמניח ליקח את אשר לו באמונה. ומאמין בהם הרבה. ואחר כך חוזר ותובע הכל. וזה שאמר החנוני מקיף. זה יצר הרע שמקיף לאדם מעט מעט כדי שימלא ספקו. וכיון שנתמלא ספקו יצר לו וכל יד עמל תבואנו: והפינקס פתוחה. זהו פינקסו. שנכתב מה שעשה. זהו שאומר הכת׳ גלמי ראו עיניך. הפינקס פתוחה. ומזומנת לכתוב כל מעשיו של אדם. פנקס. היא טבלאות של גלחים. ד)ומדרש איכה רבתי מוכיח. דאמר ההוא. חזית בפילמאי חד פנקס דאית ביה ד׳ לווחין. ובמסכת כלים שנינו. ה)פינקס שיש בה בית קיבול שעוה. והכי הוי אורחא דמילתא. ובתלמוד שני לווחי פינקס. והיד כותבת. כדכת׳ אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת. וכת׳ וביד כל אדם יחתום. ואמרו חכמים אעפ״י שגלויים וידועים הן לפני המקום נכתבין הן משעה שנוצר אדם. כתובים לא נאמר אלא יכתבו. ואומר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. ואומר והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. ללמדך שני מלאכים מהלכין ומלוין לו לאדם ביום. ושני מלאכים אחרים מלוים לו בלילה. אותן שמהלכין עמו ביום כותבין מה שעושה ביום. ואותן שמהלכין עמו בלילה כותבין מה שעושה בלילה. ובאים ומעידין לפני הק׳ והגבאים מחזירין. מלאכי המות הם הגבאין. שמשתלחים בחמתו של הק׳ להפרע על עסק עבירות שהקיפוהו והמתינו לו שמא יעשה תשובה. משנתמלאת ספקו. ומחזירין ומחבבין אותו תדיר. כלומר אילו פירות מעשיהן של רשעים שהן עונשין בעולם הזה. והק׳ פורע מהן בין מרעתו כו׳. בין רוצה וחפץ בין אינו חפץ. כהנווני שכותב על פינקסו ונפרע מן האדם לאחר מיכן. ומחבב עליו תמיד עד שמוציא ממנו כל אשראיותיו. ז)בכל אשרי גבאי בעיא. רצה מדעתו. רצה

דאמרי הכל צפון וכו׳ עיין ערוך ערך סעד א׳. שנא׳ הלא הוא כמוס עמדי (דברים ל״ב) ב) הני כ״ו חסדו וכו׳ פסחים קי״ח ע״א. תכין בטובתך לעני אלהים כצ״ל (תהלים ס״ח). אבל לא לפי רוב המעשה כצ״ל. שנא׳ יקרא אל השמים מעל כצ״ל (תהלים נ׳). זה נשמתו של אדם וכו׳ סנהדרין צ״א ע״ב, וי״ר פרשה י״ד. כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים שנאחזים במצודה רעה (קהלת ט) כצ״ל. ואומר אנה אלך מרוחך וגו׳ (תהלים קל״ט) אם ללצים הוא יליץ וגו׳ כצ״ל. ג) בא לטמא וכו׳ שבת ק״ד ע״א יומא ל״ח ע״ב, ע״ז נ״ה ע״א. גלמי ראו עיניך וגו׳ (תהלים קל״ט). ד) ומדרש איכה רבתי וכו׳ ליתא לפנינו. ה) פינקס שיש בה בית קיבול שעוה וכו׳, עיין כלים פרק כ״ד משנה ז׳, ובתלמוד שני לווחי פנקס שבת ק״ד ע״ב. אבל אגיד לך את הרשום וגו׳ (דניאל י׳). ו) ביד כל אדם יחתום כצ״ל (איוב ל״ז) עיין תענית י״א ע״א, חגיגה ט״ז ע״א וזוהר פ׳ לך לך, ועיין ערוך ערך סעד א׳. כי מלאכיו יצוה לך וגו׳ (תהלים צ״א). ואומר והנה מלאכי אלהים וג׳ (בראשית כ״ח). ז) בכל אשרי גבאי בעיא, לשון הגמרא פסחים קי״ג ע״א כל אגב גביא בעי ופירש״י ורשב״ם כל דכר שצריך לכתוב שטר עליו כגון מלוה ואמנה גביא בעי כלומר עדיין הוא צריך לגבות ויש בו

על כרחו. וכן הוא אומר במלאות ספקו יצר לו. ואומר ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו. ואם תאמר עבירה יש לה קרן ואין לה פירות. שנאמר אוי לרשע רע כגמול ידיו יעשה לו. ק)כבר פירשנו באשה נקנית. עבירה לה שיש פירות אם עושה פירות אוכל פירות. אבל קרן כולו קיים לעולם הדין: ולצדיק אמרו כי טוב שנאמר כי פרי מעלליהם יאכלו: ויש להם על מה שיסמוכו. אילו טעמים שאמרנו על כל אחת ואחת והדין דין אמת. מה שק' דן. דין אמת הוא שבדין נפרעין ממנו. והכל מתוקן לסעודה. ט)מצאתי כת'. אילו משניות שמתוקנות לסעודה ללמוד שמשם תצא כל התלמוד. ואינו דומה עיניין לכאן. ועוד והלא שנינו י)התנאים מבלי עולם. והוה ליה למינקט תלמוד: ע"א ויש להם על מה שיסמוכו. ויש לגבאין שהולכין לגבות ממון החנווני המקיף על מה שיסמכו על פירעון זה שהן גובים. שהרי אינם גובים לצרכם אלא שליחות חנווני הם עושין ועליו הם סומכין. שהזקיקם לכך. והדין דין אמת כלומר בדין הוא שיגבה ההנווני המקיף מעותיו מהן על יינו ששתו. והכל מתוקן לסעודה. כלומר מה שאינו יכול לגבות מהם מעט מעט הוא מניח בידם ומייחד אותם לצורך סעודה אחת שהוא עתיד לתקן ביום פלוני לקרוביו שיבואו אצלו ואז יצטרכו לו. כך הק' שולה שלוחיו לחזור ולפשפש על דרכי בני אדם ולגבות הוכותיהן בין מדעתם בין שלא מדעתן. ויש להם לשלוחיו על מי שיסמוכו. שהרי הם סומכים על המקום ששלחם על כך. והדין דין אמת. שבדין הם עושין והאמת עמהן. וכל מותר פשעיו מזומנין ומוצנעין ליום אחר שעתיד לבא עליהם דהיינו ליום הדין: ור' משולם בר' קלונימוס איש רומי פי' לסעודה. ליום המיתה. כדאמרינן לקמן סוף אדם למות. הכל למיתה הן עומדין. שנאמר הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע. לסעודה. זה כינוי של מיתה. מלמד שכל מתוקן למיתה. ולמה נקרא שמה של מיתה סעודה ללמד שכשנקראין בני אדם לסעודה כ)הכל נכנסין בפתח אחד. אבל כשיושבין אין יושבין בעירבובייא אלא כל אחד ואחד לפי מה שהוא. הכל לפי כבודו. אף בשעת פטירתו של אדם מקרה אחד לצדיק ולרשע. ולעיניין כבוד. לסוף נוטל כל אחד ואחד לפי מעשיו. כמה שנאמר בעדן גן אלהים היית. ואומר כי הלך האדם אל בית עלמו. שלכל אחד ואחד עושה לו הק' מדור לפי כבודו. כמו שמפורש בפ' גן עדן. שיסד ר' יהושע בן לוי. וזהו שאמרו מתוקן לסעודה לכל אחד ואחד בגן עדן יש לכבודו. ויש לגנותו. כאותה ששנינו בשבת בס"פ שואל. בכל עת יהיו בגדיך לבנים. ופי' יותיו ל)חתנו של ר' מאיר משום ר' מאיר שהקב"ה עושה כמי שמזמין את הצדיקים ואת הרשעים הללו בבגדים נקיים והללו בבגדים צואים. והק' מזמין להם ויושבין אילו ואילו. הללו אוכלים והללו רעיבים. שנאמר לכן כה אמר אדני אלהים הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו וגו':

ר' אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ. ואם אין דרך ארץ אין תורה. אם אין חכמה אין יראה. אם אין יראה אין חכמה. אם

טורח. וכן הוא אומר במלאות ספקו יצר לו, (איוב כ). ואומר ויאכלו מפרי דרכם וגו' (משלי א'). אוי לרשע וגו' כצ"ל (ישעיה ג'). ח) כבר פי' ישנו באשה נקנית וכו' קידושין מ' ע"א, ועיין אדר"נ פ"מ, שנא' כי פרי מעלליהם יאכלו כצ"ל (ישעיה ג'). ט) מצאתי כתוב אילו משניות שמתוקנות וסעודה וכו' כן הביא העירוך ערך סעד א' בשם ר' משולם ברבי קלונימוס שהביא המחבר אחר כן ועיין בערוך שהאריך בזה. י) התנאים מבלי עולם כצ"ל סוטה כ"ב ע"א. כ) הכל נכנסין בפתח אחד וכו' עיין שבת קנ"ב ע"א. כמה שנא' בערן גן אלהים היית וכו' כצ"ל (יחזקאל כ"ח). ואומר כי הולך האדם אל בית עולמו וגו' (קהלת י"ב). בכל עת יהיו בגדיך לבנים וגו' (קהלת ט). ל) חתנו של ר' מאיר וכו' שבת קנ"ג ע"א. לכן כה אמר ה' אלהים וגו' (ישעיה ס"ה). ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קי"א), וכן הוא אומר רוח דעת ויראת ה' (ישעיה י"א). אחרי הודיע אלהים אותך

אין דעת אין בינה. ואם אין בינה אין דעת. אם אין קמח אין תורה. אם אין תורה אין קמח:

אם אין תורה אין דרך ארץ. אין שום אדם שבקי יפה בדרך ארץ ותרבות ומנהג כל דבר אלא א״כ למד תורה שבכללה של תורה הוא מוצא כל עיינייני חכמות ומשלות כל דבר. ואיך יתנהג. ואם. אין דרך ארץ אין תורה. שאם אין תרבות לאדם לנהג כשורה אין תורתו מועלת לו כלום ואינה מתקיימת בידו. דרך ארץ נורטורא ב׳. שהתורה מלמדתו תרבות. כגון הילכות מסכת דרך ארץ. אם אין יראה אין הכמה. וכן הוא אומר ראשית הכמה יראת ה׳. דכיון דאינו ירא חט אינו נמנע מעבירה. וכיון שאינו נמנע מעבירה נמצא שאינו חכם. ואם אין חכמה אין יראה. וכן הוא אומר רוח דעת ויראת ה׳. שכיון שאינו עמוק בחכמה אינו יורע להבין ולפשפש ביראת שמים. אם אין דעת אין בינה. וכן הוא אומר אהרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך. ואם אין בינה אין דעת. וכן הוא אומר אז תבין יראת ה׳ ודעת אלהים תמצא. ואומר לדעת הכמה ומוסר להבין אמרי בינה. אם אין דעת. מה שלומד מרבו קרי דעת. ומה שמבין מלבו קרי בינה. אם אין דעת. כלומר אם לא למד מפי השמועה. אין לו בינה. אין לו בינת הלב בדברי תורה. שמה יבין בלבו מאחר שלא שמע כלום. ואם אין בינה. ואם אין לו בינת הלב להבין ולעשות סברא מלבו ולהוסיף על שמועתו. אין דעת. כלומר מה יתרון לו בכל מה שלמד שהרי אינו יכול לעמוד בה אם לא יוסיף על מה ששמע: אם אין קמח. לחם. אין תורה. (נ) שאם אין לו לאדם מה יאכל אינו יכול לעסוק בתורה הואיל והייו תלוים לו מנגד. ממעשה דר׳ זריקא. שהיה סמוך אפלטיר. במנחות. ובשקלים. לפיכך יעסוק באומנות ובסחורה עם הלימוד. ואם אין תורה אין קמח. דכת׳ אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. ומידותיה של תורה כך הן. מכלל הן אתה שומע לאו. ומכלל לאו אתה שומע הן. ואומר הכסיל הבק את ידיו ואכל את בשרו. שבשעה שהן (עסוקים) [מפסיקין] מלעסוק במלאכה. וסופו אוכל את בשרו שמתחכך ומתחופף בעצמו מחמת צערו. ואית דגרסי היש תורה יש קמח. בזכות התורה. והיא היא לפי ראות העין. מכלל דאין תורה אין קמח. ובזה תווהי אינשי. והא מעשים בכל יום אשר ישליו אהלים לשודדים. ואינן בני תורה. לאשר הביא אלוה בידו. ומילי דכדי נינהו. לפי שאין בידינו שלות רשעים:

הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה. לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מעוטין והרוח בא ועוקרתו והופכתו על פניו שנאמר והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב ושכן הרירים במדבר ארץ מלחה לא תשב. אבל כל שמעשיו מרובים מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מעוטין ושרשיו מרובים שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ומנשבות בו אין מזיזות אותו ממקומו. שנאמר והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבא חום והיה עליהו רענן ובשנת בצרת לא לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי:

וגו׳ (בראשית מ״א). אז תבין יראת ה׳ (משלי ב׳) לדעת חכמה ומוסר וגו׳ (שם א׳). (נ) שאם אין לו לאדם מה וכו׳ כצ״ל ממעשה דר׳ זריקא שהיה סמוך אפלטיר כצ״ל עיין מנחות ק״ד ע״א, ושקלים י״ג ע״א. דכתיב אורך ימים בימינה וגו׳ (משלי ג׳) ואומר הכסיל חבק את ידיו וגו׳ (קהלת

שחכמתו מרובה ממעשיו. שאינו מקיים כל מה שהוא לומר. ושרשיו מעוטין. המעשה הוא תולה בשרשים. מפני שהן עיקר. כאותם שאמרנו למעלה ולא המדרש הוא עיקר אלא המעשה. חכמתו זהו ענפי האילן. והרוח באת ועוקרתו והופכתו על פניו. שמאחר ששרשיו מעוטין אינו יכול לעמוד לפני הרוח. וכאן נמי שאף חכמתו אינה מתקיימת. דהואיל וגוזל והומס ואינו מקיים מה שהוא לומד נעקר מן העולם. שנאמר והיה כערער בערבה. אותו שאינו בוטח בהק׳ ואינו מקיים מצותיו. הרי הוא כאילו יהידי ומקולל העומד בערבה בארץ צייה ושממה. שלא נעבדה מעולם שאין דרך אילנות להיות שם אלא הוא יחידי גדל שם. ולא יראה כי יבא טוב. אותו אילן כשיבא טוב לשאר אילנות הוא לא יראנו. שלא נעבד מעולם ולא נעדר. ולא מקושקש ג)כעיניין קשקושי ואברויי אילנא. אלא שכן חרירים במדבר. בארץ מלחה לא תשב. ועצמי חרה מני חרב. צייה והריבה. וכן חרירים לישון יבש. ארץ מלחה. כלומר הרי הוא עומד שם כאילו עומד בקירקע שהיא מלוחה כמלה שלא יתיישב לעולם. דכל קרקע שזורקו עליה מלח אינה מתיישבת לעולם בזרעים. לפי שהמלה מכלה הזרעים. לא תשב. ארץ נושבת שאינו נעבדת לעולם. ערער. לישון ערירים ימותו. בלא וולד. שולטא. שהכת׳ מבשרן שלא ישאר נין ונכד. ואין לך קילקול גדול מזה. אי נמי לשון חורבה וששה. שנסתר בניין ביתו. כמו חמות בבל הרחבה ערער תתערער: וכל שמעשיו מרובין. הן מעשיו שמעמידין אותו בעולם. שעושה מצות יותר ממה שלמד. נושבות לשון משיב הרוח. וישב אותם אברם. ואית דגרסי נושפות. כמו נשפת ברוחך. נושבות. רוחות. ס)לשון נקבה כמו והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. ופעמים לשון זכר. ויגע בארבע פנות הבית. ע)ויצא הרוח. רוחו של נבות: ועל יובל. יבלי מים ונהרות. לעיל מיניה כת׳ ברוך הגבר אשר יבטח בה׳. ישלח. מתפשט. אשטנט. לא ירא כי יבא חם. כשבא החום הוא עומד כנגדו כמי שאינו. ואינו רואהו. שלא ייבש מפניו. שהמים אשר תחתיו מרטיבין אותו וכל שעה עלהו רענן לח. כמו דשנים ורעננים יהיו. ובשנת בצורת לא ידאג. שנת רעבון. שהגשמים כלים ומבצרים מן העולם אע״פ שיש חורב בעולם ששאר אילנות פירותיהן כלין. לא ידאג ולא ימיש. ולא יסיר מעשות פרי. מפני שהמים שהוא שתול עליהן נותנין בו ליחלוחית.

ר׳ אלעזר חסמא אומר קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות תקופות וגימטרייאות פרפראות לחכמה: ר׳ חנניא כו׳:

ר׳ אלעזר הסמא. פירשו רבותינו בירושלמי. שיצא לעיירות ושאלו ממנו הלכות ולא ידע להשיבם. וחזר לעירו ולמד הרבה והיו קורין לו חסמא על שם שחזר ונתאמין ונעשה חסום באומנותו. כמו מפני פ)שצריך לחסמן. דרעפים. במסכת ביצה.

ד׳) כצ״ל. והיה כערער בערבה וגו׳ (ירמיה י״ז). והיה כעץ שתול וגו׳ (שם) ג) כענין קשקושי ואברויי אילנא, מ״ק ג׳ ע״א ועצמי חרה מני חרב (איוב ל׳), לשון ערירים ימותו (ויקרא כ׳), כמו חמות בבל הרחבה ערער תתערער כצ״ל (ירמיה נ״א). וישב אותם אברם (בראשית ט״ו) כמו נשפת ברוחך (שמות ט״ו). ס) לשון נקבה כמו והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י״ב), ופעמים לשון זכר ויגע בארבע פנות הבית וגו׳ (איוב א׳) כצ״ל. ע) ויצא הרוח (מלכים א׳ כ״ב) רוחו של נבות כצ״ל עיין שבת קמ״ט ע״ב, סנהדרין פ״ט ע״א, ושם ק״ב ע״ב, ולכאורה קשה דמביא ראיה דרוח פעמים הוא לשון נקבה מקרא והרוח תשוב וגו׳ ופעמים הוא לשון זכר מקרא, ויגע, ויצא, הלא מרישא דקרא דויגע היה יכול להוכיח שהוא ג״כ לשון נקבה דהרי כתיב שם והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר ויגע בארבע פנות הבית וגו׳ הרי זכר ונקבה, וכן הוכיח רש״י בפירושו על התורה פרשה וישלח פסוק ט׳ וז״ל וכן רוח והנה רוח גדולה באה הרי לשון נקבה, ויגע בארבע פנות הבית הרי לשון זכר ע״ש שהביא עוד מפסוק (מלכים א׳ י״ט) ורוח גדולה וחזק וגו׳ ועיין במזרחי ודבריו שם דחוקים. כמו דשנים ורעננים יהיו (תהלים צ״ב). על שם שחזר וכו׳ כצ״ל, פ) שצריך

וכן הלשון בויקרא רבה בסדר אחרי מות בפרשה ראשונה ר׳ אלעזר חסמא אזל לחד אתר. אמרו ליה חכים ר׳ למיפרס על שמע. אמר להו לאו. אמרי ליה חכים ר׳ למיקרב קדם תיבותא. אמר להו לאו. אמרו ליה על מגן צווחין לך ר׳. (נתכרסמו) [נתכרכמו] פניו והלך אצל ר׳ עקיבא רבו. אמר לו למה פניך חולניות. תני ליה עובדא. א״ל צבי ר׳ דיילף. א״ל אין. אלפיה. לבתר זימנא אזל לההיא אתר. אמרין ליה חכים ר׳ למיפרס. אמר להו אין. למיקרב. אמר להו אין. אמרין ליה הא חסים ר׳ אלעזר. והוו קרוו ליה ר׳ אלעזר חסמא. לשון נ) משניטל החיסום דסכין: קינין. כגון ק) האשה שאמרה הרי עלי קן במסכת יומא. ובזבחים פ׳ חטאת העוף. וכמה הלכות יש במסכת קינים שאינו יכול לעמוד על עיקרן. וכן פתחי נידה. ר) נדה שאבדה פתחה. זמן ראייתה. ואמרה יום אחד טמא ראיתי. שני ימים טמאים ראיתי. ואינה יודעת אם בימי נידתה. אם בי״א יום שבין נידה לנידה. הן הן. הן הנה. אותם שני דברים. גופי הלכות. עיקר הלכות למשה מסיני היאך תוכל עוד למצוא פתחיה. שתטהר לבעלה. דעכשיו כל ראיותיה אנו מספקין בנידות וזבות. והרי אנו מטילין עליה חומר נידה וחומר זבה. כדמפורש במסכת נדה. ובמסכת ערכין. ושם אנו מפרשין אימתי היא ראוייה לבעלה. שיש להזר לנדה של י״ח יום. כיצד. כשהיא רואה פעם ראשונה היא טמאה כל ז׳ ימים. אם חזרה וראתה או לא חזרה וראתה כל תוך ז׳. טובלת אור לשמיני ומשמשת עם בעלה כל י״א יום. שלאחר אותם ז׳ ימים ראתה יום אחד. שממתנת יום אחד חוץ מאותו יום שאינת משמשת מיטתה. ואם לא ראתה יום המחרת טובלת לערב ומשמשת מיטתה. ואם חזרה יום המחרת שומרת עוד יום אחד לשניהם. ואם לא ראתה טובלת לערב ומשמשת. וכל אותו זמן של אותם ראיות קרוייה זבה קטנה. ואינה צריכה להביא קרבן וחזרה וראתה יום שלישי צריכה לישב ז׳ נקיים. חוץ מיום שראתה בו. ובזמן שבית המקדש צריכה להביא קרבן. ואור ליום שמיני טובלת ומשמשת. ודין זה נוהג בי״א יום שלאחר ז׳ ימים של ראייה ראשונה. אחד בתחילת יום. אחד בסופו. אחד באמצעיתו ומשעמדה ז׳ נקיים אם ראתה אחרי כן חוזרת להיות נידה. וחזר הדין: תקופות. היא הילוך החמה. היא מקפת את העולם בזמניה. ובמה אריכות הימים והלילות וקוצר שלהן. וניסן ותשרי נושקין זה את זה שהלילות והימים שוין: וגימטריא. דרישת השבון קרוי נוטריקון בלשון יווני. שאדם יודע להשב סימני האותיות עד שאין הפה יכולה לדבר. כדרך שהייונים עושין. כדמפורש בסידור רב סעדיה גאון של ספר יצירה. וקורין אותו אומות העולם אבק. והכין הוא בספר יצירה. שתים עשרה פשוטות הן. הוז. חטי. לן. סע. צק. צרפן הקקן. שקלן והמירן. כיצד צרפן. שתים אבנים בונות שנים בתים. שלש בונות ששה. ארבע בונות עשרים וארבעה. חמש בונות ק״כ. שש בונות שבע מאות ועשרים. מיכאן ואילך צא וחשוב מה שאין הפה יכולה לדבר ואין אוזן יכולה לשמוע. וסוף דבר באותיות עגל או באדם מונין ובונין עמהם. ואיברי להו. כך נ״ל גימטרייא. אבל אני קיבלתי הן הנה טעמי התורה התלויין בחשבון האותיות. כגון רדו שמה. שנרמז להם שעתידין לעמוד במצרים כמניין רד״ו. בזא״ת יבא אהרן רמז שעתיד ב״ה ראשון לעמוד ד׳ מאות ועשר שנים. ש) ציצית. עם ה׳ חוטין וה׳ קשרים כמניין כל

לחסמן ביצה ל״ד ע״א. נתכרכמו פניו וכו, כצ״ל, ועיין מדרש וי״ר פכ״ג, ומדרש שיר השירים פ״ב, ועיין ערוך ערך חסם, תני ליה עובדא כצ״ל. נ) משניטל החיסום כלים פי״ג משנה ד׳. ק) האשה שאמרה וכו׳ זבחים ס״ז ע״ב, קנים פ״ג משנה ו׳. ר) נדה שאבדה פתחה וכו׳ עיין נדה כ״ט ע״ב, ושם ע״ב ע״ב, וערכין ח׳ ע״א, ע״ב ופירש״י שם. שש בונות וכו׳ כצ״ל. ש) ציצית עם ח׳ חוטין וכו׳ עיין מנחות מ״ג ע״ב, ובפירש״י ד״ה שקולה וכו׳ ועיין שם ל״ט ע״א תוס׳ ד״ה לא יפחות וכו׳.

המצות תרי״ג. יראי״ת ה׳. תור״ה. שוין בחשבונן. ויראת עם תורה וי״י תרי״ג. ת)יצחק. יוד לי׳ נסיונות. לצ׳ שנה ילדתו שרה. לה׳ נמול. לק׳ לאברהם נולד. ובמפורשים בתנחומא. ברית. חסר אחד מתרי״ג. ותורה חסר שנים. דכיון שנימול בבריתו לא נחסר אלא לקיים מניין המצות שעולה ברית. תרי״ב. ותורה צריכה להעמיד על ב׳ דברים גמילות חסדים ועבודה. והרבה כאילו: פרפראות לחכמה. אני שמעתי מביאין את האדם לידי חכמה. א)לשון פרפרת הפת. בפ׳ כיצד מברכין. הוא דבר הממשיך את הלב וגריר את האוכל. ורב נתן הבבלי שסידר את הערוך פי׳ לשון פופירין האמור באגדה. עין בגד ארגמן. כלומר תכשיט. ונראין דבריו שנאה לחכם להיות יודע מדבר בהם. ואעפ״י שאינן הלכות. לפי שוו היא חכמה ובינה שהיא לעיני העמים. והרי כת׳ ושמרתם ועשיתם (אותם) כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני (כל) העמים. ואמרינן ב)איזהו הכמה ובינה שהיא לעיני העמים הוי אומר זו חישוב תקופות ומזלות. ובלשון ערבי קרוי פירפאורא. ואני הכותב תמה עלה דההיא דאמרינן דכל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב עליו הכת׳ אומר ואת פעל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. והא אמרו הכמים. ג)מניין שאין שואלין בכלדיים. שנאמר תמים תהיה עם ה׳ אלהיך. ואיני יודע אם שאלה הוא דאסור. הא חישוב בעלמא מותר. דמאי חכמה לעיני העמים איכא בחישוב גרידתא:

פרק רביעי.

תכז. וירא מקץ. בשלח. ויקהל.

בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם. שנאמ׳ מכל מלמדי השכלתי כי עדותיך שיחה לי: איזה גיבור הכובש את יצרו. שנאמ׳ טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלכד עיר: איזה עשיר השמח בחלקו שנא׳ יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא: איזהו מכובד המכבד את הבריות שנא׳ כי מכבדי אכבד ובזי יקלו:

בן זומא. זהו שמעון בן זומא חבירו של שמעון בן עזאי ד)שנכנס עמו לפרדס. חביריהם של שמעון התימני. ושמעון בן ננס. וכדי שלא תחלפו זה בזה קורין אותם בשם אביהם בלשון קצרה ושמעון התימני על שם מקומו תמנת. כדכת׳ שמשון חתן התמני. ועוד לפי שנפטרו בילדותן קודם שנסמכו ולא באו לכלל אנשים. לא נקראו ר׳. וקראם על שם אביהם. כמו שפירשו חכמים בפ״א דסנהדרין. ה)היושבין לפני חכמים שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא. כשנפטרו עדיין היו יושבין לפני חכמים על הקרקע כדרך התלמידים היושבין לפני רבן. ועוד שנינו הורו ב״ד. וידע

ת) יצחק, יוד לי׳ נסיונות כן הוא בפדר״א פרק ל״ב, ובמדרש במ״ר פי״ח, ובתנחומא פרשה קרח, ועיין בבר״ר פרשה נ״ג דשם איתא יו״ד עשרה כנגד עשרת הדברות וכו׳, ועיין בתנחומא פרשה שמות אות ד׳ ע״ש. א) לשון פרפרת הפת וכו׳ ברכות מ״ב ע״א ועיין רש״י שם. ופסחים קי״ד ע״א, ועיין ערוך ערך פרפריות. והרי כתיב ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים וכו׳ כצ״ל. ב) איזהו חכמה ובינה וכו׳ שבת ע״ה ע״א. עליו הכתוב אומר ואת פעל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו כצ״ל (ישעיה ה׳). ג) מנין שאין שואלין פסחים קי״ג ע״ב. תמים תהיה עם ה׳ אלהיך (דברים י״ח). מכל מלמדי השכלתי וגו׳ (תהלים קי״ט). טוב ארך אפים וגו׳ (משלי ט״ז). יגיע כפיך כי תאכל וגו׳ (תהלים קכ״ח). כי מכבדי אכבד וגו׳ (שמואל א׳ ב׳). ד) שנכנס עמו לפרדס חגיגה י״ד ע״ב, שמשון חתן התמני (שופטים ט״ו. ה) היושבין לפני חכמים וכו׳ עיין סנהדרין י״ז ע״ב,

היושבין אחד מהן שטעו. או תלמיד הראוי לתורה ו)כגון שמעון הראוי ושמעון בן זומא. למדנו כשנפטרו עדיין לא נסמכו ולא הושיבום בישיבה. ומכללן אתה למד בשמעון בן ננס. וראייה לדבריי ז)מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים. והוא היה רבן יוחנן בן זכאי אלא שהיה תלמיד יושב לפני רבו. כמו שפירשנו למעלה: הלמד מכל אדם. ואפי' מן הקטן ממנו. בשנים ובחכמה. מכיון שאמר לו דבר טעם לא יבוש מלקבלו ממנו. ולא יבוז לדבריו. שנאמר על דוד מלך ישראל. מכל מלמדי השכלתי. כל אדם שבא ללמדיני הייתי משכיל ושומע לדבריו. ואין סיום המקרא כתוב במשנה. כי עידותיך שיחה לי. כלומר במקום ששאר בני אדם מטיילין ומשיחין בדברי שחוק אני משיח ומטייל בדברי תורתך כל היום. ודאמריי לקמן כל הלומד מן הקטנים כו'. תלמידים קטנים שלא שימשו כל צורכם ואינן מבינין בטעמי הדברים: הכובש את יצרו. ואינו הולך אחרי תאותו ושרירות לבו. טוב ארך אפים מגיבור. מי שהוא מאריך אפיו ושותק ואינו ממהר להנקם בשעת כעסו אלא ממתין ומצפה עד לאורך ימים. טוב הוא וייפה כוחו מכח הגיבור ומושל ברוחו. שאינו הולך אחרי יצר הרע שלו אלא כובש כעסו ואע״פ שהגיע למקום שיכול להנקם ויצרו אומר להנקם. טוב הוא מגיבור ומלוכד עיר: איזה עשיר. איזה אדם נקרא עשיר. השמח בחלקו. שהוא שמח במה שה' מזמין לו. בין ברב בין במעט. ואינו רודף אחר העושר לאסוף ולכנוס. שנאמר יגיע כפיך כי תאכל. כלומר כשתאכל יגיע כפיך ולא רדפת אחרי הגזל והעושק לאסוף ולכנוס. אשריך בעולם הזה. שלא נצרכת לבריות. וטוב לך לעולם הבא. על שאין לך חמס בכפך. ואין לך שאין רודף אחר חמס וגזל אלא א״כ שמח בחלקו. ועוד אפי' עשיר ועצב בחלקו אין לו יתרון והנאה בעושרו. וכל שכן אם עני הוא והוא מתרעם על מדותיו של הק' שאין לו טובה לא בעולם הזה ולא לעולם הבא. בעולם הזה שהרי עני הוא. ולעולם הבא. מה לו להשתכר בעניותו. שהרי ראוי להתכפר מעוונותיו והיה לו לקבלו מאהבה והוא מתרעם על מידותיו של הק'. המכבד את הבריות. שמתוך שהוא מכבדם אף הן מכבדין אותו. כי מכבדי אכבד. כך אמר הק' על בני עלי. ואף אתה לך ולמד ממידותיו. וכבד מכבדיך. כדי שיכבדוך אף הם. ובוזי. והבוזים אותי. יקלו. תבואם חרפה וקלון:

בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה ובורח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה: הוא היה אומר אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר שאין לך אדם שאין לו שעה. ואין לך דבר שאין לו מקום: ר' לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רימה:

הוי רץ למצוה קלה. אפי' מצוה הנראית בעיניך קלה הוי רץ ורודף לקיימה. ובורח מן העבירה. אפי' עבירה הנראית בעיניך קלה. הוי בורח והתרחק ממנה. שמצוה גוררת מצוה. שעל ידי שהוא עוסק במצוה קלה סוף בא לידי חמורה. ועבירה גוררת עבירה. ח)שנו רבותינו. עבירה קלה שאדם עובר ואינו דואג עליה. סוף בא שהוא

ו) כגון שמעון וכו' הוריות ב' ע״ב. ז) מעשה ובדק בן זכאי וכו' סנהדרין מ' ע״א, ומ״א ע״ב, שנא' יגיע כפיך כי תאכל (תהלים קכ״ח). וכל שכן אם עני הוא כצ״ל. לא בעוה״ז וכו' כצ״ל כי מכבדי אכבד וגו' (שמואל א' ב'). שעל ידי וכו' כצ״ל. ח) שנו רבותינו עבירה קלה וכו' אדר״נ סוף פכ״ה וז״ל אם עשית מצוה אחת ואין אתה דואג ממנה מאותה מצוה סוף שהיא גוררת מצות הרבה, העובר עבירה אחת ואינו דואג מאותה עבירה סוף שהיא גוררת עבירות הרבה, שמצוה וכו' וליתא לתיבת קלה, ועיין ספרי פ' שלח, ובמדרש תנחומא פ' ויקרא שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה

גורותו לידי עבירה המורה הימינה. כמו שפירשו רבותי' בלפני אידיהן. אשרי האיש אשר לא הלך וגו' ואמר ר' שמעון בן פזי. ב)וכי מאחר שלא הלך מהיכן עמד. ומאהר שלא עמד מהיכן ישב. ומאחר שלא ישב מהיכן ליץ. אלא לומר לך שאם הלך סופו לעמוד. ואם עמד סופו לישב. ואם ישב סופו להתלוצץ. שכך דרכו של יצר הרע. ג)היום אומר לו עשה כך. ולמחר עשה כך. עד שעובד ע"ז. כמו ששנינו במשנת ר' נתן. ובשבת פ' האורג. הוי שעבירה גוררת עבירה. ששכר מצוה מצוה. אם תקיים מצוה קלה. זהו שכר מצוה. שתגרור על ידה מצוה אחרת גדולה הימנה. ונמצאת מקבל שכר הרבה על כולם. ושכר עבירה הקלה היא גוררת לך עבירה אחרת המורה. שמתוך שהקלת את ראשך באחת סוף אתה מיקל באחרת חמורה הימנה. וטורדך מן העולם. שכך שנינו עבר עבירה אחת אל ידאג לאותה עבירה בלבד שלא מביאתו לידי המורה ממנה. עשה מצוה אחת אל ישביה לאותה מצוה בלבד. שלסוף מביאתו לידי מצוה אחרת. אל תהי בז לכל אדם. בז. מבזה. שנו רבותינו ד)משום שנאמר בז לדבר יחבל לו. ומהו יחבל לו. עוד יגיע זמן שהוא מיצר. כמו שאחזוהו הבלים למוצאין ולמובאין. (א) שא דולור שרא פור לוי ב'. לכל אדם. לשום אדם. אל תהי מבזה אפילו לקל שבקלים. ואל תהי מפליג לכל דבר. אל תהי דוחה ואומר על דבר הלכה למחר אשמענה. וזהו שאמרנו בפירקי' דלעיל. ואל תאמר דבר שאיפשר לשמוע כו'. מפליג. כמו הפליגו בדברים. לשון הבדלה וחילוק. ולשון מפליגין בספינה. בשבת. ולפיכך אני מזהירך. לפי שאין לך אדם קל בעולם שלא תהיה שעה עומדת לו. שעה מזל. בין ברב. בין במעט. שתהיה צריך לו. לפיכך אל תהי בז לכל אדם ואין לך דבר כו'. לפיכך אל תהי מפליג לכל דבר דשמא אם תראה עצמך עכשיו שוב לא תשמענה. וסוף אתה צריך לה ואינך יודעה: כך קיבלתי. ולי נר'. ואל תהי מפליג לכל דבר. אל יהא שום חפץ ושום דבר ושום כלי תשמיש קל בעיניך להניחו במקום התורפה והפקר והוא אבד והולך לפי שאין לו חפץ בו. שאין לך מקום וצורך לפעמים. שתקות אנוש רימה. שכל אדם מקוה ומייחל ויודע שסופו הוא עתיד להיות רימה ותוליעה. ולפיכך אל תהי רוחו גסה עליו. כי מה לו אצל גאוה:

ר' יוחנן בן ברוקה אומ' המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי אחד שוגג ואחד מזיד בחילול השם: ר' ישמעאל אומ' הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד, והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות: ר' צדוק אומ' אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קורדום לאכול מהן. וכן היה הילל אומ' ודאישתמש בתגא חלף, הא כל הנאות מדברי תורה נוטל חייו מן העולם:

המחלל שם שמים בסתר. שעבר עבירה בסתר שאילו היתה גלוייה לעולם היה בה חילול השם. כגון שזה העובר עבירה הוא תלמיד חכם והבריות למידין

בגליון הכתב יד נכתב:

(א) .Sa douleur pour lui

גוררת עבירה לא יצר אדם על עבירה שעשה בשוגג אלא שנפתח לו פתח שיחטא אפילו בשוגג ואפילו במזיד, ולא ישמח אדם על מצוה שבאה לידו אלא על מצות הרבה שעתידות לבוא לידו וכו', ותנחומא תצא סי' א' שנו רבותינו וכו' ושם פ' ויקהל סי' א' ומדרש דברים רבה פ"ו בן עזאי אומר וכו'. ב) וכי מאחר שלא הלך וכו' ע"ז י"ח ע"ב ושם איתא דרש ר"ש בן פזי וכו' ע"ש. ג) היום אומר לך עשה כך וכו' שבת ק"ה ע"ב, נדה י"ג ע"ב. ד) משום שנא' בז לדבר יחבל לו (משלי י"ג).

ממנו. נפרעין ממנו בגלוי כדי לפרסם את הניפותו. כדכתי׳ ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול וגומ׳: ע״א המחלל שם שמים בסתר. שעובר עבירה בסתר. הק׳ פורע ממנו בגלוי. שעושה בו דבר שמודיע לכל שהוא עבר עליה ומגלה חרפתו כדכתי׳ בדוד ה)הנני מקים עליך רעה וגומ׳. ושכב עם נשיך לעיני (כל נגד) השמש הזאת. כי אתה עשית בסתר (עם אשת אוריה) ואני אעשה את הדבר הזה נגד כל ישראל ונגד השמש: אחד שוגג ואחד מזיד בהילול השם. כלומר שוגג ומזיד חשובים הם דבר אחד אצל הילול השם. כי כשם שנפרעין ממנו פירעון אם הזיד בחילול השם. כך נפרעין ממנו אם שגג בהילול השם. וכמו כן מצינו אצל דבר אחד שהמזיד ושוגג שוין ו)אין עושין לו כהנווני המקיף אלא נפרעים ממנו מיד. ופר״ה התם. תנן התם בפרקי אבות. וזו היא דר׳ יוהנן בן ברוקה: הילול ז)מפורש בפ׳ אחרון דיומא היאך הוא. דאמר רבא היכי דמי מחלל. כגון אנא כו׳. שכשרואים תלמיד הכם שעושה דבר שאינו הגון הבריות מליזות ואומרות הבל על כל הלומד תורה שאינו לומד מתוכה אלא דברי תפלות. ראו פלוני שלמד תורה כמה מעשיו מכוערים. ח)ונמצא נוהגין בדברי על ידו חילול ובזיון. ולפיכך עשה בהילול השם שוגג כמזיד עונשו ממנה. שמצינו ט)בפרשת דברי ירמיה שתים שאלתי מאתך וגו׳. שנייה קשה. שמצינו שויתר הק׳ על ע״ז ולא על הילול השם. י)שנאמר ואתם בית ישר׳ וכו׳ גלוליו לכו עבדו. מה כת׳ שם לא תחללו עוד: וקשה הילול השם ממזיד. דמזיד אפשר בצינעה בתוך ביתו. והילכך פירעון דידיה נמי הוי המר ממזיד. שמהמירים עליו את דינו מן השמים שהרי העולם תועים על ידו. ע״א אחד בשוגג. כלומר אם עשאה בשוגג גובה ממנו כעניין השגגה. כד״א כ)מפני מה נתהייבו שונאיהם של ישראל שבאותו הדור כלאה מפני שהשתהוו לצלם בימי נבוכדנצר. וכי משוא פנים יש בדבר. כלומר למה ניצולו הואיל והשתהוו יהו כלים לגמרי. ואמרי׳ הם לא עשו אלא לפנים. מפני אימתו של נבוכדנצר. ולא מפני שכוונתם לכך. ואף הק׳ לא עשה עמהם אלא לפנים. ובאותו עיניין שחטאו פרע עמהם. והיינו פירעון דשוגג. ולכתהילה הראה להם כאילו רצונו לכלותם. ואהר כך הצילם מידו. ואחד במזיד. כלומר אם עשה העבירה במזיד גובה המקום ממנו בפירעון גמור בגלוי. חילול השם היינו נמי מזיד. אלא שבלבד המזיד יש בו הילול השם כאשר אפרש. פ״א אחד שוגג. בתלמיד שלמד ומזלזל בה: על מנת ללמד. שאין דעתו לקיים לפי שאינו יכול. או אפי׳ יכול אינו עושה אלא לעשות לו שם. על מנת שיקראדו ר׳. ללמוד וללמד. ולא יותר. מספיקין בידו. מן השמים נותנין לו ספק אף לעשותה. שהמעשה עיקר. כמו שמצינו בפ״א לא המדרש הוא עיקר אלא המעשה: אל תעשם עטרה. שלא תלמוד דברי תורה על מנת להתגדל

ועיין אדר״נ פכ״ו, ובמדרש תהלים מזמור ל״ד. גבשוב צדיק מצדקו וגו׳ (יחזקאל ג׳). ה) הנני מקים עליך רעה וגו׳ ושכב עם נשיך לעיני השמש הזאת. כי אתה עשית בסתר ואני אעשה את הדבר הזה נגד כל ישראל ונגד השמש כצ״ל. ו) אין עושין לו כחנווני וכו׳ כצ״ל ופר״ח התם תנן התם בפרקי אבות וזו היא דריב״ב, כוונתו מסותרת לכאורה, ונראה שנמשך להא דאיתא בקידושין מ׳ ע״א תנן התם אין מקיפין בחילול השם אחד שוגג ואחד מזיד מאי אין מקיפין אמר מר זוטרא שאין עושים כחנווני. ופירש״י אין עושין לו כחנווני המקיף לאדם פעמים רבות וגובה כל הקפותיו יחד אין עושין כך מלמעלה למחללי השם אלא נפרעין מיד, ועיין בתוס׳ שם ד״ה אין מקיפין וכו׳ דלא ברירא לן האי תנן התם היכא תנן, ופירש ר״ח דקאי על משנתינו הנ״ל ע״ש, ולפ״ז דעתו מבואר כדעת הר״ח דתנן התם קאי על המשנה דר׳ יוחנן בן ברוקא הנ״ל. ז) מפורש בפרק אחרון דיומא וכו׳ כצ״ל יומא פ״ו ע״א דאמר רבא וכו׳ ולפנינו שם איתא דאמר רב וכו׳ וכגירסת המחבר הוא בסמ״ג ובמנהיג, ראו פלוני שלמד תורה וכו׳ עיין ביומא שם. ח) ונמצאו נוהגין על ידו בדברי חילול ובזיון כצ״ל. ט) בפרשת דברי ירמיהו שתים שאלתי וכו׳ עיין פסיקתא רבתי אמר ליה מה הדין דכתיב (משלי ל׳) שתים שאלתי מאתך וגו׳, ובוי״ר פכ״ב, ובמדרש תהלים כ״ז, ולא ידעתי על איזה מקום כיון המחבר. י) שנא׳ ואתם בית ישראל וגו׳ איש גלוליו לכו עבדו (יחזקאל ב׳) כצ״ל. לא תחללו עוד כצ״ל (שם). כ) מפני מה נתחייבו וכו׳ מגילה י״ב ע״א ועיין מדרש שה״ש פסוק זאת

ולהתגרד ולהתעטר בהן: אלא הוי מלמדה לשם בוראך. וסוף הכבוד לבא. ולא קורדום. הוי מלמד אותה לאחרים ולא תטול שכר עליה. ואל תעש עצמך כפועל הנשכר. להטוב עצים בקרדומו. ולאכול מיגיע כפיו. ל)וטעמו של דבר מפורש בנדרים פרק אין בין. כדכת' מ)ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר ציוני ה' אלהי. מה אני למדתי בחנם אף אתם בחנם תלמדו. למדנו שאסור עליה ליטול שכר. ועוד כת' אמת קנה ואל תמכור: ואת אשר נהגו ליטול שכר. שסמכו על מה שמצינו באגדה. שאין זה אלא שכר ביטול. אבל שכר תורה אין כל בריה יכולה לשער. ומ"מ מלמדי תינוקות של בית רבן מותרין. כדמפורש באין בין המודר. שאין נוטלין אלא שכר שימור נ)ושכר פיסוקי טעמים. וכן היה אומר. כבר פירשנו למעלה דבריו של הילל. והכי קאמר ודאישתמש בתגא. שמקבל שכר לימוד כתר תורה. חלף. עבר שכרו לעתיד. ושוב אין לו שכר אחר מכיון שנוטל עכשיו: ור' אלעזר בר' צדוק הביאם ראייה לדבריו. שמדברי הילל למדנו שכל מי שיש לו הנאה בדברי תורה נוטל חייו מן העולם: שאינו מאריך ימים אחרי כן. הניאות. כמו הנשים ניאותות בהן. ומאי ניאותות. רוחצות. וכמו שברא את אילו בעולמו לתנאות מהן בני אדם. ס)ועד שיאותו לאורן. בנר של הבדלה:

ר' יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות, וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות: ר' ישמעאל בנו אומ' החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא. והגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח: הוא היה אומ' אל תהי דן יחידי שאין דן יחיד אלא אחד ואל תאמר קיבלו דעתי שהן רשאין ולא אתה:

כל המכבד את התורה. שמלמדה לתלמיד הגון. ע)ואינה מניחה לא על גבי מיטה ולא על ספסל. ושאינו מניח לא חומש על גבי ספר תורה. ולא נביאים וכתובים על גבי הומש. ולא תלמוד על גבי נביאים. ובירושלמי דמגילה אמרי' לא ישב אדם על ספסל שספר תורה נתון עליו. ומעשה בר' אליעזר כו'. ואם היה נתון על גבי דבר אחר מותר. ועד כמה. ר' אבא בשם ר' הונא אמר טפח. ר' ירמיה בשם ר' זעירא אמר אפי' כל שהו. ועוד מצאתי בירושלמי פ' מי שמתו. תיבה שהיא מלאה ספרים נותנה מראשות המטה ואינה נותנה מרגליות המטה. רבון בשם ר' הונא אמור והוא שתהא מטה גבוהה עשרה טפחים ולא יהו הבלי המטה נוגעין בתוכה: ועוד מצינו במגילת ירושלמית דסיקייא שהיא מליאה ספרים פ)או שהיו בתוכה עצמות המת הרי אילו מפשילן לאחוריו ורוכב. ומכאן יש ראייה להתיר מה שנהגו בני אדם לרכוב וספרים אחריהם: גופו מכובד. שמכבדין אותו הכל. כדכת' וחסד ה' מעולם ועד עולם על יריאיו. שכל מי שהוא ירא חט הק' מושך עליו חוט של חסר.

קומתך. ל) וטעמו של דבר וכו' נדרים ל"ז ע"א. בכורות כ"ט ע"א. ועיין בתוס' שם ד"ה אני וכו' ועיין בשו"ת פ"מ ח"א סי' ע"ט מה שהשיג על שו"ת הב"ח למה לא הביא ראי' לדבריו מהא דחולין קל"ד ע"ב ההוא שקא דדינרא וכו' וכבר הקדימו בראי' זו בשו"ת תשב"ץ ח"א סי' קמ"ב ע"ש עד סי' קמ"ט. מ) ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני וגו' כצ"ל. ועוד כתיב אמת קנה ואל תמכר כצ"ל (משלי כ"ג). נ) ושכר פיסוק טעמים נדרים ל"ז ע"א. ס) ועד שיאותו לאורה ברכות נ"א ע"ב. ע) ואינה מניחה לא על גבי מיטה וכו' מ"ק כ"ה ע"א, לא חומש על גבי ס"ת וכו' עיין מגילה כ"ז ע"א, ועיין ירושלמי מגילה פ"ג ה"א. וירושלמי ברכות פ"ג ה"ה. ועיין מנחות ל"ב ע"ב. פ) או שהיו בתוכה וכו' כצ"ל מפשילן לאחוריו כצ"ל, ועיין ברכות י"ח ע"א ובתוס' ד"ה וירכב וכו' ובירושלמי ברכות שם. וספרים אחריהם כצ"ל. וחסד ה' מעולם וגו' (תהלים ק"ג).

צ)ומכבדין אותו מתוך פרישותו. המחלל. שנוהג בה דרך בזיון שאינו נזהר בכל אילו שאמרנו. העולם מבזין אותו: החושך עצמו מן הדין אני קיבלתי שעל כרחינו אין לפרשו על הדיין. לפי ק)שאין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות. ועל בעל הדין צריך לפרשו. ומהו החושך עצמו מן הדין. המתפשר עם בעל דינו קודם שירד לדין. פורק ממנו איבה. נוטל משאוי מעליו שאינו בא לידי כל אילו. שכל הבאים לב״ד לטעון טענותם מתקוטטים זה עם זה. [ונעשין] שונאים זה לזה. וגזל. פעמים שהוא חייב לחבירו. וכשהוא חפץ לריב עמו טוען טענה שהוא נפטר בה ונשבע לשקר. וזהו ושבועת שוא. ולי נר׳ שבהיטב יש לפרשו על הדיין ואעפ״י שאין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות. ר)מ״מ מצינו בר׳ פלוני שהיה אומר כשהיה יוצא לדין ברעות נפשיה לקטלא אזיל. כו׳. ולואי שתהא יציאה כביאה. ורב הונא דמעיף בי עשרה. ואמר כי היכי דממטיין שיבא מכשורא. שבשעת הכעס עונשין על הדבר. כמו שמצינו בפ׳ התכלת. במסכת מנחות. ש)שאמר לו רב קטינא למלאכא ענשיתו אעשה. וא״ל בעידנא דאיכא ריתחא ענשינן. ומ״מ אי איפשר להשמט אלא על פי ב״ד. שיפריד בין עצומים. וישבית מדיינים. ויסמוך על מה שכת׳ ועמכם בדבר המשפט. שאין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות. דהואיל ולבו לשמים אין עונשו מצוי. וגזל. שהרי נוטל מזה ונותן לזה. ופעמים שטועה בדין ונמצא שהוא גזלן. ושבועת שוא. שקר. כשמטיל עליו שבועה והוא נשבע לשקר. ת)כל העומדים שם נענשים בדבר כמו שפירשו חכמים בפ׳ שבועת העדות. והוא שהטילה עליו והיה לו לעיין בדבר. יותר על כולן: והגס לבו בהוראה. שמעתי. שמגים לבו בהוראתו ואומר ראו כך וכך דנתי. כך וכך חייבתי. שוטה. הרי זה שוטה. שהתורה אינה שלו. ועוד שמא לא דן יפה. רשע. שלא למד תורה אלא להתגאות בה. וגס רוח. שמראה בעצמו שאין דוגמתו בעולם: ולי נר׳ והגס לבו בהוראה. שקופץ לעשות הוראה מתוך גסות הרוח אשר בו. כאדם שאומר בקי אני יפה בדבר הזה. שוטה. שאינו מבין לאשורו. שמתוך שהוא נמהר רוב פעמים נכשל בדבר. רשע. שהוא קרוב למזיד הואיל ואינו חפץ לעיין בדבר. כאותה ששנינו שאמר ר׳ יהודה הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון. וגס רוח. שממהר ומרגיל עצמו לעשות הוראה לעצמו למעשה להתגדל בו. וכל מי שיש בו גסות הרוח שנוי הוא לפני המקום א)כמו שפירשו רבותי׳ במסכת ערכין ובהרבה מקומות שנאמר גבה עינים ורחב לבב אתו לא אוכל. כביכול אמר הק׳ אין אני והוא יכולין לדור במדור אחד. אלא אחד זה הק׳. וכן הוא אומר והוא באחד מי ישיבנו. שהק׳ דן באחד. ומי יוכל להשיבנו. אבל בני אדם אין דנין פחות משלשה. שמתוך שהם שלשה נושאין ונותנין בדבר. ומוציאין את הדין לאמיתו. לפיכך אל תהי דן יחידי. ד״א אל תהא רגיל לדון יחידי. ואפי׳ שיש עמך שנים. ותוכל לשאל להם בדבר המשפט. צריך שיעסקו בדין כמוך ואל תאמר קבלו דעתי. אל תכריח שום אדם ב)לדון לפניך. ולומר לבעלי דינין קבלו דעתי. ויעשה האחד עם חבירו כמה שאדון לפניכם. שהן רשאין. מה טעם. לפי שהם הרשות בידם או לקבל או לילך לפני אדם אחר. מאחר שלא קבלוך עליהם לדיין:

צ) ומכבדין אותו מתוך פרישותו עיין מדרש במ״ר פ׳ ח׳, ואדר״נ פרשה כ״ז. ק) שאין לו לדיין אלא וכו׳ סנהדרין ו׳ ע״ב, ב״ב קל״א ע״א, נדה כ׳ ע״ב. ונעשין שונאים זה לזה כצ״ל. ר) מ״מ מצינו בר׳ פלוני וכו׳ סנהדרין ז׳ ע״ב רב כי הוה אתי לבי דינא אמר הכי ברעות נפשיה וכו׳ ורב הונא דמכניף בי עשרה וכו׳ כצ״ל ע״ש ובהוריות ג׳ ע״ב. ש) שאמר לו רב קטינא למלאכא וכו׳ מנחות מ״א ע״א. על מה שכתוב ועמכם בדבר המשפט (ד״ה ב י״ט). ת) כל העומדים שם נענשים וכו׳ כצ״ל עיין שבועות ל״ט ע״א, וע״ב, וצ״ל בפרק שבועות הדיינין, שמתוך שהוא נמהר וכו׳ כצ״ל. א) כמו שפירשו רבותינו וכו׳ ערכין ט״ו ע״ב. שנא׳ גבה עינים ורחב לבב אתו לא אוכל כצ״ל (תהלים ק״א). והוא באחד ומי ישיבנו וכו׳ (איוב כ״ג). ב) ואל תכריח שום אדם לדון לפניך כצ״ל. דכתיב ארך

ר׳ יונתן אומר כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר׳ וכל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני: ר׳ מאיר אומר הוי מַעט בעסק ועסוק בתורה׳ והוי שפל רוח בפני כל אדם׳ ואם ביטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך׳ ואם עמלת בתורה יש לך שכר הרבה ליתן לך:

מעוני. בעוד שהוא עני. דכת׳ אורך ימים בימינה. למיימינים בה. ג)וכל שכן עושר וכבוד. ובשמאלה. למשמאילים בה עושר וכבוד מיהא איכא. וכל המבטלה מעושר בעוד שהוא עשיר. סופו לבטלה מעוני. שאינו יכול ללמוד מרוב דוחקתו ועניותו. שטרוד אחר מזונותיו. ומקרא דאיתינן שמעינן לה דדברי תורה מכלל הן אתה שומע לאו. ומכלל לאו הן. למי שלומדה עושר וכבוד. הא אינו לומדה ותהי להפך: הוי מַעֵט בעסק. בסחורה. שתעשה עסקין מועטין בשאר דברים. ותעסוק בתורה. ושפל רוח בפני כל אדם. ואף הוי שפל רוח בפני כל אדם ותחיה. יותר. כמו שאמרו חכמים ד)הוי קבל וקיים. וזהו שאמרו בחלק ובתורת כהנים. ה)מיכן אמרו בית אפל אין פותחין לו חלונות לראות את נגעו. אם בטלת מן התורה כו׳. שנו רבותינו במשנה ר׳ נתן. הוא היה אומר כל השוקד על דברי תורה הרבה שקדנים כנגדו. וכל המבטל מדברי תורה מוסרים לו הרבה בטלים כנגדו. זאב. ארי. נמר. ברדלס. נחש. גיים. וליסטין. באים ומקיפין אותו ונפרעים ממנו. שנאמר אך יש אלהים שפטים בארץ:

ר׳ אלעזר בן יעקב אומר העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד. והעובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד תשובה ומעשים טובים כתרים בפני הפורענות.

פרקליט אחד. מליץ יושר. שהמצוה עומדת לו למליץ. כדכתיב והלך לפניך צדקך. ואומר בהתהלכך תנחה אותך. והקיצות היא תשיחך. לעולם הבא. קטיגור. וכן דילטור. רכיל בגימטריא. ושניהם לשון יוון. ואני נהוג לפרש קטיגור. קטי תגרא. כלומר בעל קטטה ותגר. או קני תגרא. וסניגור. סני תגרא. קטיגור. אנקווייריש ב׳. עומדין לו למגן. ומקדימין לפניו. וסוגרין בעדו מפני הפורענות. תרים. הוא המגן שלפני אדם במלחמה להכות בו מפני אויב הנלחם בו. ומחזיקין אותו. לשון ז)תריסי חנויות:

ר׳ יוחנן הסנדלר אומ׳ כל כניסייא שהיא לשם שמים סופה להתקיים׳ ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים.

הסנדלר. כך שמו. כניסייא. אסיפה. וכן בית הכנסת. בית האסיפה. שהיא לשם שמים. שנאספו כאחד ללמוד וללמד. סופה להתקיים. אף באחרית הימים. היא מתקיימת עדיין. שעומדת לאורך ימים. אין סופה להתקיים. שהק׳ מכנים ומעביר רוח

ימים בימינה וגו׳ (משלי ג׳). ג) וכש״כ עושר וכבוד וכו׳ שבת ס״ג ע״א. ד) הוי קבל וקיים כצ״ל סנהדרין י״ד ע״א, ושם צ״ב ע״א. ה) מכאן אמרו בית אפל עיין סנהדרין צ״ב ע״א, תו״כ פ׳ מצורע, נגעים פ״ב משנה ג׳ שנו רבותינו וכו׳. ו) כל השוקד על דברי תורה וכו׳ הרבה שקדנים וכו׳ כצ״ל וליתא באדר״נ שלפנינו, והובא במד״ש על אבות פ״ד משנה. מ״ב וז״ל והר׳ יצחק בר׳ שלמה ז״ל כתב כי מפורש בברייתא כל המבטל מדברי תורה הרבה בטלנים כנגדו ארי זאב ברדלס נחש גייסות ולסטים באים עליו ונפרעים ממנו שנא׳ אך יש אלהים שפטים בארץ עכ״ל ונראה כי גם לפני בעל מד״ש לא היה זה באדר״נ ע״ש, אך יש אלהים שפטים בארץ כצ״ל (תהלים נ״ח) והלך לפניך צדקך (ישעיה נ״ח). בהתהלכך תנחה אתך וגו׳ והקיצות וגו׳ (משלי ו׳). ז) תריסי חנויות

קנאה ביניהן. ומתפלגין כדרך שעשה בדור הפלגה. וכן מפורש בסוף משנת ר׳ נתן. כניסייא שהיא לשם מצוה ס)זו כניסיית אנשי כנסת הגדולה. ושלא לשם שמים. של אנשי דור הפלגה:

ר׳ אליעזר אומ׳ יהי כבוד תלמידך חביב׀ עליך ע)ככבוד חבירך. וכבוד חבירך כמורא רבך׳ ומורא רבך כמורא שמים:

ככבוד חבירך. ואל תנהוג בתלמידך מנהג בזיון. אלא נהוג בו כבוד כשם שאתה זקוק לנהוג כבוד בחבירך. ולא שיעשה שניהן שוין. אלא שיעשה בו כיוצא בו. כדרך שעשה משה ליהושע. שאמר לו בחר לנו אנשים. שאם אתה אומר ככבוד חבירך ממש. דבר זה אי אפשר. שהרי הוא אומר ומורא חבירך כמורא רבך וכיוצא בו שנינו בתכלת. י)תכלת דומה לים וים דומה לרקיע. ורקיע דומה לכסא הכבוד. דומה לדומה כ)במשנת ר׳ נתן. ובמכילתי מצאתי. יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. מלמד שיהא כבודו של אדם חביב ככבודו. ל)ילמדו כל אדם ממשה. שאמר ליהושע תלמידו בחר לנו אנשים. ולא אמר בחר לי. אלא לנו. שעשאו כמותו. ומניין שכבוד חבירו חביב עליו ככבוד רבו. שנאמר ויאמר אהרן אל משה בי ארני אל נא תשת עלינו חטאת. והלא קטן ממנו היה. אלא עשאו רבו. ואע״פ שקטן היה. מ)כמו ששנינו במסכת עירובין. כיון שקטן ממנו היה. ואהרן נביא כמותו היה ועוד כת׳ הוא יהיה לך לפה. הואיל וכן דיי אם עשאו כמותו. ומורא רבך כמורא שמים. שנאמר נ)ויען יהושע בן נון משרת משה מבחריו ויאמר אדני משה כלאם. חייבין הן כלייה. שקלם כנגד שכינה. שחייבין כלייה על שדברו כנגדו כאילו דיברו נגד שכינה. שהיו מתנבאים ואומרים משה מת ויהושע מכנים את ישר׳ לארץ. ס)ובסנהדרין אית דא בע״א. ע״א יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. סברא הוא. שהרי אתה מתפאר בו וכבודו הוא כבודך. שאומרים ראו תלמיד הגון זה שלימדו פלוני תורה. ובכך אתה מתכבד. ולכך דין הוא שיהא כבודו חביב ויקר עליך כשלך. כלומר ככבוד עצמך. אבל בכבוד חבירך לא מצי למיתני חביב עליך כשלך. כי היכי דתנא בתלמידו. שהרי אין לו חלק בכבוד חבירו. דמה טיבו של כבוד חבירו אצל כבוד שלו. ולכך גלה כבוד חבירו כמורא רבו. שיהא מקובל עליו כבוד חבירו כמוראת רבו. ולא ככבוד רבו. ומורא רבך כמורא שמים. אין תימא בדבר. דהא דרשינן את י״י אליך תירא. לרבות תלמידי חכמים. ע)בכל שעה. וכל שכן שחייב לירא את רבו. פ)ובפ״א דקידושין מפ׳ מורא היכי דמי. לא ישב במקומו. לא יעבור על דבריו. צ)אבידתו ואבידת אביו. רבו קדמת. באילו מציאות:

ביצה י״א ע״ב. ס) זו כניסיות אנשי כנסת הגדולה וכו׳ אדר״נ סוף פ״מ ושם נ״א כגון כנסת ישראל לפני הר סיני. ע) ככבוד חבירך, ולפנינו איתא חביב עליך כשלך ועיין בפסיקתא רבתי פי״ב מכאן שצריך אדם לחלוק כבוד לתלמידיו כמותו, ובמד״ש הגירסא כהמחבר ועיין בתוס׳ יו״ט, שאמר לו בחר לנו אנשים (שמות י״ז). י) תכלת דומה ל׳ים וכו׳ סוטה י״ז ע״א, מנחות מ״ג ע״ב, חולין פ״ט ע״א, ובירושלמי ברכות פ״א ה״ב מוסיף וים דומה לעשבים ועשבים לרקיע וכו׳ והובא בתוס׳ סוכה ל״א ע״ב ד״ה ירוק וכו׳, ובמד״ר פ״ד סי׳ י׳, ושם י״ד סי׳ י׳ ושם פ׳ י״ז, ובמדרש תהלים מזמור כ״ד מפני שהתכלת דומה לעשבים וכו׳ ועיין בספרי פ׳ שלח. כ) במשנת ר׳ נתן ובמכילתא וכו׳ הוא באדר״נ פרק כ״ז, ובמכלתא פרשה בשלח. ל) ילמדו כל אדם ממשה כצ״ל וכן הוא באדר״נ שם. אל נא תשת עלינו חטאת כצ״ל (במדבר י״ב). מ) כמו ששנינו במס׳ עירובין, ע״ש נ״ד ע״ב, ועוד כתיב הוא יהיה לך לפה (שמות ד׳). נ) ויען יהושע בן נון משרת משה מבחריו (במדבר י״א) משה מת ויהושע מכנים וכו׳ סנהדרין י״ז ע״א. ס) ובסנהדרין אית דא בענין אחר ע״ש ועיין באדר״נ סוף פכ״ז. ע) בכל שעה ר״ל בפרק כל שעה פסחים כ״ב ע״ב. פ) ובפ״א דקידושין מפרש וכו׳ ל״א ע״ב ע״ש צ) אבידתו ואבידת אביו רבו קודמת, הכי איתא במשנה ב״מ ל״ג ע״א אבידת אביו ואבידת רבו של רבו קודמת וכו׳ והמחבר העתיק בקיצור כדרכו בכמה מקומות.

ר׳ יהודה אומ׳ הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון:

הוי זהיר בתלמוד לידע ולהבין דקדוקי המצות. שאם שגגת בתלמוד והוריתה שלא כהוגן חשובה היא עליך אותה שגגה כזדון. שנפרעין ממך כאילו עשית במזיד מפני שהיה לך ללמד יפה ולא למדת. ק)וכן מפורש בפ׳ אילו מציאות והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם. הגד לעמי פשעם. אילו תלמידי חכמים ששגגות חשובות להם כזדונות. ולבית יעקב חטאתם. אילו עמי הארץ שזדונות חשובות להם כשגגות. פשעים. אילו המרדים. וחטאים. אילו השגגות. כדמוכח ביומא פ׳ בתרא:

ר׳ שמעון אומ׳ שלשה כתרים הן, כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב על גביהם:

שלשה כתרים הן. ר)ג׳ זֵרים הן. כמו ששנינו במס׳ יומא. זר זהב שבארון סימן לכתר תורה שבו. וזרו של שלחן סימן לכתר מלכות. שלחן של מלכים. זרו של מזבח סימן לכתר כהונה. זרו של ארון. ועשית זר זהב למסגרתו סביב. זר מזבח כת׳ כמו כן. ועשית לו זר סביב. תשמיש המזבחות. כהנים זוכים במתנותיהם. זר שלחן. דכתיב ועשית זר זהב למסגרתו סביב. הוא סימן לכתר מלכות. ששלחנם גדול וחשוב משאר שלחנות. וכהנים זכו משלחן גבוה. וכתר שם טוב עולה על גביהן. על ידיהן בא שם טוב לאדם. אם נזהר בהם כמידה וכשורה. ונוהג עצמו כדין. שהרי עסק בתורה לשם שמים. נמצא שמביא שם טוב עליו. ואומר אשרי מי שיצא זה מחלציו. ראו פלוני שלמד כמה מצות קיים. וכן כהן הזהיר בעבודתו ומזורז שלא להביא קדשים לבית הפסול יוצא עליו שם טוב על כך. וכן מלך המושל בעמו ומנהיג את בני דור בצדק ומשפט יוצא עליו שם טוב: על גביהן. כמו ש)היו עושין אילו על גב אילו. דמסכת ביצה. וכמו מטבילין על גבם. כך קבלתי. ולי נראה על גביהן. למעלה מכולן. שאין לך בהם מתקיים בלא טוב שאם אינו נוהג עצמו כדין ואם אינו קונה שם טוב הכל מבזים אותו. ונמצא כתרו בטל. ועוד כת׳ טוב שם משמן טוב:

ר׳ נהוראי אומ׳ הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבא אחריך שחביריך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען: ת)הוא היה אומר אין בידינו שלוות רשעים ואף לא ייסורי הצדיקים:

ר׳ נהוראי. א)הוא ר׳ אלעזר בן ערך. כמו שפירשו חכמים בשבת פ׳ חבית. ונקרא שמו נהוראי על שמנהיר עיני חכמים בהלכה. ובא מעשה לידו. שנמשך אחר היין. ונשתכחה ממנו תורתו. ובקשו עליו רחמים וחזרה לו. הוא שהיה אומר הוי גולה למקום תורה. לא כדרך שעשיתי אני. שגליתי למקום ליצני הדור השותים במזרקי יין. ונמנעו תלמידי חכמים לבא אחרי אלא הוי גולה למקום תורה. למקום תלמידי חכמים. ואל תאמר בלבך שהיא תבא אחרי. שיבואו תלמידיך אחריך ותחזור תלמודך על ידם. ותוסף

ק) וכן מפורש בפרק אלו מציאות ב״מ ל״ג ע״ב, והגד לעמי פשעם וגו׳ (ישעיה נ״ח). כדמוכח ביומא וכו׳ ועיין בתנחומא פרשה ויקרא סי׳ ו׳ שנו רבותינו שגגת תלמוד וכו׳. ר) שלשה זרים הן וכו׳ יומא ע״ב ע״ב, אדר״נ פמ״א, מדש״ר פל״ד, במד״ר פ״ד, ופי״ד ובמדרש קהלת פ״ז. ש) היו עושין אלו ע״ג אלו וכו׳ עיין ביצה י״ז ע״ב, י״ח ע״ב, י״ט ע״א. טוב שם משמן טוב כצ״ל (קהלת ז׳). ת) הוא היה אומר אין בידינו שלוות וכו׳ לפנינו במשנה איתא ר׳ ינאי אומר אין בידינו לא משלות וכו׳ וע״ש בפירש הרב. א) הוא ר׳ אלעזר בן ערך וכו׳ עיין שבת קמ״ז ע״ב, ואדר״נ סוף פי״ד,

מתוך כך על שמועתך. כדרך שאמרו חכמים ב) הרבה למדתי מרבותיי כו׳. ומתלמידיי יותר מכולן. שהרי חביריך יקיימוה בידך שאם תשכחנה יבקשו עליו רחמים כדרך שביקשו עלי. דלאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא. ואתה אל בינתך אל תשען. לומר שאתה מחזיר הכל מתוך פלפולך. ג) כדרך שעשה עתניאל בן קנז שהחזיר מתוך פלפלו הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה. כמו שפירשו חכמים במסכת תמורה. וזה אשר כתוב (איש) אשר יכה את קרית ספר. ספרי הלכות: ד) ולכך לא חשיב כלב בריש תענית בהדי אותם ג׳ ששאלו שלא כהוגן דמובטח היה כלב שלא יוכל להחזיר אותם הלכות אם לא אדם מיוחס שאין בו שום פסולת. כ״ש. ואל בינתך אל תשען. סוף מקרא הוא בספר משלי. ולצחות לשון תפס לו לשון המקרא. ה) וכמו יוקץ הפיגול. בזבחים ולכך קא׳ הוי גולה כו׳. גלות קרי כאדם שנעתק ממקום זה ונתקע במקום אחר. ו) ולדברי האומר בחבית שאין זה ר׳ אלעזר בן ערך כך אנו מפרשין אותה. הוי גולה למקום שהרב שם ואל תמתין ותאמר שהיא תבא אחרי. שהרי חביריך יקיימוה בידך. חביריך שהלכו מאצלך לשם ללמוד. הם יקיימוה בידך לכשיבואו. שישאו ויתנו עמך. לפי שאינו דומה שומע מפי הרב לשומע מפי תלמיד. ואתה אל בינתך אל תשען. שהרי אין התורה מתקיימת ביחיד. חרב על הבדים ונואלו. ולכך הוי גולה למקום הרב: אין בידינו שלוות רשעים. אני קיבלתי אין בידינו לידע מדוע דרך רשעים צלחה. ולמה צדיקים נידונין בייסורין. ולי נר׳ אין בידינו כו׳. לעולם ישתדל אדם לקנות חיי העולם הבא. שהרי יש ספק בידינו לעשות. כי גם יודע אני שאין חשובים הרשעים לפני הק׳. שהרי אין בידינו משלוות רשעים שאין לנו שלווה כראוי לרשעים. שנאמר שלו כל בגדי בגד. ואומר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. ומ״מ יודע אני שאין אנו חשובין לומר דיי לנו במה שעסקנו במצות עד עתה. שהרי אין ייסורין באים עלינו כייסורי הצדיקים אלא ייסורין של פורענות הן:

ר׳ מתיא בן חרש אומ׳ הוי מקדים לשלום כל אדם והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים:

כל אדם. ואפי׳ לשלום גוי הוי מקדים. ושואל בשלומו מפני דרכי שלום. כאותה שאמר ר׳ יוחנן ז) לעולם לא הקדימני אדם שלום בעולם. ואפי׳ גוי בשוק. והוי זנב לאריות. כבודך לעשות עצמך זנב לאריות. ולהשפיל עצמך לילך אחרי תלמידי חכמים מלהיות ראש לשועלים לאנשים קלים. שאינם חשובים אלא כשועלים הללו. ומצאתי לו מן המקרא הולך את חכמים יחכם. מי שעושה עצמו טפל לחכמים יחכם. כאותה ששנינו ח) את בשרו את הטפל לבשרו. ורוע כסילים ירוע. מי שנעשה ראש ופרנס לכסילים ורועם. ירוע. יתרוציץ. אינו משתבר כלום משבר עצמותיו ומתייגע לחנם. כמו שאנו מתרג׳ עשוק ורצוץ. עשוק ורעיע. לשון סוכה רעועה וסולם רעוע. או יש לומר ירוע. סופו שמרועע ונופל. כנופל בדרך שמצינו באלימלך שנעשה ראש לאנשי שכם ונפלו כאחת:

ומדרש קהלת פ״ז סי׳ ט״ו. ב) הרבה למדתי מרבותי וכו׳ תענית ז׳ ע״א, מכות י׳ ע״א ע״ש. ג) כדרך שעשה עתניאל בן קנז וכו׳ תמורה ט״ז ע״א, אשר יכה את קרית ספר כצ״ל (שופטים א׳). ד) ולכך לא חשיב כלב וכו׳ עיין תענית ד׳ ע״א תוס׳ ד״ה שלשה וכו׳ וא״ת אמאי לא חשיב כלב בן יפונה וכו׳ ועיין מדבר״ר פרשה ס׳ ומדרש וי״ר פל״ז דחשיב באמת ד׳ הן שתבעו שלא כהוגן וחשיב גם כלב בהדייהו ע״ש. סוף מקרא הוא בספר משלי (משלי ג׳). ה) וכמו יוקץ הפיגול בזבחים, כוונתו למליצת מאמר רבא זבחים ל״א ע״א ויקץ כישן הפיגול והוא לשון הכתוב (תהלים ע״ח). ו) ולדברי האומר בחבית שאין זה וכו׳ עיין שבת קמ״ז ע״ב. שלו כל בוגדי בגד (ירמיה י״ב). ז) מעולם לא הקדימני אדם שלום וכו׳ ברכות י״ז ע״א. הולך את חכמים יחכם (משלי י״ג). ח) את בשרו את הטפל וכו׳ פסחים כ״ב ע״ב. עשוק ורצוץ (דברים כ״ח) כדרך שמצינו באבימלך (שופטים ט׳).

ר׳ יעקב אומ׳ העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא והתקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין: הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא, ויפה שעה אחת של קורת רוח לעולם הבא מכל חיי העולם הזה:

פרוזדוד. בדל״ת. ואולם לכסא. מתרגמ׳ ופרוזדורא. הוא בית כניסת הבית שקורין פורקא. וטרקלין הוא מעין היכל שקורין פלייץ. בית גדול שעושין השרים. והתקן עצמך כו׳. דרך אדם הרוצה ליכנס לטרקלין לתוך הבית שמתקן עצמו ומצמצם קודם שיכנס. כך צריך אדם לתקן עצמו בעולם הזה בתשובה ומעשים טובים כדי שיזכה ויתגאה לעולם הבא. שאם לא עשה כן בעולם הבא אי אפשר לתקן. שהעולם הזה דומה ליבשה והעולם הבא לים. העולם הזה דומה לערב שבת והעולם הבא דומה לשבת. ט)מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת. וכן המתקן מזונותיו ביבשה יש לו לאכול בים. לא טרח ולא תיקן אין לו מה יאכל. ויפה שעה אחת בתשובה כו׳. לעשות בה תשובה ומעשים טובים. מכל חיי העולם הבא. שבכל העולם הבא אי אפשר לעשות תשובה ומעשים טובים שאינו עשוי אלא לקבל שכר על מה שקיים בעולם הזה. ויפה שעה כו׳. ושעה אחת של עולם [הבא] יפה להיות בה קורת רוח לאדם מכל חיי העולם הזה. שכל חיי העולם הזה אינו כנגד שעה אחת של עולם הבא לעיניין קורת רוח. שאין כאן קורת רוח שלימה. קורת רוח. נחת רוח. לשון נתקררה דעתו. וכלפי שהחרון אף ועצבת רוח נקרא חימה. הרצון והנחת רוח נקרא קורת. שמתקררת ומיישבת דעתו עליו מרוב שמחה והנאה. רפריידמנט ב׳:

ר׳ שמעון אומ׳ אל תרצה את חבירך בשעת כעסו ואל תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו ואל תשאל לו בשעת נדרו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו:

אל תרצה. לפי שאינו מועיל לך. שאינו מקבל ריצוייך בשעת כעסו אלא הנח עד שתקרר דעתו. ואחר כך אמור לו דברי ריצוי וישמע אליך כאותה שפירשו חכמים בברכות פ״ק. אמר ר׳ יוחנן י)מניין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו. שנאמר פני ילכו והניחותי לך. אמר לו הק׳ המתן לי עד שיעברו פנים של זעם. ואל תנחמנו כו׳. שלא יקבל תנחומים ממך. דהיאך יתנחם ומתו מוטל לפניו. אלא משיתסתם הגולל יש לך לנחמו. ואל תשאל לו להתיר נדרו. מפני שאתה מצערו כשאתה מזכיר שום נדרו אלא לך אצל אחר ויתיר לך נדרך. וכל שכן אם הידירך. אל תבקש ממנו להתיר את נדרו באותה שעה עד שיתקרר דעתו עליך. ואני שמעתי פ״א אם שמעת חביריך נודר אל תפתח לו בהרטה לשאל לו כזה נדרת וכזה נדרת. שמחמת כעסו יאמר לך. בכל עיניינים נדרתי ומצאת גורם לו להיות באותו נדר כל ימיו. לכן אל תשאל לו ואל תפתח בחרטו עד שתשוך חמתו ותתקרר דעתו: ת׳: ואל תשתדל. ואל תטרח ואל תבקש לראותו בשעה שאירע לו שום תקלה מפני שמתבייש מכל אדם. כ)כך דרש ר׳ תנחומא בפ׳

ט) מי שטרח בע״ש יאכל בשבת ע״ז ג׳ ע״א, ובמדרש משלי פ״ו עתידין הרשעים לומר לפני הקב״ה הניחנו ונעשה תשובה, והקב״ה משיבם שוטים שבעולם עולם שהייתם בה דומה לע״ש והעולם הזה דומה לשבת, אם אין אדם מכין מע״ש מה יאכל בשבת וכו׳ עולם שהייתם דומה ליבשה וכו׳. י) מנין שאין מרצין לאדם וכו׳ ברכות ז׳ ע״ב שנאמר פני ילכו וגו׳ (שמות ל״ג). כ) כך דרש ר׳ תנחומא וכו׳ ובספר ערוך מצאתי שכך מפורש בהגדת ילמדינו המתחלת סנדל יחידי וכו׳ לפנינו ליתא לא בתנחומא פ׳ שלח, ולא מה שהביא בשם הערוך הגדת ילמדנו המתחלת סנדל יחידי,

שלח לך. ובספר ערוך מצאתי שכך מפורש בהגדת ילמדנו המתחלת סנדל יחידי בפרשת שלח לך. אל תרצה מניין אתה למד ממשה רבינו. בשעה שעשו ישראל את העגל אמר לו הק׳ לך רד כי שחת עמך. אמר משה איני צריך לדבר עכשיו. מה עשה ירד מן ההר ודנם ובדקם שלש בדיקות כמו שמפורש שם. [ל]סייף. ומיתה והדרוקן. ואחר שהמתין כל כך חזר לפני הק׳. וביקש רחמים על הדבר: ואל תנחמנו בשעת אבלו. מניין אתה למד מהקב״ה. כשגלו ישר׳ לבבל. כביכול. היה הק׳ כאילו מתאבל. שנאמר ויקרא ה׳ אלהים לבכי ולמספד. בקשו מלאכים לנחמו. אמר להם הק׳ אל תאיצו לנחמני. מאי אל תאיצו. אין אילו תנחומים אלא ניאוצים הם לפני: ואל תשאל לו בשעת נדרו. מניין אתה למד ממשה. כשאמר ליש׳ שמעו נא המורים. נשבע הקב״ה שלא יכנס לארץ. שנאמר [מ]לכן לא תביאו את הקהל. ואין לכן אלא שבועה. שנאמר ולכן נשבעתי לבית עלי. אמר משה שעת שבועת היא איני צריך לדבר עכשיו המתין מ׳ שנה ואחר כך התחיל להתחנן לפניו. שנאמר ואתחנן אל ה׳. אמר הק׳ בשביל שהמתנת לי עלה ראש הפסגה וגו׳. ואל תשתדל לראותו. מניין אתה למד מאדם הראשון כשאכל מן האילן ונתקלקל. שנאמר וידעו כי עירמם הם. לא נגלה עליהם הק׳ באותה שעה שהיו מקולקלין אלא ויתפרו עלה. ואח״כ וישמעו את קול ה׳ אלהים וגו׳:

שמואל הקטן אומ׳ [נ]בנפל אויביך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה׳ ורע בעיניו והשיב מעליו אפו: מלמד שמוחלין לו כל עונותיו: אלישע בן אבוייה אומ׳ הַלָּמֵד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש, והלמד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק: ר׳ יוסי בר׳ יהודה איש כפר הבבלי אומ׳ הלומד מקטנים למה הוא דומה לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגיתו, והלומד מן הזקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן:

בנפול אויבך. מקרא הוא בספר משלי. כיוצא בו לעיל ואל בינתך אל תשען: אל תשמח. כנגד בני אדם השמחים בתקלת חביריהם היה רגיל לומר מקרא זה לקיימו בידם. כאותו שהיה קורא למעלה א״ר ינאי [ס]מאן בעי חיי כמו שפירשו חכמים ביבמות ובמדרש ויקרא רבה שאמר עליו ר׳ ינאי שקיים מקרא זה בידו מי האיש החפץ חיים. וגו׳. ואע״פ שהיה בקי בו קודם לכן כל אדם דזיל קרי ביה רב הוא, להודיע ולהוודע ולהזהיר העולם היה רגיל לאומרו. וכן זה או׳ יש לומר שהמקרא זה אינו מדבר אלא בשני בני אדם ששונאין זה את זה בעסק העולם. ושמואל אמרו כנגד שני תלמידי חכמים שנתרוצצו זה עם זה בדבר הלכה. שלא ישמח למפלתו. ולא ישתדל לראותו.

ראה זה מצאתי בערוך ערך אל שהביא כל הדרשה הלזו, וכן הביא בספר מגן אבות בשם הערוך ערך אל ע״ש והוא בילקוט פרשה שלח לך על פסוק עד אנה ינאצוני שנו רבותינו וכו׳ ונרשם על הגליון ילמדנו, שוב ראיתי במבוא המפואר למדרש תנחומא אשר הוציא לאור עולם הרב הגדול מוהרש״ב שהביא בשם הרב החכם מוהר״א קאהוט כי בערוך דפוס ראשון כתוב מפורש בהגדת ילמדנו המתחלת סנדל יחיד בפ׳ שלח לך כמו שהביא המחבר. אמר לו הקב״ה כצ״ל. ירד מן ההר ודנם כצ״ל. ל) סייף ומיתה והדרוקן כצ״ל ועיין יומא ס״ו ע״ב. בקשו מלאכים לנחמו כצ״ל. מ) שנאמר לכן לא תביאו את הקהל הזה וגו׳ (במדבר כ׳), ואין לכן אלא שבועה וכו׳ עיין מדרש דברים רבה פי״א, שנא׳ ולכן נשבעתי לבית עלי כצ״ל (שמואל א׳ ג׳). ונתקלקל כצ״ל שנא׳ וידעו כי עירמים הם (בראשית ג׳). נ) בנפול אויבך אל תשמח (משלי כ״ד) ועיין ברכות נ״ה ע״ב, נדרים מ׳ ע״א. מלמד שמוחלין לו וכו׳ לפנינו ליתא. ס) מאן בעי חיי וכו׳ בע״ז י״ט ע״ב מכריז ר׳ אלכסנדרי וכו׳ ובמדרש וי״ר פט״ז איתא מעשה ברוכל אחד שהיה מחזיר בעיירות וכו׳ ר׳ ינאי הוה יתיב וכו׳ וליתא לפנינו כהאי לשנא שהביא המחבר, וגם ביבמות ליתא. מי האיש החפץ חיים

ושנקרא שמואל הקטן לפי שהיה מקטין עצמו. כאותה ששנינו שמצינו ע)שביקשו להספידו אי חסיד אי עניו. בפ"ק דסנהדרין ובסוף סוטה. ובתלמוד ירושלמי מפרש שהיה מעט קטן משמואל הרמתי. שאף הוא נתנבא בשעת מיתתו וראוי שתשרה שכינה עליו אלא שאין דורו ראוי לכך: אלישע בן אבוייה. נ"ל הכותב אלישע בן אבוייה הוא אחר. כדאמרי' באין דורשין. וקודם שיצא לתרבות רעה נאמרה. או אפי' לבתר דנפקי. ומי שסידרה פ)רימון מצא תוכו אכל קליפתו זרק. הלמד ילד. בעודנו ילד. כדאמרי' צ)אי זכאי גמירנא מעיקרא. והא גמרה. נפקא מינה לגירסא דינקותא לדיו כתובה על נייר חדש. הוא אותו קלף שעושין הקלפים. ובתשובות הגאונים מצאתי הוא אותו שעושין מן צמר גפן שנקרא קיטון ב'. שכורכין בו שירים הבאים מארץ ישמעאל. ועודנו חדש. הדיו נדבקת בו ועומדת ימים רבים כתיבתו. וקורין אותה קאגד. והלומד זקן. כשהוא זקן. שלא למד בנערותו. ומשהזקין בא ללמד. על נייר מחוק שכתבו בו כבר ונמחק. דמובלע הוא ועומד מן הכתיבה ראשונה ולפיכך אין כתיבתו עומדת לעד. וכן מוכיח ק)אצל הוצאה במסכת שבת. ר)וכן בגט פשוט. הוא על הנייר ועדיו על המחק. וכן אדם שמפנה לבו לבטלה. ונותן מחשבותיו לדברים בטלים. ומייאש את עצמו מלעסוק בתורה. אם בא לחזור וללמדה בעת זקנותו. אינה עולה בידו שכבר נתייאש ממנה. וקשה היא משלא למדה מעולם. וזהו שאמרו ש)מיגמר בעתיקא קשה מרחדתא. וסימנין טינא בר טינא. והוא שפירשו חכמים. אם שכח תשכח. אם שכח בחדש תשכח בישן. ואם שמע תשמע. ת)ואם שמע בחדש תשמע בישן. מחוק כגון א)והמוחקו דאבות מלאכות. וכגון מחק דמידות. דבבא בתרא. פ' המוכר את הספינה. ועל שם שסתמו מחליק נקרא מחקא בלשון ארמי. כמו שפירשו חכמים במסכת מגילה. ב)נייר. מחקא. אצל אין כותבין כו'. מפני שמחליקין אותם בשעת כתיבתם. עשייתם: קהות. לשון ושני הבנים תקהינה. ענבים שלא בישלו כל צרכם. ולשותה יין מגיתו. ועוד דומה לשותה תירוש מגיתו. חדש. ועודנו בגת. שלא החמיץ שהוא מתוק וקשה ללב. וכל שכן שהשותה יין של ענבים קהות שהוא חמוץ שקשה ללב. וגם לשתותו. כך התלמידים תלמודם קשה שלא שימשו כל צורכם. ולא הבינו בטעמי של דבר. והלמד מן הזקנים. הם שנו ושילשו והבינו כל הטעמים. והלמד מהן דומה לאוכל ענבים בשולות שנתבשלו. ושותה יין ישן. שהוא טוב ובריא לגוף ומתיישב על הלב:

ר' אומ' אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו. יש קנקן חדש מלא ישן וישן אפי' חדש אין בו:

אל תסתכל בקנקן. אל תבט אל מראה האדם ואל גבה ואל קומתו. לומר זה הגון ותלמיד. אלא במה שיש בו. ג)ביין שבתוכו תן עיניך אם טוב הוא. כלומר לך והריח בו אם יש בו ריח תורה אם לאו. כההוא דאמר ליה ד)תהי ליה אקנקניה: מלא ישן. יש לך אדם בחור ומיושב בתלמודו כיין ישן שהוא משוקט על שמריו. ויש קנקן

(תהלים ל"ד). ע) שבקשו להספידו אי חסיד אי עניו וכו' כצ"ל ועיין סנהדרין י"א ע"א. סוטה מ"ח ע"ב, וירושלמי סוטה פ"ט הט"ז. ועיין שם הי"ג דמסיים ולמה נקרא שמו קטן שהיה מקטין עצמו וי"א לפי שמעט היה קטן משמואל הרמתי. פ) רמון מצא תוכו אכל וכו' חגיגה ט"ו ע"ב. צ) אי זכאי גמירנא מעיקרא והא גמרה וכו' כצ"ל עיין שבת כ"א ע"ב. ק) אצל הוצאה במס' שבת ע"ח ע"ב. ר) וכן בגט פשוט הוא על הנייר ועדיו על המחק ב"ב קס"ד ע"א. ש) מיגמר בעתיקא קשה מרחדתא וכו' יומא כ"ט ע"א, אם שכח תשכח וגו' (דברים ח'), אם שמע תשמע וכו' דברים כ"ח). ת) אם תשמע בחדש וכו' עיין ברכות מ' ע"א וסוכה מ"ו ע"ב, ושם איתא אם שמוע בישן וכו'. א) והמוחקו דאבות מלאכות שבת ע"ג ע"א, וכגון מחק דמידות פרק המוכר את הספינה כצ"ל ב"ב פ"ח ע"ב, פ"ט ע"ב. ב) נייר מחקא מגילה י"ט ע"א. ושני הבנים תקהינה כצ"ל (יחזקאל י"ח). ג) ביין שבתוכו כצ"ל וכן הוא בפירש"י. ד) תהי ליה אקנקניה וכו' ב"ב כ"ב ע"א

ישן. שאפילו מן הגרוע החדש אין בו שכולו ריקם. כך יש אדם זקן ובעל צורה שאפי׳ מיעוט תורה אין בו. תורה נמשלה ליין. שנאמר לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי. ואדם דומה לקנקן שהוא כבית משמרתה של תורה. כשם שהקנקן בית משמרתו של יין. ועוד המשיל עיקר של תורה ביין ישן. ושאינו עיקר ביין חדש שאינו טוב כיין ישן. אבל מעולה הוא מן המים:

ר׳ אלעזר הקפר אומ׳ הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם: הוא היה אומ׳ הילודים למות והמתים להחיות והחיים לידון, לידע, להודיע, ולהיוודע, שהוא אל, הוא היוצר, והוא הבורא, והוא המבין, הוא הדיין, הוא עד, הוא בעל דין, הוא עתיד לדון, ברוך הוא, שאין לפניו לא עוולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד, שהכל שלו, ודע שהכל בא לחשבון, ואל יבטיחך יצרך לומר שהשאול בית מנוס, שעל כורחך אתה נוצר, ועל כורחך אתה נולד. ועל כורחך אתה חי, ועל כורחך אתה מת, ועל כורחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הוא הקב״ה: ר׳ חנניא בן עקשיא כו׳:

הקנאה שיש לו לאדם על חבירו. והתאוה שנמשך אחר תאות לבו לניאוף ולשאר עבירות. והכבוד. שרודף אחר שררה וכבוד. מוציאין את האדם מן העולם. קנאה. ה)שנאמר ורקב עצמות קנאה. והתאוה. שנאמר תוחלת ממשכה מחלה לב. והכבוד. שררה. דכתיב ו)וימת יוסף תחילה. וכל אחיו וכל הדור ההוא. הא למדת שקשה היא הרבנות שקוברת את בעלה. ועוד כתב חזון ישעיהו. בימי עוזיהו יותם אחז יחזקיהו. הרי שקיפח ד׳ מלכים בימיו. הא למדת שהגדולה מקברת את בעלה. מחמת שהוא משתרר יותר מדאי: הילודים. כמו הילדים במדבר בדרך. הנלודים כבר סופם למות. תמה לי הכותב. ז)דבפ״ק דגיטין משמע דנולדים להבא. גבי לנולדים דלא הוו בשעת מתן מעות. ח)[וביבמות] (ובפ׳ החולין) משמע דנולדים לשעבר וילודים להבא. דקאמר מאן אחיו, אחיו הילודים. ולע״א מאן אחיו. אחיו הנולדים. ובשילהי פרק קמא דגיטין נולדים להבא. ט)ובקרא. הנה בן נולד. והבן הילוד לשעבר. כתרג׳ דאיתיליד. ובכאן משמע הילודים. לשעבר. והמתים כבר. סופם להחיות. והחיים. ומשיחיו סופם לידון. כשיגיע יום הדין בעמק יהושפט. הוא עמק המלך. וכל כך אני אומר לידע. למען דעת כל עמי הארץ. גלגל זה. שהעולם חוזר כן. כדי שיטיבו מעשיהם. ולהודיע. גם הם לאחרים אשר ילמדו את בניהם. ולהיודע. שיהא הדבר גלוי לכל העמים. כדי שייראו מלפני המקום. שהקב׳ הוא היוצר. וכשם שהיוצר הזה עושה בכליו כל אשר יחפץ כו׳. כן כל אדם ביד הק׳ לעשות בהם ככל הישר בעיניו. להוליד ולהחיות ולמות. ולדון. והוא הבורא שעושה אדם בריא בעולם בצלם דמות תבניתו. והוא היודע מה בסתרי טוחותיהם. שהרי הוא עשאן ואין להסתיר בהן דבר ממנו. והוא המבין אל כל מעשיהם. י)דכתיב היוצר יחד לבם.

ע״ש, שנא׳ לכו לחמו וגו׳ (משלי ט׳). ה) שנא׳ ורקב עצמות קנאה (משלי י״ד), ועיין בפדר״א פי״ג מביאור הר״ל שם, שנא׳ תוחלת ממשכה מחלת לב כצ״ל (משלי י״ג). ו) וימת יוסף וכו׳ (שמות א׳) הא למדת שקשה וכו׳ פסחים פ״ז ע״ב, הילדים במדבר בדרך וגו׳ (יהושע ה׳). ז) דבפ״ק דגיטין משמע וכו׳ כצ״ל שם י״ג ע״ב עי״ש. ח) וביבמות משמע דנולדים להבא וכו׳ כצ״ל שם י״א ע״א, ועיין בתוס׳ ד״ה מאן אחין וכו׳ ועיין נדרים ל׳ ע״ב וברש״י וכר״ן שם. ט) ובק״א הנה בן נולד (מלכים א׳ י״ג) והבן הילוד וגו׳ (שמות א׳) כתרגום דאתיליד הוא ת״י ובת״א הוא דמתיליד. י) דכתיב היוצר יחד לבם (תהלים ל״ג), ועיין מדרש וי״ר, ומפרש קהלת פי״ב.

הוא הדיין. הוא המומחה לדין ובקי. בקו המשפט. שנא׳ כ)והוא באחד מי ישיבנו. ואם תאמר מה ידין ואין מעיד עלי. והוא עד. כלומר והוא עצמו יעיד בדבר שהוא רואה את הכל. שנאמר עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ. ל)וכתיב וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד. ואמרי׳ בהכל חייבים. עבד שרבו מקרבו למשפט וממהר להעידו מה תקנה יש לו. והוא עצמו יהיה בעל דין לצעוק על האדם להורידו לדין. והוא עתיד לדין. שאין לפניו לא שכחה. ואל תאמר בלבך בשכבר הימים הבאים הכל נשכח. שבברור יוודע לך שיעמידך בדין כי הוא עתיד לדון. ומ״מ באמת וביושר ישפוט אותך ואם ניהגת כשורה אל תפחד ותדאג. כי ישים עליך דבר שלא כדין שלא מדעת אלא מתוך שכחה. שאין לפניו לא עולה. דכתיב אל אמונה ואין עול. ולא שכחה. שהכל כתוב לפניו בספר שנאמר ויקשב ה׳ וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו ליראי ה׳ ולחושבי שמו. ואומר ביד כל אדם יחתום. ולא משוא פנים. שלא יבטח אדם על דבר שקר לאמר שישא לו פנים. או יקח שוחד. ולא מקח שוחד. מקרא הוא בדברי הימים ביהושפט. מ)כי אין עם ה׳ אלהינו עולה ומשא פנים ומקח שוחד. ובמשנה יש נקוד מֶקח. ויש נקוד מַקח. ואני אומר שהאומר כן משתבש. דלשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד: שהכל שלו. אין כאן. ודע. במשניות. ומניין שהכל שלו. נ)שנאמר לי הכסף ולי הזהב נאם ה׳ צבאות. ולמה יקח שוחד מאחר שהכל שלו. אין כאן. וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך. ודע שהכל בא בחשבון. שכל מעשיך באים בחשבון ואין נעדר דבר. שנאמר אחת לאחת למצוא חשבון. ומצרפן זה עם זה עד שעולין לחשבון גדול: ואל יבטיחך יצרך כו׳. שלא תאמר בלבך. הקבר לי בית מנוס. שאפטר מן הדין אחרי בואי בקבר. לא אתעורר לי לעולם. שעל כורחך כו׳. ועל כורחך כו׳. וכשם שנולדת בעל כורחך וחייך לעולם לעמל ולרוח. על אפך ועל חמתך. שהרי פעמים רבות התאוית למות. ואינך משיג. ומי שהגיעה עונת מיתתך לא יכולת להשמט ולהפטר ממנה. כמו כן אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפי חשבון מעשיך. וכן בדוד הוא אומר אם אסק שמים שם אתה ואציעה שאול הנך. שם ידך תקחני ותאחזני ימינך:

סליק פירקא

פרק חמישי.

תכח. חיי: ויגש: יתרו: ויקרא:

בעשרה מאמרות נברא העולם, מה תלמוד, והלא במאמר אחד יכול להבראות, אלא ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות:

כ) והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כ״ג) שנאמר עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ. ל) דכתיב וקרבתי אליכם למשפט וגו׳ (מלאכי ג׳), עבד שרבו מקרבו למשפט וכו׳ עיין חגיגה ה׳ ע״א. דכתיב אל אמונה ואין עול (דברים ל״ב), שנא׳ ויקשב ה׳ וישמע וגו׳ (מלאכי ג׳), ביד כל אדם יחתום וגו׳ (איוב ל״ז). מ) כי אין עם ה׳ אלהינו עולה ומשא פנים ומקח שחד כצ״ל (דה״י ב׳ י״ט) ועיין בתוי״ט ד״ה מקח וכו׳. נ) לי הכסף ולי הזהב נאום ה׳ צבאות כצ״ל (חגי ב׳), כי ממך הכל ומידך נתנו לך (ד״ה א׳ כ״ט), אחת לאחת למצא חשבון (קהלת ז׳), אם אסק שמים וגו׳ (תהלים קל״ט).

ס) בראש השנה מפרש מאמרות מאי ניהו. ויאמר ויאמר דבראשית. הני תשעה הוו. בראשית נמי מאמר הוא. דכתיב בדבר ה' שמים נעשו. ע) ובפרקי' דר' אליעזר ובפסיקתא משלימן מאותם הכתובים אצל יצירת האדם ואעפ"י שאינם אצל מעשה בראשית לפני ויכולו. מה תלמוד. ויאמר ויאמר האילו מה תלמוד. מה אנו למידין מהן והלא במאמר אחד היה יכול להבראות את כל העולם. אילו אמר יתקיים כל העולם כולו לרצוני. וזהו מאמר אחד. מה טעם לא בראו כולו במאמר אחד ומפרש. כדי להיפרע מן הרשעים פירעון גדול וכבד. שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, שטרח בו הק' לבראו בעשרה מאמרות. וכדי ליתן שכר כו'.

עשרה דורות מאדם ועד נח, להודיע כמה ארך אפים לפניו, שכל הדורות היו מכעיסין לפניו עד שהביא עליהם מי המבול: עשרה דורות מנח ועד אברהם, להודיע כמה ארך [אפים] שכל הדורות היו מכעיסין לפניו עד שבא אברהם אבינו וקיבל עליהם שכר כולן: עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכולן להודיע כמה חיבתו של אברהם אבינו:

עשרה דורות מאדם ועד נח. אדם. שת. אנוש. קינן. מהללאל. ירד. חנוך. ומתושלח. למך. נח. ולמה עשרה כנגד י' מאמרות של בריית עולם: היו מכעיסין. ובאים ל"ג. ולפיכך שימר והמתין להם הק' י' דורות. כנגד י' מאמרות. עד שהביא עליהם מי המבול. כיון שראה שלא היתה בהן תועלת. משהודיע ארך אפים לכל באי עולם הביא עליהם מי המבול ולא נשתייר מהם אלא נח ובניו ודיי להם שיצילו את עצמם שלא היה בהם זכות להציל כל העולם כולו: עשרה דורות מנח ועד אברהם. שם ארפכשד. שלח. עבר. פלג. רעו. שרוג. נחור. תרח אברהם. עד שבא אברהם אבינו וסיגל מעשים טובים. וניסהו הק' בי' נסיונות. ועמד בכולן. והיה מדריך כל העולם בדרך ישרה. והציל את כולן. ונתן הק' שכר לו על שהחיה את כולן. לפי שאין הק' חפץ במיתתן של רשעים והוא הורה אותם דרך תשובה. שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן. כתרגו'. ויש לומר. שכר כנגד מה שהיה ראוי לכולן. כאותה שמצינו בתלמוד. פ) לעולם יקדים אדם לבית הכנסת כדי שימנה עם עשרה ראשונים. שאפי' הם מאה נוטל שכר כולם. שכר כולם ס"ד. אלא שכר כנגד כולן. הכא נמי נוטל כנגד הצדיקים שהיו באותם הדורות. שם. ארפכשד. שלח. עבר. יקטן. לפי שהוא סיגל מעשים טובים הרבה יותר מכולן. ובאים. מחוק ממשניות. וכת' באין מלפניו: צ) עשר נסיונות. וכולו מפורשת בפרקים דר' אליעזר בן הורקנוס: תחילה ביקש נמרוד להורגו ונחבא בקרקע י"ג שנה. שוב הוליכו לעיר כשדים וגלה ממולדתו. והביא הק' רעב בארץ כנען לצרפו. ונלקחה שרה. ובא עליו כדרלעמר וחביריו והגלו את לוט בן אחיו. והראה לו הק' בין הבתרים שיעבוד מצרים. ומן הד' מלכיות: שנאמר קחה לי עגלה משולשת. וציוהו על המילה. ואמר לו לגרש ישמעאל

ס) בראש השנה מפרש וכו' עיין בר"ה ל"ב ע"א וגרסתו כגירסא הישנה ויאמר ויאמר וכו' ועיין מגילה כ"א ע"ב, ובר"ר פי"ז. ע) ובפרקי דר"א וכו' ע"ש פרק שלישי ועיין בביאור הרד"ל אות ע"ג, ובפסיקתא שלפנינו ליתא, ועיין שם פכ"ג סי' ה' ועיין מדרש במ"ר פי"ד, ובזוהר פ' ויקרא דף י"א ע"ב, ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב), כתרגומו וית נפשתא דשעבידו לאורייתא. פ) לעולם יקדים אדם וכו' עיין ברכות מ"ז ע"ב. צ) עשר נסיונות וכו' פרד"א פכ"ו ע"ש, ועיין שם פל"ב, ובמדרש במד"ר פי"ד, ובאדר"נ פל"ג חשיב העשרה נסיונות בענין אחר, וכסדר הזה חשיב להו במדרש תהלים מזמור י"ח וסוף מזמור צ"ח, ועיין בפירש"י על מס' אבות וז"ל עשרה נסיונות נתנסה א"א מפרשים בפדר"א, וכולם יסדם ר"ש הגדול בקרוב"ץ אמרת ה' צרופה והוא ט"ס וצ"ל בקרוב"ץ אמרתך צרופה בסילוק יום ב' של ר"ה, וכבר העיר בזה הגאון רד"ל בביאור פדר"א פכ"ו

עם אמו. וצוה לשחוט את בנו: ובמדרש תילים הוא נדרש. וכך הם מנויים. ק)אני יי״י אשר הוצאתיך מאור כשדים. לך לך. ויהי רעב בארץ. ושנים. אחד בפרעה ואחד באבימלך ושל בתרים. ושל יצחק. ושל ישמעאל. ואחד במלכים: ובמשנת ר׳ נתן הן נכללין כך. שנים בלך לך. שנים בשתי נשיו. ושנים בשני בניו. ואחד בשני בניו. ואחד באור כשדים. ואחד בברית מילה: וכל כך למה. כדי שיטול אברהם שכרו ויהיו כל אומות העולם אומרים יתר מיכן שוה לאברהם שיטול שכרו. עליו הכת׳ אומר לך אכול בשמחה לחמך: ולמה ניסהו בעשר. לא פחות ולא יותר. כנגד י׳ מאמרות שבהן נברא העולם. כדיי היה אברהם שנתנסה בי׳ נסיונות ונמצא שלם שיעמיד העולם שנברא בי׳ מאמרות:

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים. עשר מכות הביא הקב״ה על המצריים במצרים ועשר על הים: עשר נסיונות ניסו אבותינו את הקב״ה במדבר שנאמר וינסו אתי זה עשר פעמים ולא שמעו בקלי:

בבא זו כך היא כתובה ברוב סיפרי משנה. עשרה ניסים. כו׳. ואין כת׳ בם ה׳ מכות כו׳. ואומר הייתי שזה הכת׳ במחזורים שלנו עשר מכות הביא. פי׳ הוא. שאילו הן הניסים שנעשו לאבותינו במצרים. ועל הים שלקו במצרים עשר ובים עשר. ויישר׳ נוצלו מאילו ומאילו. שהגין הק׳ עליהם. אבל מצאתי אחרי כן מוגה במשנה דווקנית שהוגה ממשנת ר׳ אפרים עשר מכות כו׳. ואילו הן שבמצרים. רצ״ך עד״ש באח״ב. דם. צפרדע. כנים. ערוב. דבר. שחין. ברד. ארבה. חשך. מכות בכורות. ולכך עשה סימנין שלא תחליפם בדוד בתהלים. אלא כסדר הכתובים בבא. ושלש תיבות למה כלפי ר)ששנינו בסנהדרין. מי שלקה ושנה בהתראה ב״ד כונסין אותו לכיפה לשלישית אף בלא התראה. וכן השנים ראשונים בהתראה והשלישית לעולם בלא התראה לבד מבכורות שהתרה בראש כולן על שם שהיתה קשה מכולן: כ״ש: ש)ועשר על הים. שכת׳ בהן עשרת מיני מיתה בפרשת ויושע. רמה. ירה. טבעו. תהומות יכסיומו. ירדו במצולות. תרעץ אויב. תהרס קמיך. יאכלמו כקש. נערמו מים. נצבו כמו נד נזלים. שנעשו המים כערימה וקמו נד אחד והיו משברים ראשיהם של מצרים. צללו כעופרת. הרי כאן עשרה. תבלעמו ארץ מניין. דבשבחם דיבר הכתוב שזכו לקבורה. עשר מכות שנעשו על הים. שנאמר במשנת ר׳ נתן ת)כנגד עשר נסיונות אברהם אבינו ובכולן עמד ונעשה שלם הביא הק׳ לבניו נס במצרים וכנגדו הביא עשר מכות במצרים. וכנגדו עשה להם ניסין על הים. בשעה שעברו כו׳. ובמכלתא כך היא שנוייה. א)בשעה שבאו משה ואבותינו על ים סוף אמר להן משה קומו עברו. אמרו אין אנו יכולין לעבור. עד שיעשה לנו הים גזרים גזרים. שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים. עד שיעשה הים בקעים בקעים. וכן הוא אומר בקע ים ויעבירם. עד שיעשה הים טיט. וכן הוא דרכת בים סוסיך חמר מים רבים. נקבים נקבים. וכן היה. שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו. מדברות מדברות. וכן היה שנאמר ב)המוליכך במדבר. פירורין פירורין וכן היה. שנאמר אתה פוררת בעוך ים. סלעים

ע״ש. ק) אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית ט״ז) כצ״ל, ואחד באור כשדים כצ״ל. וינסו אתי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי כצ״ל (במדבר י״ד), ועיין באדר״נ פ״ט. ר) ששנינו בסנהדרין כצ״ל ועיין שם פ״א ע״ב, פ״ב ע״ב, יבמות ס״ד ע״ב. ש) ועשר על הים וכו׳ ועיין במכילתא פ׳ בשלח ובתנחומא שם, ובאדר״נ פל״ג. ת) כנגד עשר נסיונות אביהם וכו׳ אבדר״נ ע״ש. א) בשעה שבאו משה וכו׳ אמר להן משה קומו וכו׳ כלשון הזה הוא באדר״נ פרק ל״ג, ועיין במכילתא פ׳ בשלח, ובתנחומא שם, לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קל״ו) בקע ים ויעבירם (תהלים ע״ח). דרכת בים סוסיך חמר מים רבים כצ״ל (חבקוק ג׳) נקבת במטיו ראש פרזו (שם). ב) המוליכך במדבר

סלעים. שנאמר שברת ראשי תנינים על המים. היכן נשברין ראשי תנינים. הוי אומר על הסלע: יבשה יבשה. שנא׳ ובני ישר׳ הלכו ביבשה בתוך הים. נודות נודות. נצבו כמו נד. ומים שהיו בין הגזרים ירדה אש מן השמים וקלטן. שנאמר כקדח אש המסים מים תבעה אש. וסימן גבט נמף סינן: העשירית. נודות של שמן ושל דבש היו יורדין לתוך פי תינוקות של ישר׳. שנ׳ ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור. ויש אומ׳ מים היו נובעים מן הים שמהן היו שותין. מפני שמי הים מלוחים הם. ר׳ אלעזר אומר תהום קפה להם למעלה כדי שלא יצטערו: ג)עשר נסיונות דבמדבר. מפורשות במסכת ערכין. בפ׳ יש בערכין. ד)ובמשנת דר׳ נתן. בפ׳ יוסף בן יועזר. אילו הן. שנים במים. שנים במן. שנים בשליו. אחד בעגל. ואחד במדבר פארן, שנים בים אחד בירידה. ואחד בעליה. בירידה דכתיב המבלי אין קברים וגו׳. ובעלייה. אמר רב הונא ישר׳ שבאותו הדור מקטני אמנה. שנא׳ וימרו על הים בים סוף. מלמד שהיו ישר׳ ממרים באותה שעה ואומרי׳ כשם שאנו עולין מצד זה כך מצריים עולין מצד אחר. עד שאמר לו הק׳ לשר של ים פלוט אותם ליבשה ופלטם: שנים במים. במרה. וברפידים. במרה דכת׳ ויבאו מרתה ה)וילנו העם על משה. ברפידים. ויחנו ברפידים. ו)וירב העם עם משה. שנים במן. אל תצאו. ויצאו. אל תותר. ויותירו. שנים בשליו. בשליו ראשון. בשבתנו על סיר הבשר. בשליו שני. והאספסוף אשר בקרבו וגו׳. אחד בעגל שעשו. ואחד במדבר פארן במרגלים. ז)דכת׳ ויבאו אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני ישר׳ אל מדבר פארן קדשה. והוא נסיון עשירי. דכת׳ וינסו אותי זה עשר פעמים. ומי מריבה. לאחר מיכן היה. ועל כולם הוכיחן משה. ח)וכמפורש אף במשנת ר׳ נתן. שנאמ׳ אלה הדברים. במדבר. על שעשו ישר׳ העגל. שנאמ׳ עשו להם עגל מסכה. בערבה. על המים. שנאמר ויצמא שם העם למים. מול סוף. על שהמרו בים. שנאמ׳ וימרו על הים בים סוף. כמו שפירשתי למעלה. ט)ויש אומ׳ פסלו של מיכה. ר׳ יהודה אומר אף בים המרו. וכבר פירשתיו. בין פארן. אילו המרגלים. ובין תפל. אילו דברים של תיפלות. שנטפלו על המן. ולבן. זה מחלוקתו של קרח. נ״ל לפי שבאותו הפרק פרח מטהו של אהרן. וחצרות על העריות. נר׳ לי לפי שנאמ׳ י) וישמע משה את העם בכה למשפחותיו. על עיסקי משפחותיו. ואותה בכייה היה סמוך למעשה מרגלים. ואעפ״י שאין הפרשיות סמוכות. כמו שמפורש בכל כתבי. כ)שאין שם מקומה. הרי כאן שבעה. ובמקום אחר הוא אומר ובתבערה ובמרה ובקברות וגו׳. הרי כאן עשרה. ותרגום אונקלוס מוכיח קצת אוכח יתהון על דחבו במדברא כו׳. ונוח וקל להבין:

כצ״ל (דברים ח׳) ועיין בפירש״י על אבות בהגהה שם שמביא נוסח משונה מהאדר״נ שלפנינו, וגם נמצא בה שינוים מנוסח המחבר, ועל מדברות מדברות מביא שם המקרא מוליכם בתהומות כסוס במדבר לא יכשלו (ישעיה ס״ג), אתה פוררת בעזך ים (תהלים ע״ד) שנא׳ שברת ראשי תנינים על המים (שם) ובני ישראל הלכו ביבשה וגו׳ (שמות ט״ו) נצבו כמו נד (שם) כקדח אש המסים כצ״ל (ישעיה ס״ד). ויניקהו דבש מסלע (דברים ל״ב. ג) עשר נסיונות דבמדבר ערכין ט״ו ע״א ע״ש. ועיין בספרי פרשה דברים, ובפדר״א פכ״ו, ושם פמ״ד. ד) ובמשנת דר״נ בפרק יוסף וכו׳ ליתא לפנינו וע״ש פל״ד, המבלי אין קברים וגו׳ (שמות י״ד), שנא׳ וימרו על ים בים סוף (תהלים ק״ו), ויבאו מרתה וגו׳ (שמות ט״ו). ה) וילנו העם על משה כצ״ל (שם) וכן צריך תקון בגמרא דערכין שם, ויחנו ברפידים (שמות י״ז). ו) וירב העם עם משה כצ״ל (שם) בשבתנו על סיר הבשר (שמות ט״ז), והאספסוף אשר בקרבו וגו׳ (במדבר י״א). ז) דכתיב ויבאו אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני ישראל אל מדבר פארן קדשה כצ״ל (במדבר י״ג), וינסו אותי זה עשר פעמים (במדבר י״ד). ח) וכמפורש אף במשנת ר׳ נתן ע״ש ריש פל״ד, שנא׳ עשו להם עגל מסכה (שמות ל״ב), ויצמא שם העם למים (שם י״ז), וימרו על הים וגו׳ (תהלים ק״ו). ט) ויש אומרים פסל של מיכה כצ״ל עיין מדרש תנחומא פ׳ תשא סי׳ י״ד, מכילתא בשלח, ספרי פ׳ בהעלותך, שמות רבה פכ״ד, במ״ר פט״ז, מדרש תהלים מזמור ק״א, ועיין סנהדרין ק״ג ע״ב ובפירש״י שם, ובירושלמי סוכה פ״ד ה״ג. י) וישמע משה וגו׳ על עסקי משפחותיו (במדבר י״א), שבת ק״ל ע״א. כ) שאין שם מקומה

עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש, לא הפילה אשה מריח בשר הקודש, ולא התליע בשר הקודש מעולם, ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכיפורים, ולא נראה זבוב בבית המטבחיים, ולא נמצא פסול בעומר, ובשתי הלחם ובלחם הפנים, ולא כיבו גשמים אש של עצי המערכה, ולא נצחה הרוח לעמוד העשן, עומדים צפופים ומשתחוים רווחים, ולא הזיק נחש ועקרב בירושלם, ולא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלם:

לא הפילה. אשה עוברה. מתאות הריח. ואע״ג דאמרי׳ ל)עזים שבירחו היו מתעטשות מרות פיטום הקטורת. מ)ומירושלם ליריחו עשר פרסאות. אפי׳ הכי לא הפילה אשה. ולא התליע. שהרי נ)כשלא היה להם פנאי להקטיר כל האיברים שניתותרו מן הערב מעלין אותו לראשו של מזבח. לפי שנאמר ולא ילין חלב חגי עד בקר. ומתרג׳ ולא יביתון בר ממדבחא כו׳. והן עומדין שם ב׳ ימים או ג׳ עד שיהו פגויים. לפי שאין לינה מועלת בראשו של מזבח. ואעפ״י כן לא הסריחו: ולא אירע קרי. ס)ודוקא קרי אבל שאר טומאות אירעו בו. כגון טומאת שרץ. וכגון יוסף בן אילם שנתזה צינורא של עם הארץ על בגדו. בפ״ק דיומא. וכל כך. מפני שהטומאה היוצאה מגופו מכוערת היא מכל שאר טמאות שבעולם. ואעפ״י שלא אירע קרי. לא סמכינן אניסא. והיינו דתנן שבעת ימים כו׳. שמא יארע בו פסול. ופי׳ הקונטרס קרי או שאר טומאה המעכבתו מלבא במקדש. ואי לאו פי׳ הקונטרס הוי אמינא מרנקט פסול התם במשנה והכא קרי. אלמא פסול דהתם לאו מקרי קאמר אלא משאר טמאות. ולא נראה זבוב בבית המטבחים שבעזרה ע)ששם היו השלחנות של שיש כדמפרי׳ במסכת שקלים. שעליהן היו מניחין בשר הקרבן. ולא נמצא פסול. ליגע שרין במנחת העומר. או בקומצה. שלא כהילכתה. פ)ונס גדול הוא זה. שאילו היה בו פסול היה נדחה לגמרי ואין לו תשלומין. צ)שהרי אי איפשר ללקיטתו. וקצירתו אלא בליל י״ו. וכדמפורש במנחות. פ״ר ישמעאל. ובשתי הלחם של עצרת. אף בם לא אירע פסול. דשוב אין לו תשלומין מאחר שהל עליהן יום טוב. שהרי צריכין לאפותו מערב. ק)שאין אפייתן דוחה לא את שבת ולא את יום טוב. כדמפורש בפסחים. ונמצא שהיו נדחים לגמרי. ואם נמצא בלחם הפנים בשבת היה נדחה עד שבת הבאה.

שם קט״ז ע״א, ובתבערה ובמסה ובקברת וגו׳ (דברים ט׳). ל) עזים שביריחו היו מתעטשות וכו׳ עיין יומא ל״ט ע״ב, תמיד ל׳ ע״ב, ובירושלמי סוכה פ״ה ה״ג. מ) ומירושלים ליריחו עשר פרסאות יומא כ׳ ע״ב, ושם ל״ט ע״ב. נ) כשלא היה להם פנאי להקטיר וכו׳ כן הוא בפירש״י שם. לפי שנא׳ ולא ילין וגו׳ (שמות כ״ג), ומתרג׳ ולא יביתון בר ממדבחא וכו׳. ס) ודוקא קרי אבל שאר טומאות וכו׳ המחבר מחלק בפשיטות בין טומאות קרי לשאר טומאות והיא דיוסף בן אילם דיומא י״ב ע״ב מוקי לה משום שנתזה צנורא על בגדו של כ״ג, כדי לתרץ קושית המפרשים מהך מתניתין דלא אירע קרי לכ״ג ביוה״כ, וכמו שפירש״י באבות ואותו פיסול שאירע בו ביוסף בן אילם פסול אחר היה כגון מחמת שרץ או צנורא של עם הארץ נתזה על בגדו לא קרי היה. וקשה שהוא נגד ירושלמי מפורש בפ״ק דיומא ה״א מעשה בבן אילם מציפורין שאירע קרי לכ״ג ביוה״כ ונכנס בן אילם ושימש תחתיו בכהונה גדולה, ובק״ע פירש שאירע קרי היינו מקרה שנטמא ע״י אחת מטומאות אבל קרי ממש אי אפשר לומר דתנן באבות שלא אירע קרי לכ״ג ביוה״כ מעולם והוא דוחק גדול, ועיין בירושלמי שם ה״ד ולא מן הנסים שהיו נעשין בבית המקדש הן א״ר אבין ע״ש לא תנסון, א״ר יוסי בי רבי בון כאן בראשון וכאן בשני. ועיין בתיו״ט פ״א משנה א׳ דדמאי ובתו׳ חדשים שם שלא הזכירו דברי הירושלמי הנ״ל, ובאדר״נ פל״ה ולא אירע קרי לכ״ג ביוה״כ חוץ מר׳ ישמעאל בן קמחית שיצא להסיח עם שר אחד ונתזה צנורא מפיו ונפל על בגדיו ונכנס אחיו ושמש בכהונה גדולה תחתיו וכו׳ וע״ש כל הענין ומשמע דטומאות קרי כולל גם לטומאה אחרת, ועיין יומא כ״א ע״א ותו״י ד״ה ולא אירע וכו׳, ובשו״ת תשב״ץ ח״ג סי׳ ל״ז, וסי׳ קל״ה, וסי׳ קל״ז ואין כאן מקום להאריך. ע) ששם היו השלחנות וכו׳ שקלים פ״ו מ״ד. פ) ונס גדול הוא זה וכו׳ כל זה לשון רש״י במשנה. צ) שהרי א״א ללקיטתו וכו׳ עיין רש״י יומא כ״א ע״א ד״ה ולא נמצא פסול וכו׳ ועיין תוס׳ מנחות ס״ו ע״א ד״ה זכר וכו׳. ק) שאין אפיתן דוחה וכו׳ פסחים מ״ז ע״א,

שאי איפשר לסדרן אלא בשבת. שנאמר ר)ביום השבת יערכנו: לא כיבו. ולא נצחה. הן כתובין במשניות. אבל ס)לפי שאנו מקשי' בפ"א של יומא על ולא הזיק. ותו ליכא. והא לא כיבו ולא נצחה. למדנו שאין דרכם ליכתב במשניות. ונראה לפי אותו עניין. דעומר ושתי הלחם. ולחם הפנים. חשובין הן בשלשה. עומדין צפופין. דחוקים ומצומצמים. שמתוך הדחק היה נראה לאדם כאילו הוא על גבי חבירו. וכשהיו מתפללין ומשתחוים כלפי היכל לבקש צורכיהם היו רוחים עד שיהיו בין כל אחד ואחד ד' אמות. כדי שלא ישמע אחד מהן תפילתו של חבירו. כשהיה תובע צרכיו ומתודה עוונותיו כדי שלא יתבייש. ובבר' רב' אמרי' עלה דעומדים צפופים. א)א"ר שמואל בר אחא ארבע אמות היה לכל אחד ואחד לכל צד: ולא הזיק. ב)שלא נשך אדם ומת. שהיתה ירושלים משמרת על יושביה שאין אדם נפגע בה. וזהו שקראה הכתי' עליזה. צר לי המקום שאלין שאהא לן. דחוקה שעתי. שאין לי במה להתפרנס. ואי אפשר לדור וללון בירושלם ג)לפי שכל הדרין בה הק' מזמן פרנסתם להם. שלא היו צריכין לצאת. כך קיבלתי: ולי נראה שאינו מדבר אלא על עסק הרגלים. שכל ישר' נאספין לשם וסיפוקם מרובה. ועומדין בבקר ונפטרין והולכין. שנאמר ופנית בבקר והלכת לאהליך. ולא אמר אדם לחבירו מעולם כדרך אדם הקובל ומתרעם על עצמו צר לי המקום שאהא לן הלילה בו. אם מפני שלא היה מוצא בית ללון. או מפני שלא היה מהסורו בעיר. ופ"א של סדר יומא הוא משיב. ד)פתח במקדש. בנסים שנעשו במקרש. וסיים בירושלם. בניסים שנעשו בירושלם. בתמיה. ומשני. אילו שנים אחרונים העסוקין בירושלם אינם עולין מן המניין הרי יש לך שני ניסים אחרים למלאות החשבון. לא כיבו. ולא נצחה. שלא כיבו גשמים אש של עצי המערכה. ואעפ"י שהיה המזבח עומד בגלוי החצר. שלא היה החצר מסוכך על גביו. ועוד שעשן המערכת של עצים אפי' כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו. ה)שהיה מתמר ועולה כמקל. שלא יזיק לעיני הכהנים העסוקין בעבודה. ועוד ללמד חשיבות לכל באי עולם שהיה בו כח לעמוד לפני הרוח: ושם הוא מונה עומר ושתי הלחם ולחם הפנים. הני תלתא פסולי כחד. ומכנים תחתיהן הא דאמר אביי מוראה ונוצה ודישון מזבח הפנימי ודישון המנורה נבלעין. ושברי כלי חרס נבלעין במקומן. ובלועים כולהו חשבינהו כחד. איכא אחריתי. דאמר ר' יהושע בן לוי נס גדול נעשה בלחם הפנים שסילוקו כסידורו. שנאמר לשום לחם חם ביום הלקחו: הכי איתא ו)בשילהי פ"ק דיומא:

ז)עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות. פי הארץ. ופי הבאר.

מנחות ק' ע"ב, ערכין ח' ע"ב. ר) ביום השבת יערכנו (ויקרא כ"ד). ס) לפי שאנו מקשים בפ"א של יומא וכו' עיין יומא כ"א ע"א. ונראה שהיה לו גירסא אחרת שם וכוונתו כמו שכתב רש"י בפירושו באבות וז"ל כתוב במשנה לא כבו גשמים ולא נצחה הרוח וכמדומה לי שהוא שבוש דהא בפרקא קמא דיומא קתני להן משנה אגב גררה ולא קתני בה הני תרתי ומוספינן להו בברייתא ותפשוט דלא גרסינן להו במשנה, וכן הוא בריטב"א על יומא שם ע"ש. א) אמר ר' שמואל בר אחא ד' אמות וכו' במדרש בר"ר פ"ה איתא ר' שמואל בשם ר' אחא אמר ארבע אמות לכל אחד ואמה מכל צד, וכן במדרש קהלת פ"א ר' שמואל בר חובה בש"ר אחא אמר ד' אמות ריוח בין כאו"א ואמה מכל צד כדי וכו' וצריך לגרוס בשתי המקומות אמה מכל צד כדאיתא להא מילתא בוי"ר פ"י ושם הגירסא נכונה אמה לכל צד שלא יהא אחד מהן שומע קול חבירו מתפלל, ושם איתא ר' שמואל בר איביה בשם ר' אחי אמר ריוח ד' אמות וכו' ועיין רש"י יומא כ"א ע"א ד"ה משתחוים וכו' ובאדר"נ פרק ל"ה. ב) שלא נשך אדם ומת כן פירש"י שם, וזהו שקראה הכתוב עליזה (ישעיה כ"ב). ג) לפי שכל הדרין בה וכו' ובפירש"י צר לי המקום כלומר דחוק לי שעתי בכאן ואינו יכול להתפרנס שכל הדברים בתוכה וכו' והוא ט"ס וצ"ל שכל הדרים בתוכה ע"ש. ופנית בבקר והלכת לאהליך (דברים ט"ז). ד) פתח במקדש וכו' עיין יומא כ"א ע"א. ה) שהיה מתמר וכו' עיין יומא כ"ח ע"ב ובאדר"נ פל"ה. לחם חם ביום הלקחו כצ"ל (ש"א כ"א). ו) בשלהי פ"ק דיומא ע"ש כ"א ע"א. ז) עשרה דברים נבראו וכו' עיין פסחים נ"ד ע"א ושם חשיב להו

ופי האתון. והקשת. והמן. והמטה. והשמיר. והכתב והמכתב והלוחות. ויש אומרי׳ אף המזיקין. וקבורתו של משה. ואילו של אברהם אבינו. ויש אומרי׳ אף צבת בצבת עשויה:

בערב שבת בין השמשות. בתוך כך מעריב והולך. בערב שבת בראשית סמוך להשיכה. לפי שעד אותה שעה נתעסק הק׳ במלאכה האמורה בעינין. ופי׳ בין השמשות. כמו בין כך ובין כך שמסיים מעשה ששת ימי בראשית עשה את אילו. אחר לכולן. שמעין בשר ודם שעושה מעשה אחר חבירו עשה הק׳. נמצאו אילו הן המאוחרים לאותם הכתובים במקרא סמוך לחשיכה. ח) ומחלוקת ב״ש וב״ה בבר״ר. ור׳ שמעון בן יוחי מכריע לומר שהיתה מלאכה עם דמדומי חמה כבא השמש. ויש לומר בין השמשות ששנינו לא מפני שהיה סמוך לחשיכה אלא מפני שכל בין השמשות שבתלמוד סתמו בערב שבת הוא מדבר. ועל שם שאותו בין השמשות חלוק משאר בין השמשות. לפי שמוסיפין בו מחול על הקודש. ובברייתא דר׳ אושעייא הוא אומר יש מהן שנבראו ויש מהן שעתידין להבראות. אלא שנגזר עליהן מאותה שעה. לפי שאין כל חדש תחת השמש. פי הארץ. לבלוע את הרשעים. דכתב ט) ותפתח הארץ את פיה. וגו׳. ופי הבאר. שהיו ישראל אומ׳ עליו עלי באר עלי באר והיה מתגלה מיד. והיה מתגלגל עמהם במדבר. מנחליאל במות. ומבמות הגי. ופי האתון שנברא הדיבור והיה עומד ומצפה עד שדיברה בו האתון. ועל שם ויפתח ה׳ את פי האתון הוא אומר פי האתון. ועוד כת׳ מי שם פה לאדם. למדנו שציחצוח הלשון הזה הוא קורא לדיבור פה. והקשת. שבענן. דכת׳ את קשתי נתתי בענן. והמן. שאכלו ישראל במדבר. והמטה. שבו קרע משה את הים שלא היה דונמתו בעולם שהיה חקוק עליו שם המפורש. ואדם מסרו לשת. וכל הדורות מסרוהו זה לזה עד שירד יעקב אבינו למצרים ומסרו ליוסף. וכשמת יוסף י) חיפשו עבדי פרעה כל מה שבביתו והניהוהו בבית גנזיו של פרעה. והיה שם יתרו חתן משה שהיה מאצטגנוני פרעה וידע מתוך אסטגנוניתו חשיבותו של מטה. ונטלו ושתלו בגן ביתו. ונשתריש בארץ. וראה (באסנגוניתו) [באסטגנוניתו] שכל העוקרו יהיה מושיעו של ישראל. והיה מנסה בו בני אדם. וכשנזדמן לו משה ועמד ועקרו השליכו לבור בהצירו. וציפורה נכנס אהבתו של משה בלבה ותבעתו מאביה. ועמד יתרו והשיאה לו. כ) כמו שמצינו באגדת השכם. ודברי הימים של משה. ועוד מצינו ל) שהיה מטהו של אהרן שנגמל שקדים וכדי שלא להטיל קנאה ועמד משה וחלקו לי״ב מטות. ופשטו של דבר שנגזר עליו שיעשו כל האותות והמופתים שעשה משה על ידו. מ) והשמיר. כמו תולעת. ובו נרשמו שמותם של ישראל באבני האפוד והחושן.

בסדר ואופן אחר, ועיין מכילתא פ׳ בשלח פסוק עד אנה וגם שם הגירסא משונה. ובתנחומא פרשה וירא חשיב אילו של אברהם תוך עשרה דברים שנבראו בה״מ ע״ש ועיין בספרי פרשה וזאת הברכה הנוסחא כההיא דפסחים ועיין בת״י במדבר כ״ב פסוק כ״ח, ובפדר״א פי״ט הנוסחא כלשון המשנה כאן, אך צ״ע דשם בפ״ג חשיב ח׳ דברים מהני דהשיב להו הכא, שנבראו ביום השני, וכבר תמה בזה הגאון רד״ל וכתב שט״ס נפל שם בפ״ג והיה כתוב בר״ת נבראו ביה״ש וטעה המעתיק וחשב שהוא ביום השני ע״ש. ח) ומחלוקת ב״ש וב״ה בבר״ר עיין שם פרשה י״ב. ט) ותפתח הארץ את פיה (במדבר ט״ז), שהיו ישראל אומרים עליו עלי באר וכו׳ (במדבר כ״א) ועיין מדבר״ר פמ״ת פנ״ד, פ״ס, ויפתח ה׳ את פי האתון (במדבר כ״ב), מי שם פה לאדם (שמות ד׳), את קשתי נתתי בענן (בראשית ט׳). י) חיפשו עבדי פרעה כצ״ל. עיין בפרקי דר״א פ״מ ובהגהות הרד״ל שם. וראה באסטגנוניתו כצ״ל. וכשנזדמן לו משה כצ״ל. כ) כמו שמצינו בהגדת השכם וד״ה של משה וכו׳ עיין במבוא לפסיקתא זוטרתי להרב ר׳ ש״ב אות כ״ג. ל) שהיה מטהו של וכו׳ בפיר״שי על אבות כתב והמטה של משה שבו שם המפורש חקוק מונח ועומד עד שנתנו למשה ולא זהו מטה אהרון דהא כתיב ואת שם מטה אהרן תכתוב על מטה לוי וכו׳ ע״ש. מ) והשמיר כמו תולעת וכו׳

נ) כדמפורש (ביומא) [בסוטה]. שהיו כותבין את השם על גבי אבנים ומוליכין השמיר על האבן לפי תבנית האות. והאבן מתבקעת כנגדו במקום הכתב. ובעיניין זה אתה מוצא פתוחי חתם במלאתם. שלא היו חסירות כלום. ס) ולפי מה שאנו אומרי׳ ביומא כי אברהם יצחק ויעקב ושבטי ישורון כתב שם. יש לומר כמו כן ע) שיש בכל אבן ו׳ אותות. והויין שוות כולן. וזהו במלאותם. כך קיבלתי: והכתב. תיקון הכתב. כמו שהאות מתהפכת במסיבותיה. אשקיבשמט ב׳. והמכתב. עט שבו נחרתו הלוחות. שקורין גרייפא. ואני קיבלתי פ) והמַכְתֵב. והלוחות. שהן מעשה אלהים. הם הלוחות שנכתבו הדיבור עליהן. אף המזיקין. רוחין. ושידים. ולילין ורשפים. ופרחים. טולטן. ושעירי. וצעירי. וטיהרנון. שלא הספיק הק׳ לבראותם עד שחשך עליהם היום. ולפיכך אין כח בעין לראותם מפני שרומים לרוח הקודש. ובבר״ר פירשוהו חכמים מן המקרא. שנאמר תוצא הארץ נפש חיה למינה. נפש חיה. צ) אילו המזיקין. וקבורתו של משה. ק) ולא ידע איש את קבורתו. ר) ואילו של אברהם אבינו. שנאמר והנה איל אחר נאחז. שנזדמן מאותה שעה. אף צבת. שקורין טניילש ב׳. ובלשון הקודש מלקחיים. אף היא נעשית בו ביום. שהיא דרך צבת ומלקחיים ליעשות על ידי צבת. ש) וצבת ראשונה מי עשאה. על כרחך ברייא בידי שמים הית׳ שהרי אי איפשר לאומן לעשות דבר באור אלא על ידי צבת שלא ישלוט בו האור. וכן אנו אומרי׳ בפ׳ מקום שנהגו. צבתא בצבתא מתעבדא. צבתא קמייתא במאי (כו) מתעבדא. הא למדת שמששת ימי בראשית נבראת. ומלקחיים. מתרג׳ וצבייתהא. והוא כגון ת) צביתו ליה זוודתא. לשון תיקון והכנה וזימון. א) ולדברי חכמים איפשר לצבת ראשונה שתעשה בכמה עניינין. או על ידי בית יד ארוך או על ידי יציקה:

שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם. החכם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמניין. ואינו נכנס לתוך דברי חבירו. ואינו נבהל להשיב. ושואל כהלכה. ומשיב כעיניין. ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי. ומודה על האמת וחילופיהם בגולם:

אדם בלא בינה והשכל קרוי גולם. שדומה שלא נגמרה מלאכתו. לשון גולמי כלי עץ. והם כלים שלא נגמרה מלאכתם: ב) בפ״א דחולין. פורמש ב׳. והוא לשון גלימא דאליהו. לט באדרתו ויגלום. שכיון שאדם נתעטף בטליתו דומה לכלי שלא נגמר. שאין לו לאדם חיתוך איברים. החכם אינו כו׳. הרי אחת. בחכמה ובמניין. ג) אין כת׳

ענין השמיר עיין סוטה מ״ח ע״ב וגיטין ס״ח ע״א ועיין בתוס׳ שם ד״ה איכא שמיר וכו׳ ובירושלמי סוטה פ״ט הי״ג, ובתוספתא פט״ו. נ) כדמפורש בסוטה כצ״ל מ״ח ע״ב. פתוחי חתם, במלואתם, (שמות כ״ח). ס) ולפי מה שאנו אומרים וכו׳ יומא ע״ג ע״ב. ע) שיש בכל אבן וכו׳ סוטה ל״ז ע״א ועיין ירושלמי סוטה פ״ז ה״ד והכתב תקון הכתב וכו׳ כן פרש״י, ועיין בערוך ערך כתב. פ) והמכתב המ׳ בפתח והתיו בצירי. והוא העט שנכתב בו הלוחות כמו המקדח והמכתב קידושין כ״א ע״ב, וכמו מכתבא גללא בזע ע״ז כ״ב ע״ב, ועיין רש״י פסחים נ״ד ע״א ד״ה והמכתב וכו׳. תוצא הארץ נפש חיה למינהו (בראשית א׳). צ) אלו המזיקין עיין בר״ר סוף פ״ז. ק) ולא ידע איש את קברתו כצ״ל (דברים ל״ד). ועיין סוטה ט׳ ע״ב, שם י״ג ע״ב. ר) ואילו של אברהם אבינו, וכן הוא במדרש במ״ר פי״ז ובפדר״א איתא אילו של יצחק ע״ש פרק י״ט, ובפ״ק ל״א. שנ׳ והנה איל אחר נאחז כצ״ל (בראשית כ״ב). ש) וצבת ראשונה מי עשאה וכו׳ פסחים נ״ד ע״א צבתא בצבתא מתעבד וצבתא קמייתא מאן עבדא וכו׳, ובתוספת׳ עירובין סוף פ״ח איתא מכאן א״ר יהושע צבתא בצבתא מתעבדא צבתא דקמייתא מה הוית הא לאי בריה הות, ונראה דתיבת ר׳ יהושע הוא ט״ס וצ״ל ר׳ יהודה כדאיתא לפנינו בפסחים שם, ועיין בתוספתא סוף פ״א דחגיגה. ת) צביתו ליה זוודתא ר״ה י״ז ע״א. א) ולדברי חכמים וכו׳ פסחים נ״ד ע״א. ב) בפ״א דחולין כצ״ל חולין כ״ה ע״א. ג) אין כתוב במשניות ר״ל דתיבת ובמנין אין כתוב במשניות, ובפרש״י גריס לה וכן

במשניות. והכמה. שרוביץ תורה ולמד יותר ממנו. ובמניין. בתלמידים ולכך נקרא מניין. לפי שכשהיה מעשה בא לפניהם בבית המדרש היו נושאין ונותנין בדבר. ועומדין למניין. רבו המטמאין טמאים. רבו המטהרין טהרו: נכנס. הוא שאינו מניהו להשלים דברו אלא מפסיקו מדבר עמו קודם שיכלה הדבר מפיו. וכן הוא אומר משיב דבר בטרם ישמע. אולת היא לו וכלימה. ואינו נבהל להשיב על דבר חבירו. להשיב בחפזון ובבהלה. אלא מבין ואחר כך משיב. כמו שמצינו בדניאל. אשתומם כשעה חדא. שואל כהלכה. אם בא הוא לשאול. שואל כפי ההלכה שהן עסוקין בו. ואם נשאל ממנו דבר משיב לשואלו באותו עיניין בדבר ששאלו שאינו מפליגו בדבר. ומשיאו לדבר אחר. ואומר על ראשון ראשון. אם שאלוהו שנים ושלשה דברים משיב כסדר ששאלוהו. על ראשון ראשון. ואינו מחליף. מוקדם ומאוחר. לפי שהוא דרך ילדות. כמו שמצינו ברבקה ויעקב. ברבקה. כשהשיחה עם אליעזר. ביעקב כשהשיח עם לבן. אומר לא שמעתי. ד) כמו שמצינו בר׳ אליעזר בן הורקנוס. במסכת (סוטה) [סוכה]. שאינו מחזיק עצמו כחכם אלא א״כ יש בו. ועוד ה) למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז. ומודה על האמת. אם טעה ונכשל בדבר מודה ואינו בוש. ו) אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם: והילופיהן בגולם. ז) ובמשנת ר׳ נתן מפרשם כך. חכם אינו מדבר. אי איפשר. שבמקום שאחי גדול ממני איפשר לי לדבר. לפיכך אמר לו משה לאהרן דבר. שנאמר ח) וידבר אהרן את כל הדברים (האלה) אשר דבר ה׳ אל משה. ואינו נכנס זה אהרן ששתק עד שסיים זה משה דברו. ולא אמר קצר דבריך. וכן הק׳ לאברהם במעשה סדום. ואע״פ שהכל גלוי לפניו. ואינו נבהל להשיב. זה אליהו בן ברכאל הבוזי. שנאמר אמרתי ימים ידברו. ומניין שלא ענו בערבובייא. שנאמר ויען איוב. ויען אליפז. בלדד. אליהו. לא סידרן הכתוב אלא להודיע לכל באי עולם. שאין חכם מדבר כו׳. ואין נבהל כו׳. ואינו נכנס כו׳. שואל כהלכה זה יהודה. דקא״ל לאבוה אנכי אערבנו. ואומר על ראשון: זה יעקב. ט) על מה שלא שמע. אילו אנשי חרן. י) ומודה על האמת זה משה רבינו. שנאמר וישמע משה וייטב בעיניו. וכן הק׳ כן בנות צלפחד דברת:

שבעה מיני פורעניות באים על שבעה גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין. רעב של בצורת באה מקצתן רעיבים ומקצתם שבעים. גמרו שלא לעשר רעב של מהומה ושל מצורה באה: ושלא ליטול את החלה רעב של כלייה באה: דבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לב״ד. ועל פירות שביעית: חרב בא לעולם על עינוי הדין ועל עיוות הדין. ועל המורים בתורה שלא כהלכה: חיה רעה בא לעולם על (שביעית) [שבועות] שוא ועל חילול השם: גלות בא לעולם על עובדי ע״ז ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ועל שמיטת הארץ:

גירסת המחבר בחכמה ובמנין ומפרש לתרוייהו וע״ש בפירש״י. משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה (משלי י״ח) כצ״ל. אשתומם כשעה חדא (דניאל ד׳). ד) כמו שמצינו וכו׳ במסכת סוכה כצ״ל ע״ש כ״ז ע״ב, כ״ח ע״א. ה) למד לשונך וכו׳ ברכות ד׳ ע״א ומס׳ ד״א פ״ג. ו) אשר חכמים יגידו וגו׳ פירש להודות על האמת כדאיתא בסוטה ז׳ ע״ב. ז) ובמשנת ר׳ נתן וכו׳ עיין אדר״נ פל״ז. ח) וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה׳ אל משה כצ״ל (שמות ד׳). אמרתי ימים ידברו (איוב ל״ב). דק״ל לאבוה אנכי אערבנו (בראשית מ״ג). ט) ועל מה שלא שמע אלו אנשי חרן כן הוא באדר״נ פרק ל״ז פירש במ״א כשאמר להם יעקב השלום לו אמרו לו שלום והנה רחל בתו באה עם הצאן כלומר זה אנו יודעים ואם תשאל יותר רחל בתו תגיד לך כי לא ידענו יותר. י) ומודה על האמת זה משה רבינו שנ׳ וישמע משה וייטב בעיניו (ויקרא י׳). ולפנינו שם מביא המקרא

על שבעה גופי עבירות. על ז׳ חבילות גופים של עבירות. והרי שכמה עבירות בחבילה אחת. ואילו הן. מקצתן מעשרין כו׳. שבשעה שישראל מקצתן כו׳. רעב של בצורת. שמתייקרת התבואה מתוך ששמים נעצרים. ונעדרין ומתבצרין. שהחלקה אחת תמטר. והחלקה אחת לא ירד עליה מטר. ומתוך כך מקצתן רעיבים ומקצתן שביעים. שבמדה שמדדו בה מודדין להם. גמרו שלא לעשר. שבטלו כלם תורת מעשר לגמרי. רעב כבד בא עליהן של מהומה. שמהמה אותם ומשגשם וטורדן מן העולם. כד״א וגם יד ה׳ היתה בם להמם וגומ׳. שלבד פורענות הבצורת הק׳ מכנים מאירה באותו מיעוט תבואה שגדלה. ואף בבני מיעיים ואוכלין ואינם שביעים. ומתוך כך הרעבון מצוי בכל. ושל מצורה. שצריכין לאוכלו במצור ובמצוק. כדכת׳ במצור ובמצוק וגומ׳: ואם גמרו שלא ליטול אף החלה. שבטלו תורת חלה ומעשר לגמרי. רעב של כלייה באה. רעב כבר שמכלה את כולן והן מתים ברעב. כ) במכילתי בפרש׳ השירה. ויהם את מחנה מצרים. הממם ועירבבם ונטל סיגניות שלהן. ולא היו יודעין מה הן [עושין]. ד״א אין הממה אלא מגפה. כעיניין שנאמר והמם מהומה גדולה עד השמדם. ומניין שלעבירה זו באה פורענות זו שכן מצינו בפ״ב דשבת ל) בעון ביטול תרומות ומעשרות שמים נעצרין מלהוריד טל ומטר. והיוקר הווה. (והשבר) [והשכר] אבד. ובני אדם רצין אחר פרנסתם ואין מגיעין שנאמר ציה גם חם יגזלו מימי שלג שאול חטאו. מ) ותנא דבי ר׳ ישמעאל בשביל דברים שציויתי אתכם בימות ההמה ולא עשיתם. והן תרומות ומעשרות יגזלו מהם מימי של גשמים. למדנו שבעון ביטול תרומות ומעשרות התבואה מתייקרת והרעב בא. ומצינו שאין הק׳ נפרע מן האדם אלא מידה כנגד מידה. דכת׳ כי ברבר אשר זדו עליהם. וכמו שפירשו חכמים במסכת סוטה. מבסאסאה בשלחה תריבנה. נ) שבסאה שאדם מודד בה מודדין לו. ועוד תניא ס) בעון חלה אין ברכה מצויה במכונס. ומאירה משתלחת בשערים. וזורעים זרעים ואחרים אוכלים אותם. ע) שנאמר אף אני אעשה זאת לכם והפקדתי עליכם בהלה. אל תיקרי בהלה אלא בחלה. בעון חלה. דכתיב וזרעתם לריק זרעכם ואכלוהו אויביכם. ומתוך כך הם כלים ברעב. ואע״פ שכת׳ בהא אותיות אחה״ע מתחלפות זו בזו: שלא נמסרו לב״ד אלא במיתה בידי שמים הן. שאם הרגילו בני אדם בעבירות שאין בהם מיתת ב״ד אלא מיתה בידי שמים הק׳ מביא דבר לעולם והוא נפרע מהן. והוא המיתה בידי שמים. דאילו על אותם שנמסרו לב״ד אין דבר בא לעולם אפילו בזמן הזה. אלא כדוגמתם ומעייינם הקב״ה נפרע מן האדם. כאותה שמצינו בתלמוד. פ) אע״פ שבטלו ארבע מיתות. דין ד׳ מיתות לא בטלו. מי שנתחייב סקילה או נופל מן הגג או היה דורסתו. מי שנתחייב שריפה או נופל בדליקה או נחש מכישו. מי שנתחייב הריגה ליסטין באים עליו והורגין אותו. מי שנתחייב חנק או טובע בנהר או מת בסרונכי. ובאילו הן הנחנקין מפר׳

ויאמר ה׳ אלי היטיבו אשר דברו (דברים יח). כן בנות צלפחד דברת (במדבר כ״ז). על שבועות שוא כצ״ל. וגם יד ה׳ היתה בם להמם וגו׳ (דברים ב׳). במצור ובמצוק וגו׳ (שם כ״ח). כ) במכילתא בפרשה השירה ויהם את מחנה מצרים הממם ועירבבם ונטל סיגגיות שלהן ולא היו יודעין מה עושין כצ״ל וכן הוא במכילתא בשלח פ״ה, וכן הובא בערוך ערך סיגגון, וברש״י פ׳ בשלח י״ד. ד״א אין הממה וכו׳ שנא׳ והמם מהומה גדולה וגו׳ (דברים ז׳) מכילתא שם. ל) בעון ביטול תרומות ומעשרות וכו׳ שבת ל״ב ע״ב ע״ש שנא׳ ציה גם חם וגו׳ (איוב כ״ד). מ) ותנא דבי ר׳ ישמעאל בשביל וכו׳ שבת ל״ב ע״ב ושם איתא יגזול מכם מימי שלג בימות הגשמים, וכן הוא בתענית ז׳ ע״ב. מדה כנגד מדה דכתיב כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות י״ח). ועיין סוטה ח׳ ע״ב ושם י״א ע״א. בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כ״ז). נ) שבסאה שאדם וכו׳ עיין סוטה ח׳ ע״ב וסנהדרין ק׳ ע״א. ס) בעון חלה אין ברכה מצויה במכונס כצ״ל שבת ל״ב ע״ב. ע) שנאמר אף אני אעשה זאת לכם וגו׳ (ויקרא כ״ו) אל תקרי בהלה וכו׳ שבת שם. פ) אע״פ שבטלו ארבע מיתות וכו׳ כתובות ל׳ ע״ב, סוטה ח׳ ע״ב, סנהדרין ל״ז ע״ב ע״ש. אל תגזל דל כי דל הוא וגו׳ (משלי כ״ב). וקבע את קבעיהם

אילו שבמיתה בידי שמים האוכל טבל כו׳. והא דאמרי׳ דין ד׳ מיתות לא בטלו בדאיכא עדים והתראה. דומיא דפני הבית שדנו ד׳ מיתות. אבל ליכא עדים ואפילו איכא ולא התרו בו ודאי בטלו ובטלו. כך קיבלתי: ועל פירות שביעית. שנוזל את העניים. והרי הכת׳ אומר אל תגזל דל כי דל הוא. וגומ׳. וקבע את קבעיהם נפש. צ) על עינוי הדין. שמשהא את דינו של אדם יום או יומיים. ודן לאחרים. והוא מתענה ומצטער בעצמו שמצפה ועומד ואף אינו יודע אם יתחייב אם לאו. וכבולו אנו למידין בבמה מדליקין מדכתב ק) והבאתי נקמת נקם וגומ׳. ואין ברית אלא תורה. שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה. יען וביען במשפטי מאסו. ומה ששנינו במכילתי. אם ענה תענה אותו וגומ׳. ר) וחרה אפי׳ והרגתי אתכם בחרב. אם ענה תענה. אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט. וכבר היו יוצאין רשב״ג ור׳ ישמעאל בן אלישע כהן גדול ליהרג. אמר לו רשב״ג לר׳ ישמעאל. ר׳ לבי יוצא שאין אני יודע למה נהרג אני. מוסף עליו במשנת ר׳ נתן שלבו היה מצטער. מפני שדומה לעובד ע״ז ומחלל שבתות ושופך דמים ומגלה עריות. אמר לו ר׳ ישמעאל מימיך לא בא אדם לפניך לדין ושהיתו עד שתהא קושר כיסך או נועל סנדלך. או עוטף טליתך. והתורה אמורה אם ענה תענה אתו. אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט. ואם על העינוי חייב ק״ו לעיוות. ועל המורה שלא כהלכה. ועוד יש לפרש על העיוות. כלפי שאמרו חכמים ש) שכל הגוזל את חבירו כאילו נוטל נשמתו ממנו. שנאמר אל תגזל דל וגומ׳. והמעוות את הדין. נוטל ממון מזה ונותן לזה שלא כדין. ועל המורה בתורה שלא כהלכה. שאינן מורין יפה. שנאמר ת) כי רבים חללים הפילה. זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה: על שבועת שוא. פירשו חכמים בפ״ב דשבת. מדכת׳ ואם באלה לא תוסרו. והשלחתי בכם את חית השדה. אל תיקרי באֵלֶה אלא באָלָה. דיש אם למסורת. א) ולא (שרי) [שני] קרא למסורת דומיא דיראה יראה בריש סנהדרין. וכת׳ ביה בשבועת שקר ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם (י״י) אלהיך. וכת׳ ביה בחילול השם ולא תחללו את שם קדשי. ונלמד חילול חילול משבועת שקר. ואע״פ שבשבועות מחלק בין שוא לשקר. לשוא גופיה מתרנ׳ לשיקרא: גלות בא לעולם כו׳. ועל השמט הארץ. ב) וכולן אנו למידין בפ״ב דשבת מדכת׳ בעריות כי את כל התועבת האל עשו אנשי הארץ וגומ׳. וכת׳ ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה. וגומ׳. ובע״ז כת׳ ונתתי את פגריכם על פגרי גילוליכם. וגומ׳. כאדם המשליך את חבירו מעל פניו. ג) שכן פליטת כלי קרי גיעול. בלשון תלמוד. ובשמטות כת׳ תרצה הארץ. ותרץ את שבתותיה. כל ימי השמה תשבות וגו׳. ד) ובמשנת ר׳ נתן שנינו על גילוי עריות כיצד. א״ר ישמעאל בר יוסי כל זמן שישר׳ פרוצים בעריות שכינה מסתלקת מביניהם. שנאמר ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך: שפיכות דמים. ואפילו שוגג. שכן גולה לערי מקלט כל מכה נפש בשגגה:

נפש (שם). צ) על עינוי הדין וכו׳ שבת ל״ג ע״א. ק) והבאתי וגו׳ קיצר הכתיב (ויקרא כ״ו). אם לא בריתי וגו׳ (ירמיה ל״ג). יען וביען וגו׳ (ויקרא כ״ו). אם ענה תענה אותו וגו׳ (שמות כ״ב). ר) וחרה אפי והרגתי וגו׳ (שם). מכילתא משפטים פי״ח אחד עינוי מרובה וכו׳ מוסף עליו במשנת ר׳ נתן וכו׳ עיין אדר״נ פל״ח. ועיין במסכת שמחות פרק ח׳. ש) שכל הגוזל את חבירו וכו׳ ב״ק קי״ט ע״א. ת) כי רבים חללים הפילה (משלי ז׳) זה תלמיד שלא הגיע להוראה וכו׳ סוטה כ״ב ע״א, ע״ז י״ט ע״ב ע״ש. ואם באלה לא תוסרו (ויקרא כ״ו) אל תקרא באלה אלא באלה שבת ל״ג ע״א. א) ולא שני קרא כצ״ל עיין סנהדרין ד׳ ע״ב ולפנינו שם ממסרות. וכתיב ביה בשבועת שקר ולא תשבעו וגו׳ כצ״ל (ויקרא י״ט) ולא תחללו את שם קדשי (שם כ״ב). ב) וכולן אנו למדין בפ״ב דשבת מדכתיב בעריות כי את כל התועבות האל וגו׳ כצ״ל (שם י״ח). ותטמא הארץ (שם). ובע״ז כתיב ונתתי את פגריכם וגו׳ (ויקרא כ״ו). ג) שכן פליטת כלי קרי גיעול כצ״ל. ד) ובמשנת ר׳ נתן שנינו על גילוי עריות כיצד כצ״ל אדר״נ סוף פל״ח. שנא׳ ולא יראה בך ערות דבר וגו׳

בארבעה פרקים הדבר מתרבה. ברביעית. ובשביעית. ובמוצאי שביעית. ובמוצאי החג: ברביעית. מפני מעשר עני שבשלישית: ובשביעית מפני מעשר עני שבששית: ובמוצאי החג שבכל שנה מפני גזל ומתנות עניים:

הדבר מרובה. פירשו חכמים ס) אל תגזול דל כי דל הוא. וכי מה יש לו לגזול את הדל. אלא מתנות עניים. שכל המעכבם ואינו נותנם לעני כאילו נוטל נשמתו ממנו. וקבע את קובעיהם נפש. נפשו של גזלן. שהגזלן שולח יד ומחייב לעצמו מיתה. הא למדנו שהגוזל מתנות עניים ומעכבם חייב מיתה. ו) ואף במשנת ר' נתן שנינו כן. בפ״ז מיני פורעניות. ואפי' אם תימצי לומר נפשו של נגזל. הרי הוא אומר שפך דם האדם באדם דמו ישפך. שמודדין לו מדה כמדה. ולפיכך הדבר מרובה ומצוי באותם ד' פרקים. משעה שהחזיקו בהן. ובמוצאי החג. של סוכות. שבכל שנה. ברביעית. כו'. שבשלישית ז) שנאמר מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא והנחת בשעריך. ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו ושבעו. מה ת״ל תוציא בשנה ההיא. והנחת. ואכלת. לפי שנאמר למעלה בעיניין עשר תעשר וגומר: ואכלת לפני ה' אלהיך. שזקוק ליטול מעשר שני בכל שנה ולהעלותו לירושלם. . . . ראשון שנותן ללוי. ח) כדכתי' ולבני לוי הנה נתתי וגומ'. ואותו מעשר שני אסור לאוכלו חוץ לירושלם. כמה שנאמר להלן לא תוכל לאכל בשעריך מעשר דגנך. לכך בא הכתוב עתה ללמדך שאין תורת מעשר שני נוהג בכל השנים כולן להעלותו לירושלם. אלא בכל ג' וג' שנים של שמיטה הוא מתחלק לעניים. ואינו עולה לירושלם. ומעשר ראשון נתון ללוי בכל מקום. וכך הוא סדר המעשרות. שנה ראשונה ושנייה מעשר ראשון ומעשר שני. שלישית מעשר ראשון ומעשר שני. וכן רביעית וחמישית מעשר ראשון ומעשר שני. ששית מעשר ראשון ומעשר עני. במוצאי שביעית. שמינית היא קרוייה מוצאי שביעית. בכל מקום מפני פירות שביעית. שלא נהגו בהן הפקר כדין שביעית. מפני גזל. שזמן אסיפה הוא בסוכות. ולכך נקרא חג האסיף. חג הבא בזמן אסיפה. וכשגוזלין מתנות עניים שאין מניחין להם לקט שכחה ופיאה. הקב' נפרע מהן מיד לאחר אסיפתם:

ארבע מידות באדם. האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדת בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. שלי שלך ושלך שלי עם הארץ. שלי שלך ושלך שלך חסיד. שלך שלי ושלי שלי רשע:

שלי שלי ושלך שלך. כלומר המתנהג במדה זו שאינו רוצה ליהנות משל אחרים. ואף אינו רוצה ליהנות אחרים מנכסיו. ונעשה כאומר לחבירו שלי שלי ושלך שלך איני רוצה להנותך. ואף לקבל טובתך איני חפץ. מדת בינונית. אנו גורסין זו בינונית. מדה שוה היא זו. שאינו נהנה לא עם הצדיקים ולא עם הרשעים שהרי אינו גוזל כלום משל אחרים. ויש אומרי' זו מדת סדום. שלא היו נוטלין משל

(דברים כ״ג). ה) אל תגזל דל כי דל הוא וגו' (משלי כ״ב). וכי מה יש לו לגזול וכו' עיין ב״ק קי״ט ע״א ב״מ קי״ב ע״א, ובמד״ר פ״ה. ו) ואף במשנת ר' נתן שנינו כן בפרק ז' מיני פורענות וכו' כצ״ל והוא בפל״ח דאדר״נ. שפך דם האדם וגו' (בראשית ט'). ז) שנאמר מקצה שלש שנים וגו' (דברים י״ד) והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו ושבעו כצ״ל (שם). ח) כדכתיב ולבני לוי הנה נתתי וגו' (במדבר י״ח) עיין בספרי פרשה קרח. לא תוכל לאכל בשעריך מעשר דגנך וגו'

אדם כלום. ואף לא היו רוצין ליהנות שום עני מנכסיהן. ט) כדכתי׳ הנה זה היה עון סדם אהותך גאון שבעת להם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה. וכדמפרש בחלק. מעשיהם המקולקלין. י) כי חזו דקא יהבי ריפתא להלך. ואומר הנשכחים מני רגל שפסקו מעליהם רגלי בני אדם: עם הארץ. דישנוריץ. אין זו תרבות ודרך ארץ. והרי הוא נוהג כאחד מעמי הארץ. שאינם בושים מליקח טובת חביריהם. אלא עושים עצמם גאים לבקש מהן מתנות בעזות מצח. וזהו ששנינו במסכת סוטה פרק אחרון. כ) משרבו מקבלי טובה רבו איש (כל) הישר בעיניו יעשה. פתרון עם הארץ. עמיא דאורייתא. ל) כהה מתרגם עמיא. ומארצו יצאו . . . חסיד שרוצה . . . משלו. ושונא מתנות יחיה. רשע. שחומד ממון אחרים ואינו רוצה להנותם.

ארבע מדות בדיעות. נוח לכעוס ונוח לרצות יצא שכרו בהפסידו. קשה לכעוס וקשה לרצות יצא הפסדו בשכרו. קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד. נח לכעוס וקשה לרצות רשע: ארבע מידות בַלְמִידים. מהר לשמוע ומהר לאבד יצא שכרו בהפסדו. קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו. מהר לשמוע וקשה לאבד זה חלק טוב. קשה לשמוע ומהר לאבד זה חלק רע: ארבע מדות בנותני צדקה. רוצה שיתן ולא יתנו אחרים. עינו רעה בשל אחרים. שיתנו אחרים והוא לא יתן עינו רעה בשלו. יתן ויתנו אחרים חסיד. לא יתן ולא יתנו אחרים רשע: ארבע מדות בהולכי לבית המדרש. הולך ואינו עושה שכר הליכה בידו. עושה ואינו הולך שכר מעשה בידו. הולך ועושה חסיד. לא הולך ולא עושה רשע:

יצא שכרו בהפסידו. שכר שהוא מרויח במה שהוא נוה לרצות הוא מאבד בהפסר שיש לו במה שהוא נוח לכעוס. שהרי כל שעות שביום צריך להרבות עליו ריעים לפייסו. ואינו משתכר כלום מעכשיו. שגדול הפסדו משכרו. אבל קשה לכעוס וקשה לרצות (וקשה לרצות). מדה טובה הימנה קצת דשכרו דאינו כועס אלא בקושי מרובה הוא יותר מהפסדו. שהוא קשה לרצות. ויצא הפסדו מועט מן המניין. שאינו נחשב לכלום מפני רוב שכרו שמרויח במה שאינו כועס תמיד. שמתוך כך בא לידי עון. דאמר מר מ) לא תירתח דלא תחטי: מהר לשמוע מרבו. ומהר לאבד. שמשכח. יצא שכרו שמשתכר במהירות שמועתו. בהפסידו. שמיד ממהר ומשכח ונמצא שלא עלה בידו כלום. יצא הפסדו. ששומע בקושי מחמת שכר שבידו. שמאבד בקושי. ונמצא שמועלת לו מדה זו מקצת: עינו רעה בשל אחרים. שאינו רוצה שיעשו צדקה. כדי שלא ירבו נכסיהם. ואינו רוצה שיצא עליהם שם טוב. עינו רעה בשלו. שמתוך כך נכסיו נמנעים מלהרבות. והמשל נ) מלח ממון חסד. ואמרי לה חסר. והיא היא. וכן הוא אומר ס) אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר. שיתן ויתנו כו׳. ואין אנו גורסין במשנה רוצה אלא בראשון גרסי׳ רוצה שיתן ולא יתנו

(דברים י״ב). ט) כדכתיב הנה זה היה עון סדם אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה כצ״ל (יחזקאל ט״ז). י) כי חזו וכו׳ עיין סנהדרין ק״ט ע״ב, הנשכחים מני רגל (איוב כ״ח). כ) משרבו מקבלי טובה רבו איש הישר בעיניו יעשה כצ״ל (שופטים י״ז), ולפנינו בסוטה מ״ז ע״ב הגירסא משרבו מקבלני טובתך ומחזקני טובתיך רבו איש וכו׳ וכעין זה בתוספתא סוטה פי״ד משרבו מקבל אני טובתך ומחזיק אני טובתך רבו איש הישר בעיניו יעשה. ל) כהה מתרגם עמיא (ויקרא י״ג). מ) לא תירתח דלא תחטי לפנינו ברכות כ״ט ע״ב איתא לא תירתח ולא תחטי. נ) מלח ממון חסד ואמרי לה חסר ולפנינו כתובות ס״ו ע״ב מלח ממון חסר ואמרי לה חסד. ס) אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר כצ״ל (נחום א׳) ועיין גיטין ז׳

כו׳: שכר הליכה בידו. שטרחם לשם מצוה ואינו הולך. כגון שלמד בתוך ביתו. חסיד. שמקיים שכת׳ בו והגית בו. ולמדתם. ושננתם. רשע. שלא חשש לזה:

ארבע מדות ביושבי לפני חכמים. ע) ספוג. ומשפך. משמרת. ונפה: ספוג. שהוא סופג את הכל. משפך. שמכנים בזו ומוציא בזו. משמרת שמוציאה את היין וקולטת את השמרים. ונפה שמוציאה את הקמח וקולטת את הסולת:

ספוג. אשפונצא ב׳. והוא בולע ומוצץ את המים. כשנותנין אותו במלא ספל מים. משפך. אטונוייר. שראשו האחד רחב מלמעלה. וראשו השני קצר מלמטה. והקצר מכניסין בנקב שבחבית מלמעלה מעל גביו ומערה המשקה למשפך והוא נשפך לתוך החבית דרך נקב שבחבית. ושבמשפך מלמטה. משמרת. שהוא כמין שק שנותנין לתוכו השמרים ותולין אותו והיין מתמצה ומטפטף ממנו. וכמו כן יש אדם שמניח עיקר שמועתו וטעמו של דבר. וקופא והולך כאדם שצף על פני המים ומניח את העיקר ואוחז את הטפל. נפה. שמרקדין את הקמח. שמוציאה את הקמח. במקום שטוחנין בריחים של גרוסות לצורך סולת. הוא אותו קמח שאינו נטחן הדק. אותו קמח דק שנופל מן הנפה קרוי פ) אבק של מנחות. וגרוע הוא ופסול. אבל מה שנשאר בנפה חוזרין עם אותו שבנפה דק ומוציאין סלת נקייה (והיא דרכן) צ) [והוא דרכו של חכם] שמניח את הטפל ומחזיק בעיקר:

כל אהבה שהיא תלוייה בדבר בטל דבר ובטילה אהבה. ושאינה תלויה בדבר אינה בטילה לעולם: איזו היא אהבה שהיא תלוייה בדבר זו אהבת אמנון ותמר. ושאינה תלוייה בדבר זו אהבת דוד ויהונתן:

בדבר. על שמהנהו משלו ולא מחמת קורבה. בטל דבר. מתוך שבטל דבר בטילה אהבה. ושאינה תלוייה בדבר. שאינו אוהבו בשביל שיהנה ממנו אלא בשביל קורבה או בשביל טובות שיש בו דזהו דבר שאינו בטל אף האהבה אינה בטילה: אמנון ותמר אחותו. שאהבת אמנון כדי לשכב עמה. ולא נתקיימה מהשבתו. וגדלה שנאה ביניהן. מפני ק) שנימה קשרתו לו ועשאו כרות שפכה. דוד ויהונתן. שכך אמר דוד כשקינן עליו נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים:

כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. איזהו מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת הילל ושמאי. ושאינה לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו:

לשם שמים. להעמיד דבר על אמיתו. או להוכיח בני אדם על דבר עבירה. ולא להשתרר ולקנות שם ולהתגאות בחנם איש על חבירו. שהיא לשם שמים. מחלוקת הילל ושמאי. אין אנו גורסין לא בבבא ראשונה ולא בבבא זו. תיבה זו. אלא בזו מחלוקתו של קרח. הילל ושמאי היו מתכוונין לשם שמים להעמיד דבר על בוריו.

ע״א אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמים יעשה מהן צדקה וכו׳. ע) ספוג ומשפך וכו׳ עיין באדר״נ פ״מ דומה לספוג כיצד וכו׳ ובספרי פ׳ עקב מה נפה זו מוציא קמח בפני עצמה וכו׳ תלמיד שבחו יפה דומה לספוג וכו׳. פ) אבק של מנחות עיין מנחות פ״ה ע״א. והלשון הוא כעין לשון ופירש״י על אבות שם. צ) והוא דרכו של חכם שמניח את הטפל ומחזיק בעיקר כצ״ל וכן הוא בפירש״י ע״ש. ק) שנימה קשרתו לו וכו׳ סנהדרין כ״א ע״ש. ותפתח הארץ וגו׳ (במדבר ט״ז). צדקת ה׳

זו מחלוקת של קרח. שהיה מתכוין ליטול שררה. ראה שסופה לא נתקיימה המחלוקת ולא עמדה לאורך ימים. אלא בא עליו פורענות. כדכת' ותפתח הארץ וגומ': נמצא בטל המחלוקת:

י) כל המזכה את הרבים אין חט בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה, משה זכה וזיכה את הרבים, זכות הרבים תלויי' בו, שנאמ' צדקות ה' עשה ומשפטיו עם ישראל: ירבעם בן נבט חטא והחטיא את ישר' חט הרבים תלוייה בו, שנא' על חטאות ירבעם בן נבט אשר חטא ואשר החטיא את ישר':

המזכה, שמדריכן בדרך ישרה. שעל ידיהן זוכין. במה יזכה הנער. זכיתי לבי. צדקה. מתרגמ' זכותא. שנינו במשנת ר' נתן כל המזכה את הרבים אין מגלגלין עבירה על ידו כדי שלא יהו תלמידיו נוחלין העולם הבא והוא יורד לשאול. שנאמר כי לא תעזוב נפשי לשאול. וכל המהטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. כדי שלא יהו תלמידיו יורדין לשאול והוא נוחל לעולם הבא. שנא' אדם עשק בדם נפש עד בר ינוס אל יתמכו בו: ומשפטיו. של הק' עשה. עם ישר'. שמתנהגין ישר' על ידי אותו מחוקק האמור באותו פסוק והוא משה. שכיון שעל ידו נעשית. שעל ידי שלימדם חכמה הן מקיימין. ומעלה עליו הכת' כאילו עשאו:

כל מי שיש בו שלשה דברים תלמידיו של אברהם, ושלשה דברים של בלעם. עין טובה, ורוח נמוכה, ונפש שפלה, תלמידיו של אברהם, עין רעה ורוח גבוהה, ונפש רחבה תלמידיו של בלעם הרשע. ומה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם, תלמידיו של בלעם יורדין לגהינם, שנאמר ואתה אלהים תורדם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יהצו ימיהם ואני אבטח בך. אבל תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין לעולם הבא שנאמר להנחיל אהבי יש ואצרתיהם אמלא:

עין טובה כו'. שכן היו באברהם ג' מידות הללו. עין טובה. דכתיב ס) וישקל אברהם לעפרן וגומ'. עבר לסחר. שנתן לו קנתורין שהן עוברין בכל מקום. ורוח נמוכה ואנכי עפר ואפר. ואומר גר ותושב אנכי עמכם. ונפש שפלה. שמתוך שנפשו של אדם שפלה בפניו נראה בעצמו שיש לו רחבת ידים בריות כל שהו. ורב לו במלא כף נחת. שכן אמר אברהם לפני הק' לו ישמעאל יחיה לפניך. ולא ביקש ממנו גדולות. וכן אמר למלך סדום אם מחוט וגומ'. עין רעה. דכת' וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שכן לשבטיו. שהכנים בהן עין רעה. ונפש רחבה. שדעתו רחבה. ונחשב עליו הכל כאפס ותהו. שכן שלח לבלק. אם יתן לי בלק מלא ביתו. וכו'. וכך אנו שונין בסדר ויכולו. נפש של בלעם רחבה היתה עליו. ואומר רום עינים ורחב לב נר רשעים חטאת. הא למדת שמדת רשעים רחבי לב: ורוח גבוהה. כי

עשה וגו' (דברים ל"ג. על חטאות ירבעם בן נבט וגו' (מלכים א' ט"ו). ר) כל המזכה את הרבים וכו' עיין אדר"נ פ"מ. כי לא תעזב נפשי לשאול וגו' (תהלים ט"ז). אדם עשק בדם נפש עד בר ינוס וגו' (משלי כ"ח). ואתה אלהים תורידם וגו' (תהלים נ"ה). להנחיל אוהבי יש ואצרתיהם אמלא (משלי ח'). ס) וישקל אברהם וגו' (בראשית כ"ג) שנתן לו קנתרין וכו' בר"ר פנ"ח. ואנכי עפר ואפר (בראשית י"ח). גר ותושב אנכי עמכם (שם כ"ג). לו ישמעאל יחיה לפניך (שם י"ז). אם מחוט וגו' (שם י"ד). וישא בלעם את עיניו וגו' (במדבר כ"ד). אם יתן לי בלק (שם כ"ב). רום עינים ורחב

מאן ה׳ לתתי להלך עמכם. אלא עם שרים גדולים מכם. והוא שנאמר ויסף עוד בלק שלח וגומ׳. וכן דרש ר׳ תנחומא: לא יחצו ימיהם. שכן בלעם הרשע לא הגיע לחצי ימיו. שהרי שנותיו של אדם ע׳ שנה. וחציו ל״ה. ומצינו באגדת חלק ת) כת׳ על פנקסיה דבלעם. בר תלתין ותלת שנין הוה בלעם חגירא כד קטל יתיה פנחס לסטאה. ויש תימא דאמרינן בפ״ק דסוטה. א) שלשה היו באותה עצה דכל הבן הילוד. בלעם ואיוב ויתרו. ובאותו זמן נולד משה. שאז הושלך ליאור. ומשה בן שמונים שנה בעמדו. ובלעם נהרג כמה שנים אחרי כן. ויש לדחות דאין משיבין על האגדה. ושמא פלוגתא דאמוראי הוי: להנחיל אהבי יש. וקרא מיירי באברהם. דכתיב זרע אברהם אהבי:

ב)יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים:

עז כנמר. אנגריש ב׳. כדאמר בביצה. ג) שלשה עזין. ישר׳ באומות. הוי בעל זרוע לעסוק בתורה בכל כחך. וקל כנשר. שהוא חש לאכול ומגביה לטוס מכל העופות. וגבור כארי. ולשון המקרא הוא. כמו שאמר דוד בשאול ויהונתן. מנשרים קלו מאריות גברו:

חסלת מסכת אבות:

שמואל הקטן אומר בן חמש שנים למקרא׳ בן עשר למשנה׳ בן שלש עשרה למצות׳ בן חמש עשרה לתלמוד׳ בן שמונה עשרה לחופה׳ בן עשרים לרדוף׳ בן שלשים לכח׳ בן ארבעים לבינה׳ בן חמשים לעצה׳ בן ששים לזקנה׳ בן שבעים לשיבה. בן שמונים לגבורה׳ בן תשעים לשוח׳ בן מאה כאילו מת׳ עבר ובטל מן העולם:

ברוב המחזורים שנינו ההיא דשמואל הקטן אומר בנפול אויביך אל תשמח. בסוף בי׳ מאמרות. ואעפ״י ששנויה למעלה בפ׳ בן זומא. כדי לסמוך עליה הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא. ויש שאין כת׳ למעלה לדשמואל הקטן וכת׳ הכא: בן ה׳ שנים למקרא. שכן מצינו בערלה. ד) שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל לאסור אף בהנאה כדמוכח בכל שעה. אבל ברביעית מותר על ידי (פרייה) [פדייה]. דכתיב ה)ובשנה הרביעת יהיה כל פריו קדש הלולים לי״י. אל תיקרי הלולים אלא חילולים. אחליה לקדושה והדר אכליה. ובשנה החמישת תאכלו את פריו. וכן התינוק בשנה שלישית יגמל. משעברו עליו שתי שנים. שכן דרך לתינוק ו)להניק כ״ד חדש. ומשמואל נפקא לן. וממניין לא תבש״ל. חוץ מיום שמת בו. ומיום שנתארסה בו.

לב וגו׳ (משלי כ״א). כי מאן ה׳ לתתי להלך עמכם (במדבר כ״ב). ויסף עוד בלק וגו׳ (שם). ת) כתוב על פנקסיה דבלעם וכו׳ סנהדרין ק״ו ע״ב. א) ג׳ היו באותה עצה וכו׳ סוטה י״א ע״א וכן בסנהדרין ק״ו ע״א ועיין ברש״י שם ע״ב ד״ה בר תלתין וכו׳. להנחיל אהבי יש (משלי ח׳). זרע אברהם אהבי (ישעיה מ״א). ב) יהודה בן תימא אומר וכו׳ עיין פסחים קי״ב ע״א ושם ר׳ יהודה בן תימא אומר וכו׳ ועיין בטור א״ח סי׳ רמ״ב ובב״י דלא גרים לה, ומצינו אותו בשם ר׳ יהודה בן תימא בחגיגה י״ד ע״א ע״ש. ג) שלשה עזין הן וכו׳ ביצה כ״ה ע״ב. מנשרים קלו וגו׳ (שמואל ב׳ א׳). ד) שלש שנים יהיה לכם ערלים וגו׳ (ויקרא י״ט). לאסור אף בהנאה וכו׳ פסחים כ״ב ע״ב. מותר על ידי פדייה כצ״ל. ה) ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה׳ (ויקרא י״ט) כצ״ל אחליה והדר אכליה ברכות ל״ה ע״א. ובשנה החמישת וגו׳ (שם) כצ״ל. ו) להניק כ״ד חדש כתובות ס׳ ע״א, גיטין ע״ה ע״ב כמה היא מניקתו שתי שנים, ועיין בפרש״י שם, ועיין ירושלמי ברכות פ״ד ה״א, וירושלמי תענית פ״ד ה״א, ובמדרש שמואל פ״ב. ז) גבי מניקה שמת בעלה וכו׳ כתובות ס׳ ע״א. ח) מבן חמש

ז)גבי מניקה שמת בעלה. בכתובות. וברביעית יעמידוהו על הספר. או ילמדוהו קצת על פה תורה צוה לנו. כדי להשגירו בפיו. ושנת חמש יחזיקוהו על המקרא. וכן מצינו בויקרא רבה. ובמדרש ר׳ תנחומא: בן עשר למשנה. שכך מצינו בלוים. שכת׳ אחד אומר זאת אשר ללוים ח)מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבוא לצבא צבא בעבודת וגומ׳. וכת׳ אחד אומר ט)מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן חמשים שנה. ופירשו הכמים בהכל שוחטין. הא כיצד בן כ״ה להתלמד. בן שלשים לעכודה. שאפי׳ הוא לוי שלא למד מעולם יכול הוא ללמוד טכסיסי לויה בחמש שנים הוא זמן לימוד המקרא. והוא מחמש ועד עשר. ואחר שלמד והוא בן עשר. חוזר ומתחיל לעסוק במשנה. ועוסק מי׳ ועד ט״ו. וכשהגיע לט״ו שלמד כבר המשנה קבועה בה׳ שנים שהוא הגמרא של תנאים חוזר ולומד התלמוד שלנו. שאנו קורין גמרא. שהוא גמרא של אמוראים. י)וכי הא דר׳ מאיר אתא לקמיה דר׳ ישמעאל וגמר גמרא. הדר אתא לקמיה דר׳ עקיבא וסבר סברא. וגמר גמרא. היא גירסת המשנה בלא פירוש הטעמים. וסבר סברא. הוא פירוש המשנה וטעמיה. הוא גמרא שלנו. אלא שהתנאים שהיו מארץ ישר׳ שהיו מספרים בלשון עברי קורין אותה משנה. ואמוראים שעמדו אחריהם שהיו עומדין שם בבבל. שהיו מספרין בלשון ארמית יסדו התלמוד בבלי פירוש וטעם למשנה. ובלשון ארמית. וכן התלמוד ירושלמי: ולעסק התלמוד אין שיעור. לפי שנאמר דדיה ירוך בכל עת. שבכל עת אדם מוצא טעם בדברי תורה. כדפרי׳ לעיל: בן שלש עשרה למצות. דמבן י״ג הוא מביא שערות בזקן התחתון. ונקרא איש. כמו שפירשו רבותי׳ במסכת נדה. ואף במקרא מצינו שבן י״ג נקרא איש. בלוי בן יעקב שנקרא איש במעשה שכם. ולא היה באותה שעה אלא בן י״ג שנה. ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו. צא וחשוב בן כמה שנים היה באותו מעשה ותמצא שהיה בן י״ג. כיצד. לאחר שנשא יעקב את לאה עבד את לבן ז׳ שנים ברחל. שכן כת׳ מלא שבע זאת. השלם שבוע של חופת לאה. ואחרי כן אתן לך את רחל בשבוע שנייה בעבודה אשר תעבוד עמדי. וגו׳. משתשאנה. ושש שנים עבד בצאנו. ובבואו מפדן ארם כת׳ כ)ויעקב נסע סכתה. שעמד שם ו׳ חדשים של קיץ שדרים בני אדם בסוכות. ויבן לו בית. הן חודשי החורף. שבני אדם עושין להם בית מפני הצינה והגשמים. ולמקנהו עשה סכות. שעשה שם ו׳ חדשים בקייץ. הרי י״ח חדשים. כמו שמצינו בסוף מגילה נקראת. ובסדר עולם הלך לסוכות ועשה שם שנה ומחצה. הרי לך י״ד שנים וחצי. וששה חדשים נשתהה בדרך. הרי לך ט״ו שנים. צא מהן שנה ומחצה. או שתי שנים לג׳ עיבורים של ראובן. שמעון ולוי. שנולדו לשבעה חדשים. ויולדת לשבעה יולדת למקוטעין לדברי הכל. הרי שהיה לוי בן י״ג כשבא מסוכות לשכם וקראו הכת׳ איש: אבל אינו לא בכרת ולא במיתה בידי שמים אלא מעשרים שנה ואילך. כמו שמצינו במעשה מרגלים שהוא כרת בידי שמים ולא נגזרה גזרה על פחות מעשרים. דכת׳ וכל פקדיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה. וזהו בן עשרים לרדוף. שמרדפין אותו מן השמים. ומענישין אותו. כך קיבלתי. ולבי מהסס. ולולא לא נגזרה גזירה אף על יותר מבן ס׳. ויש לפרש שלדבר זה שוין פחות בן כ׳ ויותר מבן ס׳. לעיניין עונש מיתה. שכשם שאין מיתה הבאה

ועשרים שנה ומעלה יבוא לצבא צבא בעבודת וגו׳ כצ״ל (במדבר ח׳). ט) מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן חמשים שנה כצ״ל ופירשו הכמים חולין כ״ד ע״א. י) וכי הא דר׳ מאיר וכו׳ עירובין י״ג ע״א, סוטה כ׳ ע״א. דדיה ירוך בכל עת כצ״ל (משלי ה׳) כמו שפירשו רבותינו וכו׳ נדה מ״ו ע״א. ויקחו שני בני יעקב וגו׳ (בראשית ל״ד). מלא שבע זאת (שם כ״ט) כ) ויעקב נסע סכתה (שם ל״ג). שעמד שם ו׳ חדשים וכו׳ מגילה י״ז ע״א, ומדרש בר״ר פע״ח. וכל פקדיכם לכל וגו׳ כצ״ל

לאדם בפחות מכ׳ שנה אינו משום עונש מיתה בידי שמים וכרת. ל)שכן פירשו
חכמים בסוף ואילו מגלחין כמו כן מס׳ שנה ואילך מיתת זיקנה היא זו. שנאמר תבא
בכלח. ודוק התם ותשכח הכי. בן שמונה עשרה לחופה. י״ח פעמים כת׳ אדם בספר
בראשית עד שנזדווגה לו חוה. ואף דרך ארץ כן הוא. ומידה שוה היא זו. כדאמר
רב חסדא בפ״א דקידושין מ)האי דעדיפנא מחבריא משום דנסיבי בר שיתסר ואילו
נסיבי בר ארבסר. הוה אמינא לסטנא גירא בעיניה. נ)ואע״ג דאמר בלולב הגזול לא
לימא איניש לסטן גירא בעיניה דילמא אתי לאיגרויי ביה. לפי׳ הקונט׳ לא קשי מידי
דפ״א דקידושין דשטן דהתם הוא יצר הרע. ואף למפר׳ שטן ממש ה״פ יכילנא
למימר אע״ג דלא עבידנא. ואעפ״כ אין זו דרך ארץ שהרי ממהר לישא אשה יותר
מדאי. שכן ריחים בצוארו ואי איפשר לו לעסוק בתורה. אלא יעסוק ג׳ שנים ואחר
כך ישא אשה. ס)כמו שפירשו חכמים בהכל שוחטין. שאין עסק פחות מג׳ שנים
קרוי עסק. ואפי׳ בדבר קל. כדכתיב ולגדלם שנים שלש וללמדם ספר ולשון כשדים.
ולהמתין עד עשרים שנה אי איפשר. דאמר רב הונא. ע)כיון שעמד אדם עשרים
ולא נשא אשה כל ימיו בעבירה: בן עשרים לרדוף. אני מקובל לרדוף אחר מזונות
אשתו ובניו. שהרי נשא בי״ח ויש לו בנים ממנה. ולי נראה לרדוף אחר המלחמת
ארץ ישר׳. דבן י״ח נשא אשה וצריך להיות נקי עם ביתו שנת י״ט. שנאמר נקי
יהיה לביתו וגו׳. ובשנת כ׳ ירדוף אחר המלחמה ולא יהיה עוד נקי. וכן מוכיח בריש
ספר וידבר. מבן עשרים שנה ומעלה כל יצא צבא. מגיד שאין יוצא פחות מעשרים. וכד״א
במלחמת הרשות. אבל במלחמת מצוה יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה. פ״א לרדוף.
שמרדפין אותו מן השמים ומענישין אותו. כדאמ׳ בפ׳ האשה נקנית. פ)כיון שהגיע
אדם לעשרים ולא נשא אשה א׳ הק׳ תיפח עצמותיו כו׳. בן שלשים לכח. שכן
מצינו בלוים שנכנסין לעבודה מבן ל׳ שנה ומעלה. שנאמר כי עבודת הקודש עליהם
בכתף ישאו. בן ארבעים לבינה. דכתיב ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת וגומ׳. עד היום
הזה. והיא היתה שנת מ׳ ליציאת מצרים ולמתן תורה. ואף שאמר להם שכינה לישר׳
בשעת מתן תורה צ)מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי. לא הרגיש בו משה עד
מ׳ שנה. שהיה אומר משה לישר׳ שמשעת מתן תורה ואילך לא הספיקו ללמוד
ולעמוד על דעתו של משה עד שנת מ׳. ומשה לא הודיעם כי טוב בעיני ה׳ שיבינו
מדעתם ויאמרו מעצמם ולא על ידי משה רבם. מיכן לתלמיד שאינו עומד על סוף דעתו
של רבו מ׳ שנה. והיינו דא״ל ק)חסדא חסדא צריכת לי עד ארבעין שנין: בן חמשים
לעצה. שכן הכת׳ אומר ומבן שנה ישוב. וגומ׳. ושרת את אחיו. שמשיאו עצה
ההוגנת להם לכל צרכי העבודה ושאר הדברים: בן ששים לזקנה. פירשו חכמים תבא
בכלח עלי קבר. ר)בכל״ח בגימטריא ס׳ הוו. בן ע׳ לשיבה. שכן כת׳ במלכים ש)בן
שלשים שנה דוד במלכו ארבעים שנה מלך. ובמיתתו של דוד כת׳ בדברי הימים.
ת)וימת (דוד) בשיבה טובה שבע ימים עשר וכבוד: בן שמונים לגבורה. שנא׳ ואם

(במדבר י״ד). שלדבר זה שווין תיבה אחת כצ״ל. ל) שכן פירשו חכמים וכו׳ מ״ק כ״ח ע״א ע״ש.
ועיין בבא בתרא קכ״א ע״ב ותוס׳ יבמות ב׳ ע״א ד״ה אשת וכו׳ ובשו״ת ח״צ סימן מ״ט.
מ) האי דעדיפנא מחבריא וכו׳ ולפנינו קידושין כ״ט ע״ב דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר ואי
הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא בעיניך ופרש״י כלומר הייתי מתגרה בו ושטן הוא
יצר הרע ולא אירע שיחטיאני. נ) ואע״ג דאמר וכו׳ סוכה ל״ח ע״א. ס) כמו שפירשו חכמים וכו׳
חולין כ״ד ע״א ע״ש. כדכתיב ולגדלם שנים שלש (דניאל א׳). ע) כיון שעמד אדם עשרים וכו׳ עיין
קידושין כ״ט ע״ב. שנא׳ נקי יהיה לביתו (דברים כ״ד). פ) כיון שהגיע אדם לעשרים וכו׳ קידושין
כ״ט ע״ב ע״ש כי עבדת הקדש עליהם בכתף ישאו כצ״ל (במדבר ז׳) ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת
וגו׳ (דברים כ״ט). צ) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי וגו׳ כצ״ל (דברים ה׳) ועיין ע״ז ה׳
ע״א וע״ב, ובפירש״י שם ובתוס׳ ד״ה עד וכו׳. ק) חסדא חסדא צריכת לי וכו׳ עיין ב״מ ל״ג ע״א.
ומבן חמשים שנה וגו׳ (במדבר ח׳). ר) בכל״ח בגימטריא ס׳ הוו מ״ק כ״ח ע״א. ש) בן שלשים

בגבורות שמונים שנה. שהגביר והעצים להחיות יותר מדאי מכדי הראוי. לגבורה. לזמן הקרוי גבורה. ויש מפרשין גבורה גדולה היא זו. אם הגיע לשמונים שהרי אין בו כח לאכול ולשתות ובגבורתו של הק׳ הוא חי. ולא מחמת כח שבו. כמו שמצינו בברזילי הגלעדי בספר שמואל א) בן שמונים שנה אנכי היום האדע בין טוב לרע אם יטעם עבדך את אשר אכל. ואי משום דכלב אמר ליהושע הנה אנכי היום בן חמש ושמונים שנה עודני היום חזק כאשר ביום שלח אותי משה ב) ככוחי אז וככוחי עתה למלחמה ולצאת ולבא. שאני כלב דרב גובריה: בן תשעים לשוח. שהיה שחוח וכפוף. ויש אומ׳ לשוחה. לקבורה. ושוב אינו יכול לצאת ולבא. בן מאה. כאילו מת. שהרי כהו עיניו ונשתנו פניו. ומעיין החכמה פסק ממנו והוא משתטה והולך:

תניא ר׳ נתן אומר עז פנים לגיהנם ובוש פנים לגן עדן, עז פנים ג) ר׳ אליעזר אומ׳ ממזר, ר׳ יהושע אומ׳ בן הנדה, ר׳ עקיבא אומ׳ ממזר ובן הנדה, אף לא עמדו אבותיו על הר סיני, ד) ועל כולם אליהו כותב והק׳ חותם. אוי לו לפוסל את זרעו ולפוגם את משפחתו ולנושא אשה שאינה הוגנת לו, שכל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והק׳ רוצעו, וכל הפוסל פסול, ה) ואמ׳ שמואל במומו פוסל: ו) סוף אדם למות, וסוף בהמה לשחיטה הכל למיתה הן עומדין: ר׳ אבא אומר אשרי מי שגדל בתורה, ועמלו בתורה, ועושה נחת רוח ליוצרו, וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם, ועליו אמר שלמה בחכמתו טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו: למוד תורה הרבה כדי שיתנו לך שכר הרבה, ודע שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא: ר׳ חנניא בן עקשיא כו׳:

תניא ר׳ נתן אומר. ברייתא. ואף הוא נהג לאומרו בסוף בעשרה מאמרות. וקמפריש ואזיל עז פנים מהו. ולי הכותב נר׳ לגרוס ר׳ יהודא הנשיא. דכך היא שנוייה במסכת כלה. ועלה דר׳ יהודה הנשיא קיימי הנך תנאי ר׳ אליעזר ור׳ יהושע ור׳ עקיבא. שנחלקו על תלמיד אחר שהלך ועמד עליהם בקומה זקופה. ר׳ אליעזר אומר ממזר הוא זה. ר׳ יהושע אומר בן הנדה. ר׳ עקיבה אומר ממזר ובן הנדה. אמרו לו ז) היאך תנוה דעתך לעמוד על דברי חביריך. הלך ר׳ עקיבא אצל אמו. ואמר אם תגלה לי הדבר הזה אני מביאך לחיי העולם הבא. אמרה לו השבע לי. ח) והיה ר׳ עקיבא נשבע בשפתיו ומבטל בלבו. שאל לה מה טיבו של עובר זה.

שנה דוד במלכו ארבעים שנה מלך כצ״ל (שמואל ב׳ ה׳). ט) וימת בשיבה טובה שבע ימים עשר וכבוד כצ״ל (ד״ה א׳ כ״ט). ואם בגבורת שמונים שנה כצ״ל (תהלים צ׳). א) בן שמנים שנה אנכי היום האדע בין טוב לרע אם יטעם עבדך את אשר אכל כצ״ל (ש״ב י״ט). ב) ככחי אז וככחי עתה למלחמה ולצאת ולבוא כצ״ל (יהושע י״ד). ג) ר״א אומר ממזר וכו׳ עיין מס׳ כלה. ד) ועל כולם אליהו כותב וכו׳ עיין מס׳ ד״א פ״א, וקדושין ע׳ ע״ב. ה) ואמר שמואל במומו פוסל קידושין ע׳ ע״ב. ו) סוף אדם וכו׳ ברכות י״ז ע״א. טוב שם משמן טוב וגו׳ כצ״ל (קהלת ז׳). ז) היאך תנוח דעתך לעמוד על דברי חביריך, לפנינו במס׳ כלה הגירסא היאך מלאך לבך לעבור על דברי חביריך, והגר״א בהגהות מגיה על דברי רבותיך משום דר״א ור׳ יהושע רבותיו של ר״ע היו כדמוכח בנדרים נ׳ ע״א ובשאר מקומות, ועיין בר״ן פ״ב דקידושין ד״ה אמר רבא וכו׳ שהביא הך דמסכת כלה וגרים היאך אתה מגים דעתך לחלוק על דברי רבותיך ע״ש. גם במס׳ כלה הנדפס מחדש בספר חמשה קונטרסים בשלמות איתא אמרו לו עקיבא איך מלאך לבך לעבור על דברי חבירך וכו׳ אמרו גדול היה ר׳ עקיבא שהכחיש את רבותיו וכו׳ ולבסוף מסיים קרי להו רבותיו וקרי להו חבריו, כיון דחזו דקא גבר עלייהו הוו להו חבריו, ונדחת ממילא גירסת הגאונים הנ״ל. ח) והיה ר׳ עקיבא וכו׳ עיין בר״ן שם. ובה׳ קונטרסים הכי איתא היה ר״ע נשבע בשפתיו היכי עביד ר״ע הכי, והכתיב או נפש כי תשבע לבטא בשפתים ולא בלב ואין צריך הלב, אלא דמשתבע לה כר׳ יוחנן דאמר לאלהי ישראל

אמרה לו כשנכנסתי לחופה פירשתי נדה ופירש ממני בעלי ובא עלי שושביני. קראו עליו סוד ה׳ ליריאיו: מיכן ועד סוף הבבא בי׳ יוחסין: הפוסל את זרעו. שנושא ממזרת או שפחה שהן פסולות לו מן התורה. ונושא אשה שאינה הוגנת לו. שאינה כדיי לבא בקהל. ופוגם את משפחתו. כגון אלמנה לכהן גדול. גרושה והלוצה לכהן הדיוט. דפסול ודאי לא הוי אלא פגום הוא שנתחלל מזרע כהונת עולם. ונושא אשה שאינה הוגנת לו. אע״פ שאינה פגומה. כגון חבר לבת עם הארץ. כדאמרי׳ ט) לעולם ימכור אדם כל אשר לו וישא בת תלמיד חכם. לא מצא כו׳. ואל ישא בת עם הארץ. מפני שהן שקץ ובנותיהן שרץ. ועל בנותיהן הוא אומר. ארור שוכב עם כל בהמה: כופתו. לשון בעבד כפות. כפתיה ואודיה. עוקד ידיו ורגליו כיצחק בן אברהם. רוצעו מכהו ברצועה. כופתי על העמוד ומלקהו. ומשל הוא זה. כלומר ייסורין באים עליו. מכות גדולות ונאמנות. והלאים רעים ונאמנים: ועל פי אליהו שכותב ייחוסן של ישר׳ כדכת׳ והשיב לב אבות על בנים: וכל הפוסל פסול. אדם הרגיל ודרכו בכך לומר לכל אדם שהן פסולים ומחרפם ומגדפם. ומשיאם שם רע של פסול בידוע שהוא פסול. לפיכך אינו מדבר בשבחם לעולם. אינו יכול לדבר בשבח של שום אדם לעולם. שברצונו הוא שיהו הכל פסולין כמוהו. י) אמר שמואל במומו פוסל. במום שהוא פוסל לאחרים מן הסתם. שלפי שמכיר בעצמו שהוא פסול. באותו פסול הוא רוצה לעשות את הכל פסולין כיוצא בו: הכל למיתה הן עומדין. מיכן א״ר אבא (א) אשרי מי שגדל בתורה. כי אדם שגדל. ועמל. ועושה וגדל. נפטר בשם טוב. ומה טיבו עולה על כולן. כאמור לעיל. כשמן שהוא טוב על כל המשקין. כ) שכל המשקין מתערבין האחד עם חבירו. אבל שמן כשנתערבו עם כל המשקין שבעולם הולך ובא למעלה. כן השם הטוב עולה על גביהן: ודע מתן שכרן של צדיקים. ותן לבך לדעת כמה גדול שכרן של צדיקים לעתיד לבא כדי שיקחך לבך לעסוק בתורה: ולעיל פי׳ ס״פ ר׳ אומר: ע״א ודע שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא כלומר אל ישיאך לבך לבלתי עסוק בתורה מפני שאתה רואה שאותם שאינם עוסקין מלאים כל טוב. אל תאמר כך כי מתן שכרן של צדיקים אינו אלא לעתיד לבא. ופירות אוכלין בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא:

תכט. תולדות: ויחי: משפטים: צו:

כך שנו חכמים בלשון המשנה ברוך שבחר בהם ובמשנתם:

ר׳ מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה. ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדיי הוא לו. נקרא ריע. ואהוב. אוהב את המקום אוהב את הבריות. משמח את המקום. משמח את הבריות. ומלבשתו ענוה ויראה. ומכשרתו להיות צדיק. וחסיד. וישר. ונאמן. ועניו. ומרחקתו מן החט.

בגליון הכתב יד נכתב:

(א) ואחר שלמית׳ הן עומדין.

מייתינא לך (הכוונה להא דאיתא ע״ז ל״ח ע״א) ואפילו הכי מבטל בלבו, ע״כ, ונדחת בזה התירץ מה שהביא בשם הרב ז״ל, גם מה שהביא בשם הרמב״ן ז״ל ע״ש. ט) לעולם ימכור אדם וכו׳ פסחים מ״ט ע״א ע״ש. והשיב לב אבות על בנים (מלאכי ג׳). י) אמר שמואל במומו פוסל עיין קידושין ע׳ ע״ב. כ) שכל המשקין מתערבין וכו׳ עיין מדרש שה״ש פסוק לריח שמניך טובים. לי עצה

ומקרבתו לידי זכות. ונהנין ממנה עיצה ותושייה בינה וגבורה. שנאמר לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה. ונותנת לו מלכות וממשלה וגדולה וחיקור דין. ומגלים לו מן השמים רזי תורה. ונעשה כמעיין שאינו פוסק וכנהר שמתגבר והולך. והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבונו ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים כולו:

כך שנו. אומר אני שהחכמים שהנהיגו לומר פרקים הללו בבית הכנסת לא היו שונין כלום אחר בעשרה מאמרות. מתניא ר׳ אומר והולך. אלא הוא היה אומר כו׳. איפשר לומר שהיו רגילין לשנותה בסוף בעשרה מאמרות כדי לסמוך לזה הוא היה אומר. כמו שמצינו בכל המחזורים הישנים. ואע״פ שבסדר המשנה היא שנוייה למעלה וסירדה אחרי כן כעין פרק מעין אבות מברייתא ודברי האמוראים והיה יכול לאומרו בשבת בפני עצמו: וזהו שאנו אומרי׳ כך שנו חכמים בלשון המשנה. דברייתי׳ היא. ובלשון משנה היא שנוייה. שאף הברייתא נקראת משנה. משנת ר׳ חייא. משנת ר׳ אושעיא. ובר קפרא אומר כו׳. חכמים האחרונים הוסיפו אותה. שאף היא מעינייה בפרקים הראשונים. שאלמלא קבעוה הראשונים היו קובעים אותה בפ׳ ר׳ מאיר. זוכה לדברים הרבה. כדמפר׳ שזוכה להיות חסיד. כדיי הוא לו. דיי אם נברא כל העולם כולו בשבילו. כמו שפירשו חכמים במסכת שבת. ל) את האלהים ירא ואת מצותיו שמר כי זה כל האדם. כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות זה את זה. ריע ולי מה יקרו ריעיך. ואהוב. אני אוהביי אהב. ומלבשתו שנעשים לו הענוה והיראה כמלבוש שאדם עוטה בו. כדכת׳ צדק לבשתי וילבישיני. וילבש צדקה כשריון. והענוה מביאה לידי יראת שמים. דכת׳ עקב ענוה יראת ה׳. ויראה מביאה לידי תורה. דכת׳ ראשית חכמה יראת ה׳. הרי שכל מי שיש בו תורה יש בו מדת הללו. ואני הכותב איני אומ׳ כך. שהרי שנינו בע״ז פ״ק. מ) תורה מביאה לידי זהירות. ענוה ליראה. אמר ר׳ יצחק נ) ממה שעשתה הכמה כפה לראשה עשתה ענוה עקב לסולייתה. בע״ז ירושלמי׳ איתה הכי. וכן בפ״ק דשבת ירושלמי: צדיק. הולך בתומו ואינו (ואינו) עושה עול. ומהנה לאחרים משלו. אבל אינו גומל טובה מגופו לטרוח בשביל אחרים. דצדקה להיים ולא למתים. לעניים ולא לעשירים. והגומלו רעה משלם לאיש כמעשהו. אבל מדת הסידות בין בגופו בין בממונו: בין להיים בין למתים בין לעניים בין לעשירים. דאינו גומלו רעה. אלא עושה עמו לפנים משורת הדין. כמו שפירשו חכמים מועשית הישר והטוב. ונאמן לא יעשה עולה. ולא ידבר כזב. ולא ימצא בפיו לשון תרמית והוא נאמן רוח לכסות דבר. כדכת׳ בכל ביתי נאמן הוא. והוא למשענת ארז לכל הבוטחים בו. עלוב. ואינו עולב. שומע בזיונו ושותק. ומרחקתו. דתנא דבי ר׳ ישמעאל ס) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש. אם אבן הוא נימוח. שנאמר אבנים שחקו מים. ע) ואין מים אלא תורה. שנאמר הוי

ותושיה אני בינה לי גבורה כצ״ל (משלי ח׳) כדיי הוא לו כצ״ל. ל) את האלהים ירא וגו׳ (קהלת י״ב) כל העולם כולו לא נברא וכו׳ עיין שבת ל׳ ע״ב. ולי מה יקרו רעיך (תהלים קל״ט). אני אהביה אהב כצ״ל (משלי ח׳) צדק לבשתי וילבשני כצ״ל (איוב כ״ט). וילבש צדקה כשרין כצ״ל (ישעיה נ״ט) עקב ענוה יראת ה׳ (משלי כ״ב). ראשית חכמה יראת ה׳ (תהלים קי״א). מ) תורה מביאה לידי זהירות וכו׳ עיין ע״ז כ׳ ע״ב, ובתוס׳ שם ד״ה ענוה וכו׳. נ) ממה שעשתה חכמה כפה לראשה וכו׳ עיין ע״ז שם, ועיין ירושלמי שבת פ״א ה״ג, ובריו״ף סוף פ״א דע״ז שהביא ירושלמי מה שעשאתו החכמה עטרה לראשה עשאתו ענוה עקב לסוליתה, ועיין ירושלמי שקלים פ״ג ה״ג, ובמדרש שה״ש פ״א מה שעשת חכמה עטרה לראשה עשאת ענוה סנדל לעקבה, והובא בתוס׳ יבמות ק״ג ע״ב ד״ה המסוליים וכו׳ ועיין זוהר נשא קמ״ה ע״א. כדכתיב בכל ביתו נאמן הוא (במדבר י״ב). ס) אם פגע מנוול זה וכו׳ סוכה נ״ב ע״ב. קדושין ל׳ ע״ב. אבנים שחקו מים (איוב י״ד). ע) ואין מים אלא

כל צמא לכו למים. ואם ברזל הוא מתפוצץ. שנאמר הלא כה דברי כאש וגומ׳. ונהנין ממנו. בני אדם נהנין ממנו. להימלך בו ולהתייעץ ולקחת ממנו עצה ותושיה. ליאטיר ב׳. פירשו חכמים שלכך נקראת התורה תושייה מפני פ) שמתשת כוה של אדם ע״י טורח ומהשבה. וכדאמרי׳ אלמלא שקיבלו ישראל את התורה שמתשת כוהם אין כל אומה יכולה לעמוד בפניהם: לי עצה ותושייה. בריש משלי הוא. ובשביל התורה אמרו שלמה בחכמתו. מלכות וממשלה. וספק בידו למלוך. שמתנדבים הכל לעשותו ראש וקצין. וחולקין לו כבוד. שנאמר בי מלכים ימלוכו. ומיכן פירשו חכמים בגיטין שתלמידי הכמים ג) נקראו מלכים. והיקור דין. כדרך הרשות. שאמרו חכמים במסכת שבת שאין מספיקין ק) לכתוב הללה של רשות. שנאמר שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר. רזי תורה. סתרי תורה. כגון מעשה בראשית. מעשה מרכבה. וספר יצירה. וכל שכן שאר התורה. שנאמר ונביא לבב חכמה. ומההיא אמרי׳ ר) חכם עדיף מנביא. שנאמר ונביא לבב חכמה. רז. לשון ש) מי הוא שמגלה רזיי לבני אדם. דיונתן בן עזיאל. רזי לי רזי לי. וכל רז לא אנס לך דדניאל. כמעיין. דכת׳ שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך. ת) בתחילה מבורך שהן מכונסין. ולבסוף מבארך שהן מים נובעים. ושוב מה כת׳ יפוצו מעיינותיך חוצה. שנעשה נהר גדול. ומוהל על עלבונו. מעביר על מירותיו מרוב ענוה. ומרוממתו על כולן. כדא׳ א) כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו:

אמר ר׳ יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה שכל מי שאינו עוסק בתלמוד תורה נזוף. שנאמר נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם: ואומ׳ ב) והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים (המה) הוא חרות על הלוחות: אל תיקרי חרות אלא חירות שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה. וכל העוסק בתורה הרי זה מתעלה. שנאמר ג) וממתנה נחליאל ומנחליאל במות. ואם הגים דעתו הק׳ משפילו. שנאמר ומבמות הגי: והלומד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת. או פסוק אחד. או אפילו דבר אחד צריך לנהוג בו כבוד. שכן מצינו בדוד מלך ישראל שלא למד אלא מאחיתופל שני דברים בלבד ועשאו רבו אלופו ומיודעו. שנאמר ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי. והלא דברים קל וחומר. ומה דוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד עשאו רבו אלופו ומיודעו. הלמד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או אפילו דבר אחד על

תורה וכו׳ עיין תענית ז׳ ע״א, שנאמר הוי כל צמא וכו׳ (ישעיה נ״ה). שנאמר הלא כה דברי כאש וגו׳ (ירמיה כ״ג). פ) שמתשת כחו של אדם סנהדרין כ״ו ע״ב לי עצה ותושיה (משלי ח׳). בי מלכים ימלכו (שם). נ) נקראו מלכים גיטין ס״ב ע״א. ק) לכתוב חללה של רשות שבת י״א ע״א. שמים לרום וארץ לעמק וגו׳ (משלי כ״ה). ונבא לבב חכמה (תהלים צ׳) כצ״ל. ר) חכם עדיף מנביא ב״ב י״ב ע״א. ש) מי הוא שמגלה רזי לבני אדם לפנינו במגילה ע״א איתא מי הוא שגילה סתרי לבני אדם, רזי לי רזי לי (ישעיה כ״ד) וכל רז לא אנס לך (דניאל ד׳). כמעיין כצ״ל, דכתיב שתה מים מבורך (משלי ה׳). יפוצו מעינתיך כצ״ל (שם). ת) בתחילה מבורך וכו׳ ע״ז י״ט ע״א. א) כל המעביר על מידותיו ר״ה י״ז ע״א, יומא כ״ג ע״א. נזם זהב וגו׳ (משלי י״א). ב) והלחת מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחת כצ״ל (שמות ל״ב). שאין לך בן חורין וכו׳ עיין מדרש שמ״ר פל״ב, וי״ר פי״ח חירות ממלאך המות, חירות מן המלכיות, חירות מן היסורין, ועיין תנחומא פ׳ כי תשא אות ט״ז. ג) וממתנה נחליאל וגו׳ (במדבר כ״א) ואם הגים דעתו וכו׳ עירובין נ״ד ע״א, נדרים נ״ה ע״א. ואתה אנוש כערכי וגו׳ (תהלים נ״ה). כי לקח טוב

אחת כמה שצריך לנהג בו כבוד. ואין כבוד אלא תורה. שנאמר ד) כבוד חכמים ינחלו ותמימים ינחלו טוב ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו:

אמר ר׳ יהושע בן לוי ה) אגד׳ היא בתנחום׳. בת קול אינו מלאך אלא מדת קול היא. ונמצאת בפני עצמה ברוח המנשבת. ורב סעדיה פי׳ שהוא קורא בין ההרים והקול נענה לו מבין שברי ההרים והמערות שבסלעים. ולשון בת. שאין שומעין הקול ממש. אלא את שכנגדו. שנראה ההר העונה כנגד אדם הקורא אצלו. מהר חורב. מקום שניתנה בו תורה. לפיכך היא נשמעת לו משם. מעלבונה. שמעלבין את התורה. שהיא עלובה על שאין לה עוסקין. נזוף. נוטרייקון. נזם זהב. ואף ולשון ויגער בו אביו. מתרג׳ ונזף ביה אבוהי. שהוא כמנודה לשמים. דכת׳ ארור אשר לא יקים ונומ׳. ושאינו לומר היאך יקיים. דאין בור ירא חט. ולא עם הארץ חסיד. ו) ואמרי׳ במסכת (סוטה) [שבועות]. ארור. בו נידוי בו קללה. נמצא שהוא מנודה כמו נזם זהב באף חזיר. כן אשה יפה וסרת טעם. דתלמיד חכם המסיר עצמו מללמוד הרי הוא כמנודה. שפורשין בני אדם. שאע״פ שכת׳ אשה לא דיבר הכת׳ אלא כנגד התורה. שכך אמר שלמה בחכמתו כל דבריו כעין משלי והוא שאמרו חכמים ביבמות ז) כמה טובה אשה טובה שהתורה נמשלה בה. חרות על הלוחות. נעשה בן חורין. על עסק הלוחות שבני אדם מכבדין אותו. ומשמשים לפניו. וכן כת׳ בספר בן סירא סלסליה ותרוממך. נחליאל. ח) בפר׳ יום הכיפורים אמרי׳ שבתורה הכת׳ מדבר. לפי שכת׳ למעלה וממדבר מתנה. ופירשו חכמים כיון שעושה אדם עצמו כמדבר שהוא מופקר לכל. ניתנה לו במתנה. ומשניתנה לו במתנה נחלי אל. שנא׳ וממתנה נחליאל. וכיון שנחלו אל. עולה לגדולה. שנ׳ ומנחליאל במות. ואם הגביה עצמו הק׳ משפילו. שנא׳ ומבמות הגי. ולא עוד ט) אלא ששוקעים אותו בקרקע. שנא׳ על פני הישימון. ואם חוזר בו הק׳ מגביהו. שנאמר כל גיא ינשא: שני דברים. שמצינו שאמר לו אחיתופל לדוד. אשר יחדיו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש. מתשובת אחיתופל אתה למד דברי דוד. י) שפעם אחת מצאו אחיתופל לדוד שהיה יושב ושונה לבדו. אמר לו מה אתה עושה. הרי כבר כת׳ כ) חרב על הבדים ונואלו. חרב על תלמידי הכמים שיושבין בד בבד ועוסקין בתורה. ולא עוד אלא שמטפשין. דכת׳ ונואלו. וכת׳ ונואלו שרי צוען. אשר נואלנו. די טפשנא. אמר לו אשר יחדיו נמתיק סוד. נעסוק בתורה אני ואתה. ושוב פעם אחרת מצאו שהיה הולך יחיד לבית המדרש בנחת. אמר לו מה אתה עושה. הרי כבר כת׳ ברב עם הדרת מלך. אמר לו ומה אעשה. אמר לו בית אלהים נהלך ברגש. ברוגשת בני אדם נלך אני ואתה. אבל בכבישת התהום לא לימדו כלל מפני שהוא עצמו כתבו ל) ואית דאמרי

וגו׳ (משלי ד׳). ד) כבוד חכמים ינחלו ותמימים ינחלו טוב, הוא מורכב משני פסוקים נפרדים הראש „כבוד חכמים ינחלו״ הוא במשלי ג׳, והסוף היינו „ותמימים ינחלו טוב״ הוא במשלי כ״ח. ה) אגדה היא בתנחומא פ׳ תשא פסוק והלחות מעשה אלהים אמר ריב״ל בכל יום וגו׳ וכן הוא במדרש שמ״ר פ׳ מ״א, ובשני המקומות איתא נזוף הוא לפני הקב״ה. ויגער בו אביו (בראשית ל״ז). ארור אשר לא יקים וגו׳ (דברים כ״ז). ו) ואמרינן במסכת שבועות ארור בו נידוי בו קללה כצ״ל שבועות ל״ו ע״א. ז) כמה טובה אשה טובה וכו׳ יבמות ס״ג ע״ב. שבני אדם מכבדין אותו וכו׳ הוא לשון פירש״י. ח) בפרק יום הכפורים וכו׳ ליתא לפנינו שם, ואיתא בפרק הנודר מן הירק נדרים נ״ה ע״א, ובעירובין נ״ד ע״א ע״ש. ט) אלא ששוקעין וכו׳ הערוך ערך שקף גורס ששוקפין וכו׳ ע״ש. כל גיא ינשא (ישעיה מ׳). אשר יחדיו נמתיק סוד וגו׳ (תהלים נ״ה). י) שפעם אחת וכו׳ כעין זה הוא בפירש״י על אבות, וכן הביא זה המדרש מהרש״א בח״א בסנהדרין ק״ו ע״ב ומקור הדברים הוא במס׳ כלה הנדפס בספר חמשה קונטרסים בשינוי הלשון מעט ע״ש כ) חרב על הבדים ונואלו (ירמיה נ׳) חרב על ת״ח וכו׳ ברכות ס״ג ע״ב, תענית ז׳ ע״א ע״ש. ל) ואית דאמרי

שלימדו קל וחומר דהחליל להתיר למכתב שם אחספא. דמה בין איש לאשתו אמרה תורה כו'. ואתה אנוש כערכי. דוד היה משבח לאחיתופל ועושה אותו כערכו וכמותו. ואף חשוב ממנו. אלופי ומיודעי. חכם ורב שלי. כמו אנשים חכמים וידועים. הלמד מחבירו אדם הדיוט. על אחת כמה וכמה. כל שכן שזקוק להשפיל את עצמו. להכניע עצמו אצל חבירו כיוצא בו באות אחת. ואין כבוד אלא תורה. אין לך אדם הראוי להתכבד יותר ממי שהוא בעל תורה. וכ"ש זה שלמדו הכמה. ואף התמימים על עסק שנחלו טוב. ואין טוב אלא תורה:

כך היא דרכה של תורה. פת במלח תאכל. ומים במשורה תשתה. ועל הארץ תישן. וחיי צער תחיה. ובתורה תעמל. אם אתה עושה כן אשריך וטוב לך. אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. אל תבקש גדולה ואל תחמוד כבוד. ויותר מלימודך עשה. ואל תתאוה לשלחנם של מלכים. ששלחנך גדול משלחנם. וכתרך גדול מכתרם. ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך:

פת במלח תאכל. שאם אין לו לאדם אלא פת הריבה שיטבול במלח. אע"פ כן אל ימנע עצמו מלעסוק בתורה. ואם הוא עשיר כל שכן שיעסוק בתורה. וטוב לו. מ) כדי שינחל שני עולמים. כמו שמצינו באגדה (חלק) נ) [כהן משיח]. אטו (צדיק כי אכול) [צדיקי אי אכלו] תרי עלמי' (מיסני) [מי סני] להו. ומים במשורה מדת הלח. ואין לך אדם שותה במדה אלא בשביל עצירת מים. ואפי' הכי החזק ללמוד תורה. ואל תחמוד כבוד. להתכבד בתורתך. דא"כ אתה נראה כלומד שלא לשמה. ויותר מלימודך עשה. שיהו מעשיך מרובין מחכמתך. ואל תתאוה. שאם יפתוך לעשות כמעשיהם וליתן לך שררה לא תשמע ולא תאבה. ואל תתחר. ואל תקנא בהם. ואל תפקפק בדברי תורה מפני שאתה רואה אותם מצליחין. מפני ששלחנך לעולם הבא גדול משלחנם בעולם הזה וכתרך גדול מכתרם. ואפילו בעולם הזה. דג' כתרים הם. וכתר שם טוב על גביהן. בעל מלאכתך. הק' שאתה עושה מלאכה שלו:

גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות. שהמלכות נקנית בשלשים מעלות. והכהונה בעשרים וארבעה. והתורה נקנית בארבעים ושמונה. אילו הן הדברים. ס) בתלמוד בשמיעת האוזן. בעריכת שפתים. בבינת הלב בשכלות הלב. באימה וביראה. בחכמה ובענוה. בשמחה. בשימוש חכמים. ובדיבוק חבירים. ובפילפול התלמידים. בישיבה במקרא. במשנה. במיעוט שנה. במיעוט תענוג. בארך אפים. ע) ובמיעוט דרך ארץ. במיעוט שיחה. במיעוט סחורה. במיעוט שחוק. בלב טוב. באמונת חכמים. ובקבלת ייסורין. המכיר את מקומו. והשמח בחלקו. והעושה סייג לדבריו. ואינו מחזיק

שלימדו ק"ו דהחליל וכו' עיין סוכה נ"ג ע"א, וע"ב, ועיין ירושלמי פ"י הלכה ב' דסנהדרין. מ) כדי שינחל שני עולמים עיין ברכות ח' ע"א, חולין מ"ד ע"ב. נ) כהן משיח, אטו צדיקי אי אכלי תרי עלמא מי סני כצ"ל הוריות י' ע"ב. ומים במשורה וכו' הוא לשון הכתוב (יחזקאל ד'). ס) בתלמוד וכו' הסדר משונה מאשר הוא לפנינו, ועיין מדרש שיר השירים פרשה ד' פסוק מעין גנים מ"ח פעמים כתוב בתורה באר באר כנגד מ"ח דברים שנתנה

טובה לעצמו. אהוב. אוהב את המקום. אוהב את הבריות. אוהב את הצדקות. אוהב את התוכחות. אוהב את המישרים. ומתרחק מן הכבוד. ואינו רודף אחר הכבוד. ולא מגים לבו בתלמודו. ולא שמח בהוראה. והנושא בעול עם חבירו. ומכריעו לכף זכות. ומעמידו על האמת. ומעמידו על השלום. ומתיישב בתלמודו. שואל ומשיב. שומע ומוסיף. והלומד על מנת ללמד. והלומד על מנת לעשות. המחכם את רבו. והמכוין שמועתו. והאומר דבר בשם אומרו. פ) שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם. שנאמ׳ ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי:

שהמלכות בשלשים מעלות. מקצתו במקרא ומקצתן במשנתינו בסנהדרין. ואילו הן. צ) מלך לא דן. ולא דנין אותו. לא הוליץ ולא הולצין אשתו. לא מייבם ולא מייבמין אשתו. ואין נושאין את אלמנתו. מת לו מת אינו יוצא מתוך פלטירין שלו. וכשמברין אותו כל העולם יושבין על הקרקע והוא מיסב על הדרגש. ערסא דסלא. ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו. וכל העם בוזזין ונותנין לפניו. והוא נוטל חלק בראש. ולא ירבה לו נשים אלא י״ח. ולא ירבה לו סוסים אלא כדי מרכבתו. וכסף וזהב לא ירבה לו מאד אלא כדי אכסניא שלו. וכותב לו ספר תורה לשמו. והיתה עמו. בין במלחמה. בין במדינה. בין בהליכה. בין בישיבה. ואין יושבין על כסאו. ואין רוכבין על סוסו. ואין משתמשין בשרביטו. ואין רואין אותו ערום. ולא כשהוא מסתפר. משום שנאמר שום תשים עליך מלך. שתהא אימתו עליך. אשר יבחר ה׳ אלהיך בו. על פי נביא. מקרב אחיך. ולא הוצה לארץ. אחיך ולא אחרים. כרכתי לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא. מלמד שתגוי פסול. ק) ואף ישראל פסול בעבד וממזר. משום שנאמר כלך יפה רעייתי. שלא יהא ראוי להושיבו בסנהדרין. ואע״פ שאמרו ר) אין מושיבין מלך בסנהדרין. ואיפשר להו הכנים תחתיהן. זה יהיה משפט המלך אשר ימלך. שפירש שמואל הרואה. את בניכם יקח. ושם במרכבתו ופרשיו. ורצו לפני מרכבתו. ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים. ולחרוש הרישו. ולקצור קצירו. ולעשות (לו) כלי מלחמתו. וכלי רכבו. ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות. ולאופות. ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח. וזרעיכם וכרמיכם. יעשר. ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח. צאנכם יעשר ואתם תהיו לו לעבדים. הרי כ״ג מן המקרא. מוסיף עליהם שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה׳ אלהיך בו. מקרב אחיך תשים עליך מלך אשר יבחר ה׳ אלהיך בו. מקרב אחיך תשים עליך מלך. שתהא אימתו עליך. וכתב לו את משנה התורה. הרי שלשים ומסתפר בכל יום אינו מן הכלל של מקראות הללו. אלא משום שנאמר מלך ביפיו תחזינה עיניך. ש) והכהונה בכ״ד. ואילו הן. קדושה. טהרה. בגדי שש. תספורת ראש

בם התורה. ע) ובמעוט דרך ארץ עיין תוס׳ ישנים יומא פ״ה ע״ב ד״ה תשובה. פ) שכל האומר דבר בשם אומרו וכו׳ מגילה ט״ו ע״א, חולין ק״ד ע״ב, נדה י״ט ע״ב, ועיין בסוף מס׳ כלה ובמדרש תנחומא פ׳ במדבר, ובמדרש משלי פרשה ו׳ ועיין בפירש מהר״י כהן שם דבר נאה ומתקבל, ותאמר אסתר וגו׳ (אסתר ב׳). צ) מלך לא דן וכו׳ סנהדרין י״ח ע״א והוא מסיב על הדרגש וכו׳ שם כ׳ ע״א, ערסא דסלא ע״ש ערסא הצלא ופורץ לעשות לו דרך וכו׳ כ׳ ע״ב. ולא ירבה נשים אלא י״וז שם כ״א ע״א, ואין משתמשין בשרביטו שם כ״ב ע״א, שום תשים עליך מלך (דברים י״ז) שתהא יבמתו עליך כ״ב ע״א. ק) ואף ישראל פסול וכו׳ סנהדרין ל״ו ע״ב, ועיין בתוס׳ ד״ה חדא וכו׳ אימות ק״א ע״ב. קידושין ע״ו ע״ב. כלך יפה רעיתי (שה״ש ד׳). ר) אין מושיבין מלך בסנהדרין וכו׳ סנהדרין י״ח ע״ב, זה יהיה משפט המלך (שמואל א׳ ח׳) אינו מן הכלל וכו׳ שם כ״ב ע״ב מלך ביפיו וגו׳ כצ״ל (ישעיה ל״ג). ש) והכהונה בכ״ד וכו׳ קדושה טהרה וכו׳ רש״י בפירושו על

וזקן כל ל' יום. וכהן גדול כל ז' ימים. לנפש לא יטמא בעמיו. לא יקרחו קרחה בראשם. ופאת זקנם לא יגלחו. ובבשרם לא ישרטו שרטת. אשה זונה וחללה לא יקחו. ואשה גרושה מאישה לא יקחו. כל אשר בו מום לא יקרב איש עור. או פסח. או חרום. או שרוע. לא שבר יד. ולא שבר רגל. לא גבן. ולא דק. ולא תבלול בעינו. לא גרב. ולא ילפת. ולא מרוח אשך. לא בעל מום. והייב לנקות עצמו מכל מום וכיעור. ולהיות קדוש. ואת אהרן ואת בניו אקדש לכהן לי. וכת' וקדשתו. וכנגד כ"ד מעלות ניתנו לכהנים כ"ד מתנות כהונה. מוסיף עליהם כהן גדול שאסור ליטמא לאביו ולאמו. והוא אשה בבתוליה יקח. ומן המקדש לא יצא. כשהוא מתנחם מאחרים אומ' לו ת) הרי אנו כפרתך. והוא אומר להם תתברכו מן השמים. וכשמברין אותו כל העם מסובין על הארץ והוא מיסב (בעל הדרגש) [על הארץ]. וכשהוא עומד בשורה לנחם אחרים סגן מימינו. וראש בית אב משמאלו. ולובש בגדי זהב. חשן ואפוד. מעיל וציץ. שנאמר והיה על מצחו תמיד. ודומה למלאך ה' צבאות: והתורה במ"ח. בעריכת שפתים. במציאה בפה. ומשמיעה לכל איבריו כשהוא סודרה בפיו. כאותה ששנינו בעירובין. א) ברוריא אשכחתיה לההוא גברא דהוה גרים בלהישה. בטשא ביה. אמרה ליה כת' ערוכה בכל ושמורה. אם ערוכה ברמ"ח איברים אז שמורה בו ואם לאו אינה שמורה. ועוד כת' כי חיים הם למצאיהם. למוצאיהם בפה. ולכל בשרו מרפא. בבינת הלב. ובשיכלות הלב. שמסתכל להקשות. וחוזר ומסתכל לתרץ. ולהעמיד דבר על בוריו. ושם את הטעמים. ורואה ושוקל בלבו. כדאמר אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם. ואומר איה סופר איה שוקל. באימה וביראה. אימת שמים. שמכוין שלא יטעה. ומוראת הרב. שאינו נוהג קלת ראש לפניו. כדא' באין עומרין. וגילו ברעדה. ב) במקום גילה שם תהיה רעדה. ואף מזה הטעם ג) נהגו לשבור הכוס אחר ברכת חתנים במקום החופה. בענווה. כדכת' בקשו צדק בקשו ענוה. ואמרו חכמים לא הביישן למד. לפיכך צריך אדם להיות עניו ולשאול מרבו מה שצריך לו. ולא יחזיק עצמו כאדם גדול. בשימוש חכמים. שמשמשין ועובד עבודם. כדי ללמוד לפניהן תלמוד וסברא. דאמ' ד) גדולה שימושה יותר מלימודה. ועוד אמרו חכמים ה) איזהו עם הארץ כל שקרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים. לסבור סברא. ובפילפול התלמידים. פילפול. חריפות. לשון פלפלתא חריפא. שמלמד לפני החכם חוזר ומתווכח. ומתחזר עם התלמידים. ו) כמו שא"ר ומתלמידיי יותר מכולם. וכמו שאמר הכת' ז) ברזל בברזל יחד. ואיש יחד פני רעהו. כמו כן. בדיבוק סופרים. בישיבה. שמתוך שמרבה בישיבה מתחכם. כמו שאמרו רבותי' ח) אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן. במיעוט תענוג. דכת' ולא תמצא בארץ החיים. ט) במי שמחיה עצמו עליה. ובארך אפים. י) מצינו (בסיפרי) [בספרא] אמר ר' יהודה ר' חנינא בן יהודה היה

אבות כתב וכ"ד מתנות כהונה הן י' במקדש, ד' בירושלים, ועשרה בגבולין, וכן פירשו שארי המפרשים, וזה על פי הברייתא בב"ק ק"י ע"א, וחולין קל"ג ע"ב, והמחבר חושב בדקדוק כ"ד מעלות בכהונה, לבד המתנות כהונה שנתנו לכהנים כנגד הכ"ד מעלות הנ"ל. ואת אהרן ואת בניו תקדש לכהן לי (שמות כ"ט) וקדשתו (ויקרא כ"א). ת) הרי אנו כפרתך וכו' סנהדרין י"ח ע"א. והוא מיסב על הארץ כצ"ל שם, והיה על מצחו תמיד כצ"ל (שמות כ"ח). א) ברוריא אשכחתיה לההוא גברא וכו' עירובין נ"ג ע"ב, ונ"ד ע"א ושם איתא תלמידא. ערוכה בכל ושמורה (ש"ב כ"ג) כי חיים הם למצאיהם כצ"ל (משלי ד'), למוצאיהם בפה עירובין שם אל תקרי למצאיהם אלא למוציאיהם בפה, אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה (איוב כ"ח) וגילו ברעדה (תהלים ב'). ב) במקום גילה שם תהא רעדה ברכות ל' ע"ב, יומא ד' ע"ב ע"ש. ג) נהגו לשבור הכוס וכו' עיין תוס' ברכות ל"א ד"ה אייתי וכו' בקשו צדק בקשו ענוה (צפניה ב'). ד) גדולה שימושה יותר מלמודה ברכות ז' ע"ב ועיין תוס' כתובות י"ז ע"א ד"ה מבטלין וכו'. ה) איזהו עם הארץ וכו' ברכות מ"ז ע"ב, סוטה כ"ב ע"א. ו) כמו שא"ר ומתלמידיו יותר מכולם מכות י' ע"א, ובתענית ז' ע"א איתא דאמר ר' חנינא הרבה למדתי וכו'. ז) ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו כצ"ל (משלי כ"ז) ועיין תענית ז' ע"א מה ברזל זה אחד מחדד את חברו וכו'. ח) אם יאמר לך אדם וכו' מגילה ו' ע"ב, ולא תמצא בארץ החיים (איוב כ"ח) ט) במי שמחיה עצמו עליה כצ"ל סנהדרין קי"א ע"א. י מצינו בספרא א"ר

דורש כל ימיו. בא וראה קשה הקפדה. שהקפדתו של משה גרמה לו שנשתכחה ממנו הלכה. כ) ובספרי כך שנינו. א״ר אלעזר בשלשה (מזימות) [מקומות] בא משה לכלל כעס ובא לכלל טעות. כיוצא בו אתה אומר ל) ויקצף (משה) על אלעזר ועל איתמר. מלמד שנשתכחה ממנו הלכה. בדרך ארץ. כמו ששנינו למעלה יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. באמונת חכמים. שמאמין בדבריהם. ולא כצדוקי׳ וביתוסין. ובקבלת ייסורין. שאם ייסורין באים עליו יקבלם מאהבה. ולא יבעט בהם. ולא יאמר בלבו מלבטל את התורה. ולקרוא תגר. ולאמר לרוה הוא עמל. מאחר שאינה מגינה עליו מן הייסורים. דשכר מצות בהאי עלמא ליכא. במיעוט עסק. שרוב עיסקו אינו אלא בתורה. המכיר את מקומו. שמקדים ובא לבית המדרש והוא צריך להכיר את מקומו בבקר בהשכמה. והוא שאמר הכת׳ קווצותיו תלתלים שחורות כעורב. במי אתה מוצא דברי תורה מ) במי שמשחיר עצמו עליה. ומשכים ומעריב עליה. השמח בחלקו. שכל מה שהק׳ מזמן לו הוא מקבל מאהבה. ואינו מהרהר אחר מדת הק׳. שמתוך שאין לבו טריד ואינו מחשב בדבר אחר תורתו מתקיימת בידו. והעושה סייג. בשמורה מדברי תורה נזהר לעשות סייג לדבריו כדי שלא יכשלו בני אדם בהוראתו. ונזהר אף בתשובתו. כמו שאמרנו בפ׳ ראשון חכמים הזהרו בדבריכם. ואיזהו סייג. כגון אילו (המטיין) [המנויין] באימתי קורין. שמצותם עד שיעלה עמוד השחר. ואמרו חכמים עד חצות. נ) וכן פירשו חכמים במכילתי אצל אכילת פסחים: ואינו מחזיק טובה לעצמו. במה שלמד אינו מתפאר בלבו. אלא אומר בלבו שהדבר מוטל עליו לחובה. ומעכשיו אין דיי לו במה שעסק. אוהב את הבריות. שמתוך כך מתכבדת תורה ומתייקרת בעיני הבריות והכל רצין אחריה. ומחזיקין את ידו לעסוק בה. ואינו רודף. אלא מתרחק אפילו כשמגיע לידו כדרך שעשה שאול. שנחבא אל הכלים. שמתוך כך אינו נבזה בעיניו ונמאס מללמוד מכל אדם. ומאחר שלומד מכל אדם היא מתקיימת בידו כמו שאמר דוד. מכל מלמדי השכלתי: ואינו מגיס לבו. להיות שמח בהוראה. מפני שדואג שמא יכשל בדברי תורה. ונושא בעול עם חבירו. ואפילו למנת המלך. ואע״פ שאינו צריך. ומכריעו. במקום שיש להטות הדבר לזכות ולחובה. על האמת. שאינו דוחהו בקש. ומעמידו על השלום. כשיש שנאה בינו ובין חבירו. ומוסיף מבין דבר מתוך דבר. דמאן דלא מוסיף יסיף. ס) אמר רב יוסף תקבריניה אימיה. והמחכם את רבו. כשם שמצינו שהיה (ר׳ ישמעאל) [ריש לקיש] מחכם את ר׳ יוחנן. גמר ליה שמעתא. ומקשי ליה עשרין (תרתין) [וארבע] קושייתא. ומפרק ליה ר׳ יוחנן עשרים וארבעה פירוקי וממילא רווחא שמעתתא. והמכוין. שאינו מכוין לא להוסיף עליה ולא לגרוע ממנה. ע״א ע) שחייב אדם לומר בלשון רבו. כדא׳ בג׳ שאכלו. וביציאות שבת. הילל אומר מלא הין מים שאובים כו׳. (ובעריות) [ובעדיות]. והאומר דבר בשם אומרו. שאינו תולה דברי רבו בעצמו. ותאמר אסתר. פ) אילמלא אמרה בשם עצמה לא באה גאולה. שמתוך כך שאל המלך מה נעשה יקר וגו׳:

גדולה [תורה] שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא. שנא

יהודה וכו׳ כצ״ל עיין ספרא פרשה שמיני. כ) ובספרי כך שנינו א״ר אלעזר בשלשה מקומות וכו כצ״ל ספרי פרשה מטות ע״ש. ל) ויקצף על אלעזר ועל איתמר כצ״ל (ויקרא י׳) ועיין מדרש וי״ר פי״ג. קוצותיו תלתלים שחרות כעורב כצ״ל (שה״ש ה׳). מ) במי שמשחיר עצמו עליה עיין עירובין כ״ב ע״א, כגון אלו המנויין וכו׳ כצ״ל. נ) וכן פירשו חכמים במכילתא וכו׳ ע״ש פרשה בא, ועיין ברכות ט׳ ע״א ואילו אכילת פסחים לא קתני וכו׳ ועיין פסחים פ״ט ע״א תוס׳ ד״ה דאילו פסח וכו׳ ובירושלמי ברכות פ״א סוף ה״א, מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי״ט). ס) אמר רב יוסף וכו׳ תענית ל״א ע״א, וב״ב קכ״א ע״ב ועיין בפירש רשב״ם, כמו שמצינו שהיה ריש לקיש מחכם וכו׳ כצ״ל עשרין וארבע קושייתא וכו׳ כצ״ל עיין ב״מ פ״ד ע״א. ע) שחייב אדם לומר וכו׳ ברכות מ״ז ע״א שבת ט״ו ע״א, עדיות פ״א משנה ג׳. פ) אלמלי אמרה כן יש לגרוס ע״פ מה שכתבו התוס׳ מגילה כ״א ד״ה אלמלא, וכבר הגיה כזאת הגרי״ב בכמה מקומות ע״פ דברי התוס׳ הנ״ל,

כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא. ואומר רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך: ואומר כי לוית חן הם לראשיך וענקים לגרגרותיך: ואומר תתן לראשך לויית חן עטרת תפארת תמגנך: ואומ׳ עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר, ואומר כי בי ירבו ימיך ויסיפו לך שנות חיים: ואומר ארך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד: ואומר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום: ל) אמר ר׳ יהושע בר׳ לוי משום ר׳ אלעזר בר׳ שמעון הנוי, והכח, והחכמה, והעושר, והכבוד, והשיבה, והבנים, נאה לצדיקים ונאה לעולם, שנאמר עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא, ואומר ק) עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם, ואומר ר) תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה: ואומר וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה׳ צבאות בהר ציון ובירושלם ונגד זקניו כבוד: ס) ר׳ שמעון בן מנסיא אומר אילו שבע מידות שמנו חכמים בצדיקים כולן נתקיימו ברבי ובניו: א״ר יוסי בן קיסמא. פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי זקן אחד ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום, ואמר לי ר׳ מאיזה מקום אתה, אמרתי לו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני, אמר לי ר׳ רצונך שתדור עמנו במקומינו ואני נותן לך אלף אלפים דינרי זהב, ואבנים טובות ומרגליות, אמרתי לו אפילו אתה נותן לי כל כסף וזהב שבעולם איני דר אלא במקום תורה, אמר לי ר׳ מפני מה אמרת לי כך, אמרתי לו מפני שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות אלא תורה ומעשים טובים בלבד, שכך כת׳ בספר תילים על ידי דוד מלך ישראל טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף: ואומר בהתהלכך תנחה אותך ובשכבך תשמר עליך והקיצות היא תשיחך: ת) בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה בשכבך תשמר עליך, בקבר, והקיצות היא תשיחך, לעולם הבא, ואומר לי הכסף ולי הזהב אמר ה׳ צבאות:

כי חיים הם. בעולם הזה. ולכל בשרו מרפא. לעולם הבא. שאין חלאים מתגרים בו. כמו שפירש ר׳ יעקב בהאשה, בלמען ירבו ימיכם, שכל זמן שעוסק בתורה

כי חיים הם וגו׳ (משלי ד׳). רפאות תהי לשרך (שם ג׳). כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרתך כצ״ל (שם א׳). תתן לראשך לוית חן וגו׳ כצ״ל (שם ד׳). עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר (שם ג׳) כצ״ל. כי בי ירבו ימיך וגו׳ (שם ט׳). ארך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד (שם ג׳) כצ״ל, דרכיה דרכי נעם (שם). ל) אמר ר׳ יהושע ב״ר לוי משום ר׳ אלעזר ב״ר שמעון הנוי וכו׳ גירסאות שונות ראיתי במאמר זה ולפנינו הגירסא ר׳ שמעון בן יהודה משום ר״ש בן יוחאי אומר הנוי והכח והעשר והכבוד והחכמה הזקנה והשיבה והבנים וכו׳ והרוו״ה כתב וז״ל הנוי שהזכיר תחלה איננו חד מן השבע מדות וכו׳ ולפי מה דחשיב בירושלמי סנהדרין פי״א ה״ג, ובתוספתא שם וכן המחבר, ליתא לדבריו ע״ש, עטרת תפארת שיבה (משלי ט״ז). ק) עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם כצ״ל (שם י״ז). ר) תפארת בחורים כחם וגו׳ כצ״ל (שם כ׳) וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו׳ (ישעיה כ״ד). ס) ר׳ שמעון בן מנסיא אומר וכו׳ ובירושלמי סנהדרין שם איתא תני רבן שמעון בן גמליאל אומר אילו שבע מדות וכו׳ ובתוספתא שם הגירסא כמו שהוא לפנינו עי״ש, טוב לי תורת פיך וגו׳ (תהלים קי״ט). ת) בהתהלכך תנחה אתך בשכבך תשמר עליך כצ״ל (משלי ו׳) בקבר, ובסוטה כ״א ע״ב דריש בשכבך תשמר עליך זו מיתה, וכן הוא בספרי על פסוק ושננתם, ובאליהו זוטא פי״ז ובשכבך תשמור עליך זו שעת מיתה בקבר, ובמדרש תהלים בשכבך תשמור עליך בקבר מן הרמה, ועיין מדב״ר סוף פל״ה, ועיין זוהר פרשה וישלח קע״ה ע״ב, לי

אין חלי מזיקו. כמו שפירשו רבותינו בעירובין. א) חש בכל גופו יעסוק בתורה ויתרפא. שנ׳ רפאות. ואומר כי לוית הן. שכל זמן שעוסק בתודה אינו חש בכל אילו. ובמקום שלא עסק וחש יעסוק בתורה ויתרפא. שנאמר תתן לראשך לוית חן. עץ חיים היא. לעולם הבא. ולא עוד אלא שמוליכתו לשלום. הא למדת שגדול כח השלום שברכת כהנים התומה בו. בסיפרי. אמר מיכן שאין תועלת האדם בחייו בלא שלום. שאם תאמר ימים ולא שנים. ת״ל ושנות חיים. ושמא תאמר בלא עושר וכבוד. ת״ל ובשמאלה עשר וכבוד. ושלום יוסיפו לך. תוספת על תוספת: הנוי. זה קלסתר פנים. שמתוך זיו קלסתרו דומה (בורא) [נורא] כמלאך ודבריו נשמעים. שנאמר עטרת. הנוי. תפארת. כח. יריאים ממנו. ונאה לעולם. שהדור נאה שיש בו אנשים כאלה. והכבוד. דכת׳ ונגד זקניו כבוד. שנעשין מכובדין ומתעננין מזיו כבודו ואינן צריכין לאור החמה ולבנה: ב) בר׳. הוא רבינו הקדוש. הוא ר׳ יהודה הנשיא. סופרים. בעלי מקרא. אין מלוים. לישון לוייה. ומעשים טובים. ואני למדתי אותם מתוך דברי תורה. ואם אטעה חביריי מיישרים אותי. תנהה אותך. לשון לך נחה. תשמר עליך. להגן ולהציל. תשיחך. תדבר בשבילך.

פורפרלטוי ב׳:

חמשה קניינין קנה הק׳ בעולמו, אילו הן, תורה קניין אחד. שמים וארץ קניין אחד, אברהם קניין אחד, ישראל קניין אחד, בית המקדש קניין אחד, תורה קניין אחד מניין, שנאמר יי׳ קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז: שמים וארץ קניין אחד מניין שנאמר כה אמר ה׳ השמים כסאי והארץ הדום רגלי, ואמר מה רבו מעשיך ה׳ כולם בחכמה עשית מלאה הארץ קנינך: אברהם קניין אחד מניין, שנאמר ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ: ישראל קניין אחד מניין, שנא׳ עד יעבר עמך ה׳ עד יעבר עם זו קנית, ואומר לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם: בית המקדש קניין אחד מניין, שנאמר מכון לשבתך פעלת ה׳ מקדש יי׳ כוננו ידיך: ואומר ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו: וכולם לא בראם הקב״ה אלא לכבודו, שנאמר כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו: ואומר ג) ה׳ ימלוך לעולם ועד. ה׳ מלכותיה קאים לעלם ולעלמי עלמיא: בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה, דכולה בה, ובלה בה, ובה תהוי ומינה לא תזוע שאין לך מידה טובה הימנה: בן הא הא אומר לפום צערא אגרא: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו: ר׳ חנניא בן עקשיא

הכסף וגו׳ (חגי ב׳). א) חש בכל גופו וכו׳ עירובין נ״ד ע״א ע״ש שנא׳ רפאות וכו׳ (משלי ג׳) כי לוית חן (שם א׳). תתן לראשך לוית חן וגו׳ (שם ד׳) עץ חיים היא (שם ג׳). דומה נורא כמלאך כצ״ל ונגד זקנים כבוד כצ״ל (ישעיה כ״ד). ב) ברבי הוא רבינו הקדוש וכו׳ ירושלמי סנהדרין פי״א ה״ג מאן רבי הוא רבי הוא ר׳ יהודה הנשיא, א״ר אבהו הוא רבי הוא רבי יודן הנשיא הוא רבינו. ה׳ קנני ראשית דרכו וגו׳ (משלי ח׳). כה אמר ה׳ השמים כסאי וגו׳ (ישעיה ס״ו). ואומר מה רבו מעשיך וגו׳ (תהלים ק״ד). קנינך כצ״ל. ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קנה שמים וארץ כצ״ל (בראשית י״ד). עד יעבר עמך וגו׳ (שמות ט״ו). לקדושים אשר בארץ המה ואדירי וגו׳ (תהלים ט״ז) מכון לשבתך פעלת ה׳ מקדש אדני וגו׳ (שמות ט״ו) ויביאם אל גבול קדשו וגו׳ (תהלים ע״ח). כל הנקרא בשמי וגו׳ (ישעיה מ״ג). ג) ה׳ ימלוך לעולם ועד (שמות ט״ו) בכל הספרים שלפנינו וכן בפירוש המשניות להרמב״ם כאן הסיום מפרק שנו חכמים, ומשנת בן בג בג ובן הא

אומר רצה המקום לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנאמר ה׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר:

חמשה קניינין. כת׳ ברוב מחזורים. וראיתי מדרשו של ר׳ שמעון קרא בספר משלי. שמוצא קניינו של אברהם אבינו. מדכת׳ ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. אל תיקרי בהבראם. אלא באברהם. זהו שאמר הכת׳ ברוך אברם לאל עליון קנה שמים וארץ: וכן פתרונו בהמקרא. ברוך אברם לאל עליון הקונה אותו כדרך שקנה שמים וארץ. ה) אבל בסיפרי אצל הלא הוא אביך קנך אין כת׳ אלא שלשה קניינין. וכן בפסחים פרק האשה. אבל במכילתי אצל עם זו קנית מונה אותם ארבעה. וכן ראיתי במחזור ישן אחר. ומפני שקשה לומר קניין של אברהם מברוך אברם לפי שאין המקרא נשמע כן. אלא קנין שמים וארץ. ואני אומר כשם שהסיפרי והמכילתי חלוקים שזה אומר ג׳ וזה אומר ד׳. כך איפשר שהגדת שלישית חולקת לס״ה ה׳. והא לך לשון ספרי ומכילתי. בספרי שנינו. הלא הוא אביך קנך. זה אחד משלש שנקראו קניינין למקום. תורה. שנאמר ה׳ קנני ראשית דרכו. ישראל הלא הוא אביך קנך. בית המקדש הר זה קנתה ימינו. ובמכילתי כך שנינו. ארבעה נקראו קניינין. ישראל עם זו קנית. שמים וארץ. דכת׳ קונה שמים וארץ. בית המקדש. הר זה קנתה ימינו. תורה ה׳ קנני וגו׳: ויבאו ישראל שנקראו קניין לארץ ישראל שנקרא קניין. ויבנו בית המקדש שנקרא קניין. בזכות התורה שלימדו שנקראת קניין: ולדברי האומ׳ ה׳ קניינין הוא מוציא קונה שמים וארץ מדכת׳ השמים כסאי וגומ׳. וכת׳ הן כל אלה עשתה. והקניין והעשייה אחד הוא. כל חפצי בם. שהן חשובין לפני המקום ככל קניינין. שאילמלא הם אין העולם עומד. כוננו ידיך. אף זה לשון קניין. ואם נפשך לומר הכנה לבד וקניין לבד הרי הוא אומר ויביאם אל גבול קדשו וגו׳. לכבודו. שיתכבד בהן העולם. וימליכהו עליהם: הפך בה והפך בה. הזור והזור על דברי תורה. וכולה בה. שכל הכמות העולם כלולה בה. כמו שאמרו חכמים דדיה ירווך בכל עת. ו) מה הדד הזה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוצא טעם חלב אף דברי תורה כל זמן שאדם עוסק בה מוצא טעם ויש ללמוד מתוכן דרך ארץ והכמה. ובלה בה. לשון בלויי הסהבות. אחרי בלותי. הזקן עצמך בתורה. אם למדת בבחרותך גם בזקנותך החזק בתורת אלהים. לא תזוע. תזוז. לזועה. לזיע. שאין מדה שוה כזו שהעולם זיים עליה: לפום צערא. לפי הצער שתצטער בה תקבל שכר: ולפי שדברי שניהם כעין משל בני אדם. היו אומריי אותו בלשון ארמי שהכל מכירין בו. שהיה שגיר בפיהם משעלו לבבל. וכן שנינו בפרקי שלמעלה ודלא מוסיף יסיף. ודאישתמש בתגא הלף. (אין) [אף] כאן לפום צערא אגרא: שמעתי אני הכותב דבן בג בג ובן הא הא גרים היו. וב״ג עולה ה׳. כלומר בן אברהם (שהיה) שיש בו ה׳ אותיות. וכן הא הא. חמש. כאותיות אברהם. ולא רצה לפרסום. וכינה המסדר בלשון הצנע ובלשון נקייה. ז) כמו רב מרי בר רחל שהיה בן גוי קראו על שם אמו. מישראל. ואילו אביהם ואמם לאו מישראל. אי נמי בן בג

הא הוא הסיום מן פרק חמישי. ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב׳). אל תקרי וכו׳ כעין דרוש זה בב״ר פי״ב ע״ש. ברוך אברם לאל עליון קנה שמים וארץ (בראשית י״ד). ה) אבל בספרי וכו׳ אלא שלשה קנינין וכו׳ עיין ספרי פרשה האזינו, פסוק הלה׳ תגמלו זאת ועיין פסחים פ״ז ע״ב אחד מארבעה קנינין וכו׳ ומכילתא בשלח ארבעה נקראו קנין וכו׳, ובאליהו זוטא פרק ט׳ והם קנין אחד מה׳ קנינים וכו׳, השמים כסאי וגו׳ (ישעיה ס״ו). ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו כצ״ל (תהלים ע״ח). דדיה ירוך בכל עת (משלי ה׳). ו) מה הדד הזה וכו׳ עירובין נ״ד ע״ב, אף כאן לפום צערא אגרא כצ״ל. ז) כמו רב מרי בר רחל וכו׳ ברכות ט״ז ע״א ובפירש״י שבת פ״ח ע״ב, ב״מ ע״ג ע״ב רב מרי בר רחל פירש״י בת שמואל הות וכו׳ ע״ש, בתוס׳ ד״ה רב מרי וכו׳ ועיין ב״ב קמ״ט ע״א תוס׳ ד״ה רב מרי וכו׳ ועיין תוס׳ חגיגה ט׳ ע״ב ד״ה בר הי הי.

בג. בן אברהם שניתוספה בו ה׳ כשנתגייר. וכן בשרה. וזהו כמו בן הא הא. ה׳ של אברהם וה׳ של שרה. ס) בן בג בג מיירי בקידושין ובבא קמא. ובן הא הא בהכל הייבין:

סליקא לך מסכת אבות. חזק:

ס) בן בג בג מיירי בקידושין י׳ ע״ב, עירובין כ״ז ע״ב מאן דמתרגם וכו׳ בכורות י״ב ע״א, פסחים צ״ו ע״א, מנחות מ״ט ע״ב, ערכין י״ג ע״ב ועיין תוס׳ חגיגה ט׳ ע״ב ד״ה בר ה׳ וכו׳.

הערות ותקונים.

צד 1 שורה 10. בבית הכנסת בימות הקיץ בין מנחת שבת למעריב לפי שהימים ארוכין ועמי הארץ בטלים ממלאכתן ונאספין שם לפי שבאו לשמוע תורה ומשמיעין. — שורה 12. חכמים הי ניהו חסיד. עיין שם בהערה.— ש׳ 16. פרק הוא במסכת סנהדרין[1]) בפרק אילו הן הלוקין. — שורה 19. א״ר לוי בר חמא ואיתימ׳ ר״ש בן לקיש.

צד 2 שורה 8. ואילו ואילו דברי אלהים חיים הוו לפי׳ לא נתנה כתובה שאילו כן לא היה רשות למורה שיורה התורה וכו׳. — שורה 16. מסיני אלא אף תרגום ופסקי המקראות והטעמים נאמרו לו בעל פה. — שורה 19. ושום שכל אילו הפסוקים ויבינו במקרא זה פוסק הטעמים זהו ספיקתו של איסי בן יהודה שהיה אומר חמשה מקראות. — שורה 20. הכרע שטעמים הניגונים הוא שנאמרו מי תולש מי זוקף מי הציון מי היושב ואיפה העומד והיורד והמנות. — שורה 24. ניקוד תברייני. — שורה 26. שאע״פ — בספר שורה 28 ליתא.

צד 3 שורה 2. ואמרינן — ודקדוקי סופרים שורה 4 ליתא. — שורה 17. בכל לשון — דוק ואשכח שורה 21 ליתא. שם. במקום „ובאבות דר׳ נתן״: ובברייתא.

צד 4 שורה 1. במדרש קהלת ובמדרש איכה דפסיקתא רבתי. — שורה 24. הרחק מן הכיעור — ובמשנת ר׳ נתן אמרינן שורה 26 ליתא. — שורה 27. אדם הראשון — לתורה דף 5 שורה 4 ליתא.

צד 5 שורה 23. תיבות „נראה לי״ ליתא. — שורה 24. ואמרי׳ רשב״ג — דאגדה שורה 27 ליתא.

צד 6 שורה 7. ועזקה. קיבל משמעון הצדיק את התורה הוא היה אומר הכי מילתא הוה מרגלא בפומא[2]) כך מצאתי. — שורה 8. פורבנדא[3]). — שורה 15. ועמד ענן ירקב שמו מתלמי׳ וכתב להם גזירות חקקי און וכתבי עמל חוקים. שורה 24. ותנן — ובנוהי צד 7 שורה 3 ליתא. — שורה 5. שמא יחתוך אמונה שלו ויפסוק. — שורה 9. במקום „המתחטא״: המתחרט. — שורה שם. כמו שמצינו — רצונו שורה 11 ליתא. — שורה 19. מהם. ממנו מאנטיגנוס. — שורה 25. כדאמר — נשמעון שורה 29 ליתא. — שורה 30. ששותה לצמאון ומתערבין על לבן ולא כאדם שהוא שבע.

---

[1]) אצלנו הוא במס׳ מכות, אך בזמן הקודם המסכתות סנהדרין ומכות לא היו נפרדות כי שתיהן היו ביחד.

[2]) וכן הוא בפירוש המיוחס לרש״י. [3]) Pfründe = provende = צ״ל פרובנדא.

צד 8 שורה 8. שיחה עם האשה אפילו היא אשתך לפי שתתבטל מדברי תורה באבות דר׳ נתן מוקים באשתו נידה שלא יבא לידי הרגל עבירה ואנו גרסי׳ אפילו באשתו טהורה מפני בטול תורה באשתו אמרו רבינו הקדוש שסידר את המשנה מפרש כך ק״ו. שורה 32. במקום „חרב על תלמידי חכמים״: חרב על שונאי ישראל[1].

צד 9 שורה 11. ויש תימא — של צדיק שורה 15 ליתא. — שורה 25. במקום „אשאוריין[2]) ב׳ כך נבחר״: אשור מן ב׳ כך נקוד. — שורה 26. במקום „בפניו״: בפרק. — שורה 29 מתפחד בכל יום ואומר שמא היום יבא עליו פורענות או שמא מחר כדרך שהיה איוב מתפחד בכל יום. — שורה 30. שלם אל הק׳ כשם שמצינו ביעקב שאעפ״י שהבטיחו הק׳ היה ירא שמא יחטא לאחר כן ולא הבטיחו אלא על מנת שלא יחטא. — שורה 31. הבא וכן אם בא עליו רעה אל תאמר ותתיאש מן הטובה שישועה קרובה לבא וכה״א הן לא קצרה יד ה׳ מהושיע ואמרי׳ אפילו חרב הדה [מונחת] על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים אל יאמר.

צד 10 שורה 5—23. מצינו בסנהדרין ירושלמי אנן תנינן יהודה בן טבאי נשיא עובדא דאלכסנדרין מסייע ליה יהודה בן טבאי בעון מנינא יתיה נשיא בני ירושלים ולא קביל ערק ואזיל ליה בספינה לאלכסנדריא[3]) למדנו שהיה נשיא ומאן דתני עובדא שמעון בן שטח נשיא מסייע ליה עובדא דאשקלון דהוו תמן נשיין חרשין יתבין במערת אשקלון יתיבין ומחבלא עלמא עמד שמעון ביום סגריר ונסיב עמיה תמנין גברין ויהב בידיהון תמנא לבושין חדתי׳ יהיבי׳ קדרין חדתין כפיין על רישיהון ואומ׳ לון איצחרין זמן חד אתון לבשין לבושיכון ואיצחרות חד זמן תניינות אתון עלין כחדא וכיון דאתון עיילין יסב כל חד והד מינכון חדא ויטלטלינן מן ארעא דעיסקיה דהדין הרשא טלטלינא מן ארעא ולא מצלח אזל וקם אפיתה׳ דמערתא אמרי ליה מאי את בעי הכא אמ׳ לון מילף ומילפא כל מינוי יעביד מה דהוא חכים והוית כל אמרה מה דהוא אמרה ומתיא חמר או קפר או תבשילין אמרין ליה מה את יכול למעבד עביד אמר אנא מצפר תרין זימנין גברין בהירין דכוותי׳ לבושין תמנין לבושין נקיין ויתובון הכא עמכון למהריבא אמרי׳ אף אנא הא בעיין צחר זמן לבשין צחר זמן תניינות ועלון כולהון א׳ כל מנא וחכים וטעניכון וצלמנון.

צד 11 שורה 1. וכמו חושי. — שורה 3. עומדין לפניך אם ברוך לדיין הוה זהיר. — שורה 20. הוא גדול מלסטס. — שורה 27. בשעה שאמרו לו עלה למלכות.

צד 12 שורה 5. וליתן רשות — רשויות יש שורה 9 ליתא. — שורה 15. ואומות מונים אותם ואו׳. — שורה 30 הילל בדברי הימים. צ״ל בשופטים י״ב.

צד 13 שורה 6. ואומר לו כך עד שמתפייסים זה לזה. — ומכאן עד אוהבין זה לזה שורה 13 ליתא. — שורה 18. מפקרן לבריות. עיין שם בהערה. — שורה 20. שנאמר והנה אנכי והילדים אשר נתן לי אלהים ולא עוד אלא כאילו עשאו שנאמר וכו׳.

---

[1]) חרב על צוארי שונאי ישראל וכן בפירוש המיוחס לרש״י על פי מה שאמרו חז״ל תולה קללתו באחרים. — [2]) „dreist machen“ ר״ל assurez, assurement,.

[3]) עי׳ ירושלמי סנהדרין פ״ו ה״ו וחגיגה פ״ב ותוס׳ חגיגה בבלי ט״ז:

צד 15 שורה 6. עשה לך עתים לתורה וזמן לעסוק במעשיך. — שורה 7. קבע — ד"א שורה 10 ליתא. — שורה 12. שליש במקרא שליש בתלמוד שליש בדרך ארץ. — ומכאן עד ובברייתא שורה 15 ליתא.

צד 16 שורה 17. סמכוהו על המקרא ארבעים וששים מוששיתם וכו'.

צד 18 שורה 1. גמליאל ושמעון יהוד' גמליאל ויהודה הילל ושמעון גמליאל ושמעון נהגו נשיאותן בפני הבית ק' שנה במס' שבת ולא ראה בחורבנו אלא רבן גמליאל שעמד אחריה' נהג קצת נשיאותו בפני הבית וקצת בחורבנו לפיכך לא נמנה עם אילו ועוד שהיה קטן והיה רבן יוחנן בן זכאי ראש ישיבה מפני שהיה זקן ותלמידו של הזקן אותו רבן גמליאל בנו של הילל הוא ורבן גמליאל הזקן וזקינו של רבן גמליאל דיבנה וכו'.

צד 19 שורה 2—9. בעל החוטים[1]) משבקש שמעון בנו הוא רבן גמליאל שהעמיד קיני' ברבעותיו וקבלתי אני שהוא היה נהרג עם ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול שאמר עליה' שמואל הקטן בשעת מיתתו שמעון וישמעאל לחרבא. אבל ממה שמצינו במכיל' ואלה המשפטים שנהרגו באח' אומר אני שהוא רבן שמעון אביו של רבינו הקדוש שהיה נער קטן בימי ר' יהושע כמו שמצינו במי שאהזו קורדייקוס ר' יהושע ור' גמליאל דיבנה היו חלוקים כאחת אחריהם ר' עקיבא ור' יהושע ור' ישמעאל כאחת בימי רשב"ג אבל גדולים ממנו היו לימים ר' יהודה ור' יוסי בני גילו היו כמו שמפורש לפנים ואחרי רבן גמליאל דיבנה הוא שביקש רבן יוחנן בן זכאי. — שורה 12—14. הנקרא ר' יהודה הנשיא כמפורש בהשוכר את הפועלים ובנו של רבינו הקדוש [נהג] נשיאות והיה שמו רבן גמליאל בפרק האחרון דכתובות ורבן גמליאל שעשה לו כחבר (צ"ל ורבן גמליאל אומר עשה לך רב ששנינו וכו') הוא ששנינו כאן הוא בן בנו של הילל ורבן גמליאל היה נקרא ושמעון בנו דכל ימי גדלתי.

צד 20 שורה 12. דבלא — במועט שורה 14 ליתא. — שורה 22. העולם קיים — ינתק שורה 30 ליתא.

צד 21 שורה 2. והמקרא — צד 32 שורה 9 ליתא. — שורה 20. ואמרינן — לכך שורה 21 ליתא.

צד 33 שורה 1. ודלא כתי' הקונטרס — שיבור שורה 16 ליתא. — שורה 22. לא תדע אמר רב כהנא שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה ורואה איזה מצוה שכרה מרובה ועושה אותה (וכן הוא בפסיקתא רבתי פ' כ"ג וכ"ד). שורה 25. א"ר אחא — קיימת ליתא.

צד 34 שורה 7. דסבול — התם שורה 13 ליתא. — שורה 27. ויש תימה — דרך ארץ שורה 31 ליתא.

צד 35 שורה 16. מלהיות תדיר עמהן ומהודיע ענינו להם. — שורה 18. וגראין — ואין עומדין שורה 22 ליתא.

צד 36 שורה 4. אבל המעתיקים — ולא ר' הילל שורה 7 ליתא[2]). — שו' 13. כביר ולא ימאס ומאי כביר לשון רבים הוא בלשון יון קורין להרבה אל כביר ורבים כביר. — שורה 21. כמו שמצינו — כ"ש (כך שמעתי) שו' 34 ליתא.

---

[1]) אצלנו הנוסח בעל החוטם ודוק.

[2]) בכ"י רד"א נסמן ההוספה „ומדלקמן יש להוכיח" בשם תוספת יקר לוי ועוד בסיום הפירוש על המשנה „מרבה בשר" כתוב כל הבבא כולה מדעת המעתיק הלוי.

צד 37 שורה 2. ותשמיענו אלא הט אזנך ושמע לאלתר. — שורה 6. ומדת הארץ שקורין נורטיראי¹) ב׳ ליתא. — שורה 14. להשיב ולא הקפדן מלמד מפני שהתלמיד ירא לשאול ואינו יודע מה הוא למד. — שורה 16. בפסיקתא גדולה. ומכאן עד והיא היא שורה 21 ליתא. שם. אף הוא ונראה שהוא הלל חבירו של שמאי ומעשה זה שנוי בפרק אחרון דסוכה. — שורה 24 אע״פ שהמדות בטלו מדה במדה לא בטלה. — שורה 27. והיא היא — וקפא ברזלא ליתא. — שורה 30. וכשמת יש סעודה גדולה לרימה ותולעה מרבה נכסים מרבה דאגה שמפחד שלא יטלו נכסיו למלכות נמצא וכו׳. שורה ב׳ מלמטה. דיון — ע׳ ערוך, ערך דוה וסנהדרין ק׳: דברי בן בירא.

צד 38 שורה 2. שהן משבעה דברים. שם. וכדי — מעליהן שורה 4 ליתא. — שורה 5 מתוך שכהן רע מבקשות להכנים כשוף. — שורה 8. מרבה — ושל מטה שורה 11 ליתא. — שורה 26. ויש תימא — זה שורה 33 ליתא.

צד 39 שורה 4. מעשה בראשית נמצא עכשיו מוטלת עליו ללמד ולא בטובה הוא עושה. ומכאן עד תורה שורה 6 ליתא. — שורה 8. בן ערך. סימן לדבר ראובן. שורה 15. ואני שמעתי — חסדים שורה 17 ליתא. — שורה 18 וכשחזר — החט שורה 20 ליתא. — שורה 22 ואע״פ עד סוף המשנה ליתא.

צד 40 שורה 1—לישאל שורה 5 ליתא. — שורה 9. מתמלא חופתו עשן. — שורה 13. ד״א — מחבירו שורה 15 ליתא. — שורה 19. שהקב״ה — תקלה שורה 21 ליתא. שורה 35. ומפורש בספר יצירה.

צד 41 שורה 17. כנגד אורן מיכן ואילך דבר אחד הוא. — שורה 23. דקות ועקומות. וכן הוא בפירוש המיוחס לרש״י וע״ע ברש״י על דברים ל״ב ה׳ ובפירושי זכור לאברהם שם.— שורה 25. ואני קבלתי—שאין לו רפואה— שורה 29 ליתא.— שורה 27 שופליר = souflir, flüstern.

צד 42 שורה 4. צ״ל חייב במצות. — שורה 7 שנאמר—ומזה שורה 9 ליתא — שורה 11. הא למרת — אי מיתותא שורה 14 ליתא. — שורה 25. ופ״א התקן — ומצאתי תאמן שורה 28 ליתא.

צד 43 שורה 5. בשעתה שמיר מביא עשירית האפה ואין ממתין עד שיעשיר ויביא כבשה ושעירה ר׳ אלעזר אומר חביבה מצוה בשעתה שמיד. — שורה 9. שכר מצוה לא יהבי ליה. — שורה 18. פזר קשב סיים בפני עצמו. — שורה 19. ואני שמעתי יותר ויותר שורה 24 ליתא.

צד 44 שורה 1. אגיינטיך—להשיבנו ליתא. — שורה 5. באפיקורן ולשון יון הוא ואפיקרס אפיקרין. — שורה 8 משתכר אצלו והתכשר שתעשה כל מה. — שורה 12 במשניות נאמן בעל בריתך וכו׳. — שורה 30. שנ׳ עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו ואו׳. — שורה 31. א״ר יהושע — לבא ליתא.

צד 46 שורה 7. משניות שכתוב בהן שהיו יושבין ויש שאין בהן שיושבין. שנא׳. שורה 15. ולפי — פעולתו שורה 18 ליתא. — שורה 27. ויש תימא— וצ״ע צד 47 שורה 16 ליתא. — שורה 20—21 המצורע. כך קבלתי מפי אבא מרי זצ״ל. והרי בזמן. וע״ע במבוא למחזור ויטרי ע׳ 184 ושם בהערה 2 צ״ל 507 במקום 50. — שורה 22. והלחם והבשר כקרבן.— שורה 24

---

¹) ע׳ להלן ע׳ 109.

— 31. וידבר אלי וגו׳ וסיים בשלחן. — שורה 37. פעמים שהם נאים ופוגעים. — פיאש = Feés.

צד 48 שורה 6. ולא עוד — בהשותפין שורה 21 ליתא.

צד 49 שורה 3. כמו שמצינו — לפני הק׳ שורה 5 ליתא. — שורה 5. נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו מניין לאחד שנ׳ בכל מקום שתרבר בדברי תורה אבא אליך וברכתיך — שורה 12 ליתא. — שורה 16 כלומר — נתננו שורה 19 ליתא. — שורה 22—27. ר׳ עקיבה אומר המהלך בדרך ואפילו שדרך בני אדם לראות אנא ואנא ומפסיק משנתו ואומר מה נאה אילן זו ומה נאה שדה זו ניר הוא שדה קצורה וחרושה כדי שלא תתקשה ובלע׳ ארבונץ (צ״ל קרדונץ = chardons, Disteln). — שורה 27. שנברא ושורה 32 ייגבראי = genièvre, Wachholder. — שורה 30. אותם — קאמר צד 50 שורה 8 ליתא. שם. כדבר מועט כזה. — ש׳ 12. משום — להזיק שורה 14 ליתא. — שורה 21. תקפה — חמרא שורה 24 ליתא.

צד 51 שורה 11. מהו אומן אלא. — שורה 14. ואין — וקוברת שורה 15 ליתא. — שורה 18. שהקדים לעשות מה שלא שמע. — שורה 19 רוח שמתקרב ואהוב לבריות רוח המקום נוחה הימנו.

צד 52 שורה 7. או כישׂשכר — הבא שורה 10 ליתא. — שורה 15 מה לי לדרוש ואחות. — שורה 27 ולפי — בידו תורה צד 53 שורה 6 ליתא. — שורה 21—31. בכ״י בקיצור. — שורה 31. קורביאה corbeau, = corbiau. = Gerichtsdiener. גבוייש = gabois, Spötterei. במקום „בלדירא" בלריי והוא baudir, baude ר״ל lustig, ausgelassen.

צד 54 שורה 4. ומקמי — נדר שורה 7 ליתא. — שורה 9—13. חיבבו שנברא בצלם בפני עצמו שנאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו בורר לו צלם בפני עצמו ולא בצלם בהמות וחיות ועוֹפות וכל האומר בצלמו של יוצרו חיישינן שמא מין הוא. כלי חמדה . . . שנאמר וכלי יקר שפתי דעת. עיין שם בהערה כי לפי זה אין לחפש עוד אחר מקום המקרא. — שורה 20. הכל צפוי והרשות נתונה לעין בוראינו לראות במעשה אדם. — שורה 22. וכשבא — דר׳ ישמעאל שורה 29 ליתא. שם ובטוב העולם נידון הקב״ה צופה לזכיות ולא לחובות ודנו לפי זכות כדכתיב תכין וכו׳.

צד 55 שורה 9. מכאן עד סוף הדף בקצור גדול ובשינוי. — שורה 20. צ״ל בהילמאי. במקום ד׳ לווהין צ״ל כ״ד לוחין כאשר הוא באיכה רבה א׳ סי׳ י״ד וע״נ בירושלמי מעשר שני פרק רביעי כתיב תרי עשר לוחין. — שורה 28. בכ״י שפירא הנוסח כך הוא: והגבאים מחזירין בכל יום לדעת אם ישוב בתפלה ובתשובה אם לאו נפרעים ממנו במלא[ות] ספקו יצר לו. בין בדעתו לעשות תשובה בין שלא בדעתו לעשות תשובה כיון שנתמלא ספקו וסאתו יצר לו והדן דין אמת הק׳ [דן] את עולמו אמת. והכל מתוקן לסעודה הוא יום מיתה שהכל מתים כשם שבני אדם [ל]סעודה נכנסין הכל בפתח אחד וסוף שבין כל אחד לפי טובו וכולן מתין ואיש לפי פקודיו יותן נחלתו ובאגדה בסוף שואל (שבת קנ״ג) בכל עת יהיו בגדיך לבנים.— ש׳ 26 כמו — לגנותו ליתא.

צד 57 שורה 6. דרך ארץ — הכמה שורה 7 ליתא. — שורה 6. נורטורא = nouriture, Erziehung. — שורה 8. דכיון — שמים שורה 10 ליתא. — שורה 13. ואומר — ששמע שורה 18 ליתא. — שורה 19. הואיל —

ולהלוחית צד 58 שורה 26 ליתא. — שורה 22. אשטנט = estant, ausbreiten. — שורה 30. ולמר הרבה ולכך קראו לו חסמא שנתחסם ונתאמץ ונעשה חסון בתורה.

צד 59 שורה 8. „במסכת יומא" ליתא. — שורה 12. שני דברים קינין ופתחי נדה. שם. היאך — זבה שורה 14 ליתא. שם. ושם אנו – הדין שורה 25 ליתא. שם. שורה 29 כדמפורש בביאור ר' סעדיה של ספר יצירה. —

צד 60 שורה 7. פרפראות לחכמה סידר רב נתן בערוך לשון פורפירון שם בגד ארגמן. — שורה 10. העמים והכל מפורש בפרק א"ר עקיבא. — ובלשון ערבי – גרידתא שורה 16 ליתא. שורה 28. היושבין — למעלה צד 61 שורה 4 ליתא. — שורה 7. כל — הדברים ש' 10 ליתא. — שורה 13. שאינו — נקרא עשיר שורה 15 ליתא. — שורה 19. ואין לך — של הק' שורה 23 ליתא. — שורה 32 — צד 62 שורה 12. מצוה הנראה בעיניך קלה עשה ברצון כמצוה גדולה עבירה קלה ברח ממנה כאילו היא חמורה (ותו לא). — שם. שנו רבותינו — שבקלים שורה 15 ליתא. — שורה 16. וזהו שאמרנו — אצל גאוה שורה 25 ליתא. — שורה 18 שרא = sarà.

צד 63 שורה 1. כדכתיב — השמש שורה 6 ליתא. — שורה 9. ופר"ח — בה שורה 27 ליתא.

צד 64 שורה 6—9. ומה שנהגו עתה ליטול שכר לפי שמצינו באגדה שהם שכר ביטול ושכר שימור ושכר פסוקי טעמים. — שורה 10. והכי — בהבדלה שורה 15 ליתא. — שורה 23. ובירושלמי — אחריהם שורה 31 ליתא. — שורה 32. ועד עולם על יריאיו מפורש למעלה. ומכאן עד העולם מבזים אותו צד 65 שורה 2 ליתא. — שם — שורה 9. שחושך עצמו מתרעומות ומתפשר עמו אז טוב לו ע"א החושך עצמו מן הדין כדאמר רב ברעות. — שורה 13—18. להשמט ולהפרד תבא עליו ברכה שהרי כל השומעין שבועת שקר נענשין והמטיל עליו. — שורה 19. והגס — לדיין שורה 35 ליתא.

צד 66 שורה 6. דכתיב – להפך שורה 10 ליתא. שורה 12. ואף ננעו שורה 14 ליתא. שם. שנו—מדברי תורה שורה 15 ליתא. — שורה 21 – 25. קטיגור מלשון שנ' ילפתו ארחות דרכם. כתרים בפורענות למחזיקים במנן כך שמן.

צד 67 שורה 6. ככבוד — בו שורה 7 ליתא. — שורה 11. במשנת — כמותו שורה 13 ליתא. — שורה 20. ובסנהדרין — מציאות שורה 29 ליתא.

צד 68 ש' 2—7. שהיה לך לחקור ולהבין לפני רבך יפה יפה (ותו לא). — שורה 10 – 23 שלשה—משמן טוב ליתא. — ש' 27 — צד 69 ש' 4. בסגנון אחר ובקצור. — שורה 4. שהחזיר — הרב שורה 15 ליתא. — שורה 16—22. שלוות רשעים כלומר אין לנו שלומים כרשעים נמורים שנאמר ומשלם לשונאיו על פניו להאבידו ואף לא מיסורי הצדיקים כלומר אותן יסורים הבאין עלינו אינו ייסורין של אהבה אלא ייסורין של פורענות הס. — שורה 30. מי שנעשה — ירוע שורה 32 ליתא.

צד 70 שורה 5. לפרוזדוד הדלת וכו' (א"א לפי זה הנוסח פרוזדוד בד"לת כאשר הוא לפנינו נתהווה ע"י טעות המעתיק ששגה ברואה, תיבת הדלת והבין שהכונה הוא שצ"ל פרוזדוד בדל"ת. ואיפשר שגם מחבר הסליחה יעזב רשע (בשפתי רננות 133b) נפל ברשת טעות זה בחרוזו: זכר נא אהריך ביום תושר שרור, לכן שוב והתקן עצמך בפרוזדור, שהוא כתב בפרוזדור, אך

המדפיסים הניהו פרוזדור נגד כונת המחבר. ולפי זה מה שכתב צונץ בספרו זינא־ גאנאלֶע פאעזיא ע׳ 426 שיש חורזים, דוד ודור, אין לו יסוד ע״ש. — פורקא = Portico, porche. פלייץ = palais. — ש׳ 7—19 בקצור ובשנוים. — ש׳ 19 ריפריידמנט = refroidement, Abkühlung. — ש׳ 34. מפני שמתבייש משתדר כמו הוות משתדר להצלותיה. ומן כך דרש — הדבר צר 71 שור׳ 5 ליתא. — שורה 7. לנחמו ורוח הקדש משיבה אל תאיצו. — שורה 11. המתין שעה. — שורה 12. אמר הק׳ הואיל והתחננת והמתנת. — ש׳ 25. כאותו — מפרש צר 72 שורה 2 ליתא. — ש׳ 4. נ״ל הכותב — זרק ש׳ 6 ליתא. — שורה 6—12 בקצור ובשנוים. — שורה 8. קלף העישוי מעשבים וי״א הוא עשוי מן צמר נפן. — שורה 9. קוטון = Baumwolle, coton. — שורה 11. שלא למד אבל אם למד מזקין ומוסיף. ומכאן עד עשייתם שורה 21 ליתא. — שורה 30. אל תסתכל — המים צר 73 שורה 5 בשנוים. — שורה 21. תמה לי — לשעבר שורה 26 ליתא.

צר 74 שורה 1—24 בשנוי לשון ובקצור.

צר 75 שורה 16. עד שהביא — כולו שורה 19 ליתא. שורה 26. שם — מכולן שורה 27. ליתא. — שורה 28. בן הורקנום — להמך צר 76 שורה 7 ליתא. — שורה 13 צ״ל בים עשרה מכות. — שורה 16 „במשנה דווקנית שהונה" ליתא. — שורה 18. ולכך — כ״ש שורה 32 ליתא. — ש׳ 26. תבלעמו ארץ אינו מן המנין. גרסת הכ״י נכונה. שם. במקום „מכות" איתא „ניסים". — שורה 21 גזרים נטל משה מטהו והטילו לתוך הים ונעשה הים גזרים וכו׳ גרסת הכ״י נכונה. — שם במקום „וכן הוא אומר" איתא „היה שני". — שורה 32. מן „מדברות" השני עד אתה פוררת נשמט מכ״י.

צר 77 שורה 1. סלעים וכן היה. — שורה 2 יבשה וכן היה. — שורה 3. במקום „וקלטן" איתא „וליהטן". — שורה 4. וסימן[1]) גנ״ז מט״ף ס״ע (ונוסח הסימן בפירוש ויטרי הוא נכון כי בתוכו הר״ת: גזרים. בקעים. טיט. נקבים. מדברות. פירורן. סלעים. יבשה. נודות. נודות). — שורה 8 בפי׳ יש — דר׳ נתן ליתא. שם. אילו הן שנים בים. בכ״י נכון. — שורה 19. „אף כמשנת ר׳ נתן" ליתא. — שורה 27 צ״ל ובתבערה ובמסה. — שורה 28. ותרגום — להבין ליתא.

צר 78 שורה 6. סימנים[1]) הפי״ל (הפילה). התעי״ל (התליע). קר״י (קרי לכהן גדול). זכוב (זכוב במטבחים). בוב״ח (בעומר וב׳ חלות וכו׳). נצ״ח (נצח הרוח). עומ״ד (עומדים צפופים). מזי״ק (= הזיק נחש). צ״ר (צר לי המקום). לא הפילה וכו׳. — שורה 15. ואעפ״י — טמאות שורה 18 ליתא.

צר 79 שורה 1. יערכנו ולפי שלא היה להם חשבון היו משמרין אותו יותר משאר קרבנות. — שורה 3. במקום „דרכם" איתא „דינים". שורה 4. בשלשה ובעניין זה אתה מוצא עשרה. שורה 19. במקום „בתמיה" איתא „אתמהא". — שורה 25. לפני הרוח מה שאי אפשר בשאר עשנים. — שורה 28 ליתא.

צר 80 שורה 17. במקום „שדברה בו" איתא „שנברא". — שורה 21. במקום „ההורות" איתא „האבות". — שורה 22 במקום „חיפשו" „חפשו". — שורה 28. של משה ולי נראה שלכך קראו מטה אלהים שחקוק עליו שם המפורש י״י צבאות ועוד מצינו בספר זרובבל שהיה מטהו.

[1]) בסימנים כאלה השתמש ריב״ש גם בס׳ האלקושי במחשב זמן הדחיות.

צד 81 שורה 3. ולפי — קבלתי שורה 5 ליתא. — שורה 6. אשקניישמנט ב׳. — שורה 7. „שקורין גרייפא״ ליתא. וברש״י קדושין כ״א: נ״ב גרייפא בלעז של מכתב והוא graifa = Griffel. — שורה 8—9. טילפין וצפירין וטיהרירין[1]). — שורה 10. „הקודש״ ליתא. — שורה 13. טניילש בלי = tenaille. — שורה 14 מלקחיים ובלי אשכנז צוואנגא = Zange. שורה 26. שדומה לכלי שלא. שורה 27. גלימא ולשון ויגלום דאליהו.

צד 82 שורה 16. אינו מדבר זה משה שנא׳ וידבר אהרן את כל הדברים וכי מי ראוי לדבר הוי אומר זה משה ששמע מפי הגבורה אלא כך אמר משה אי אפשר.

צד 83 שורה 9. כדכתי׳ ונתן ה׳ לך להם צר. — שורה 21. במקום „שבסאה״ איתא „שבמדה״. — שורה 27. שאם — שמים שורה 28 ליתא. — שורה 30. א״ר יוסי אע״פ.

צד 84 שורה 1. והא — קיבלת שורה 3 ליתא. — ש׳ 12. במקום „שלבו״ איתא „שלבך״. — שורה 14. עד שתהא נומה כוסך או עוטף טליתך. שורה 21. דיש אם — סנהררין שורה 22 ליתא.

צד 85 שורה 12. שבשלישית והם לא נתנו ומניין שמעשר עני נוהג בשלישית שנאמר. — ש׳ 16. לירושלים לבר ממעשר ראשון כצ״ל. — ש׳ 33. „אין״ אנו גורסין זו מדה בינונית״. — ש׳ 34. שוה היא זו שאינו לא מטיב ולא מריע. שאינו „נמנה״ כצ״ל במקום נהנה״ בנדפס.

צד 86 שורה 4 דשנוריין desnuriz = ungezogen. — שורה 8. ומארצו יצאו (א״א פסוק הוא ביהזקאל ל״ו, כ׳ ומתרגמינן מראורייתא נפקו כאשר מצאתי בכ״י אסופות). שם. שלי ושלך שלך הסיר שרוצה להגאותו משלו. — שורה 25. תמיד. רשע שמתוך.

צד 87 שורה 2 ליתא. — שורה 7 אשפונייא (eponge = Schwamm. — שורה 8. אונטונייר (entonir = Trichter). — שורה 12. וקופא והולך בטעמי שמועתו. — שורה 30—31 ליתא.

צד 88 שורה 14—15. עד בר ינוס ולא ימלט בו. זכות הרבים תלוי בו שנאמר צדקת ה׳ עשה במשה כתי׳ סרס המקרא ודורשיהו צדקת ה׳ ומשפטיו של ה׳ שעם ישראל מתנהגין בהם עשה אותם מחוקק האמור למעלה והוא משה. — שורה 17. ושלשה דברים אחרים תלמיד של בלעם.

צד 89 שורה 5. ויש תימא — הוי שורה 8 ליתא. — שורה 12 עז כנמר. אנגריש ב׳ engri = Leopard. — בכ״י אחר משנת יהודה בן תימא איתא משנת הוא היה אומר עז פנים לגיהנם. שנאמר העז איש רשע בפניו וכן ישובו רשעים לשאולה כן דרך תשובתן של רשעים כל מה שהולכין ובאין סוף תשובתן לשאול מרטורין בלי׳ ובוש פנים לגן עדן כמו שפירשו חכמים שכל אדם שיש לו בושת לא במהרה הוא חוטא כדכתיב לבעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. ומשנת בן בג בג אומר. — שורה 17. הוא היה אומר בן חמש. — שורה 22—25. כרוב — למקרא ליתא ובמקומם כתיב: שמואל הקטן אמרה וכדי לסמוך העניין סידרן בבית הכנסת לומר למעלה מזו שמואל הקטן או׳ בן חמש שנים למקרא שכן מצינו בערלה. שורה 29. שכן — בכתובות צד 90 שורה 1 ליתא.

---

[1]) מזיקי וטלני וצפירירי וטיהרי ע׳ בתרגום לשה״ש ד׳ ו׳.

צד 90 שורה 7. שנים הללו מכאן לתלמיד שאם לא ראה סימן יפה במשנתו שוב אינו רואה הא למדת שמחמש שנים הוא זמן לימוד. — שורה 10. הוזר ולומר סברא הוא התלמוד שלנו — שורה 12—16 משובש בכ"י. — שורה 20. ויקחו — כיצד שורה 22 ליתא. — שורה 36. ולבי מחכים. והרי לא ... מכן ס' שמא תאמר שאין מענישין אותו. (א"א מה שהביא המפרש מלוי בן יעקב שנקרא איש בהיותו אז י"ג שנה ע"ג במפרש לנזיר דף כ"ט:).

צד 91 שורה 2. ואילך זו מיתת כל אדם. — שורה 4. שאע"פ שאמר. — שורה 6. ואע"ג — עבידנא שורה 9 ליתא. — שורה 14. בן עשרים — עצמותיו כו' ש' 21 ליתא. — ש' 27 ומשה — רבם ש' 28 ליתא. — ש' 29 והיינו — שנין ליתא. — שורה 31. פירושו חכמים במסכת משקין.

צד 92 שורה 3. כמו — גובריה שורה 7 ליתא. — שורה 8 וכפוף כקוף. — שורה 21. וקמפריש — שנויה שורה 22 ליתא. שורה 23. ועלה — עקיבא. ליתא. — שורה 26 היאך תקע דעתך. עיין שם בהערה.

צד 93 שורה 2. עליו חביריו על ר' עקיבא. — שורה 4. ופוגם — בהמה ש' 8 ליתא. — שורה 18. א"ר אבא מאהר שלמיתה הן עומדים. שם. כי — הבא שורה 26 ליתא. ואח"כ איתא ר' חנניא או' כבר פירשתי בראש פרק ראשון (ע"ש) שאין בבא זו מסכתא אבות אלא משנה היא במסכת סנהדרין בפרק הן הלוקין ולפי שיש בו סיום נאה נהגו העם לומרה בסוף כל פרק ופרק.

צד 94 שורה 6 תיבת „כך" ליתא. — שורה 7—11. איפשר לומר שהיה שונים לפי שבדברי שמואל הקטן היה שא' בפרק הראשונים בנפול אויבך אל תשמח ואותה בבא היו רגילין אותה הם לשנותה בסוף בעשרה... כמו שמצינו בסוף המחזורים ... והנהינו לומר בשבת. — שורה 12. היא ובלשון — הברייתא ליתא. — ש' 13. משנת ר' אושעיא ור' נתן ובר קפרא ושמואל ותניא ר' נתן אומר. — שורה 18. לצוות שולין בל' = solaz[1]). — שורה 22. ואני הכותב — ירושלמי שורה 24 ליתא. שורה 29 משורת הדין. ישר הוא מעין חסידות עושה צדקה ומשפט ומתהלך במשרים שנכנס אף לפנים משורת הדין.

הפירוש על פרק ששי בכ"י הוא כמעט כפירוש אשר נדפס אצלנו בשם רש"י והשינוים אשר בינו ובין הפירוש במח"ו נערכים כאן על ידי:

צד 95 שורה 2. ונהגין — ליאטור ב' שורה 3 ליתא. — שורה 4. וכדאמרינן — בפניהם שורה 5 ליתא. — שורה 11. ומההיא — חכמה שורה 12 ליתא. שם. לשון — רזי לי שורה 13 ליתא. — שורה 24. בתחילה — נובעים שורה 15 ליתא. — שורה 16. ומרוממתו — פשעיו שורה 17 ליתא.

צד 96 ש' 5. „ויוצאה" במקום „ונמצאת". — כרוח (ולא „ברוח"). שהוא כאדם הקורא. שורה 6. ולשון בת — אצלו שורה 7 ליתא — שורה 10. לשמים — מנודה שורה 12 ליתא. — שורה 14. לא דבר שלמה. — שורה 18. ותרוממך ובין נגידים תושיבך. — שורה 20. ומשניתנה — וממתנה נחליאל שורה 21 ליתא. — שורה 32. ואית דאמרי — תורה כו' צד 97 שורה 2 ליתא. — שורה 4 להשפיל את עצמו או אפילו אות אחת שכלפי גדולתו

[1]) וכן לועז רש"י תיבת צוות בברכות ו': שבת ל': ב"ק ט': ועיין להלן דף 114.

אצל אחיתופל שהשפיל עצמו בשני דברים כדיי לאדם להכניע. — שורה 15. ולעסוק בתורה בשמה. שורה 17 עלמא ומסני. —

צד 98 שורה 10. ולא דנין אותו. לא מעיד ולא מעידין אותו כצ״ל כבכ״י. — שורה 21. מלמד שהגר. שם. ואף ישראל ממזר ועבד פסולים. — ש׳ 22 שלא יהא פסול אלא ראוי כצ״ל כבכ״י. — שורה 23. מלך בסנהדרין ואם נפש אדם לומר הכנס. — שורה 33. בגדי שש ופאר מגבעות לכבוד ולתפארת ופאר תספורת.

צד 99 ש׳ 5 ולהיות קדוש שנאמר. — ש׳ 14. לההוא תלמידא רהוה. — ש׳ 15. ועוד — מרפא שורה 16 ליתא. — שורה 20. ואף — החופה שורה 21 ליתא. שורה 27. במקום „ומתחזר" איתא „ומתחדד".

צד 100 שורה 1. בא וראה כמה קשה. — שורה 3. ועל איתמר מדוע לא אכלתם וגו׳ כיוצא בו שמעו נא המורים וגו׳ וכת׳ ויך את הסלע אף כאן הוא ויקצוף משה על פקודי החיל ויאמר אלעזר הכהן מלמד. — שורה 9 שמקדים — והוא שורה 10 ליתא. — שורה 11—22 מכל אדם והכתוב מעיד מכל מלמדי. — שורה 25. לזכות ולחובה מכריעו לזכות שמתוך כך הכל אוהבים אותו. — שורה 29. רווחא שמעתתא והיה ר׳ יוחנן משבח בר׳ שמעון בדבר הזה כדמפרש בהשוכר את הפועלים. — שם. שאינו — ע״א ש׳ 30 ליתא. שם. בנ׳ שאכלו אצל ליטעם איתמר. — שורה 31. וביציאות — ובעדיות ליתא. שורה 32. בשם אומרו שכל תלמיד שאמר דבר מפיו בעולם הזה שפתותיו רוחשות בקבר שנ׳ דובב שפתי ישנים כמפורש בנמ׳ דשקלים וביבמות ובעוד ששבח הוא לאדם שאומרים דבר שמועה מפיו ואם נטל עטרה בעצמו עונשו גדול שכן מעכב את הגאולה שבזכותו הגאולה ממהרת לבא שנאמר ותאמר אסתר במעשה בגתן ותרש ואע״פ שאין כאן ראיה לזכות מ״מ למדנו שעל ידי שתלת הדבר בבעלה נתגלגל הדבר שבאת לידי גאולה ומתוך זה נאמר מה נעשה יקר וכו׳.

צד 101 שורה 15. במדרש משלי ותנא דבי אליהו פותח ומוסיף על המעלות כי חיים הם. — שורה 26 בלמען — כמו צד 102 שורה 1 ליתא. — שורה 2—4. ואין צריך לומר חש בראשו שנ׳ כי לוית חן הם לראשך ולא עוד אלא שמגינה עליו שאין יסורין באין עליו שנ׳ תמגנך ולא עוד אלא שהכל מאשרין אותו שנ׳ ותומכיה מאושר. עיץ חיים סם חיים ועיץ החיים בתוך הגן. ולא עוד אלא שמושכתו לשלום. — שורה 8 ודבריו נשמעים בה כדי לרוץ בפניו ועוד שהתורה מיינעתו כמו שאמר לו ר׳ יוחנן לר׳ שמעון בן לקיש יאי חילך לאוריתא בהשוכר. שם שנאמר — ממנו ליתא. — שורה 11 לוייה וצוות שולין = solaz[1]). — שורה 12 ואני לומר אותם. — ש׳ 13 פורפרליר ב׳[2]) = pourparler.

צד 103 שורה 3. חמשה קניינין במחזורים וכמו כן מצאתי בתנא דבי אליהו אברהם שהוא אחד מחמשה קניינים שקניתי בעולמי וראיתי. — ש׳ 4 שמוציא. — שורה 8—16 בשנוים רבים. — שורה 25. ובלה בה — אלהים שורה 26 ליתא. — שורה 27. לויע תרגם. שם. שאין — עליה ליתא. — שורה 31. שמעתי אני הכותב — חייבין צד 104 ליתא.

---

[1]) עיין לעיל דף 113 בהערה. — [2]) ב׳ או בל׳ = בלעז.

אצל אחיתופל שהשפיל עצמו בשני דברים כדיי לאדר

15. ולעסוק בתורה בשמה. שורה 17 עלמא

צד 98 שורה 10. ולא דנין אותו. לא

שורה 21